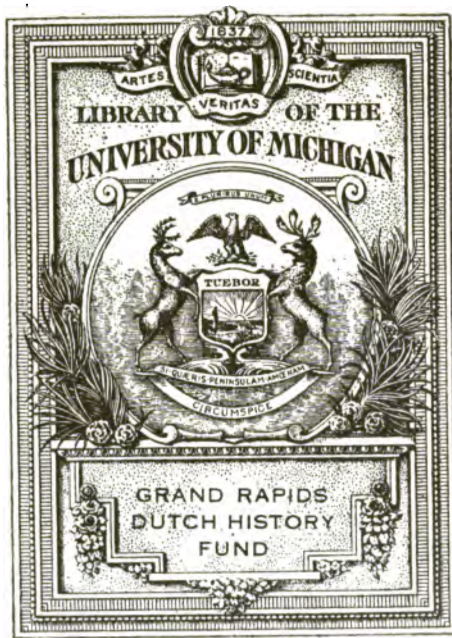

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
GRAND RAPIDS
DUTCH HISTORY
FUND

BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM

VAN

HAARLEM.

NEGENTIENDE DEEL.

HAARLEM,
W. KÜPPERS.
1894.

SNELPERS-DRUKKERIJ SINT JACOBS-GODSHUIS TE HAARLEM.

INHOUD.

—

STICHTINGSOORKONDE
VAN HET KERSPEL DER NIEUWE ZIJDE
TE AMSTERDAM.

Het archief der stad, in het hoofd hier genoemd, heeft uit het jaar 1408 ons een belangrijk stuk bewaard, dat, zoo ver we weten, nog niet in druk verscheen, en toch over de kerkelijke geschiedenis van 's lands hoofdstad een helder licht verspreidt. De *Inventaris van het Amsterdamsche Archief* vermeldt het op bl. 43–44 van het eerste deel. De oorkonde dagteekent van Donderdag na Sint Marten (15 Novemb.) des jaars 1408, werd op bede van schout, burgemeesters en schepenen der veste „Aemstelredamme" uitgegeven door den Utrechtschen bisschop Frederik van Blanckenheim en bevat de stichtingsoorkonde van het kerspel der Nieuwe Zijde, der Maria-, later Catherijnekerk aan den Dam. Zij omschrijft de grenzen der beide kerspels, regelt de onderlinge verhouding van moeder en dochter en biedt ons een merkwaardig gezicht op het Katholiek leven van dien tijd in de Amstelstad. We meenden wel te doen met de oorkonde in zorgvuldig afschrift hier mee te deelen. Doch vooraf zij onze oprechte dank betuigd aan den [helaas reeds overleden] heer archivaris, M[r] N. de Roever, die de gelegenheid hiertoe zoo welwillend verschafte.

In nomine Sancte et Individue Trinitatis; ad perpetuam rei memoriam.

Fredericus, Dei gratia episcopus Trajectensis.

Pastor[alis] sollicitudinis officium, nobis licet immeritis desuper commissum, digne tunc exequi arbitramur, cum

ecclesiis parochialibus earumque personis ac populo parochiali infra ipsorum parochias, presertim oneribus, curas a[c] salutem animarum Christifidelium tangentibus, aggravatis aux[i]lium, unde commodius supportari devociusque Christo famulari valeant, eciam et divinus cultus augmentatur, impertimur. Ea propter noscant posteri et presentes, quod ex parte dilectorum nobis in Christo Heynrici dicti Noert filii Wilhelmi, sculteti [1]), Petri dicti Byenzoon filii Jacobi, Franconis dicti Noert filii Wilhelmi, consulum seu burgimagistrorum [2]), Gyseberti Johannis, Jacobi Zael filii Nycolai, Theoderici Jacobi [3]) et Tydemanni Heynrici, scabinorum opidi Aemstelredammensis, nec non tocius populi in dicto opido de Aemstelredam degencium, parochianorum ecclesie parochialis de Aemstelredam, nostre dyocesis, nobis notificatum existit, quod ipsi zelo devocionis et caritatis accensi, ad honorem Dei et in augmentum cultus divini, nec non ad laudem et honorem gloriosissime Dei Genitricis Marie et Sanctorum omnium, ob spem retributionis eterne ac salutem animarum suarum, parentum eorum fideliumque utriusque sexus omnium, qui pia erogatione sua bona ad infrascriptum negocium assignaverunt et in posterum assignabunt, in jam dicto opido et parochia ecclesie parochialis de Aemstelredam, in honorem Sancti Nycolai confessoris et pontificis fundate, erecte et consecrate, — cujus ecclesie

1) Heyn Noiert, Noert of Noort komt als schout te Amsterdam voor van 1405 tot 1417. Wagenaar, *Amsterdam*, fol., III, 284.

2) Deze twee burgemeesters ontbreken bij Wagenaar, III, 296. Vrancke Noert Willemsz. is blijkbaar des schouten broeder; hij zat in de schepenbank in 1392, 1398, 1405, 1406, 1413, 1416.

3) Met Jacob Zael Claesz. en Dirk Jacobsz. kan de leemte worden aangevuld, die bij Wagenaar III, bl. 331 in de lijst der schepenen van het jaar 1408 is gebleven. De laatste der twee is wellicht dezelfde als Dirk Jacob Gysen Sael, die in 1397, 1399, 1405, 1416 en 1418 in de schepenbank was gezeten.

parochialis collacio seu presentacio ad illustrem principem, Comitem Hollandie pro tempore, dudum pertinere et spectare consuevit et nunc dicta ecclesia a decem, viginti, triginta annis et ultra et citra continue venerabilibus viris, dominis decano et capitulo ecclesie Beate Marie Hagensis, dicte nostre dyocesis, propter eorum decani et capituli et aliorum ministrorum ejusdem collegii congruam sustentationem et alia incumbencia eis onera laudabilius supportanda, de consensu et ob rogatum prefati domini Comitis per Sedem Apostolicam incorporata exstitit et existit, [per] unum solum curatum seu vicecuratum, cujus quidem licencia ad hoc minime requisita, per dictos decanum et capitulum auctoritate Apostolica deputatum, regi solita et consueta, — unam aliam ecclesiam parochialem sive cap[ellam] curatam in dicto opido seu parochia, in loco sito juxta plateam dictam „*Wyntmolen-strate*", ipsam parochiam de Amstelredam per hoc, decenciori modo quo fieri posset, relevando, — voluntate, consilio et assensu illustris principis Comitis Hollandie ac decani et capituli ecclesie Beate Marie Hagensis predictorum, nec non domini Petri filii Nycolai presbyteri, curati seu vicecurati, ad regimen ejusdem ecclesie, sicut premittitur, pro nunc deputati, ad id legitime accedentibus, ob gravia cure animarum ejusdem ecclesie parochialis onera et animarum parochianorum predictorum pericula propter dicti opidi seu parochie de Aemstelredam longitudinem, latitudinem et amplitudinem nimiamque et copiosam multitudinem et augmentum populi seu parochianorum utriusque sexus opidi predicti ad dictam ecclesiam pertinencium, eorum Sacramenta ecclesiastica de et in ipsa ecclesia ac in ejusdem ecclesie cimiterio sepulturam ecclesiasticam recipere solitorum, (si quidem) ipsa ecclesia dictos parochianos in se recipere quoquo modo commode nequit seu continere, unde ipsi parochiani non valent ecclesiasticis officiis et

presertim in festis interesse, nec devote, quod lacrimabilius est, in summis festis et precipue tempore Paschali Sacramentum Eucharistie recipere, nec sacerdotes eo [tempore] ob tumultum populi id eisdem decenter ministrare, et maxime quia jam dicta ecclesie parochialis quasi in uno cono [1]) seu fine ipsius opidi situata existit, sic quod incole sive opidani sepedicti opidi seu parochie, in alio fine dicti opidi commorantes infirmi seu degentes, in amministracione sacramentorum ecclesiasticorum multociens nimias dilaciones et incommoda propter dictorum finium distanciam sustinent et paciuntur, de quo temporibus retroactis notabilia pericula acciderunt et adhuc in posterum, nisi remedio salubri et oportuno provideatur, verisimiliter possent evenire, — fundare, erigere, edificare et construere ac cimiterium pro ecclesiastica sepultura circumcirca ordinare ac ipsum cimiterium et ecclesiam una cum altaribus inibi construendis et edificandis, ut cicius quo commode poterunt consecrentur per nos seu nostrum suffraganeum procurare dictumque cimiterium in latitudine vel longitudine seu alias, tociens quociens visum fuerit, ampliare ipsumque ampliatum consecrari eciam procurare; — et quia dicta nova ecclesia erit, ut premyttitur, eciam curata, ut districtus et fines illarum duarum parochialium ecclesiarum debito et decenti modo dividantur et distingwantur, hoc modo videlicet, quod pars opidi de Amstelredam sita a parte orientaly aquarum Y et Aemstell et dictus „die Myddeldam" usque „Vischstege" parte ex una ad antiquam ecclesiam scilicet Beati Nycolai, reliqua vero pars opidi predicti super eisdem aquis a parte occidentali situata et „die Myddeldam" usque ad domum quam nunc inhabitat Heyn Gelre inclusive, ad novam ecclesiam Beate Marie perpetuis tem-

1) Verwant met het Fransche coin = hoek.

poribus futuris spectabunt et pertinebunt, eidemque nove ecclesie parochiali seu capelle curate omnes oblationes et obventiones in quocumque loco dicte nove parochie sive in dicta nova ecclesia sive extra provenientes nec non universos et singulos alios proventus, oblationes et emolumenta ex visitacionibus, Confessionibus seu testamentis, aut causa visitacionum, Confessionum, testamentorum vel alias undecumque de christifidelibus parochianis dicte nove et secunde ecclesie provenientes seu proveniencia eidem nove ecclesie seu capelle curate jam dicte in dotem assignare anno Domini millesimo quadringentesimo octavo, mensis Aprilis die vicesima secunda in modum subsequentem conceperunt, videlicet quod regimen cure dicte nove parocialis ecclesie seu capelle curate, sic ut premittitur de novo construende, sit et stabit in ordinacione omnimoda curati sèu vicecurati pro tempore existentis matricis seu prioris ecclesie Beati Nycolai de Amstelredamme, ad id per dictos decanum et capitulum ecclesie collegiate in Haga-comitis deputati, suos capellanos ad nutum ipsius curati revocabiles in dicta nova ecclesia seu capella curata ordinaturi, omnesque oblaciones et obvenciones ecclesiasticas et proventus supradictos ad opus et usum ipsius curati seu vicecurati matricis seu prioris ecclesie recepturos et eidem [1]) curato seu vicecurato de hujusmodi et aliis proventibus supradictis effectualiter responsuros. Et quia dicti scultetus, consules seu burgimagistri, scabini necnon parochiani predicti voluerunt et desideraverunt, quod hic presens eorum conceptus de et super nova ecclesia parochiali, seu capella curata, sicut premyttitur in dicto opido seu parochia et loco construenda et edificanda, et cimiterio circumcirca pro sepultura ordinando, et eorumdem consecracione cimiteriique ampliacione, ratus et firmus

1) In 't H. S. stond idem.

permaneat ac perpetuo servetur inconcussus, nec non valeat omnibus via, jure modo et forma, quibus melius et efficacius valere possit; igitur super hys omnibus a nobis per prefatos scultetum, consules seu burgimagistros, scabinos et parochianos continua devocione fuit humiliter supplicatum, quatenus nos hujusmodi eorum gratioso conceptui annuere ipsumque [1]) approbando ratificare ac ipsorum qua pium qua laudabile devocionis propositum ad effectum adoptatum et congruum perducere, necnon fundacionem et erectionem dicte nove ecclesie parochialis seu capelle curate et cimiterii ejusdem ordinacionem confirmare ac predictis sculteto, consulibus seu burgimagistris, scabinis et parochianis ut altera, puta secunda ecclesia parochialis sive capella curata in loco prenominato, a prima ecclesia principali notabiliter distante, licite erigatnr et construatur, licenciam et facultatem auctoritate nostra ordinaria indulgere dignaremur.

Nos igitur super premyssis et infrascriptis prehabita deliberacione diligenti, ad honorem Dei omnipotentis, nec non gloriosissime Virginis Marie matris ejus et Sanctorum omnium, humili supplicacioni prenominatorum sculteti, consulum seu burgimagistrorum, scabinorum ac parochianorum opidi seu parochie de Aemstelredam antedictorum duximus annuendum. Propter quod locum diete ecclesie de novo construende et cimiterii, nec non ipsam ecclesiam de novo in loco qui supra edificandam in ecclesiam parochialem seu capellam curatam et coadjutricem antedicte Sancti Nycolai ecclesie et cimiterium pro loco ecclesiastice sepulture eidem nove ecclesie parochiali, locum Sacramentorum conservacionis, baptisterium ac omnia alia insignia parochialia concedendo, erigimus, fundacionemque et erectionem dicte secunde ecclesie omniaque et singula

---

1) In 't H. S. stond hier: ipsamque.

prout supra scripta sunt et per prefatos scultetum, consules seu burgimagistros, scabinos et parochianos opidi seu parochie de Amstelredam concepta et ordinata noscuntur et petita cum omnibus et singulis clausulis in divini cultus augmentum, salutem animarum Christifidelium, ac fori cure animarum onerum sublevacionem, prout pie, rite et juste facte sunt seu facta, admittimus, approbamus, ratificamus et in nomine Domini auctoritate nostra ordinaria confirmamus, ipsamque novam ecclesiam et ejusdem cimiterium cum dote, si quam habuerit seu cum habuerit cum suis interceptis, et bona ad illam assignata et in posterum eis pia erogacione Christifidelium assignanda, de cetero fore et esse ecclesiastica decernentes, et sub ecclesiastica libertate tuenda; volumus eciam et tenore presencium ordinamus ut prior ecclesia parochialis dicti opidi de Amstelredam, videlicet ecclesia Sancti Nycolai remaneat sepedicti opidi de Amstelredam mater seu matrix ecclesia in perpetuum et inconcusse, eciam quacumque, cujuscumque seu quorumcumque contradictione non obstante, salvis et retentis nobis et successoribus nostris episcopis Trajectensibus omnibus et singulis juribus et jurisdictionibus ordinariis nobis de jure vel consuetudine in dicta ecclesia seu capella curata et parochianis ejus (competentibus), jure eciam matricis ecclesie prelibate, cui in nullo prejudicare intendimus in omnibus et singulis predictis ac quibusvis aliis, et eciam jure decani et capituli predictorum et cujuscumque [1]) alterius semper salvo.

Et in testimonium premissorum et in memoriam sempiternam hanc paginam nostri sigilli appensione fecimus communiri. Datum anno Domini myllesimo, quadringentesimo octavo, feria quinta post festum obitus Beati Martini episcopi, in civitate nostra Trajectensi.

---

1) In 't H. S. stond hier: quibuscumque.

Het stuk dat voor ons lag, is niet het oorspronkelijke; het is een oud, niet gewaarmerkt afschrift, op welks rug met een andere iets jongere hand staat geschreven: „Die Fundacy ende Approbacy van der Nywer kercke." Het schrift der oorkonde doet ons denken aan de eerste helft der 15e eeuw. In het papier staat als watermerk een ongespannen boog met pijl er op. Mr J. H. Stoppelaar, *Het Papier*, bl. 54. zegt ons, dat van Hasselt een dergelijk papiermerk „in de Geldersche archieven uit de „15e eeuw heeft ontmoet. Dergelijk merk komt ook voor „in de rekening van het illustre Lieve Vrouwe broeder„schap te 's Hertogenbosch van 1422." — Dit een en ander is, dunkt ons, voldoende om de oudheid van het stuk te bewijzen.

Schalkwijk, Sinte Katheryne, 1892.

J. H. HOFMAN.

DE HOOGEERW. HEER J. J. CRAMER,

ZIJN GEDENKPENNING EN ZIJN DIPLOOM.

Het museum van kunst en oudheden, aangelegd ter wedem van het eerwaardig Begijnhof te Amsterdam, kwam onlangs in 't bezit van het diploom, waarbij de jeugdige Jacobus Joannes Cramer, later aartspriester van Holland en Zeeland, in het collegie der Propaganda te Rome werd verheven tot „Philosophiae et Theologiae doctor." De vreugde over deze gewaardeerde aanwinst was te grooter, omdat het merkwaardig stuk kon worden neergelegd naast den heerlijken penning, in zilver geslagen ter gedachtenis aan het overlijden van den hooggeschatten Aartspriester. Ik mocht hieruit, meende ik, wel aanleiding nemen, om de opmerkzaamheid van anderen zoowel als van Amstels Katholieken op den hoogeerw. heer J. J. Cramer te vestigen. Te dien einde wordt hier eerst een beknopte schets van 's mans leven gegeven, daarna de gedenkpenning den lezer voorgelegd, eindelijk hem inzage verleend van het merkwaardig diploom.

In het doopboek der statie van den Pausgang te Groningen heeft de pen van Aegid. Le Groz, toen pastoor aldaar, op 19 Decemb. 1744 neergeschreven: „Bapt(iza-„vi) Jacobum Joannem, filium legit. Everardi Kramer et „Margaritae Isebrants conj(ugum); matrina Joanna Maria „Isebrants" [1]). Uit het Archief v. d. Geschied. v. 't Aartsbisd., XIX, bl. 325, weten we verder, dat de jongeling op 25 Augustus 1758 geboekt werd als leerling in het

1) Mij goedgunstig meegedeeld door Dr G. Brom, kapelaan te Groningen.

collegie der Propaganda te Rome. Het hier volgend stuk leert ons, dat hij op 20 August. 1767 daar den doctorshoed verwierf, en uit een bericht in den Godsdienstvriend, Dl. I, bl. 28, valt op te maken, dat hij den 16 Maart van het volgend jaar de heilige priesterwijding ontving. Blijkens deze Bijdragen, XIV, bl. 188, was Jacobus Cramer van Decemb. 1772 te Amsterdam als kapelaan in het Vrededuifje werkzaam totdat hij bevorderd werd naar de pastorie van het R. K. Maagdenhuis. Hier schreef zijne hand in het doopboek neer: „Admod. Rev. D^no^ Corn^o^ „Hermano Elshoff mortuo die 5 Novemb. 1778, successit „Jacobus Cramer die 21 Novembris." (v. Rijckevorsel, R. C. Maagdenhuis te Amsterdam, bl. 131). Aan dit Maagdenhuis en de kerk, die daarmede was verbonden, werd heel zijn volgend leven gewijd. Hij was en bleef voor deze „een ijverige zielzorger, een vader der armen, „een trooster der bedrukten." Voor heel de zoogenaamde Holl. Zending werd hij straks „een ijverige beschermer „van den Godsdienst, een voorstander der kerkelijke tucht „en van al wat tot bevordering van de godsvrucht der „geloovigen en tot bekeering der afgedwaalden van de „R. C. Kerk kon verstrekken." Zijn karakter was innemend en vriendelijk, doch mannelijk tevens, en, waar noodig, onverzettelijk. Door „zijn werkzaam leven, ver„hevene hoedanigheden en voorbeeldig priesterschap" won hij de hoogachting van allen die hem kenden, eene hoogachting die tot warme liefde steeg bij „allen, die ware „ootmoedige godsvrucht en kloekmoedige verdediging van „de regten en belangen der Catholijke Kerk weten te „waardeeren." (Godsdienstvr. I, bl. 29 en XII, bl. 222). Geen wonder dat koning Lodewijk den hooggeschatten man straks benoemde tot aalmoezenier zijner vorstelijke kapel en in Febr. 1809 hem liet beschrijven in de Commissie tot regeling der zaken van den R. K. eeredienst,

dat de H. Vader hem den titel schonk van Protonotarius Apostolicus en in het voorjaar van 1811 hem aan het hoofd stelde der priesterschap van Holland en Zeeland.

In de Feller's Woordenboek (Nederl. uitgaaf) vinden we verder vermeld, dat J. J. Cramer onderscheidene talen sprak en op het gebied der wijsbegeerte bijzonder uitmuntte. Van zijnen arbeid op het veld der letteren heeft hij, in aanmerking genomen den drukken arbeid waarmede een Katholiek priester destijds werd overladen, een grooten rijkdom van vruchten ons nagelaten. Hij gaf ons: 1° Rechtmatigheid van het formulier van Alexander VII en van de Bulle „Unigenitus" van Clemens XI, Amsterdam, 1783 [1]; 2° Catechismus of Christelijke Leering voor de Catholijke jeugd, Amsterdam, 1797; 3° Meditationes ad usum Sacerdotum et Clericorum, Amsterdam, 1800 — later meermaals uitgegeven, o. a. ook te Luik in 1835, met een warme aanbeveling van het Journal Historique (II, bl. 306); 4° De weg des Hemels - Meditatiën over de eeuwige waarheden, door den zaligen P. Leonardus a Porto Mauritio - vertaald uit het Italiaansch - Amsterdam, 1804; 5° De Eeuwige Zaligheid betracht in 7 meditatiën - waarvan in 1810 reeds een derde uitgaaf bestond, en een verdere nog verscheen in 1865; 6° Overwegingen van het Lijden van Jesus Christus, 2 deelen, welke in 1839 door J. Brinkman, professor te Warmond, opnieuw werden uitgegeven, en nogmaals in 1860. — Dit alles belette niet dat den achtbaren man „zoo vaak.... „de onbeschofste beleedigingen.... zelfs in openbare ge- „schriften door onzen heiligen Godsdienst miskennende,

---

1) In dubbel exemplaar doch met onderscheiden titel voorhanden in de boekerij van het Begijnhof te Amsterdam. Zie Flament, Catalogus, n° 821 en 822. In diezelfde boekerij onder het volgend n° 823 staat: Antwoord op het geschrift van den Hr J. C(ramer) over het Formulier en de Bulle „Unigenitus."

„op verlichting en verdaagzaamheid aanspraak makende „lieden (werden) aangedaan.” Doch „de achting van alle „ware Catholijken en de liefde zijner gemeente.... stelden „den waardigen man volkomen schadeloos voor den smaad „der wereld en des ongeloofs.” — Op 16 Maart 1818 vierde de grijsaard met een plechtig offer den gouden jubel zijner priesterwijding en hield voor zijne gemeente eene leerrede, die den rechten weg vond naar het hart. Spoedig daarop schijnen de krachten te zijn geslonken. Want op 1 October van hetzelfde jaar werd hem een medehelper verleend in het dragen der lasten van het Aartspriesterschap. Zes jaren later, daags na het feest van Sint Jan de Deo werd hij opgeroepen tot een beter leven. In stad en land gewaagde toen van hem het woord uit het boek der Wijsheid: „Hij heeft in zijn leven „'s Heeren huis gestut en in zijne dagen den tempel ver„sterkt.... Hij heeft (een bijzondere) zorg gedragen voor „zijn volk en het behoed voor verderf.” — „Overeen„komstig met de hooge verdiensten van dezen eerbied„waardigen man werden deszelfs stoffelijke overblijfselen „den 15 Maart met alle mogelijke plegtigheid op het „R. C. kerkhof te Diemerbrug ter aarde besteld.” (Godsdienstvr. XII, 176 en 221). Zijne nagelaten boekerij had hij vermaakt aan de hooge school te Warmond, die in de jaren van zijn aartspriesterschap geheel nieuw was opgebouwd. Zijn aandenken wordt bij velen in leven gehouden door een portret van hem, dat in staalgravure het licht zag.

Maar de heusche vereering voor den hooggeschatten man was hiermede nog geenszins voldaan. Zij liet in zilver een keurigen gedenkpenning slaan, in het Begijnhofs museum hier boven gemeld, thans nog met zorgvollen eerbied bewaard. In doorsnede gemeten haalt hij zes duim

Nederlandsch. De rand zoowel der voor- als achterzijde wordt gevormd door een filigraanband, die in een dubbele omlijsting is gevat. De voorzijde van den penning biedt u een doodshoofd met beenderen-kruis, als gedragen door een dubbelen lauertak; daarboven staat ter getuigenis: „Hij is bemind geweest bij God en bij de menschen en zijne nagedachtenis is in zegening. Eccl. XLV. v. 1." De keerzijde deelt ons mede dat de penning is geslagen „ter „gedachtenis van den Hoogeerw[n] en Wijdberoemden Heer „Jacobus Cramer, Proton[s] Apost[s], Aartsp[r] over Holland „en Zeeland, Sacrae Theol. et Phil. Doctor, Pastoor in „het Maagdenhuis te Amsterdam, aldaar overleden den „9 Maart 1824, in den ouderdom van bijna 80 jaren. „R. I. P." — Een met ander wekt het aandenken aan den verdienstvollen man weer op tot een frisscher leven.

Laat me nu het diploom u voorleggen. Het is bij wijze van boek gevat in een lederen band, waarop ter voor- zoowel als achterzijde een keurige randversiering is gedrukt, terwijl het midden der voorzijde wordt ingenomen door een rijkbewerkten cirkel, waaruit het Veronicon en de HH. Petrus en Paulus u aanstaren; het midden der achterzijde biedt u het familie-wapen van Z. H. Paus Clemens XIII. Dit alles is met goud in het leder geprest en geeft een allezins rijk voorkomen aan het boek. Behalve de twee papieren schutbladen bevat het acht bladen van perkement, alle omgeven door een goudrandje, telkens gelegd tusschen twee zwarte biesjes. — Op de voorzijde van het eerste blad vinden we in teekening het familie-wapen van Z. H. Paus Clemens XIII, uit het geslacht de la Torre di Rezzonico. Het schild is gevierendeel: 1 geeft op keel een wit (zilveren) kruis; 2 en 3 op azuur en toren van natuurkleur; 4 op keel drie witte baeren; over alles heen een geel hart-schildje, gedekt met een

antieke gouden kroon en beladen met een dubbelen zwarten arend. (Vergel. Rietstap, Armorial Général, bl. 875). Het gansche schild is gedekt door de pausen tiaar, die daar gesteld is tusschen de bekende twee gouden sleutels. In de plaats van dekkleeden treedt een rijke omlijsting van gouden krulwerk, door stengels met ontloken rozen en andere bloemen omgeven.

De voorzijde van het volgende blad vertoont ons in gelijke teekening een tweetal wapens, onder elkander geplaatst. Het bovenste en grootere is blijkbaar van Zijne Hoogh. den kardinaal Castelli en houdt op witten grond een kasteel met twee torens van natuurkleur, terwijl het een blokzoom heeft van wit met azuur. (Verg. Armor. Général., bl. 226). Het schild is gevat in eene omlijsting als hierboven, doch minder rijk, en gedekt door den rooden kardinaalshoed met de roode kwasten, die tusschen twee takken met ontloken rozen neerhangen. — Het benedenste veel kleinere wapen, op gelijke wijze als het vorige ingevat en met bloemen omgeven, ook gedekt door een hoed met zijne kwasten doch beide van paarsche kleur, is gedeeld door een gouden schuinbalk; het veld daarboven is blauw en draagt drie gouden sterren, daarbeneden is het zeegroen en draagt een dolfijn in natuurkleur. Aan wien dit schild behoort, mochten wij niet achterhalen; ons vermoeden valt op den rector van het collegie of den secretaris der Propaganda.

Zien we nu het diploom zelf in, dan blijkt het aanstonds, dat het geheel met de hand is bewerkt. Het oog staart met welgevallen op den rijkdom, die daar ligt ten toon gespreid. Het geheel schittert als met goud doorweven en maakt een hoogfeestelijken indruk. Zie hier nu den tekst der oorkonde:

Joseph, miseratione divina presbyter Sacrae Romanae Ecclesiae Cardinalis Castelli, sacrae congregationis de Propaganda Fide praefectus.

Omnibus et singulis, praesentes nostras literas inspecturis atque lecturis, salutem in Domino.

Sacrosancta Romana Ecclesia, quam Beatissimi Petrus Apostolorum princeps et Paulus doctor gentium suo sanguine fundarunt ac sacris institutis largiente Christo Domino edocuerunt, ab ipsis initiis fidei Christianae susceptae viros in gremio suo educatos, moribus et doctrinis ecclesiasticis imbutos ac demum in divina sapientia provectos ad disseminandum Verbum Dei in diversas orbis partes mittere consuevit. Quod quidem, et Evangelica voce „Pasce agnos meos, pasce oves meas" etc. et exemplo Sancti Petri edocti, Summi Pontificcs per tot saecula, disponente Domino, salubriter et pro pastorali suo munere egregie praestiterunt, ut infideles ad fidem orthodoxam invitarent et populos ab eadem aberrantes ad gregem Christi Domini reducerent. Hac ergo meditatione permotus felicis recordationis Urbanus papa VIII, cujus memoria sit in benedictione, collegium adolescentum ex variis nationibus ad fidem per universum terrarum orbem propagandam erexit, quod *Urbanum* a suo nomine appellavit, cujus rectoribus ac superioribus auctoritate Apostolica tribuit facultatem, prout in literis erectionis, institutionis et fundationis dicti collegii, per eum editis sub dato „Romae apud S. Mariam Majorem Kal. August. anno „Incarnationis MDCXXVII [1]) pontificatus sui anno IV", plenius continetur, illos, quos per debitum tempus in dicto collegio studuisse ac scientia et moribus idoneos esse

1) Het H. S. heeft MDCLXX; doch zie *Archief van 't Aartsbisd.*, XIX, bladz. 291.

reperissent, ad baccalaureatus, licentiaturae doctoratus, et magisterii gradus, servata forma Concilii Viennensis, juxta universitatis studiorum Almae Urbis consuetudinem seu alias [1]), promovendi ac solita ipsorum graduum insignia conferendi; quodque sic promoti omnibus et singulis gratiis, favoribus, praerogativis et indultis, quibus alii in praedictae Almae Urbis seu aliis universitatibus et alibi, juxta illius et aliarum universitatum hujusmodi constitutiones ad gradus praedictos promovendi, de jure vel consuetudine quomodolibet potiuntur et fruuntur, gaudere possint.

Quamobrem, quum dilectus nobis in Christo R. D. JACOBUS CRAMER GRONINGENSIS, ejusdem collegii alumnus per integrum cursum philosophiae ac in eodem collegio theologiae tam dogmaticae quam scholasticae assiduis vigiliis sedulam operam impenderit, vitae ac morum probitate, Christiana pietate, eruditione ac doctrinis praeditus, idoneus repertus fuerit, — volentes, juxta praedictarum literarum tenorem, voluntatem praedicti Urbani pontificis executioni mandare, tres assignavimus conclusiones, quarum primam ex philosophia, nimirum: „Aër gravis est et elasticus", ex Aristotele, de Coelo, lib. IV, summa III, cap. II, — secundam ex S. Thoma, parte I, quaest. XXIII, art. V, nimirum: „Praedestinatio ad glo„riam est omnino gratuita", — tertiam ex eodem S. Thoma, parte II, quaest. V, art. VII, nimirum: „Sola fides non „justificat, sed necessario requiruntur bona opera ad justi„ficationem et beatitudinem consequendam"; quas quidem lectiones hodie publice in praesentia Reverendissimi Patris Ildephonsi a S. Carolo, praedicti collegii Urbani rectoris, et celeberrimorum theologiae ac philosophiae professorum et aliorum clarissimorum virorum ita docte, eleganter et

---

1) In 't H. S. stond: alios.

copiose, miro et pulcherrimo ordine legit declarando, eruendo omnes conclusiones ex assignatis etc., comprobando, distinguendo, pro et contra arguendo, dubitationes proponendo illasque dissolvendo, argumentisque primo admodum R[di] D[ni] Philippi Lopes Clerici Regularis, in collegio Urbano theologiae polemicae lectoris, deinde admodum R[di] P. Thomae Mariae Cerboni, Ordin. Praedicatorum, in dicto collegio theologiae moralis lectoris, atque admodum Rdi Patris Dni Aurelii Leonis, Ordin. Camaldulensium, in dicto collegio philosophiae lectoris, acute ac magistrali more respondendo, ut ab omnibus sacrae theologiae doctoribus idoneus habitus et aestimatus fuerit, et propterea unanimi consensu, concorditer, pari voto, viva voce vivisque suffragiis, ac nemine penitus penitusque discrepante, *Sacrae Theologiae Laurea Doctoratus* dignum approbarunt.

Quapropter R. Pater Ildephonsus a S. Carolo dicti collegii rector, habita prius de dicto R. D. Jacobo Cramer fide Catholica et religione, emissa per eum in manibus ejusdem R. P. rectoris ibidem publice fidei professione juxta formam traditam a fel. mem. Pio pp. IV, ac jurejurando, tactis corporaliter et osculatis sacrosantis Dei Evangeliis, desuper praestito; consideratis moribus, scientia ac virtutibus, quibus eundem R. D. Jacobum Cramer Altissimus illustravit, per auctoritatem Apostolicam memoratam R. D. JACOBUM CRAMER uti benemeritum, dignum, sufficientem et idoneum IN PHILOSOPHIA ET SACRA THEOLOGIA DOCTOREM AC MAGISTRUM creavit, fecit, solemniter pronunciavit et ordinavit, ita ut in futurum omnibus et singulis indultis, exemptionibus et privilegiis, favoribus, praeëminentiis, dignitatibus et honoribus, quibus alii sic promoti, tam in Urbe praedicta quam in totius orbis universitatibus studiorum, sacrae theologiae doctores seu magistri de jure vel consuetudine aut alias quomodo-

libet utuntur, potiuntur et gaudent, uti, potiri et gaudere possit et debeat; dans praeterea et concedens ei licentiam ac liberam facultatem ac auctoritatem legendi, docendi, glossandi, interpretandi, ac magistralem cathedram ascendendi, similiter alios omnes et singulos actus magistrales publice et privatim exercendi, prout sibi placuerit et videbitur; — atque ad absolutionem gestorum hujusmodi solita insignia Doctoratus eidem R. D. Jacobo Cramer contulit et annulum ejus digito annulari et biretum capiti pro corona imposuit, libros clausos et apertos mox in manibus tradidit ac ipsum denique induxit in cathedram magistralem et collocavit, ut intelligeret, se inter sacrae theologiae doctores fuisse admissum et receptum, prout ad osculum fraternum a singulis magistris ac doctoribus ibidem praesentibus admissus et receptus fuit, ad laudem et gloriam omnipotentis Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Amen.

In quorum fidem et testimonium praemissorum praesentes fieri et nostra manu subscriptas sigilli nostri, quo in talibus utimur, jussimus appensione muniri. Datum Romae in collegio Urbano de Propaganda Fide [1]) die XX Augusti anno a Nativitate Domini nostri Jesu Christi MDCCLXVII, pontificatus Sanctissimi Domini nostri divina providentia PP. Clementis XIII anno decimo.

(get:) JOSEPH Mª CARDINALIS CASTELLI,
Praefectus.

(lager stond:) M. MAREFUSCUS, *Secretarius.*

Een dubbele koord, gevlochten uit hennep en koperdraad is aan de onderzijde getrokken door de bladen en den band van het diploom. Het draagt in een rond ko-

1) In 't H. S. stond: Fidae.

peren busje een zegel van rood was, vertoonende *a* boven den Heiland der wereld in borstbeeld, *b* in het midden ter rechter en linker de HH. Apostelen Petrus en Paulus ten voeten uit, *c* beneden het familie schild van Z. H. paus Urbanus VIII, met de drie bijen, en is gedekt door tiaar en sleutels. De letterzoom luidt: Collegium de Propaganda Catholica Fide.

Begijnhof te Amsterdam,
Octaaf van St. Willibrord, 1892. J. H. HOFMAN.

HANDSCHRIFT
BETREFFENDE HET KLOOSTER VAN S. CLARA
TE ENKHUIZEN.

Van bovengenoemd klooster is niet meer bekend dan het volgende: het werd gesticht in 1441 en eerst 24 jaren later voltooid; in 1571 overleed er in EDUARDA WESTPHALING, wier ouders het merkelijk begiftigd hadden; pater GERRIT VOLKERTSZ. wordt genoemd als boedelredder van zijnen ambtgenoot in het S. Ursula-klooster en van pater GERRIT FREDERIKSZ. vermeld, dat hij niet in staat was zijne naamletters te schrijven.

Het verheugde ons daarom, dezer dagen in het bezit te geraken van een, helaas niet volledig, boekje met aanteekeningen over dit klooster, geschreven door den laatsten, de stad ontweken pater CORNELIS LOURENSZ. Hetgeen ons ten deel viel is 16 bladzijden in klein 8° groot, en draagt eene door het verbleeken van den inkt schier onleesbaar geworden superscriptie, eindigende „alc-„marie 1683 et 1694", van ADRIAAN WESTPHALEN [1]), eene goede bewaring aanbevelende, dewijl het „int guesen" (in den tijd der geuzenberoering) door den schrijver aan de voor het klooster weldadig geweest zijnde familie W. was gebracht. Hier en daar heeft W. iets tusschen den tekst gevoegd, hetgeen wij met cursieve letters wedergeven.

1) Zie over hem *Bijdragen* XVIII, 162 e. v. Zijn huwelijk met de dochter van wijlen den schepen REINIER COETENBURG werd voor burgemeesteren van Alkmaar voltrokken den 10 Februari 1658.

Nevens vele bijzonderheden ten aanzien van besproken missen en memoriën, vinden wij, behalve GERRIT FREDERIKSZ. en den schrijver, nog als paters genoemd mr. FREDERIK PIETERSZ. en mr. JACOB DIRKSZ. VAN EDAM, zij het ook zonder aanduiding van hunnen diensttijd, en voorts de namen der naaste verwanten van merkwaardige personen als R. TAPPER en F. AZ. WESTPHALEN.

De heer C. J. GONNET bericht ons, bij het regelen van het archief der gemeente Enkhuizen een en ander over dit klooster gevonden en aangeteekend te hebben, 't welk later in de *Bijdragen* zal medegedeeld worden.

C. W. BRUINVIS.

Aengaende den gefundeerden missen int conuent van S. Clare, tot Enchuysen.

Den vijfsten Augusti dat is op den dach vande Moeder gods Maria in der snee, Memorie van Allert Allertssz, ende zijn huijsvrou Eeffke, die ghemaickt heft een eewigen misse des sondachs. **Sondaechs misse.**

Den XXVII^{sten} Decembris op den dach van S. Jan apostel ende evangelist Memorie van Freeck oriaertsz, die een sondaechs misse ghemaickt heeft. **Noch Sondaechs misse.**

Item de eersame ende godsfruchtige vrouwe ghenaempt Vrouw arents heft ghemaickt ende ghefundeert in S. Clare conuent tenchuijsen, eenen eewigen maendaechs misse inde weeck doert gheheele iaer, bij omtrint S Maerten int iaere XV ende lxiij heb ick m. Cornelys lourensz. der susteren des voirs. conuents biechtuader, eerstmael begost desen maendaechs misse te leesen off te doen (*ende ooc dit boeck gescreven*). **Maendaechs misse.**

Dijngesdaechs misse. Item den eersten dach Augusti, dat is S Pieter ad vincula, memorie van Heer Victor ende Duue a bertsd. die een eewigen misse inden weeck des dijnges dages gemaickt heft.

Woensdaechs misse. Item noch nae vuijtwiesen tscrift achter int gheschreuen missael boeck, in tijde van salige pater gerrit fredricxz (*noorman*) geschreuen, is gefundeert in S. Clare conuent tenchuysen een misse om doer het geheele iair allen Woensdagen inder weeck gedaen te worden.

Dondersdaechs misse. Item den XXVI^sten^ Decembris dat is op des martelaers S Stephanus dach, Memorie van Albert Albertsz ende syn huijsvrouwe ghenaempt Vrouwe arents, die eenen eewigen Dondersdaechs misse inden weeck doer het gansse iair gefundeert heft in S. Clare conuent tot Enchuysen.

Vrijdaechs misse. Item noch ghelijckerwijs in tijde van saliger pater Gerrit Fredricksz, achter int gheschreuen missaelboeck, gheschreuen is, soe blijckt claerlijck datter is ghefundeert in S. Clare conuent tenchuysen, eenen eewigen vrijdaechs misse om inde weeck doer tgeheele iair gedaen te werden.

Noch Vrijdaechs. Item noch......

Eens inde weeck misse. Item den XXIX^sten^ Junij dat is op S. Pieter ende Pouwels dach ist memorie van Alant moer ende Diewer ians hair dochter tot haerlem een professyde suster, die heft een eewigen misse des weecks ghemaict, ende voir Egbert Sijmonsz.

Aengaende sommigen Memorien.

Op eenen ijegelycken iaer wert drie werff memorie ghehouden daer tsamen geroepen werden tot der vigilien met die drie paters der drie susteren conuenten tenchuysen, gemeenlyck noch vier priesters, eensen in S. Clare conuent, sinte paulus bekeeringe dach oft daer nae omtrint, op eenen sondach oft heylige dach, eensen tot der vigi-

lien in S Vrsule conuent S. Jacob ofte daer omtrint noch eensen in sinte Cecilien conuent omtrent aller heijligen. Ende in eenen yegelycke vigilie wert ghedistribueert eenen ijegelijcke die present is ij st. den officiant daert office wert gedaen heft drie st.

Item op sommigen daghen werden memorien ghehouden in S. Clare conuent tenchuysen, van welcken die pater oft die van paters wegen het is bewarende, crijcht oft hij behoirt te criegen van eenen yegelycke memorie, tgeen datter toe staet oft toe is besproken ende ghemaeckt.

Den xiiij[sten] dach Januarij dat is op Sinte Pontianus dach. Ist memorie van Pater Mr. Fredrick pietersz ende mr. Jan maertsz, met vier keerssen. ende die mater des conuents plach eertijts den pater te gheven ij st. maer naemaels werde dat nijet gegeuen.

Op sinte paulus bekeringe dach oft omtrent daer nae wert ghehouden memorie van heer IJsbrant hendrickz van Coldo(?), voirtyts pastoir met synen ouders, synen suster Geert, ende allen synen weldaderen, ende die mater des conuents gheft den pater xv st. van welcken die pater iij st. houdt, ende den xij st. distribueert hij den anderen paters ende priesters inden vigilie present, eenen yegelycken ij st.

Den IX[en] Februarij dat is op sinte appollonie dach oft daer omtrent op eenen sondach oft heylige dach ist memorie van Pater M Jacob Dirckz van Edam met vier keersen, Ende die mater des conuents plach den pater eertyts te gheuen ij st. maer naemaels worden die ij st. nijet ghegeuen.

Den xxiiij[en] oft xxv[en] February dat is op den Heyligen apostels Sinte Mathijs dach Memorie van Jan Outgersz ende synen huysvrouwe Dieu ians, Item van Dieu ians suster ghenaempt Teet Folkerts. onder den dienst der

missen syn gemeenlyc van sommigen vrienden den pater offerhanden gegeuen, anders worde den pater van dese memorie nyet gegeuen.

Op den vierden dach Maerte, Memorie ten eewighen daghen durende van Nanning tapper met zyn huijsvrouwe Freeck, ende haer kijnderen den eerwaerdighen heer Doctoer inder godth. M. Riewert tapper ende Frans, ende Margriet, ende barbara. ende adriaen iansz (*westvaling*) met zyn huysvrouwe Aefen baniaers met hair zoen freder. adriaensz. westphaling [1]) alle iaren op desen dach sullen alle susteren int gemeen tsamen hebben omtrint XXXVI st. an witte broot ende wijn tot recreatie soe veele ende verre, als die penninghen moghen strecken. Altoes die pater sijn salaris (indien hij in ghelijcke diensten ghewoen is ijedt te ontfanghen) eerst daer voor wtgenoomen. Voor welcke losronten tconuent van sinte Clare tenchuysen heft ontfanghen van Aefien baniaert in hoeftsumma XXX, k. guldens a° 1562.

Den derden dach meije dat is het Heijlige Cruijs vindinge dach memorie van Riewert claesz met syn huijsvrouwe ende kijnderen, te weten die vigilie wert gehouden theylige cruijs dach, die misse tsanderen daeches, ende die mater des conuents gheft den pater vijff st.

Op den octaue van Pinxteren dat is op die dach van den heijlige drievuldicheijt ist memorie van Heer Simon dirckz pax [2]) met sijn ouders, Ende die maters des conuents geft den pater iiij st.

Den XXV^en^ Julij dat is op des H. apostel S. Jacobs dach Memorie van Harme pietersz met syn huijsvrouwe Fueck ende den soen Freeck dirckz en syn huijsvrouwe ende kijnderen ende zeger albertz, van deese memorie

---

1) De geheele naam is aangedikt of over iets anders heengeschreven.
2) Genoemd in *Bijdragen* XVIII, 19, 20 en 28.

heb ickt anders wel onthouden is mij pater cornelys lourensz eerstmael eens gegeuen iij st. maer daer nae alle iaren heft die mater mij ghegeuen vijf st. tot het iaer xv^{c} ende lxxi toe in begrepen. Daer nae int iaer xv^{c} lxxxij zyn ick vuytlandich geworden inden meij maent (*om der guesen persecutie wille*).

Den xxviij^{en} Augusti dat is op des heijligen bisschops en doctoers sinte Augustinus dach Memorie van M. ijsbrant albertz ende sijnen broeder M Albert langwambis, sonder keersen mach die pater alleen den vigilie lesen Ende die mater des conuents geft den pater x st.

Den xxi^{en} Nouember, dat is op onse lieue vrouwe Marien presentatien dach, Memorie van Pater Gerrit fredricxz (*crab*) [1] met vier keersen, tweemael is den pater gegeuen telcken reijse ij st. den anderen tijden is dat nijet gedaen.

Den derde Sondach inde Aduent ist memorje van Pieter pieterz (*cruyff*) met zynen huysvrouwe Trijn, ende met sijnen ouders ende synen suster. tconuent heft van desen voirs. pieter pietersz nae synen sterfdach ontfangen vier hondert gulden Ende die mater des conuents geft iaerlix vande memorie den pater vi st.

Item den ghehele octaue van dat hoichtyt des waerdige heylige sacraments op eenen ijegelycken iaer coemen die drie paters alle dagen int loff in S Gummarus kerck eenen yegelyck met een choorcleet, voir welcke visitatie iaerlix eenen yegelycke pater ontfangt iij st. Item noch soe wie op theylige sacraments dach in s. gummarus kercke tsermoen doet iij st. Item noch die orgelist die den gheheele octaue speelt iij st. Desen voirs. xv st. tsiaers, werden ghegeuen van S. Clare conuent tenchuysen.

——

1) Genoemd in *Bijdragen* XVIII, bl. 398.

Aengaende sekeren daghen in welcken den seuen ghetijden inder kercke voir den ghemeente, vanden pater gelesen worden, beginnende met den eersten vesper.

Nieuwe iaer den eersten Januarij dat is Christus besnijdenissen dach.

Drie Coningen dach.

Den tweeden Februarij dat is onse lieue vrouwe Maria Lichtmisse dach.

Den xxv[en] martij Onser lieue vrouwe Marien bootscap dach.

Paesschen dach.

Ons heeren Hemeluaert dach.

Pinxteren dach.

Op des Heijligen Sacraments dach.

Op onse lieue vrouwe Marien Visitatien dat is den tweeden dach Julij.

Op Sinte Maria Magdalena dach den xxij[en] Julij.

Den vijfften Augusti Op den dach van Onse lieue vrouwe maria ter snee.

Op Kermessen dach.

Op Sinte Clara dach den xij[en] Augusti.

Op onse lieue vrouwe Marien hemeluaert dach den xv[en] Augusti.

Op onse lieue vrouwe Marien geboerte dach den viij[en] Septembris.

Op Sinte Michiels, der heijligen Engelen dach den xxix Septembris.

Op Sinte Franciscus dach den iiij October.

Op Sinte Gummarus dach den xi October.

Aller Heijligen dach den eersten November.

Des Heijligen bisschops Sinte Martinus dach den xi[en] Nouembris.

Op onse lieue vrouwe Marien presentatien dach den xxi^{en} November.

Op onse lieue vrouwe Marien ontfanckenissen dach den viij^{en} Decembris.

Kersdach den xxv^{en} December.

Vuijtgenoemen S. Claren ende Sinte franciscus dagen in welcken aen den paters tafel wort beweesen den beleefth. ende danckbaerh. van het conuent nae der ouersten goetduncken. Op eenen ijegelijcken vander anderen voirs. hoichtijts dagen, geft die mater des conuents ij st. den pater, of den officiant, dat is, die den dienst is op alsulcken dagen doende.

Op Sinte Franciscus

(Het vervolg ontbreekt).

KEUZE EENER ABDIS
TE
LOOSDUINEN BIJ 's GRAVENHAGE. — A° 1563.

De toedracht der hier volgende abdiskeuze, is de tweede en de laatste geweest voor Loosduinen, sinds door pausselijk gezag a° 1515 en a° 1522 aan Keizer Karel V en zijne opvolgers inmenging in de benoeming, of liever voordracht tot de kerkelijke digniteiten of prelaturen was gegund geworden. Vroeger, gelijk men weten zal, geschiedde de keuze, onafhankelijk door en uit eigen personeel en werd uitsluitend aan 't kerkelijk, hooger gezag, bekrachtiging gevraagd en doorgaans verkregen.

D^r. Guilielmus Damasi van der Lindt, toenmalig hofdeken te 's Hage, en reeds gewijd tot eersten bisschop van Roermond, en Cornelius Suys, president van het gerechtshof te 's Hage (die aan de keuze voorzaten) zijn tevens de tolken geweest, dat het ter abdije, wat de kloostertucht betreft, best toeging; en ook, dat bij rijkdom aan renten, of tijnsen en cijnsen en vruchten, de uitgaven (niet het minst aan de toestroomende armen) de inkomsten schier evenaarden. De namen der Kloosterjuffers, die als capitulairen ter stemming optraden, pleiten, gewis krachtig, dat zij en vele der aanzienlijkste N.-Nederlandsche familien heldhaftig aan de oude Moederkerk, in hare verhevenste uitingen, verknocht waren gebleven. En dit in den vóóravond der zegepraal van de anti-Roomsche Reformatie.

„De ruineeringe, demolitie ende uitroedinge van de geheele timmerage van den convente met de fondamenten

van dien, werd gedaan in den jaare 1573, 1574 en 1575: zoo getuigt het kerkelijk Placcaatboek van Scheltus, deel II, pag. 58.

De voormalige kloosterkerk „heel openleggende" werd in 1580, den 7 Junij, door de Staten van Holland, „aan „de gemeene buuren van Eikenduinen en Loosduinen „het woord des Heeren beminnende" toegewezen; uit de vrugten van de acht mergen lands van het begrip van het voors. convente zou ze gerepareert worden, en een belend huis voor den predikant ter woning in staat gesteld. [Schelt. ibid. pag. 16].

De uitgezette klooster-juffers hebben van de Staten van Holland jaarwedde of alimentatie verkregen; in 't jaar 1602 [1]) is deze zelfs vermeerderd voor: Joanna van Brecht, Elisabeth Beukelaar [Boeckelaers?], Adriana Vos en Maria van Schellenburg; die welligt de laatst overgebleven kloosterlingen waren. Van Frederica van der Dussen; die in 1563, gekozen, bevestigd en in bezit der abbatiale waardigheid kwam, is aangestipt: dat zij reeds in 1574, in October, te 's Hage stierf [2]) en begraven is in de voormalige Dominicaner-kerk, thans nog bestaande in het Voorhout.

De Bernardinessen-abdij te Loosduinen, het oudste der Orde in Holland, heeft circa 340 jaren een weldoende bestaan mogen hebben.

A. van Lommel, *S. J.*

Ghenadichste Vrouwe. [3])

Wij hebben ontfangen Uwer Hoocheyts missive van den sesten Novembris, den XI^{en} desselfs maents. —

---

1) Resol. der Staten van Holl. op 1602/3.

2) Oudh. van Delfland, bl. 388.

3) De twee volgende bescheiden heb ik overgeschreven te Brussel in het Rijks-Archief: collectie Audience enz.

Dairbij deselfde ons versouct ende van wegen Zijn Co^e Mat. ordonneert ende beveelt dat; aengemerct die Vrouwe abdisse van Loesdunen onlancxs deser werelt is overleden; wij ons ter selver plaetse souden transporteren. Ende ons wettelyck informeren, nijet alleen op den staet van de voorsz. godshuyze; mair oick opt leven, conversatie ende beleyt van den religieuzen aldaer, ende wije (wie) van henluyden die bequaemste ende best gequalificeert waire, omme totter plaetse ende digniteyt van abdisse gepromoveert te mogen werden. Lastende ons voorts deselve onze informatie bij gescrifte gesedt, uwer Hoocheyt, beslooten over te seynden; sulcx alst behoirt. Mitsgaders onsen advyse: wye wij bevinden ende ons duncken soude die bequaemste te wesen totter voors. digniteyt, mit expressie van twee ofte drie namen van de religieuzen aldair.

Achtervolgende ende obedierende welcke bevel, hebben wij ons gevonden in der voorsz. abdije van Loesdunen op den XVI[en] deser voorsz. maent Novembris ende op alles informatie genomen; die wij uwer Hoocheyt beneffens desen overseynden. Ende angaende den staet, incomen ende gelegentheyt van den goeden van den voorsz. goidshuyse en hebben uuijt die religieusen nyet veel bescheyts connen getrecken; alzoo die overleden Vrouwe 't bewint ende administratie dairaff meest alleen drouch ende bewairde. Dan hebben ons doen exhiberen eenighe registren ende rekeninghe, namentlyck die laetste gesloten rekeninghe van den jaire eenentsestich: uuijt alle welcke wij bevinden, dat dat incomen der voorsz. abdije consisteert in drie ofte vier capitulen: dairaff 't eerste ende oick 't principaelst, zijn lantpachten ofte huyeren van landen in Haech-ambocht, Monster-ambocht, Wateringe ende eenige andere omleggende dorpen; uuytbrengende tsjaers omtrent twee duysent ponden van XL groot, 't stuck.

Het tweede capittel inhout: lijffrenten opder Vrouwe abdisse en Joncvrouwen religieusen lijven; die hair ouders hair ter religie commende, mede hebben gegeven: uuytbrengende omtrent vier hondert dertich gelijcke ponden, dairvan mittet overlijden van der laetste abdisse hondert vijftich ponden zijn versturven. Het derde capittel inhout 't gunt van den montcosten compt van den jongen kinderen ende maechden, die dair gestelt worden ende hun cost, om een gracelyck penningh coopen; omme 't avont ofte morgen; indien zij zulcx gesint sijn, inde religie te treden: belopende omtrent hondert ponden. Hyernair maicken zij noch ontfanck van alrehande extraordinaris partijen als: van vercopinge van hoenderen, calveren ende andere beesten, hen overschietende; dat zij intituleren wisselick ontfanck, bedragende omtrent drije hondert ponden, somtijts min, somtijts meer. Ende 't laetste capittel brengt uuyt 't gunt van der overschot ende incommen van de bouwerije compt, die zij zelfs houden, redelyck groot: als van omtrent dertich koyen, scapen, verckenen ende pairden nair advenant, uuytbrengende op goede jairen omtrent vijff hondert ponden. Dit is hairen geheelen incommen, soo ordinaris als extraordinaris; tsamen uuytbrengende omtrent drie duysent dertich ponden. Dan is nu hyer affgesturven, als voorsz. is, hondert vijftich ponden, mitter doot van de overleden abdisse. Sulcx hair geheel incommen egheen drie duysent guldens en mach uuytbrenghen. Dairaff die twee duysent an lantpachten alleen zeker zijn. Dan bevinden oick, soo bij de voorsz. registeren ende rekeninghen, als uuyt den geenen, die de bouwerye aldair bedrijven, dat 't voorsz. convent tusschen de tzestich ende tseventich morgen lants, omtrent den convente, selfs gebruycken ende doen bauen bij hairen dienaers, dairaff zij melck, room, caes ende booter ende oick eenighen terwe voor hen selfs genijeten, ende oick zoo

veel rogs, als zij den armen voor de poirte distribueren: dair zij nyemant aff en ontseggen; houden noch een thiendeken an hen, 't welck zij plagen te verhuyren om veertich ofte vijftich guldens.

Vp alle dezen incommen werden onderhouden ordinairlyck en up hedent, inden voirsz. goidshuyse vijfthien geprofesside joncvrouwen, religieusen; ses jonge dochteren, achtien geprofesside susteren ende vier ongecleede susteren, acht bouknechts ende een boumeester, een portier, een portieresse, twee timmerluyden. Ende hyer en boven een confessoir, religieux uuytder abdye van Sinte Bernairts opte Schelde; ende twee wairlycke capellanen.

'T jairlycxs uuytgeven ordinaris van der voorsz. abdije: soo an coorn, visch, vleysch, wijn, bier, olije, boter, cruijt, hout, turff ende andere gelycke nootruften ende behouften; als noch an bodeloonen, weddens van den confessoir voorsz. ende capellanen, margengelt etc., bevinden op gemeenen jairen, te bedragen ter somme van vijff ofte ses ende twintich hondert gelycke ponden. Sulcxs datter er dickwils een weynich ende den meesten tijt nijet over en schiet, ofte het uuytgeven valt zoo groet, als 't incommen inden voorsz. godshuyse; byzonder op een quaet jairschair, als int voorleden jair van twee ende tzestich hyer over, al deur die groote natticheyt ende sterfte van beesten, gevallen is.

Ende dairomme en is, ten overlijden van der voorsz. laetste abdisse, nyet meer an gereede gelde int comptoir: soo van deselfde abdisse, als van den convente bevonden, dan twee hondert eenenveertich ponden, negen schellingen van XL groot.

Ende monteren die schulden, die 't convent dairjegens schuldich is, omtrent seven hondert gelijcke ponden, soo wij uuyt den cedullen ende angeven van der priorinne, keldersse ende senieuren hebben connen bevinden.

Aengaende die religie ende onderhoudenisse van den ceremonien ende goidsdiensten in den voors. convente., en connen nyet bevinden, soo van den religieusen, bij ons gehoirt inder voors. informatie, als anderen ende oick bij der gemeene fame ende rumeur, dairaff gespreijt in omleggende plaetsen: namentlijck in den Haige; off deselve religie en is aldair altijts wel reverentelijck en eerlijck onderhouden geweest ende dat die religieuse Joncvrouwen, alsnoch van zulcker conversatie ende meninge zijn, heure gewoonlijcke maniere ende regule in religie te continueren. Byzonder dairtoe hebbende eene goede abdisse ende voorgancxter, als breder bij der voors. informatie ende desselfs Joncvrouwen attestacie hyerbij gevoucht, mach blijcken.

Ende omme nu te volcommen het derde poinct uwer Alteze ordonnantie. Te weten: wye ons die bequaemste soude beduncken van den religieuzen, omme inde plaetse van der overleden abdisse gesurrogeert te moghen werden:

Bevinden dat van den vijfthien geprofesside religieusen, vier ofte vijff, byzonder dairtoe bij denselfden religieusen gedenomineert werden: als eerst Joncvrouwe Frederica van der Dussen, jegenwoirdige keldersse; die bevonden wert in de voors. informatie, te hebben thien stemmen van de vijfthien ende dairaff ses ofte zeven, dairbij zij inder eerste plaetse als bequaemste benaempt werdt. Ten tweeden, Joncvrouwe Agnes van der Merwede, wert bij acht stemmen genomineert ende bij twee ofte drie van dien voor d'eerste. Ten derden; Joncvrouwe Catharina Marquet, capellaenster van den overleden abdisse, heeft ses stemmen, ende ten vierden Joncvrouwe Clara van Zijl heeft vijff stemmen tot der voors. digniteyt; ende die jegenwoirdighe priorinne, genoempt, Joncvrouwe Maria van Oudheusden heeft eene stemme. Alle welcke vijff Joncvrouwen uuyt der voors. informatie ende oick, bij 't gunt

wij selfs ende oick van anderen hebben connen vernemen, schijnen wel bequaem te sijn totter deserviture van der voors. abdije; dan omme te seggen ons advys: soude ons beduncken de voorn. Jonckvrouwe Frederica van der Dussen wel die bequaemste; als hebbende die meeste stemmen oick voor d'eerste: anders, dan [dat?] zij redelijck op haire jairen is, als omtrent achtenvijftich jairen oudt. Ende bevinden dat zij dickwils in officien aldair gestelt is geweest; heeft oick een moije gehadt, die wel achtentwintich jairen vóór die laetste overleden abdisse, abdisse is geweest. Is oick een goede geboirtige Joncvrouwe van vader ende moeder. Joncvrouwe Agnes van der Merwede is van gelijcken van goede afcompste ende geslachte ende oick jonger van jairen; mair en schijnt soo bequaem nyet ter officie, om eenige gebreken; die wij verstaen, ende oick een van ons selfs verclairt heeft. Die derde Marquette is uuytheemsch, als van Bruessel geboiren ende nyet soo wel onder den religieusen gewilt, noch van eenighe afcoompste; dairdeur te beduchten staet, dat zij soo veel auctoriteyts, noch zoo zeer nyet ontsien soude sijn, ende min vreets inde godsdiensten inbrengen soude. Die vierde, van Zijl, is noch wel jong en oick van cleynder ontsich ende auctoriteyt; t welck beyde nochtans zeer benooticht is, omme te regieren sulcken godshuyze, dair eene Vrouwe van hooger geboirte, ouderdom ende auctoriteyt, uuyt gesturven is. Ende dair zeer weynich incommen ende renten zijn als uwer Hoocheyt uuytet 't gunt voors. is, wel zekerlyck mach bemercken, als bij ons sulcxs ondersocht ende bevonden zijnde. Welck onsz advys uwer Hoocheyt altijts int beste ende onder correctie sal believen te verstaen, committerende ofte denominerende totter digniteyt van voors. abdije, die hair believen sal. Des nyet willende uwer Hoocheyt verzwijgen, dat wye dairtoe van C^e^ Mat^s^ wegen gedenomineert werde, men dezelve altijts wel sal

mogen doen belasten ende bevelen: dat die toecommende abdisse ende convente byzonder wille ende behoirt te letten, int annemen van hair administratie op eenighe poincten, policie ende observantie van de religie angaende: bysonder dat die confessoir ofte yemant van de twee cappellanen indertijt, wel behoiren te predyken ende ten minsten alle zondaechs ende heyligen daigen een goet sermoen ende collatie van 't woirt Goids te doene; dat als nu nyet gedaen en wert, dan bij eenige terminarissen, altemet dair commende. Ende dat men dengheenen, die sal predycken ende 't woirt Goids vercundigen den religieuzen ende anderen: dair voorn. sal loonen eerlyck ende gracelyck, boven sijn ordinaris wedden ofte penzie.

Ten tweeden soudet wel schijnen te behoiren ende voirdelyck te wezen tot observantie van de religie, dat die Jonge Vrouwen oick een weynich bij een ander religieuse Joncvrouwe geinstitueert werden: nyet alleen int lezen ter reventer ende 't singen van den getijden; mair oick, dat zij wat latijn verstonden, om te beter affectie ende tochte totter psalmodie ende andere getijden te hebben.

Hyer en boven isser sober regement inde bouwerije ende byzonder int verhuyeren van den landen, die tot noch toe ten cleynen prijze verhuyert zijn ende wel meer souden gelden; ten minsten als gebuyren landen; anschou nemende, dattet voorsz. convent behouftich is ende egeen beter incommen en heeft van den pachten ofte huyeren van den landen. Als voorsz. is, mit meer andere minuten, dairinne een goede abdisse wel lichtelyck goede ordre ende policie soude mogen zetten; des bijzonder bij uwer Hoocheyt van zijner Majesteyts wegen vermaent ende belast zijnde.

Alle welcke onsz advyse, redenen ende advertissementen, bidden uwer Hoocheyt, ons int beste te willen affnemen ende altijts over ons gebieden die goede geliefte van uwer

Hoocheyt, die God almachtich spare in langen ende salighen regimente.

Uuyt 's Gravenhaige, den XXI^en^ Novembris 1563.

Uwer Hoocheyt ootmoedighe ende onderdanige dienaeren,

WILHELMUS DAMASI VAN DER LINDT. CORNEL. SUYS.

Informatie, begonst te nemen binnen den goedshuyze ende abdye van Lausdunen, buyten 's Gravenhaige in Hollant op den XVI^en^ Nov. 1563 bij ons: Willem Lindanus, ghenomineerde bisschop van Ruermunde ende deken van den voors. Haige ende Cornelis Suijs, president van Hollant, uyt crachte van zekere commissie van den hartoghinne van Parma ende Plaisance etc. regente ende governante van wegen Co. Ma^t^. van Zijnre Ma^t^. landen van harwairts overe, in date, den sesten der voors. maent Novembris. Ende dit soo op den incommen van der voors. abdye, als op den leven ende conversatie van den conventualen aldair. Ende bijzonder opte nutheyt ende bequaemheyt van yemande van henluyden, die men soude mogen promoveren tot der administratie van den voors. abdye, inde plaetse van lest overleden abdisse Vrouwe: Anna van Egmont dezer werelt overleden den XXX Octobris lestleden.

JONCVROUWE MARIA VAN OUDTHEUSDEN, priorinne vant voorschreven goidshuys, oudt omtrent XLV jaren, gevraecht ende vermaent op hairen eedt, die wij hair solempnelijck, eerst int capittelhuys int generael voor alle die geprofeside Joncvrouwen, ende nair int particulier apart voorgehouden hebben; ende zij nae gedaen heeft naer in-

hout die statuten in concilio Basiliensi, sessione duodecima, gestatueert, an God den Heere onzer Liever Vrouwe en de Sint Bernardus, patroon van den voorsz. goedtshuijze: dat zij den gheene van haire mede-Joncvrouwen ende conventualen soude nomineren, die hair in haire conscientie soude houden ende gheloeven te wezen bequaem, omme te regieren dat goidshuyse ende abdie van Loesduynen: Soo wel int geestelijck als int wairlijck ende dat zij in egeenre hande manieren yemant dairtoe sal nomineren ofte verkiesen, die zij eenichsins meende, die nominatie verzocht, gecoft oft bij beloftenisse van giften ofte anders vercregen te hebben etc.

Inden eersten gevraecht: wye zij hout voor die bequaemste, om gestelt te worden Vrouwe abdisse van Lausdunen ende dat zij ons dairtoe drie zoude nomineren ende dat bij ordre.

Seijt, dat zij nyemant in hair conscientie bequamer en weet voor abdisse dan Vrouwe Frederica van der Dussen, alsnu kelderesse van 't convent; dair zij bij den tsestich jairen wel oudt es.

Aengaende den staet van den convente refereert ende gedraecht hair tot der rekeningen dairaff zijnde, dairvan die laetste geslooten is in den Advent lestleden, die zij ons presenteerde te exhiberen. Seyt opt poinct van den leven, conversatie ende onderhoudenisse van de religie, dat zij nijet en weet, ofte die religie is bij 't leven van der overleden abdisse wel onderhouden ende datter alsnoch goede gestichtinghe ende onderhoudenisse is.

Ondertekent: Marij van Outheusden.

Joncvrouwe Maria van Almonde, oudt omtrent lxxiiii jairen, seyt bij den eedt hair gestaeft ende voorgehouden als die eerste voorgaende getuijghe. Opt poinct, wye zij hout voor die bequaemste Joncvrouwe totter ad-

ministratie van der voorsz. abdije: seyt, dat Joncvrouwe Frederica van der Dussen hair dairtoe wel bequam dunckt; dairnair Joncvrouwe Agnes van der Merwede ende dairnair Joncvrouwe Catheryna Marquette. Nopende den staet vant convent ende den incommen, seyt dat zij zoo veel nyet en hebben als zij wel zouden behouven, hair refererende totter rekeninghe.

Seyt, dat die religie hairs bedunckens zeer wel onderhouden is geweest bij tijden der overleden Vrouwe abdisse ende alsnoch wert.

Ondertekent: MARIA ALMONDE.

JONCVROUWE AGATHA VAN DER DOES, out omtrent LXXij jairen, seyt bij den eede hair gestaeft, als die voorgaende Joncvrouwen, dat zij wel voor die bequaemste hout totter administratie van der abdije, Joncvrouwe Frederica van der Dussen; die nochtans redelijck oudt is ende dairnair Joncvrouwe Katherina Marquette, die nochtans al wat blintachtich is ende dagelijcxs meer wert; sulcxs dat zij nyet wel schrijven en can. Dairnair Joncvrouwe Agnes van der Merwede.

Seijt opt poinct van den incommen van der voorsz. goidshuyze: dat zij dair int particulier nyet aff en weet; dan gedraecht hair totter rekeninghe. Ende en weet nyet, off dair is bij 't leven van den overleden abdisse alle ding wel geregeert geweest; als zij oick seyt, dat die religie ende godsdiensten wel onderhouden ende bewairt zijn geweest; als zij oick noch bewairt werden.

Ondertekent: AGATHA VAN DER DOES.

JONCVROUWE FREDERICA VAN DER DUSSEN, oudt omtrent LViii jairen, seyt bij eede, als boven: dat zij wel bequaem hout totter deserviture van der voorsz. abdije Joncvrouwe Clara van Zijl; hout oick mede voor

bequaem Joncvrouwe Catharina Marquette. Aengaende 't incommen vant convent gedraecht hair totter rekeninghe, die zij onder hair heeft; ende ons op merghen sal exhiberen.

Op 't poinct van der religie ende onderhoudenisse van dien, seyt 't zelve wel onderhouden te werden, ende oick geweest te zijn.

Ondertekent: FREDERICA VAN DER DUSSEN.

JONCVROUWE CATHARINA MARQUETTE, capellaenster van der overleden Vrouwe, oudt omtrent LIIII jairen, seyt bij den eedt hair voorgehouden ende zij gedaen heeft, als de voorgaende Joncvrouwen: dat zij die bequaemste hout, om abdisse te wesen, Joncvrouwe Agnes van der Merwede ende dairnair Joncvrouwe Clara van Zijl.

Aengaende 't incommen ende renten van den convente seyt: dat d'overleden abdisse 't beste wel gedaen heeft, om die wel geregeert te werden; hair refererende totter rekeninghe dairaff gehouden ende gedaen.

Seyt voorts, dat die religie ende godsdiensten oick zeer wel altijts onderhouden zijn geweest ende noch dagelijcx worden.

Ondertekent: KATERYN MARKET.

JONCVROUWE AGNES VAN COULSTER, oudt omtrent LVI jairen, seyt bij eedt als voorn. eerst: dat zij hout voor die bequaemste omme abdisse te wesen, Joncvrouwe Catheryna Marquet, ende oick Joncvrouwe Frederica van der Dussen.

Aengaende 't regiment van 't voorsz. convent gehadt, soo int wairlijck, als int geestelijck, seyt, nyet dan goet te weeten dairaff.

Ondertekent: AGNES VAN COLSTER.

JONCVROUWE SOTHORIS VAN RIET, oudt omtrent XLVi jairen, seyt bij den eedt als voorn.: dat zij die bequaemste hout, om abdisse te weesen Joncvrouwe Catharina Market, die cappellaenster was van de overleden Vrouwe abdisse. Ten tweeden Joncvrouwe Agnes van Merwede.

Aengaende 't regiment van den weerlijcke goeden; seyt, dat alle dinck, hairs beduncken, wel bewairt is geweest in 't leven van den overleden vrouwe. Ende dat die religie ende godsdiensten zeer wel onderhouden is geweest ende noch, bij Gods hulpe, dagelijcxs onderhouden wert.

Ondertekent: ZOET VAN RIET.

JONCVROUWE AGNES VAN DER MERWEDE, out omtrent XLi, seyt bij den eede hair voorgehouden, als ande voorgaende Joncvrouwen: dat, nair hair beste wetenschap, zij die bequaemste hout tot der administratie van der abdie voorsz., Joncvrouwe Clara van Zijl, oudt omtrent 32 jairen ende dairnair Joncvrouwe Frederica van der Dussen.

Aengaende 't regiment van den wairlijcken goeden, en weet nijet dan goet. Seggende, dat die religie bijsonder altijts in den voorsz. convente wel onderhouden is geweest ende noch wert.

Ondertekent: AGNES VAN DER MERWEDE.

JONCVROUWE CLARA VAN ZIJL, oudt omtrent XXXii jairen, seyt bij den eede als voorn: dat zij nair hair beste wetenschap, hout voor bequaemste, om abdisse te wesen van Lausduynen, Joncvrouwe Agnes van der Merwede ende dair nair Joncvrouwe Frederic van der Dussen.

Aengaende 't wairlijck regiment van den convente: hadden alle dingen wel beter mogen gaen, dan zij gedaen hebben, deur d'ouderdom van den overleden abdisse.

Mair die religie ende godsdiensten zijn altijts wel onderhouden geweest ende noch dagelijcxs worden.

Ondertekent: CLARA VAN ZIJL.

Joncvrouwe Paulina van Bronchorst, oudt omtrent xxxii jairen, seyt bij den eede, bij ons gestaeft ende bij hair gedaen als voorn.: dat zij voor die bequaemste hout, om abdisse te wezen, Joncvrouwe Agnes van Merwede ende nair hair Joncvrouwe Frederica van der Dussen, die goede gratie heeft in wairlijcken saicken, van den convente te regieren.

Aengaende 't regiment van den wairlijcken saicken, heeft d'overleden Vrouwe hair beste dairtoe wel gedaen. Als zij oick gedaen heeft tot der onderhoudenisse van der religie ende godsdiensten.

Ondertekent: Paulina van Bronchorst.

Joncvrouwe Elizabeth Boeckelaers, oudt omtrent xxiii jairen, gehoirt op hairen eedt, als die voorgaende Joncvrouwen. Seyt: dat zij voor die bequaemste hout, totter administratie van der abdije vacante, Joncvrouwe Maria van Outheusden, jegenwoordich priorinne van Loesduijnen ende dairnair Joncvrouwe Frederica van der Dussen.

Seijt 't regiment int wairlijck aengaende, dat zij daer egheen gebreken inne en weet. Ende wert die religie int voorschreven Goidshuys oick zeer wel bewaert ende onderhouden.

Ondertekent: Isaebeel Boekelaers.

Joncvrouwe Joanna van Brecht, oudt omtrent xvii jairen. Seyt: bij den eede bij hair gedaen als voorn.: dat zij voor die bequaemste hout, totter administratie van der abdie voorsz., eerst Joncvrouwe Clara van Zijl ende dairnair Joncvrouwe Agniete van der Merwede.

Seyt: 't regiment aengaende int wairlijck, dat zij dair nyet sonderlings aff en weet, mair siet ende bemerct wel

dagelycxs, dat die religie ende godsdiensten wel werden onderhouden.

Ondertekent: JOHANNA VAN BRECHT.

JONCVROUWE ADRIANA VOS, oudt omtrent xxiiij jairen, seyt, bij den eede bij hair gedaen als boven: dat zij voor die bequaemste hout, omme abdisse van Loesduynen te wezen, Joncvrouwe Catharina Marquet ende dairnair Joncvrouwe Agnes van der Merwede.

Aengaende 't regiment int wairlijk, en weet sonderlincxs nyet; mair alzoo lange als zij alhijer is geweest, te weten vier jairen, heeft die religie ende godsdiensten zeer wel zien ende helpen onderhouden.

Ondertekent: ADRIANA DE VOS.

JONCVROUWE CORNELIA VAN NASSAU, oudt omtrent XVII jairen, seyt bij eede als voorn.: dat nair hair beste wetenshap, zij hout voor die bequamste te wesen, om abdisse gesteld te worden van Loesduynen, Joncvrouwe Agniete van der Merwede ende dairnair Joncvrouwe Frederyck van der Dussen.

Seyt, dat zij vant wairlyck regiment van den voorschreven goidshuyse nijet en weet, als zeer jonck wesende.

Mair die religie ende kerckelijcke diensten aengaende, seyt: dat die wel bewairt ende gedaen werden.

Ondertekent: CORNELIA VAN NASSOUWE.

JONCVROUWE ALYT VAN CATS, oudt omtrent XX jairen, seyt bij den eede als voorn. dat zij voor die bequaemsten houdt, omme abdisse van Loosduynen te wezen, Joncvrouwe Frederyck van der Dussen ende dairnair Joncvrouwe Clara van Zijl.

Seyt, nyet te weten van 't wairlijck regiment van voorsz. goidshuyze. Ende die religie aengaende seyt, deselve bij hairen tijde nijet vercleyt noch vermindert te zijn; mair worden godsdiensten bij den religieusen wel onderhouden.

Ondertekent: ALYT VAN CATZ.

Den XVII^en Novembris 1563.

BROEDER JAN VAN DEN BERGHE, van Schelde, buyten Antwerpen, geprofessyt inde abdye van Sinte Bernairts ende nu confessor van Lausduijnen in Hollant, seyt: dat hij omtrent sestalve jairen geweest is confessor van den voorn. godshuyze van Lauseduynen. Mair en heeft egeen bewint gehadt van den temporeelen goeden aldair, int cleyn nochte groot; hem alleenlijck onderwindende den diensten van de kercke daertoe hem sijnen Prelaet van Sinte Bernairts gesonden heeft. Ende meent wel, dat den dienst Goids ende onderhoudenisse van die religie bij sijnen tijt wel gedraghen ende bewaert is geweest.

Seyt dat hij twee cappellanen onder hem heeft als: Heer GABRIEL, van Brussel ende Heer MARTEN, van Berghen in Henegouwen, die den dienst Goids hem helpen doen. Mair nyemant van hen driën en predict ofte eenige sermoenen doet. Dan hij die spreect, doet altemets een vermaninge.

Ondertekent: Broeder JAN VAN DEN BERGHE,
nutertijt onwaerdige confessor tot Lausduijnen.

In oirconden

WILHELMUS DAMASI VAN DER LINDT. CORNELIUS SUIJS.

BIJLAGE.

LIJST 1) DER ABDISSEN TE LOOSDUINEN.

Joanna [Icama?]	† 1269.
B.?	19 Aug. 1279.
Mabilia	1300.
Beatrix	1316.
Maria van Borselen	1320.
Margaretha van Walcheren	1325.
Geertruijd van Haarlem	1328.
Catharina van den Broeck	1334.
Catharina van Abbebroeck	1339?-68.
Suanilbe van Steenvoorde	1370.
Natalia van Abbebroeck	1410.
Heilwig van der Leck (de 12e abdis) . .	† 1431.
Luitgardis van der Aa	1440.
Goude van Heukelom	?
Beatrix van der Stale	1474.
Eva van der Aa.	vóór 1509.
Catharina van der Dussen.	1509-38.
Anna van Egmond	1539?—30 Oct. 1563.
Frederica van der Dussen.	156¾-74.
Margaretha van Oostenrijck	1598.

Deze laatste is benoemd door of op last van Philips II, op 20 Mei 1598. Zij kwam echter niet in 't bezit, en is kort daarop abdis geworden van het Bernardinessen-klooster Oriente in Z.-Brabant.

1) Uit Histor. archiepiscopatus Ultraj. van Hugo Fr. van Heussen, p. 440; 't Oorkondenboek van Holl.; de Regesta Hannonensia etc.

UIT HET REGISTER DER BEGRAVENEN IN DE OUDE KERK VAN HET BEGIJNHOF TE AMSTERDAM.

Het archief van het alleszins merkwaardige Hof, in het hoofd hier genoemd, bevat onder den rijkdom, dien het bergt, ook een kleinen foliant, geschreven door de hand van een der vrome Begijnen en gemerkt met „Art. 6, l^r d". De aanhef getuigt ons:

„In dit boeck heb ick begonne(n) te schrijven, wie in „onse B(e)g(ijnen)-kerrick begraven is, ende in wiens „graven dat sij liggen, nae het hoochgen [1]) van die ker„rick, geschyet in 't jaer 1641; maer wij hebben 't eerst „vercregen, om te begraven, op den 7 Julius 1642". — Het levert ons een register van alle Roomschen, die te Amsterdam in de kerk der Engelsche Presbyterianen, of juister gesproken in de kerk der Amsterdamsche Begijnen hun laatste rustplaats vonden tusschen de jaren 1642 en 1817. Het geschrift biedt voor de geschiedenis van het Begijnhof en zijne bewoners een deugdelijke stof, die bewerkt door een vaardige hand allicht verrassende uitkomsten geeft. — Met goedvinden van den hooggeschatten heer B. H. Klönne, pastoor van gemeld Hof, mocht ik een dubbel dozijn namen eruit afschrijven, alle van Katholieke Priesters. Ik meende wel te doen deze naar orde van den tijd hier mee te deelen, onder bijvoeging van eenige berichten, die elders werden aangetroffen. Zie hier wat ik vond:

1) Vergelijk de *Katholiek*, dl. 50, bl. 116. Waar we verder hierachter naar dit deel der Katholiek verwijzen, schrijven we alleen K. met de blz. er naast.

„1661, den 23 November is begraven m. heer BRUINO JANSE(N), een eygen graft, 123." — Deze stond in 1655 als pastoor te Burg op Texel en zorgde mede voor Vlieland. (A. XI, 164) [1]). Ofschoon van Heussen onder Rijp en Graft hem niet vermeldt, moet hij ook daar als pastoor hebben gestaan, want het Necrolog. Dioec. Harlem. zegt: R. D. Bruno Janssen, olim pastor in Tessel et Rijp et Gracht obiit Amst(elodami) Nov. 1661. Zie verder B. XVII, 169. [2])

„1664, den 2 Septemb. is begr. Mr JAN HARWINEN, in een eygen graft, nom. 54." — In 1638 stond deze als pastoor te Bovenkarspel (A. XII, 421), doch in Januar. 1653 was hij reeds te Amsterdam werkzaam (B. III, 445) en nog in 1655 (A. XI, 139); de plaats waar hij gevestigd was, bleef aan van Heussen onbekend. Zie nog B. XVII, 72.

„1665, den 13 Octob. is begr. Mr LAMBERTIS HO(F)-MAN, in een eygen graft, nom. 126." — Hij is Corneliszoon en geboren te Amsterdam. In Sept. 1645 ontving hij van Frans Banninck Cocq, heer van Purmerland en Ilpendam, toelating als eersten pastoor te Ilpendam; doch in den voorzomer des volgenden jaars werd deze gunst weer ingetrokken. (Kist en Moll, Archief III, 103–7 en B. VII, 169). In 1652, na doode van Dr Leenaert van der Meer, werd hij diens opvolger in 't bestuur van het Amsterdamsche Begijnhof en der hiermee verbonden gemeente (A. XI, 137 en K. 112–3). In April 1665 werd hij tot lid gekozen van Haarlems oud Kapittel en in Augustus van hetzelfde jaar geinstalleerd „post

---

1) Dit verwijst naar het *Archief v. d. Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht;* zoo ook verder hierachter; het Romeinsche cijfer geeft het deel aan, het Arabische de bladzijde.

2) Dit verwijst naar deze *Bijdragen;* het Romeinsche cijfer duidt eveneens op het deel, het Arabische op de bladzijde.

sponsionem de suscipiendo gradum intra annum". (B. XVII, 98, 99). Daar hij in 1655 reeds den titel voerde van bachelier, is hier gewis spraak van een hoogeren graad; doch de tijd om dien te verwerven is hem door den dood ontnomen. Zie nog B. XVII, 73.

„1670, den 15 Februar. is begr. M[r] JACOP VERHAREN, in een eygen graft, nom. 123." — Zie B. I, 426–8. In 1638 was Verhaer gehuisvest bij pastoor Th. Schendel te Leiden, doch had zijn bijzonderen werkkring in pagis adjacentibus Leyerdorp, Koudekerk et Haeserwoude, (ibidem) noctes et dies maximo cum fructu laborans. (A. XII, 203). In 1655 vertoefde hij zonder zielzorg te Utrecht (A. X, 183, 191 en XIV, 245). Een H. S., door den bekenden Zwolschen pastoor Arn. Waeyer nagelaten en door den Kampenschen pastoor Bern. Doorenweerd „naar de Siegenbeeksche spelling beschaafd", zegt ons: Den 10[en] dezer (April 1663) kwam heer Verhaer bij mij logeeren...., door Z.H.E. aan mij gezonden, om te zorgen, dat hij de Kampers gedurende het aanstaande hoogtijd van Paschen zoude bedienen, en voorts te zien, of hij of een ander priester daar eenigen dienst zoude kunnen doen.... (Op Zondag 16 Mei 1663, toen de Apostol. Vicaris zich te Zwolle bevond), heb ik Z.H.E. over Kampen gesproken, alwaar de Katholijken zeer voor heer Verhaer genegen waren en hem ernstelijk tot pastoor verzocht hadden. Hij (Verhaer) werd dan bij ons geroepen, maar hij maakte eenige zwarigheden, zoodat deze pligt niet van hem aangenomen is. — Zie nog B. XVII, 60 en 176.

„1712, den 14 Maj is begr. onse eerw. vader de heer en M[r] SIMON FRANCISCUS COETENBURGH, nommer 121 en 122." — Hij was een zoon van M[r] Jan C. en Cornelia Hannema. Priester gewijd in 1680, stond hij eerst als kapelaan bij Mart. de Swaen te Assendelft en werd vervolgens pastoor te Purmerend, waar hij op 31 Maart

1693 tot lid van Haarlems kapittel werd gekozen. (B. XVII, 115). De 14^{e} Novemb. van het eeuwjaar 1700 zag hem tot pastoor van het Amsterdamsche Begijnhof kiezen, en niet lang daarna moet hij ook verheven zijn tot Aartspriester van Amstelland. Over zijne medeonderteekening van het „beruchte" smeekschrift geeft A. XX, 172, eene waardeering, die wellicht ook hier de aandacht verdient. Doch zwaarder weegt het woord van den provicaris Theodorus de Cock, die op bl. 44 zijner *Missio Foederati Belgii* getuigt, dat „archipresbyteri de Swaen, „Coutenburgh, et de Visscher parere jussui pontificio, attamen modestius renuerunt", terwijl in December 1705, bij het aftreden van den Provicaris, de pastoor van het Begijnhof nog in de rij der refractarii voorkomt. (a. w. bl. 101). Alles echter moet hier in rekening worden gebracht. De toestand was toen deerlijk in de war geloopen. Bij mij dringt zich vaak het vermoeden op, dat Theodor de Cock in zijn bestuur bij allen goeden wil iets menschelijks heeft ondergaan, 't geen voor sommigen, zij het ook ten onrechte, een hinderpaal werd voor de blijde vereeniging in den éénen moederschoot. Waarom anders zou Rome zijn trouwen dienaar hebben ontheven van den last des bestuurs, ontheven op een tijd toen het schip weer begon zee te bouwen? Waarom het roer toevertrouwd aan een andere hand, die blijkbaar den hoogen golfslag zou vermijden? Hierbij moet ten gunste van Coetenburgh nog worden bemerkt, dat hij in den tijd, toen Haarlem's oud Kapittel zijn treurigste jaren doorleefde, op de gehouden Kapittelvergaderingen meestal schitterde door afwezigheid. De heer A. J. Flament, *Catalogus der Biblioth. v. 't Begijnhof*, bl. 6–7, doet dan ook zien dat Coetenburgh straks met onze moeder de H. Kerk naar wensch is verzoend. Onder zijn opvolger zal blijken, hoe hij aan 't einde zijns levens zorg droeg,

dat geen weerspannige straks gelegenheid zou vinden, om zich op het Begijnhof in te dringen. Zie verder B. XVII, 64 en K. 126 vv.

„1745, den 14 Septemb. is begr. onse eerw. vader FRANCISCUS CORNELIUS DIERHOUT [1]), in nom. 126." — Van Heussen (*Batav. Sac.* II, 144) eert ons dat F. C. Dierhout een ouderen broeder, Cornelius, had, in het doopboek der E.E. Paters Jesuieten in de Heerenstraat te Utrecht, op 9 Juli 1670 aldus vermeld: „(Baptizatus), Cornelius, filius D^{ni} Dierout", die priester geworden eenigen tijd kapelaan was op het Begijnhof te Delft, in 1701 als pastoor stond te Eemnes, vervolgens te Naarden (A. I, 288), daarna te Teckop en Kockenge, waar hij overleed 5 December 1722 (A. I, 308). In hetzelfde doopboek der Heerenstraat staan op 9 Maart 1675 aangeteekend: „(Baptizati:) Franciscus Cornelius et Petrus Nicolaus filii D^{ni} Derout." De laatste dezer tweelingen was in 1701 kapelaan te Zwolle en stond daar nog in December 1705 (Cock, Miss. Foeder. Belg.); verder noemt van Heussen hem variis locis per Hollandiam operarium (Hist. Episc. Davent. 121). In den zomer van 1710 werd hij pastoor *onder den Bogen* te Zwolle en bleef hier werkzaam totdat hij er stierf op Maandag 3 Decemb. 1736 om 11 uur voor den middag. (Verg. A. I, 315). Volgens K. 130 was er nog een jongere broeder die eveneens priester werd; deze moet dan zijn Antonius Dierhout in 1718 pastoor te Noordwijkerhout, en van 1720–31 pastoor te Soeterwoude. Zie B. XIV, 85, A. I, 311 en II, 155. De eerstgemelde der tweelingen was in 1701 kapelaan te Amersfoort en stond daar nog in December 1705. In de lente van 1709, naar het schijnt, werd hij pastoor te

1) De naam wordt zeer verschillend geschreven: Deraut, Derout, Dirout, Dierout, Dierhout.

Teckop [1]) en verder zegt ons een H. S. van Pater van Honsem, pastoor te Woerden: qui anno 1711 Rever° Dno Coutenburg, Amstelodami in Begginagio pastori, cum spe successionis junctus fuit sacellanus. Op 16 Mei 1712 werd hij door den Nuncius van Keulen tot pastoor van het Begijnhof benoemd (Flament, a. w. bl. 8), den 18 April 1719 tot lid gekozen van het Haarlemsche Kapittel (B. XVII, 150 vv.) en straks ook verheven tot landdeken van Amstelland. Het archief van het Begijnhof heeft onder A. 2, n° 28, ons bewaard een „Dankbaare „Toejuyching over 't vijf-en-twintigste jaar des Priester-„doms, in 't vijftigste jaar des ouderdoms van den zeer-„eerwaarden heer.... Franciscus Cornelius Derout, vulgo „Dierhout, Roomsch Priester en Pastoor van 't Begijnhof „tot Amsterdam etc. etc., geviert den 1 Augusti van „'t Heilig Jaar 1725." Het biedt, op goud-satijn met prachtige letter gedrukt een vers aan van statige alexandrijnen, niet bruischend als geborreld uit Vondels verheven bron, maar zacht en effen daarheen vloeiend, in stilte geweld uit het dankbaar hart van „Zijn Eerw's „onderdanigsten dienaar F(ranciscus) v(an) d(en) H(euvel)". Het speelt onder anderen met den naam *dier-hout* en zingt:

...„Wel heet men U Dier-hout, wiens daden doen verwarmen
Door uwe milde hand de koude van den armen.
Die uyt een edel stam en uyt een vruchtbaar wout
Gesproten zijt; mijn Heer, wel heet men U Dier-hout.
Maer dit zijt gij vooral aan ons, om uwe vrugten,
Gelijk gij 't waart aan die om uw verplanting zugten.
O welgelukkig Hof, daar dit Hout is geplant
Meer door een wonder lot van God, als menschen handt!

---

1) Van Heussen (Bat. Sacr. II, 144 en Histor. Episcop. Ultraj. 224) laat Dierhouts voorganger te Teckop sterven op Palmzondag (16 Maart) 1704; doch dit zal eene vergissing zijn, want de Cock (Miss. Foed. Belg.) weet in December 1705 nog niets van dit overlijden; het zal moeten gesteld worden in 1709, zooals de *Katholiek* doet, deel 63, bl. 270.

De „Naamlijst der R. C. Pastoors en Missionarissen, „welke.... in bedieninge zijn in 't einde van 't jaar 1736", in 't licht verschenen bij den aanvang des volgenden jaars, mag, naar we meenen, niet op den naam van F. C. Dierhout worden gesteld. Zij komt toe aan J. F. Schouwen, pastoor in 't Vrededuifje. Dit blijkt uit eene reeks van brieven tusschen 19 December 1736 en 21 Januari 1737 door gemelden heer Schouwen gewisseld met den aartspr. van het Sticht, Godefr. Ram van Schalkwijk, ons bewaard in het 2e deel der *Acta Amplissimatus Ultraj.* Het volgend schrijven, op 14 Januari door pastoor Schouwen aan den Aartspriester gericht, zal dit genoeg doen zien: „De „Naamlijst was voor een gedeelte al gedrukt, als ik U „Ampldos gerespecteerde missive ontfing; en terwijl de „andere heeren Aartspriesters, aen wie (ik), gelijk aen „U Ampl. ook, een gedrukt exemplaar ter correctie ge„sonden heb, en niemand (: ja U Ampl. self:) mij doen „eenige swaerigheid geöppert heeft, was het te laat om „het te staken sonder mijn kosten en schande. Ik denke, „ten minste ik hoope niet, dat de Missie daer eenig na„deel bij sal hebben, en neeme de vrijheid van U Ampl. „een exemplair aen te bieden, dat moraliter correct sal „sijn.... Ik heb in *'t Voorberigt* in plaets van Aertspries„ters gestelt „oudste en kundigste Priesters", op raad „van Ampl. van den Steen; meynende door mijn vorige „en dese U Ampl. van alles rekenschap te hebben ge„geven." (Acta Ampl. II, 185). De reden, waarom heer Dierhout in de *Driedubbele Naamlijst* bijzonder „vinnig" door de vertoornde „Cleregie" werd bejegend, zal wel hierin liggen, dat de Deken van Amstelland voor het streven dier heeren immer een sterke hinderpaal was. — In de rijke zaal van het Begijnhof hangt zijn portret op doek, van 44 bij 35 Ned. dm. De keerzijde zegt ons: „F. C. Dierout, 16 Mey 1712, Pastor Begginagii etc. Amstelod." Hier-

van bestaat eene prent, op koper gebracht door „J. van Vilsteren anno 1745", met onderschrift: „De zeereerw. en wijtberoemde heer... Franciscus Cornelius Dierout, Aartspriester van Amstelland, pastoor op 't Beggijnhof te Amsterd.; stierf den 8sten September 1745, in het 71e jaar zijns ouderdoms, het 45e zijns priesterschaps en 't 34e zijner bedieninge aldaar". — Het portret heeft tot tegenhanger een doek van 45 bij 36 Ned. dm., blijkbaar beschilderd door dezelfde hand als het voorgaande. Kenners lezen op de leuning van den stoel: „P. Koets", een der beste leerlingen van Ger. Terburg uit Zwolle. Ter oorkonde staat op de achterzijde: „P. N. Dierout, Pastor Zwollis, 1712, olim Sacellanus Begginagii. — Nog een derde doek, eirond, 70 hoog, 58 breed, geeft ons, blijkens het wapen een derden Dierhout weer. Het stuk werd soms uitgegeven voor een tweede portret van den Begijnenvader; doch de type verschilt aanmerkelijk van die op het eerstgemelde doek; ook is het voorkomen van den persoon blijkbaar jonger; 't kan wel geen ander zijn dan Antonius Dierhout, vóór 1718 kapelaan op het Begijnhof. — Zie verder B. XVII, 67.

„1751, den 23 Decemb. is begr. d'eerw. heer JOSEPHUS DE WEERDT in n° 123". — Hij was omstreeks 1689 te Utrecht geboren, stond van 1713 als pastoor te Warmenhuizen (A. VIII, 90 en B. XVII, 194) en werd in October 1735 pastoor aan de Berebijt te Amsterdam (B. XIV, 180). Hier stierf hij plotseling in de tweede helft van December 1751, niet 1750. (B. XVII, 51).

„1572, 29 Novemb. is begr. onse eerw. vader GIJSBERTUS OUWEROGGE, n° 43". — Hij was volgens B. XVII, 201, in 1699 geboren te Oudewater, maar in het oude doopboek van Montfoort staat op 30 Maart 1699 aangeteekend: (Baptizatus) Gijsbert, pater Johannes Ouwerogh, mater Maria Clara Schijf, matrina Anna Lysbeth

IJndoven. In 1724 stond hij als kapelaan te Montfoort bij pastoor Morsland; in September 1725 was hij kapelaan bij pastoor Schouwen in 't Duifje, daarna assistent bij den zieken heer P. Cos, in 't Maagdenhuis te Amsterdam (B. V, 393), dan weer kapelaan in 't Duifje (A. X, 23). Op 19 April 1727 staat hij als kapelaan te Maarsen met volmacht van pastoor. In den lente van 1730 wordt hij pastoor te Naarden (A. I, 289 en IV, 134) en in het begin van November 1751 op het Begijnhof te Amsterdam (B. XIV, 183 en K. 142). Hier overleed hij 23 November 1752 (B. XV, 229). — In de zaal van het Begijnhof hangt een doek, eirond, 75 hoog, 62 breed, waarop een geestelijke met kroeze pruik ten halven lijve is geschilderd. Men wil, dat in dien man, zoo forsch van bouw en breed van hoofd, pastoor Ouwerogge voortleeft.

„1753, den 17 May is begr. de eerw. heer JOHANNES DUYN, nom. 32". — Hij was priester gewijd in 1733, stond van 1740–52 als pastoor te Hoorn (A. II, 157), doch in December 1746 nam hij een dag of tien de zielzorg waar in de St. Joris-steeg te Leiden (B. VI, 393). In Januari 1752 werd hij pastoor aan de Berebijt te Amsterdam (B. XIV, 183, XVII, 51 en 166).

„1762, den 8 Septemb. is begr. de eerw. heer JOHANNES BAPTISTA SCHEEPEN 1) in n° 41". — Deze omstreeks 1696 te Amsterdam geboren, was in 1726 kapelaan bij G. S. Cavellier, niet in 't Duifje maar in de Posthoorn te Amsterdam (A. VIII, 95). Zie verder B. XVII, 174 en v. Rijckevorsel, Maagdenhuis, bl. 140.

„1767, den 9 Septemb. is begr. de eerw. heer JOHANNES LA(U)RETTE, in n° 15". — In December 1764 was deze kapelaan geworden aan de Berebijt te Amsterdam. (B. XIV, 186).

---

1) Het H. S. zegt: Scheepel.

„1772, den 31 Maart is begr. onse eerw. vaader JACOBUS DE ROEPER, in n° 126". — Hij was geboren te Hoorn, den 26 Juni 1717 en priester gewijd in Maart 1743. De Predikheer Thomas Hellinx te Alkmaar in de *Lijkpredikatie*, gehouden op 2 April 1772, getuigt van hem, dat „hij was een man van uitsteekende geleerdheid „en godvrugtigheid, die ook op d'Academie zijnde, zijne „disputen voor de licentie roemrugtig gedaan heeft; om „welkers reden de weleerw. en wijtberoemde heer *Joannes* „*van den Steen*.... hem meer als eens het regentschap van „het Hollands Collegie heeft opgedragen, voor hetgene „(: omdat zijn vader zaliger zulks niet gaarne zag :) hij „ook bedankt heeft." (a. w. bl. 19). Van 1748–52 stond hij als pastoor te Bergen en werd op 8 October 1748 tot lid van Haarlems oud kapittel gekozen. (B. XVII, 338). Van 10 December 1752 was hij pastoor op het Amsterdamsche Begijnhof. (B. XIV, 183, XV, 229 en K. 142–43). Over dit Hof en zijn herder getuigt de Nuncius Carolus Molinari in 1755 als volgt: Statio saecularis in Begynasio inter optimas totius Missionis et insignis, antiqui tamen splendoris plurimum perdidit ab aliquot annis. Com(municantes) 750. R. Jacobus de Roeper, eruditus et probus, sed aliquando ad excessum usque zelosus; utinam et ipse erga capitulum (Harlemense) ne nimium afficeretur. (A. VIII, 346). Zie verder Hellinx' Lijkpredikatie, vooral bl. 18 vv. In congregatione capituli Harlemensis, habita 5 Maji 1772..... D. Decanus tradidit cuique capitulari numisma argenteum in memoriam Ampl. D. Jacobi de Roeper, 25 Martii 1772 pie in Domino defuncti. (B. XVII, 351). Het Begijnhof bewaart ook zijn portret, een kloek geschilderd kniestuk op doek van 104 bij 79 Ned. dm. Het hoofd draagt er een grijze pruik, doch de man is blijkbaar nog in de volle kracht des levens.

„1773, den 16 Septemb. is begr. de eerw. heer SJORSIE

EWALT, in n° 94". — Georg. Joseph. Ewald was in den aanvang van Maart 1757 kapelaan geworden bij pastoor Grevingh in de Pool. (B. XIV, 184). In de rij der pastoors vond ik hem niet.

„1781, den 28 Decemb. is begr. d'eerw. heer HENDRICK RUTTEN, in nom. 55."

„1785, den 28 Junij is begr. d'eerw. heer JOHANNES GERARDUS MOOLENAAR, pastoor buyten de Raamspoort, in n° 43." — Deze was van 1780 pastoor te Hoogmade en van 1784 in de nieuwopgerichte statie buiten de Raampoort te Amsterdam. (B. XIV, 192; waar in plaats van A-pr. zal moeten staan R-pr.; want op de pastoorslijst van het *begin* des jaars 1785 staat J. G. Moolenaar in de rij der pastoors onder Amsterdam en op 24 Juni 1784 heeft hij er zijn eersten doopeling geboekt; gevolgelijk moet ook in B. XII, bl. 43 het jaar 1785 met één worden verminderd). Hij stierf 22 Juni 1785.

„1788, 5 Februarij is begr. d'eerw. heer TIMOTHEUS IGNATIUS EWALD, R. P. en overste van 't Begijnhoff, in n° 41." — Deze Amsterdammer, allicht een broeder van George, hiervoren vermeld, was van Augustus 1748 kapelaan in het meermaals genoemde Duifje (B. XIV, 182) en werd in 1750 pastoor te Spanbroek. (A. II, 158). Van 1755–72 was hij pastoor der S. Bavo in de Achterstraat te Haarlem (A. VIII, 343 en 126–7); hier wordt hij door den Nuncius Ghilini genoemd satis doctus et concionator eloquentissimus. In April 1772 aanvaarde hij de pastorie van het Amsterdamsche Begijnhof (B. XIV, 188) en stierf er plotseling den 31 Januari 1788. (K. 143). — Naast de Roeper hangt op de zaal van 't Begijnhof ook het portret van Tim. Ign. Ewald, een kniestuk op doek van 87 bij 70 Ned. dm. Het museum bewaart er een zilveren gedachtenis-penning van zijn overlijden.

„1792, den 7 Januarij is begr. d'eerw. heer JOSEPHUS

„MAJU, pastoor en overste van 't Beggijnhoff, nº 41." — In het doopboek van heer Engelb. Brouwer (kerk van Geloof, Hoop en Liefde) staat op 9 Januari 1724 aangeteekend: „Josephus, soon van Johannes Majeu en Lysbeth Beekenstede; peten Hendric Bekenstede en Catharina Reuverinc." Sedert Febr. 1751 was J. Maju kapelaan in de Pool te Amsterdam (B. XIV, 183) en werd in 1753 pastoor te Werfershoef. (A. VIII, 126 en 354). Daar wordt hij door den nuncius Molinari geteekend als zelosus pastor, mediocris doctrinae, sed integrae vitae. Van 1765–88 stond hij te Wormer (A. IV, 128) en van Maart 1788 op het Begijnhof te Amsterdam. (B. XIV, 193). Hier overleed hij 2 Januari 1792. (K. 143). — Tot tegenhanger van Ewalds vermeld portret is op het Begijnhof ook bewaard dat van J. Maju, insgelijks een kniestuk op doek van 87 tegen 70 Ned. dm.

„1792, den 20 Decemb. is begr. d'eerw. heer JOANNES CASPARUS ONSTEYN, pastoor buyten de Utrechse poort, nº 75." — Hij was geboren te Amsterdam en stond in 1758 als kapelaan te Overveen, waar de nuncius Molinari hem noemt: ingeniosum nec indoctum optimisque moribus (A. VIII, 344); van 1760–76 vonden we hem als pastoor te Gouda (A. IV, 134); ook de pastoorslijsten van 1770, 71, 72 vermelden hem onder Tergouw, eveneens Relatio van den nuncius Ghilini, opgemaakt in 1774 en voortgezet tot 1775. (A. VIII, 117). Van November 1776 was J. C. Onsteyn pastoor aan de Berebijt te Amsterdam. (B. XIV, 189). Hier overleed hij op 14 December 1792. Zie verder B. XVII, 52–54.

„1798, den 12 Januarij is begr. d'eerw. heer MARCELINUS LA BOUROT, Franse imegrand, nº 94."

„1799, den 23 Maart is begr. d'eerw. heer GULIEN LE COUTURIER, in nº 68." — Vermoedelijk eveneens een Fransche emigrant.

„1800, den 26 Sept. is begr. d'eerw. heer GERARD. ANTON. ALBERT, capelaan op 't Beggijnhoff, n° 115." — Deze was van Augustus 1791 kapelaan op gemeld Hof (B. XIV, 194) en overleed er op Maandag den 22en Sept. 1800, oud bijna 37 jaren.

„1801, den 18 Julij is begr. onse eerw. vader, de heer JOHANNES LESSCHER, pastoor en overste van het Beggijnhoff, n° 115." — In 1749 was hij te Amsterdam geboren, stond van Mei 1777 als kapelaan bij pastoor Onsteyn aan de Berebijt (B. XIV, 189) en werd in 1784 de eerste pastoor van de nieuw opgerichte statie der Egmonden. In Januari 1792 kwam hij als pastoor op gemeld Hof. (K. 143 en B. XIV, 194). Het „Dec." dat ter laatst gemelde plaats voorkomt, is gewis eene drukfeil voor „Jan." Hij overleed 14 Juli 1801. Zijn bidprentje eigent hem het woord toe van den Psalmist, 68, v. 10: „De ijver uws huizes heeft mij verslonden." Zie verder K. 203 vv. — In de zaal van het Begijnhof hangt ook zijn portret, een kniestuk op doek van 88 bij 70 Ned. dm. Het nog vrij jeugdige hoofd draagt een grijze pruik met drie rijen krullen.

„1802, 11 Decemb. is begr. de eerw. heer HIRONIMUS VAN DEN DORP R. P., in n° 129." — Van 1769–75 stond deze als pastoor te Spanbroek (A. VIII, 133) en van 1775–1802 te Bullewijk en Ouderkerk. (A. II, 156).

„1810, 4 Mey is begr. de eerw. heer JOHANNES JOSEPHUS BANNING, Rooms priester en pastoor in de kerk de Posthoorn, in n° 125." — Van October 1772 was deze kapelaan in 't Haantje (B. XIV, 188), van 1780 pastoor te Zevenhoven en van 1799 in de Posthoorn voornoemd. „Den 29 van Grasmaand ontnam de dood ons onzen waardigen herder den weleerw. heer Joannes Josephus Banning." (Mengelingen voor Roomsch-Catholijken IV, bl. 64.

We voegen hier nog bij den weleerw. heer JOANNES HEGEMAN, die, ofschoon ons register hem niet meer vermeldt, op 25 Febr. 1818 in de oude kerk van het Begijnhof is begraven. (K. 116). — Hij was een jongere broeder van Gerard Hegeman, gedoopt in de Posthoorn te Amsterdam op 1 Januari 1747 en van 28 Januari 1787 pastoor in het Haantje. Het doopboek van dezelfde Posthoorn getuigt, dat op 9 Maart 1753 aldaar zijn gedoopt: „Nicolaus et *Joannes;* (parentes) Michiel Hegeman et Anna Margareta Sybilla ter Burg; (patrini) Nicolaas Melger et Catarina ter Burg." In Sept. 1776 tot priester gewijd, begon hij twee maanden later als kapelaan zijnen werkkring in de Pool te Amsterdam (B. XIV, 189) en werd tegen het einde des jaars 1783 bevorderd naar de pastorie van Diemen en Overdiemen. In den aanvang des jaars 1793 (niet 1792) volgde hij aan de Berebijt pastoor Onsteyn op, die op 14 December 1792 was gestorven (B. XIV, 194), en werd op 21 Juli 1801 benoemd tot pastoor van het Amsterd. Begijnhof. (K. 209). Nog in hetzelfde jaar op 22 September vierde de nieuwe pastoor hier plechtig het zilveren feest zijner priesterwijding. Ter verhooging van den jubel boden toen de vrome Begijnen hun vereerden geestelijken vader een gedicht aan, in heerlijke letter met gouden initialen op satijn gedrukt en met penseelwerk rijk versierd, thans nog bewaard in de archieven van voornoemd Hof. Zeventien jaren later bracht de eerste aflevering van de *Godsdienstvriend* (bl. 28) het bericht uit Amsterdam: „Op den 20en Februarij over-„leed alhier, ... de zeereerw. heer Joannes Hegeman, „R. C. pastoor en overste van het Begijnhof dezer stad. „Zijne hem lievende gemeente betreurt met de geeste-„lijke zusters, aan zijne zorg toevertrouwd geweest, eenen „verstandigen raadgever en getrouwen leidsman op den „weg der zaligheid." Het overlijdens-register van den

burgerlijken stand te Amsterdam, zegt ons nog, dat Joannes Hegeman, oud 65 jaren, zoon van Michiel H. en Margareta ter Borg is overleden op het Begijnhof, n° 3723." Zie verder K. 209–28 en B. XVII, 54. — Ook zijn portret siert de meermaals gemelde zaal van het Begijnhof. Het is een kniestuk op doek van 90 bij 68 Ned. dm. Uw oog aanschouwt een vijftiger van forschen bouw, met breed voorhoofd en volle tronie, gehuld in een grijze pruik met drie rijen krullen.

J. H. HOFMAN.

DE HEILIGE MARTELAARS

VAN

GORCUM.

Het opstel, hier in druk gebracht, komt voort uit de nagelatene papieren van den HoogEerw. Heer Bootz, die in 1885 als Kanunnik van het Metropolitaan Kapittel en Pastoor van Abcoude overleden is, maar van 1838 tot 1845 pastoor was van Brielle. Tijdens dat pastoorschap heeft ZijnEerw. het hier medegedeelde opstel bewerkt, als een aanhangsel op zijne „Aanteekeningen „omtrent de Statie Brielle", welke eveneens in eene volgende aflevering dezer Bijdragen zullen verschijnen. De redactie dankt het gebruik van dit handschrift aan de welwillendheid van den HoogEerw. HoogGel. Heer D. Staas, President van het Seminarie te Warmond.

Ofschoon vele zaken, in dit opstel vermeld, bekend moeten geacht worden, vooral wegens de indertijd uitgegevene verhandeling van wijlen Professor J. W. L. Smit: *„De ware ligging der voormalige kloosterschuur van St. Elisabeth te Rugge"* ('s Hertogenbosch 1869), zoo meent toch de Redactie geen onnut werk te doen met den arbeid van wijlen Pastoor Bootz in druk te geven, vooreerst wijl het juist ZijnEerw. is geweest, die het eerst de ingeslopene dwaling over de ware ligging der martelplaats heeft terechtgewezen, vervolgens wijl sedert het verschijnen der doorwrochte studie van den Warmondschen hoogleeraar weldra reeds eene kwart eeuw verloopen zal zijn.

Een Deel van de Acta Sanctorum, het onschatbaar werk der Bollandisten (behoorende tot de Boekverzameling der Eerw. Paters Dominicanen van de kerk genaamd het Stadhuis van Hoorn te Amsterdam, en mij in den zomer

van het jaar 1844 door den WelEerw. Pater P. Sjoukes, pastoor der voormelde kerk, vriendelijk voor een geruimen tijd ten gebruike afgestaan, doch waaraan ik, eerst in 1845, na mijn herstel uit eene langdurige ziekte, de noodige aandacht kon geven) heeft mij met vele wetenswaardige bijzonderheden betreffende de Gorcomsche Martelaren bekend gemaakt, welke ik daarom hier aan het eind van mijne aanteekeningen op het jaar 1845 zal laten volgen. Ik zal ze rangschikken in de volgende orde. Vooraf eene kleine schets van den diepen eerbied der geloovigen, reeds sedert de vroegste tijden, voor de Gelukz. Martelaars en voor de plaats van hunnen laatsten strijd voor het geloof. Daarna eene opgave van opgravingen van hun H. Gebeente. Vervolgens eene optelling der wonderen, kennelijk ter hunner eere door Gods almagt gewrocht; dan de vermelding van de in het werk gestelde pogingen ter verwerving van hunne Zaligverklaring door het Opperhoofd der Kerk, en eindelijk het verhaal van den gelukkigen uitslag dezer pogingen, de werkelijk gevolgde Zaligverklaring en de plegtige viering daarvan; terwijl tot besluit de vraag zal beantwoord worden of de schuur, op de boerenstede Rugge, die algemeen wordt aangemerkt als de plaats, waarin de Gelukz. Martelaars den dood voor het geloof ondergingen, met grond daarvoor kan gehouden worden.

I.

Wat de devotie der Geloovigen tot de Gelukz. Martelaren betreft, uit de geschiedenis, door W. Estius geschreven weten wij reeds dat men van af den dood dier geloofshelden hen bijzonder in eere hield, jaarlijks den dag van hun afsterven als een feestdag vierde, en, zich overtuigd houdende van hunne verheffing in den hemel,

hunne voorspraak inriep. Immers van zijnen broeder Rutgerus verhaalt Estius lib. IV, cap. VIII: „Celebrabat ille „privata devotione quotannis novorum martyrum natalitia, „festum agens diem, imaginesque eorum, quas ad vivum „depictas habebat, exornans, et coram eis elegantes odas „Teutonicas, in martyrum laudem a se compositas, sua- „viter cantillans: atque eo spirituali gaudio in comme- „morationem Sanctorum exsultans." En dat deze devotie velen Katholijken eigen was, had hij een weinig vroeger verhaald lib. IV, cap. V, waar hij sprekende van de eerste verjaring des dags waarop de marteldood voorviel, zegt: „Per id tempus multi catholici Gorcomienses, qui partim „in sua adhuc civitate degebant, partim inde profugi in „exteris civitatibus versabantur, appetente anniversario „passionis SS. Martyrum die, religiosa pietate vigiliam „ejus diei spontaneo jejunio sanctificabant, atque ipsum „natalem, festum ac solemnem agebant; utrumque vero „diem piis precibus transigebant, Deum suppliciter oran- „tes, ut improbos haereticorum conatus evertere, consilia „dissipare, vires dissolvere, fastum dejicere, denique toti „patriae salutem, et Catholicam religionem restituere „dignaretur. Atque haec omnia per intercessionem et me- „rita novellorum martyrum poscere non dubitabant, sci- „licet persuasum habentes, eos qui propter fidei catholicae „confessionem, manibus haereticorum occubuissent, et vere „Christi martyres esse, et ut Dei amicos, ac nostrae „salutis apud Deum suffragatores, invocari rectissime „posse." — De eerbied voor de Gelukz. Martelaren strekte zich uit tot de plaats, waar zij voor Jesus den dood ondergingen en tevens hun H. gebeente begraven lag. Die plaats was den geloovigen dierbaar en heilig. Hoe gaarne zouden zij daaruit aanstonds de H. overblijfselen hebben opgenomen, wat evenwel toen nog niet geschieden kon om de ongunstigheid der tijden, zooals P. Sollerius zegt

in de Acta Sanctorum: „Neque vero dubitandum prorsus „videtur, quin mox aris admotae fuissent sacrae saltem „Gorcomienorum nostrorum reliquiae, nisi succedentes „continuae bellorum turbae et metus a Geusiis, earum „refossionem impedivissent." Intusschen hielden de Katholijken, te Brielle nog overgebleven, op die plaats bijzonder het oog, en zorgden zij dat men dezelve steeds herkennen kon, vooral toen veranderingen daaraan geschied haar minder kenbaar maakten, als blijkt onder anderen uit een verhaal voorkomende in de straks te vermelden getuigenissen wegens gedanen opgravingen van den h. grond, waarin gezegd wordt dat zekere vrouw, Helena Jacobs geheeten, die de ligchamen der martelaren op den dag hunnes marteldoods met eigen oogen aan de balken in de turfschuur van het klooster te Rugge had zien hangen, later zorgvuldig eene andere jongere vrouw, Anna Vincens genaamd, bij herhaling vermaande om toch die plaats, welke zij haar aanwees, nimmer uit het oog te verliezen, en dat laatstgenoemde Anna om deze h. plek, waarop men haar als kind reeds verboden had te speelen, te beter in het geheugen te houden, een kleine kuil daar ter plaatse, ter wijdte van een voet, graafde in den grond, en die kuil steeds openhield, opdat zij den ge loovigen die de grafplaats der Gelukz. Martelaars [bezochten] dezelve met juistheid kon aanwijzen, gelijk vóór haar de oude nu gestorven Helena altoos had gedaan. Want hoe ongunstig de tijden mogten zijn, en met hoevele gevaren eene bedevaart naar de graven der Martelaren verbonden was, toch ontbrak het zelfs in die eerste tijden geenzints aan vrome bezoekers van den geheiligden grond. „Id „manifeste ostendunt", zegt P. Sollerius in de Acta S. „Processus Harlemi, Ultrajecti, Gorcomii et alibi per „Hollandiam, auctoritate Lucii Sanseverini, anno 1619 „confecti. In quibus referuntur eorum testimonia, qui in

„angustiis et morbis suis ad SS. Martyrum sepulcra re-„currerint, eorum meritis et intercessione promptam me-„delam consecuti..... Nec defuere, qui longas peregrina-„tiones ad praedictum martyrii locum susceperint, ibi „Sanctos veneraturi, tametsi id sine gravi a Geusiis pe-„riculo fieri non posset. Sunt item, qui affirmant se bis, „terve et quater in anno eumdem locum visitare solitos." — Nadat Sollerius nog ten aanzien der schuur gezegd heeft: „Quin imo deponunt testes, horreum ipsum tanto in ho-„nore fuisse, ut in eo, ex reverentia non paterentur „Catholici quemquam ludere aut animi gratia discurrere", besluit hij zijn paragraaf over de vroegtijdige vereering der Gelukz. Martelaren aldus: „Ut verbo dicam, adeo „pervulgata fuit cultus, jam ab ipso passionis tempore, „a pluribus exhibiti fama, ut Roma ipsa eum toleraverit, „quamquam postea, interveniente Urbani VIII decreto, „Processus alii ad canonizationem instituí debuerint."

II.

Opgravingen van het H. Gebeente.

Het twaalfjarig Bestand, in 1609 met Spanje gesloten, bragt gunstiger tijden aan, en gaf gelegenheid aan de Katholijken om te voldoen aan een lang gekoesterd verlangen ten aanzien van het h. gebeente der Martelaren, nog altoos rustend tot hunne smart, in het midden der ketters. „Et quidem in hunc usque diem", schreef Estius treurig in 1603, lib. II, cap. XXVIII, „eodem in loco „Sanctorum corpora inter medios hostes Ecclesiae requie-„scere credimus, donec eorumdem martyrum suorum „meritis et intercessione placatus Deus, pacem diu spe-„ratam huic Belgicae reddat Ecclesiae, famulisque sibi „devotis voluntatem inspiret et facultatem tribuat, ossa „sacra de tumulis elevata justis honoribus afficiendi." Die

dag van verheerlijking brak aan, maar werd niet door Estius beleefd, die overleed in 1613.

Uit de Acta Sanctorum is niet met juistheid op te maken, wanneer de eerste opgraving is geschied. Zij vermelden de menigvuldige opgravingen, die achtervolgens hebben plaats gehad, zonder bijvoeging van tijdbepaling en noemen eerst:

Den Eerw. Vader Arnoldus de Witte, priester van de Orde der Minderbroeders, prediker en biechtvader in Holland, die naar luid der opgemaakte processtukken, getuigt, tweemaal opgravingen te hebben gedaan, telken reize beenderen te hebben gevonden, en met eigen handen vrij aanzienlijke gedeelten uit den grond te hebben geligt, in de tegenwoordigheid, de eerste keer, van den Eerw. Vader Joannes Tijras en Leendert Dirckse van Couwenburgh, zoon van Anna Vincens, de tweede keer, van Leendert Dirckse alleen. Getuigende hij verder, deze opgravingen te hebben ondernomen op last zijner Overheid en de opgegraven beenderen in persoon naar Brussel te hebben overgebragt vergezeld van den Eerw. Vader Jacobus Nesseus, Minderbroeder en priester in Holland gelijk hij, en ze getrouw te hebben overhandigd aan den ZeerEerw. Vader Andreas a Soto, Commissaris-generaal zijner Orde voor de Nederlandsche gewesten en biechtvader van de Infante Isabella.

In de tweede plaats wordt genoemd de Eerw. Vader Joannes Tijras, als hebbende op zijne beurt nog andere beenderen opgegraven, doch zijne getuigenis wordt in de Acta Sanct. niet woordelijk aangevoerd.

In de derde plaats komt voor Petrus Geritse van Dueren, boekdrukker te Utrecht, de voornaamste opgraver door de Acta Sanct. genoemd, die getuigt dat hij acht malen opgravingen heeft gedaan, altoos in tegenwoordigheid en met hulp van Leendert Dirckse alleen,

uitgezonderd de laatste reis, toen bij zijne opgraving ook nog tegenwoordig waren de WelEerw. Heer Joannes Cauchius, priester en Vicarius van de Utrechtsche Metropolitaan-kerk, en de Weledele Heer Jacobus van Hoof van Zijll; dat hij de beenderen door hem de eerste, tweede en derde keer gevonden, gegeven heeft aan Everardus Botter, de gevondenen bij de vierde en vijfde opgraving aan den of aan eenen edelmoedigen heer in Roon (generoso Domino in Roon) en aan den Heer de Heuter, en de andere opgravingen aan den WelEerw. Heer Joës Cauchius, op last van den Hoogw. Heer Philippus Rovenius, Apostol. Vic. [1])

Aan het hoofd der paragraaf over de opgravingen handelende, hadden de Acta S. Leendert Dirckse genoemd, maar wij voegen er bij, dat men hem te beschouwen heeft als het werktuig alleen der bovenvermelden, gelijk blijkt uit eene door hem onderteekende kwitantie van den volgenden inhoud, in het latijn dus opgegeven: „Ego Lendert Dirckse, Brilae commorans, confiteor, accepisse de „manibus Petri Geritse van Dueren, typographi Ultra„jectensis, summam quinque librarum Flandricarum ad „sex libras et 40 grossos singulas, mihi competentes et „promissas pro refossione quorumdam ossium, quae erant „defunctorum Martyrum, ex conventu Regularium, Rugge „dicto, quod olim stabat extra portam meridionalem Bri„lensem. Promitto insuper meliori, quam nancisci potero, „commoditate, aliis duobus locis fodere, si forte istic „adhuc aliquid dictorum ossium possim reperire, idque „pro eadem jam dicta summa hoc ipsum positive pactus.

1) In een geschrift van den Antwerpschen Bisschop Joës Malderus wordt Petrus van Dueren gezegd, te hebben getuigd, dat hij een gedeelte der door hem opgegraven beenderen ook gegeven heeft aan den Utrechtschen Priester Alexander Axelius.

„Actum noctu inter XII et XIII Novembris anno MDCXVII „coram praefato Petro Geritse, stylo novo. Signatum erat: „Per me Lendert Dirckse Couwenburch."

Nadat de Acta Sanctorum dus drie eigenlijke opgravers van het h. gebeente, in de paragraaf daarover handelende, hebben opgenoemd, vermelden zij in eene volgende paragraaf, handelende over de Herkenning, Goedkeuring, Verheffing en Verdeeling der opgegraven reliquien, de getuigenis van Everardus Botter, opgenomen in de Verklaring van den Mechelschen Aartsbisschop Mathias Hovius van den 22 Junij 1616; uit welk getuigenis van Botter men schijnt te moeten opmaken, dat hij op zijne beurt eene opgraving heeft laten doen, verschillend van de andere straks vermeld. Zijne opgraving geschiedde, naar zijn eigen verhaal, in den vroegen morgen van den 4den September 1615. Hij was naar de heilige plaats [gegaan], „comitatus viris religiosis tribus", en, zegt hij, „effodi curavi nobis praesentibus." Het opgegravene bestond in een volledig hoofd en in kleine gedeelten van nog andere hoofden en vele beenderen: al hetwelk hij medenam en in tegenwoordigheid van priesters, die hij niet geraden oordeelt, zegt hij, hier te noemen, aan den Zeer Eerw. Vader Andreas a Soto overgaf. Wijl dus Botter zegt, dat hij met de drie hem vergezellende priesters bij de door hem bezorgde opgraving tegenwoordig was, en van den anderen kant de Eerw. Vader Arnoldus de Witte, en de boekdrukker Gerrit van Dueren in de bepaalde opgave van getuigen bij hunne opgravingen, geen gewag maken van Everardus Botter, en volgens hunne verklaring nooit meer getuigen hadden dan hoogstens twee, behalve hunnen werkman Leendert Dirckse: zoo wordt men genoopt Botters opgraving te onderscheiden althans van de Witte's en van van Dueren's opgravingen; want met de opgraving van Tijras kunnen wij haar niet vergelijken, omdat

dezes verklaring, en dus ook geen vermelding van getuigen, in de Acta S. wordt opgegeven.

Na de verschillende opgravingen van het H. gebeente te hebben opgesomd, willen wij onze aandacht geven aan de zorg door de opgravers aangewend om zich vooraf te verzekeren van de plaats waar de ligchamen der 19 Bloedgetuigen begraven lagen. Allen schijnen zich bediend te hebben van de aanwijzingen van Leendert Dirckse en deszelfs moeder Anna Vincens, en met hoeveel reden zij zich op de aanwijzing van deze verlaten konden, zal blijken uit hun verhaal, hier woordelijk uit de Acta S., die het uit de Acte-stukken van het Proces, naar Rome opgezonden, overgenomen.

Petrus Gerritse van Dueren gevraagd zijnde, „unde „sciret eo loci Martyrum horum reliquias quiescere? Re„spondit, se antequam priori vice in dicto loco foderet, „intellexisse, Brielae quemdam esse virum, dictum Vin„centium Cornelii, urbis scabinum, a quo de loco sepul„turae eorumdem certior fieri posset; unde praedictum „Vincentium Cornelii conveniens, ab eodem edoctus est, „locum horrei (in quo suspensi erant Martyres et sepulti) „situm esse inter stagnum, in quo solent pisces mona„sterii praedicti quondam Ruggensis asservari, et fossam „monasterii praedicti, locum ab ecclesia et coemeterio paro„chiali dividentem. Qua loci designatione sive demonstra„tione necdum contentus, civitatem egrediens, mulierem „quamdam offendit, in domo quadam, loco sibi designato „vicina, habitantem, quae domus in delineatione jam „dicta [1]) signata est littera B, eratque nomen mulieri „Anna Vincentii, a qua serio de loco, in quo olim sa„cerdotes et monachi, Gorcomio Brielam adducti, suspensi „et sepulti essent, inquisivit: illa autem eumdem sibi

1) Van welke Delineatie ik later spreken zal.

„locum ostendit et designavit, quem dictus Vincentius „Cornelii antea, ut jam dictum est, ei demonstraverat; „et majoris certitudinis ergo, asserebat, dictam mulierem „affirmasse, se eumdem locum certitudinaliter didicisse a „quadam vetula nonagenaria, jam defuncta, quae dum „viveret, oculis suis Martyres praedictos in eodem loco „viderat suspendi, et serio ipsam Annam Vincentii ad- „monuerat, dictum locum observaret, cujus monitioni „acquiescens, parvulam fossam, ad latitudinem unius pedis „in circuitu, in loco sibi a vetula demonstrato fecerat, „et semper consignaverat; quam eamdem sibi deponenti „ostendit, dicens, ibi fodias, et reliquias Martyrum ibi „invenies, et non alio loco. Affirmavit itaque dictus de- „ponens hunc eumdem locum esse, qui in delineatione „sive descriptione totius monasterii et locorum vicinorum „designatus est per litteram E, quodque nocte sequenti, „propter metum et pericula, quae ab haereticis sibi im- „minebant, si scitum fuisset, eodem loco fodit et reli- „quias invenit ac effodit; quodque quoties postea ibidem „fodit, ossa Martyrum praedictorum quaerendo, nusquam „alibi, quam in dicto loco, designato per litteram E, „eadem invenit. Itemque quod fodiendo ibidem aliquot „particulas et fragmenta cespitum sub terra invenit, cer- „tum indicium, ibidem olim horreum fuisse, in quo ce- „spites monasterii reponi solerent."

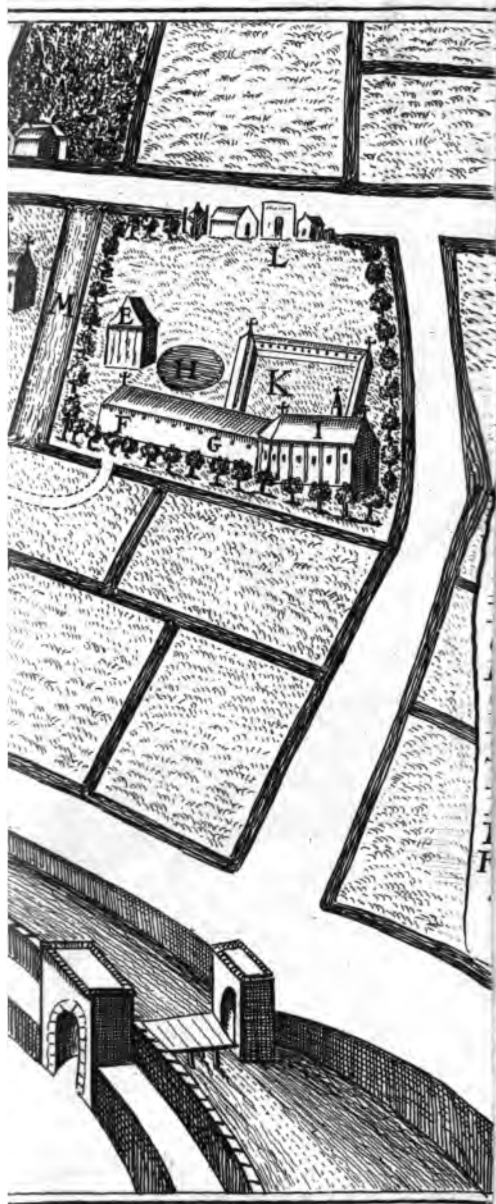
De Eerw. Vader Arnoldus de Witte verklaart: „quod „ossa et partes notabiles quaesiverit in loco, a tribus „praefatis personis (door de Acta Sanct. vroeger niet met naam maar als *testes incolae* genoemd) demonstrato, ac in „delineatione praefata designato per litteram E et non „alibi...... Seque invenisse terram adeo solidam, ossaque „ipsi adeo cohaerentia, ut dubium non sit, quin eadem „multis annorum curriculis ibidem jacuerint."

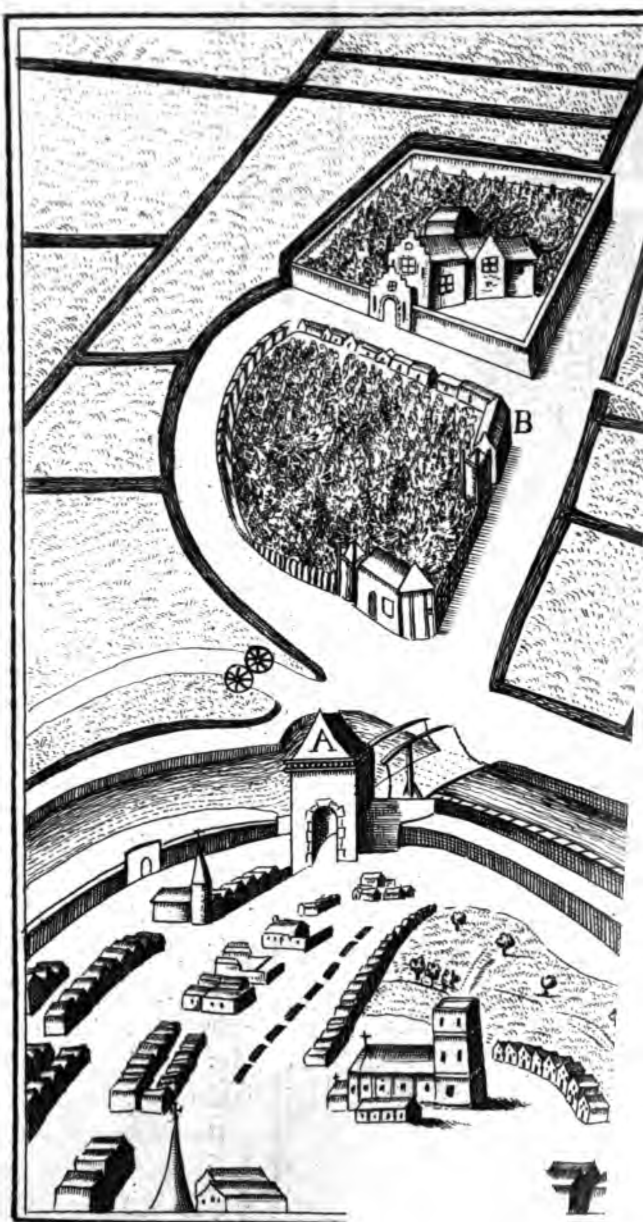
Wat Botter's verhaal betreft, het is aldus in de aan-

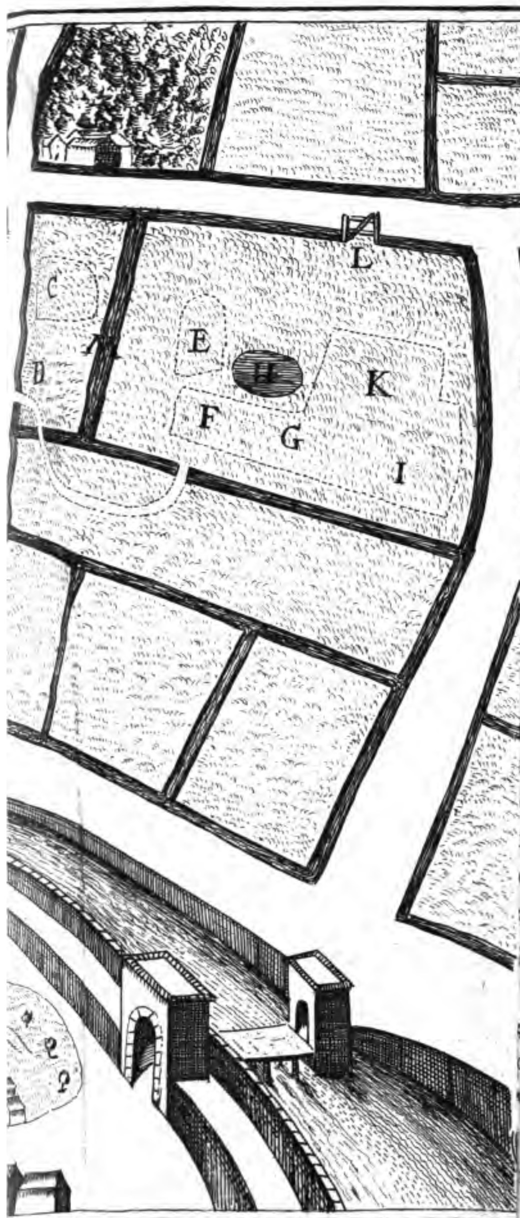
gehaalde verklaring van den Mechelschen Aartsbisschop ingelascht:

„Ego Everardus Botterus, natione Geldrus, anno „MDCXV, Septembri, Ultrajecto discessi, comitatus viris „religiosis tribus, et post varia tempestatum pericula, „quarta ejusdem mensis, circa horam matutinam veni ad „locum sepulturae Martyrum Gorcomiensium, situm circa „muros Brilenses, aliquando horreum monasterii Ruggen, „Ordinis Regularium, in quo ex trabe suspensi, morte „sub Comite Lumensi affecti fuerunt; ac effodi curavi, „nobis praesentibus, rudera permista cespitum reliquiis, „ad spatium duodecim pedum in quadro, et inveni caput „integrum, cum frustulis aliorum capitum et ossibus plu„ribus. Accessi deinde ad aedes vicinae mulieris Annae „Centens (ongetwijfeld dezelfde als de vrouw door Gerrit van Dueren Anna Vincens genoemd) septuagenariae, quae „mihi prima indicaverat locum sepulturae Martyrum dicto„rum, alioquin pluribus Catholicis, qui devotionis vel „voti causa eum visitarunt, notissimum. Haec, confessione „praemissa, affirmavit, se quadraginta annis ibidem habi„tasse; et dum juvenis esset circiter XXIV annorum et „minus reverenter per trabem horrei dicti discurreret, „fuisse ab alia vicina, Helena Jacobi nomine, quae mar„tyrio et sepulturae horum Martyrum interfuerat, moni„tam, non decere per trabem talem ita discurrere, ex qua „ob Catholicam fidem viri pii fuerant suspensi; cui mo„nitioni occasionem etiam dabat frater mariti hujus mu„lieris XXIV annorum, de illa dicens: Eccum petulantem „juvenculam in trabe, ex qua monachi pependere et se„pulti sunt. Et non procul inde (monstrato loco sepulturae) „addebat, et dictam Helenam consuetam fuisse Catholicis „locum demonstrare; et, defuncta Helena, se petentibus „idem praestitisse: atque omnia et singula haec juramento „confirmavit. Hinc itaque discedens, Sacras Martyrum

B
A

L
M
E
H
K
F
G
I

B
A

, et in praesentia bo-
rdotum (quorum no-
duabus capsis inclu-
lreae a Soto, serenis-
Hispaniarum Infanti,
m Ordinis Minorum
as Generali Commis-
iis quorum supra fit
pe dicti D. Everardi
nno MDCXVI, XXIV

e getuigenissen ook
lven reliquiën, zoo
volkomen te vreden,
van het Haarlemsche
ocus Catius, beiden
, benoemd en afge-
e een nader en nauw-
. Zij kweten zich van
zorg, welke het ge-
k was het hoofdpunt
heid van het kerkhof
eren van anderen uit
or de beenderen der
ofde werden door de
ord, waarvan sommi-
aligen konden tegen-
s door hen de noodige
en teekeningen ge-
ens de verklaring van
der groote gebeurtenis
thans door hen, afge-
De uitslag was, dat
n onderscheiden was

1619
Delineatio Loci in quo olim fuit Monasterium Ruggense, ord. Canonic. Regularium S. Augustini, prout nunc Jacet
Porta civitatis Brielensis....... A
Domus duorum testium........ B
Locus Ecclesiæ parochialis..... C
Locus Cœmeterii parochialis..... D
Locus Martyrii et Sepulturæ M M... E
Locus culinæ Monasterii....... F
Locus Refectorii Monasterii..... G
Locus Stagni piscium, adhuc aquâ plenus.......... H
Locus Ecclesiæ.............. I
Locus horti................ K
Locus portæ curruum........ L
Fossa 11 pedum, Cœmeterium Commune à loco monasterii separans. M

„reliquias repertas mecum asportavi, et in praesentia bo„norum et piorum viorum imo sacerdotum (quorum no„mina consulto hic non adscribo) in duabus capsis inclu„sas, bona fide Reverendiss. P. Andreae a Soto, serenis„simae Isabellae Clarae Eugeniae, Hispaniarum Infanti, „a sacris Confessionibus, et Fratrum Ordinis Minorum „per Belgium et per alias Provincias Generali Commis„sario tradidi. Ita actum et testimoniis quorum supra fit „mentio, approbatum, sigilloque saepe dicti D. Everardi „appendente munitum, Ultrajecti anno MDCXVI, XXIV „Februarii."

Hoeveel zekerheid de aangehaalde getuigenissen ook gaven voor de echtheid der opgedolven reliquiën, zoo hield men zich echter daarmede niet volkomen te vreden, en daarom werden twee kanunniken van het Haarlemsche Kapittel, Nicolaus Nomius en Judocus Catius, beiden Licenciaat in de H. Godgeleerdheid, benoemd en afgevaardigd, ten einde op de plaats zelve een nader en nauwkeurig onderzoek te bewerkstelligen. Zij kweten zich van den hun opgedragen last met al die zorg, welke het gewigt der zaak vereischte. Natuurlijk was het hoofdpunt des onderzoeks dit, of, om de nabijheid van het kerkhof der Parochie niet misschien beenderen van anderen uit den grond waren opgenomen en voor de beenderen der Martelaren gehouden. Uit dien hoofde werden door de Afgevaardigden vele getuigen gehoord, waarvan sommigen bij den marteldood der Gelukzaligen konden tegenwoordig zijn geweest, werden wijders door hen de noodige opmeetingen der afstanden gedaan, en teekeningen gemaakt van de plaats zooals zij, volgens de verklaring van geloofwaardige getuigen, ten tijde der groote gebeurtenis in 1572 was geweest en zooals zij thans door hen, afgevaardigden, werd bevonden te zijn. De uitslag was, dat het graf der martelaren genoegzaam onderscheiden was

van het kerkhof der Parochie van Ruggen om alle verdenking wegens eene vermenging van beenderen ten eenenmale te weeren. „Non potuit, me quidem judice", zegt P. Sollerius in de Acta S., „rigidius examen institui: „ex plurimorum depositionibus confecta sunt, ut jam „dicebam, eae delineationes, quas hic oculis exhibeo.[1]), „litteris suis, pro locorum diversitate, exactissime discre„tas; quarum inspectio tantum ad evidentiam demonstrat, „nullam (seposita enormi fraude et malitia) potuisse in„tervenire commixtionem ossium ex veteri coemeterio, „cum sacris Martyrum corporibus, sepultis in horreo ces„pitum, quod tanto terrae intervallo a praedicto coeme„terio divisum est, interjecta olim fossa ad pedes 25 „extensa, quae modo adhuc superest, sed ex majori parte „imminuta. Sic loquuntur Amplissimi Viri supra nominati „in Processu MS. pag. 13: „„Porro locum ipsum, prout „„nobis descriptus fuit olim jacuisse, et deinde prout a „„nobis inventus fuit jacere, depingi ac delineari cura„„vimus, ut veritas magis exinde pateat atque innotescat; „„maxime si advertantur duae distantiae; una a fossa, „„aqua plena, coemeterio parochiali contigua usque ad „„locum horrei, in quo sepulti sunt Martyres jam dicti, „„quam metientes invenimus esse nonaginta sex pedum; „„altera ex alia parte, a dicti horrei loco usque ad locum „„ubi ecclesia monasterii Ruggensis stetit; quam me„„tientes, invenimus esse ultra trecentorum pedum; quae „„distantiae, nostro judicio, omne tollunt dubium per„„mixtionis ossium, de quibus est quaestio, cum ossibus „„in vicinis locis jam dictis sepultorum. Datum Harlemi „„sub nostro Chirographo et Capituli Harlemensis sigillo

---

1) Deze copieteekening was bij het handschrift niet meer aanwezig; maar door de bereidvaardige bemiddeling van den ZeerEerw. Pr W. J. van Hooff, pastoor te Amsterdam, heeft de „Société des Bollandistes" te Brussel de goedheid gehad onze Redactie in staat te stellen om nieuwe afdrukken te laten maken van de oorspronkelijke koperen platen, waarmede Pr Sollerius zijne gravuren heeft laten vervaardigen. Voor die hooggewaardeerde hulp wordt hiermede openlijk onze innigste dank gebracht. *Red.*

„„die XX mensis Novembris, anno a Christo nato MDCXIX, „„eratque signatum etc."" Overigens wijl alle de hierboven opgenoemde opgravers van het H. Gebeente getuigden onder eed, dat zij hunne opgravingen hadden gedaan alleen ter plaatse op de hun voorgelegde geteekende kaart met de letter E aangewezen en nergens anders, zoo kon geen redelijke twijfel meer overblijven aangaande de echtheid der Reliquiën.

In Braband had men dit laatste bewijs voor de echtheid der Reliquiën niet afgewacht. Reeds in het jaar 1618 den 18 October, dus twee jaren na de afgifte van het straks vermelde Diploma door den Aartsbisschop van Mechelen, toen men zich tengevolge van meerdere gedane nasporingen genoegzaam verzekerd hield van de echtheid des H. Gebeente's, werd in Brussel de verheffing der Reliquiën van de Gorcumsche Martelaren plegtig gevierd: „Cujus accuratiorem descriptionem cum aliunde „nancisci non potuerim, zegt Pater Sollerius in de Act. S., „eam paucis decerpam ex jam dicta Legenda Belgica „Sanctorum Ordinis, auctore R. P. Benigno Fremaut, „cujus non verba sed sensum Latine reddam. Testatur „ipse cum aliis, praedictas reliquias duabus lipsanothecis „affabre factis et inauratis religiose impositas fuisse. So„lenne sacrum ipso die in templo PP. Minorum decantavit „Illustrissimus Archiepiscopus, assistentibus Amplissimis „Abbate Parcensi et Praeposito Frigidi montis. Missae et „supplicationi interfuere Serenissimae Celsitudines Alber„tus et Isabella Belgii Principes, Capitulum S. Gudulae, „Pastores omnes cum universo Clero, et praeter Ordines „Mendicantes, etiam Canonici Regulares S. Augustini, „Bogardi, Cappucini, Minimi, et Monachi Frigidi montis, „sub sua singuli Cruce. In ipsa supplicatione (processie) „post crucem deferebatur imago S. Francisci, pretiosis„simis gemmis et unionibus exornata, eamque pone se-

„quebantur effigies Sanctorum Martyrum, ad vivum ex-„pressae, quas hastis praefixas gestabant pueri, angelos „decoro habitu repraesentantes. Inde conspicua eminebat „prima lipsanotheca, cum imagine Reginae Martyrum im-„maculate conceptae: tum Concilia, Finantiarum, ut vo-„cant, Cancellariae Brabantiae, Camerae Rationum, uter-„que scabinorum ordo, opificia, sodalitia, praelata a „singulis taeda, quae ultra quinquies mille eo die arsisse „dicuntur. Ordinatam eam seriem excepiebat lipsanotheca „altera, a Minoritis quatuor, ut prior, deportata inter „suavissimos musicorum aulae concentus, agmen claudente „Rege et aeterno Martyrum Remuneratore in Venerabili „Sacramento, a confertissima populi multitudine adorato. „Pergit describere quae in S. Gudulae gesta sunt, unde „ad PP. Minorum ecclesiam reducta supplicatione, altari „ad id destinato impositae sunt reliquiae, cantato hymno „eucharistico Te Deum laudamus, ubi jam ad horam se-„cundam pomeridianam protracta fuerat solemnitatis cae-„remonia. Miraculo adscriptum est, quod continua prope „pluvia, inchoato sacro cessaverit, usque dum peracta „supplicatione imbres denuo deciderint. Tenuit solemnitas „tot diebus, quot ex ordine Minorum Martyres fuere, „confluente undique populo, prae animi teneritudine in „lacrymas effuso. Id potissimum in Sanctorum Martyrum „beneficiis numeratum est, quod gravissima lues epide-„mica, quae Bruxellenses diu afflixerat, ab eo exaltationis „reliquiarum die grassari desierit. Reliquiae aliae per Bra-„bantiam, Flandriam, Artesiam, Hannoniam, quin et in „Germaniam atque Hispaniam distributae, pari ubique „veneratione exceptae sunt, sic ut brevi tempore miracula „viginti quatuor, Montibus, Valencenis, Cameraci, Bin-„chii, Papalmae, Hesdinii, Tornaci, Slusio et Athi pa-„trata recenseantur."

III.

Wonderen.

Estius, in zijn Vierde Boek zullende gewagen van eenige wonderen ter verheerlijking van de Gelukz. Martelaars geschied, begint aldus. „Deus qui per prophetam dixit: „Quicumque honorificaverit Me, glorificabo eum; et rur-„sus per Filium suum: si quis Mihi ministraverit, hono-„rificabit eum Pater meus: non tantum aeternae vitae „coronam reddit eis, qui pro ipsius nomine mortem sub-„ierunt temporalem, verum in hoc etiam saeculo marty-„ribus suis saepenumero martyrem se vicissim exhibere „dignatur; dum testificationibus quibusdam divinis apud „homines sanctitatis illorum et gloriae fidem faciens, eos „honorat; ut quos viventes mundus despexerat, mortuos „venerari incipiat." Daarna vermeldt hij twee wonderbare verschijningen ter verheerlijking der Gelukz. Martelaren geschied, reeds in denzelfden nacht en op hetzelfde uur van hunnen marteldood, de eene aan Matthias van Thore te Gorcum, de andere insgelijks te Gorcum aan Estius' oom Matthias van Est. Vervolgens verhaalt hij twee wonderbare genezingen, de eene van den zoo even genoemden Matthias van Thore, die smartelijk lijdende was aan eene breuk, de andere van een' ongenoemden Catholijken inwoner van Brielle, die hevig lijdende aan het voeteuvel, de graven der Martelaren bezocht en gezond terug keerde. Na nog het een en ander te hebben opgegeven, waarin hij duidelijk de kracht der voorspraak van de Gelukz. Martelaars meende te zien, sluit hij met het verhaal van den gelukkigen dood zijn's broeders Rutger van Est, en van zijn eigen herstel uit eene zware en langdurige ziekte, beide door hem beschouwd als het gevolg eener bijzondere vereering der Gelukz. Martelaren. Intusschen betuigt Estius' dat nog vele andere wonderen zijn geschied, want

aan het begin van zijn Vierde Boek had hij gezegd: „Audio locum sepulturae Martyrum usque hodie medios „inter hostes a Catholicis, utriusque sexus hominibus pie „frequentari, multis beneficia sanitatum a Deo per illo„rum merita petentibus atque impetrantibus. Sed ea com„memoramus tantummodo, quorum specialis et certior ad „me notitia pervenit."

Meerdere wonderen zijn in de Acta Sanctorum te lezen, waar er niet minder dan vierentwintig worden opgeteld, waarvan zes in Holland, en de overigen in Braband en Kamerijk bij de aankomst der Reliquiën, in die oorden geschied, allen deugdelijk bewezen en verhaald met de eigen woorden zooals zij voorkomen in de Processtukken, den 8sten Februarij 1620 naar Rome opgezonden; – van welke wonderen twee, de genezing namelijk van Joannes Theodorus Dinchius en die van Algidius Tilman, zonder verwerping echter der anderen, door den H. Stoel zijn goedgekeurd, als bezittende al de vereischten bij kerkelijke wetten gevorderd om tot een Beatificatie of Canonisatie te kunnen overgaan.

Behalve de 24 in de Acta opgesomde wonderen, zijn er nog vele andere geschied. Sollerius zegt, dat hij de documenten daarvan niet is kunnen magtig worden, en zich dus moest bepalen bij de opgave, gedaan in de Processtukken uit Holland in 1619.

Eene bijzondere vermelding verdient nog eene andere wonderbare gebeurtenis, mede in de bovenaangehaalde processtukken vermeld, de verschijning namelijk van eene ongewone bloem op de graven der Martelaren, welker stengel afgeplukt en weggelegd in een doos, na verloop van twee jaren bevonden werd negentien bloemen te dragen, schoon hij er bij de plukking en wegsluiting niet meer dan drie of vijf had gehad. Van de eerste verschijning van dezen bloemstengel op de graven der Marte-

laren laat zich de tijd niet wel bepalen; zeker is het dat hij er in het begin van de zeventiende eeuw werd gezien, ofschoon Estius daarvan niets zegt, misschien omdat het gerucht daarvan zich nog weinig verbreid had. Wat aangaat de bevinding dat die stengel, na twee jaren wegsluitens, tot 19 bloemen was aangegroeid, zij had plaats vier jaren na Estius' dood, dat is, in 1617, want dat zij zou geschied zijn in 1574, zooals in de aanteekeningen onder den naam van Sedulius op de vlaamsche uitgave van Opmeer's Nederlands Catholijk Martelaarsboek, gedrukt in 1700, voorkomt, is, zooals Sollerius in de Acta Sanct. aanmerkt, blijkbaar een misverstand, waarvan bij Sedulius zelven in zijne Historia Seraphica niets gevonden wordt. Ten bewijze volge hier de woordelijke verklaring van den Weleerw. Heer Adrianus Antonius van Oorschot, pastoor der St. Gertrudis-kerk te Utrecht, die in de meergenoemde Processtukken gezegd wordt, aan het heil der zielen in de Utrechtsche Diocees, van af het begin der Nederlandsche beroerten tot aan den jaren 1619 met ijver te hebben gearbeid. Deze, toen 75 of 76 jaren oud, zegt Sollerius, door wettige afgevaardigden ondervraagd: „de surculo quodam florum, ipsi ante quinquennium a „quodam donato, mirabiliter in floribus multiplicato (cujus „fama jam apud multos percrebuerat) respondit: circa „annum MDCXIV, si recte meminit, dictum surculum, „habentem tres aut quinque incirca flores candidos, acce-„pisse, sublatum e loco sepulcri Martyrum Gorcomien-„sium, juxta Brielam, ubi istius modi flores solum in-„veniuntur in loco illo ubi Martyres fuerunt sepulti, aut „circa, et non alibi: unde etiam in civitate Brielensi ab „ipsis haereticis illi ipsi flores vocantur flores Ruggenses, „a monasterio Ruggensi, Ordinis Canonicorum Regula-„rium, in cujus monasterii horreo dicti Martyres sunt „suspensi: qui etiam flores in Martyrum dictorum vene-

„rationem inde eruti, ad alia loca transportantur et plan-
„tantur, qui etiam ipsis apothecariis et medicis incogniti
„sunt. Hunc ergo surculum cum dictus deponens acce-
„pisset, in parva capsula lignea, primo parvi existimans,
„seposuit in suo cubiculo; aliquando tamen cum venera-
„tione aliqua inspexit, invenitque eum in eadem forma
„prout acceperat. Postea tamen, cum ab octo aut novem
„incirca mensibus non inspexisset, cum a quodam theologo
„de floribus istis mentio fieret, quod non exarescerent,
„sed in suo vigore perpetuo manerent, mane consurgens,
„ex ista narratione surculum istum curiosius inspexit,
„invenitque cum magno stupore, pene biennio postquam
„a radice evulsum accepisset, in tantum auctum, et flo-
„ribus multiplicatum, ut illa ipsa capsula, in qua eous-
„que fuerat, eum non caperet, videbaturque dictus sur-
„culus major futurus, nisi angustia capsulae, in qua
„inclusus erat, prohibuisset. Quapropter totus admirabun-
„dus tulit ipsum surculum cum sua capsula ad suum
„oratorium, et in decentiori loco exposuit. Quo ipso tem-
„pore cum duae piae domicellae, sacrum auditurae, ora-
„torium ipsum accederent, illis dictus deponens miracu-
„lum cum admiratione narravit, et surculum floribus
„multiplicatum ostendit; quarum una statim respondit,
„ibi inveniri numerum Martyrum Gorcomiensium; et nu-
„merati dicti flores, inventi sunt totidem flores, quot
„martyres uno tempore in dicto loco Ruggensi fuerant
„suspensi, scilicet novemdecim. Qui flores a pluribus post-
„modum per totam dioecesim Ultrajectensem et per Hol-
„landiam sunt visi, et in veneratione habiti, et postea
„jussu Reverendissimi D. Vicarii Apostolici sculpti et in
„imaginem repraesentati sunt, ut ad plures, cum gloria
„Martyrum, miraculi notitia perveniret. Ipse tandem sur-
„culus, miraculose floribus auctus, Serenissimis Principi-
„bus Brabantiae donatus fuit, qui eumdem cum venera-

„tione et pro insigni munere acceperunt." — Pat. Sollerius in de Acta S. laat hierop volgen: „Hactenus authentica „depositio, cui et alias liceret adjungere, nisi res aliunde „satis probata supponeretur. Neque enim in unico surculo „prodigium stetit: nam plures hujusmodi plantulae, ex „loco martyrii acceptae, et alio translatae, adeo celebre „reddidere miraculum, ut non solum per foederatas pro- „vincias, sed per universum Belgium aliasque finitimas „regiones, flores Martyrum Gorcomiensium in hunc usque „diem appellentur, quamvis non omnes uniusmodi sint, „sed aliquibus, ob similitudinem aliquam, adscititium „nomem impositum observem; nam surculi quidam tenues, „ad me delati, in sex ramulos distribuuntur, quorum „singulis adhaerent terni flosculi gradatim ascendentes, qui „cum altero, in medio protuberante, numerum decenno- „vennalem plerumque, sed non constanter repraesentant. „At mihi testati sunt viri prudentiores Catholici Batavi, „non eum esse flosculorum Gorcomiensium surculum, de „quo hic agitur; utpote qui a genuino multum diversus, „sola flosculorum numeri, semper aequalis, similitudine „tale nomen nactus sit. Hinc ego in ancipiti haerens „omnem conatum adhibui, ut alicunde germanae ipsius „plantulae veram ideam, quam a centum et amplius annis „in aes incisum, noveram, ubi ubi conquirerem. [1]) Cum „vero a Religiosis hic ordinibus, quorum intererat, eam „impetrare non possem, opportuna subsidia suggessit Adm. „Reverendus et praenobilis Dominus Petrus Henricus Goos, „Ecclesiae nostrae Cathedralis ad B. Mariae Canonicus, „cujus ope obtentam demum fateor, quam frustra alibi „quaesieram, veri surculi, supra descripti, delineationem, „in libello Flandrico, excuso Silvae-ducis anno 1623, cum

---

1) Pat. Sollerius aanteekeningen over de Gorcumsche Martelaren komen voor in het deel der Acta Sanctarum te Antw. gedrukt in 1721.

„brevi compendio historiae quindecim e numero Gorcomien-„sium Martyrum, quorum ibi ad vivum exibentur effigies, „hic etiam in aes incidendae, si caeterae quatuor adfuis-„sent, ut infra pluribus indicabo. Lectori aeque ac mihi „jucundum erit mirandi prodigii formam, quousque in „lamina plana reddi potuit, oculus contemplari. Apposita „inscriptio, quae in ipsa imagine, ut hic expressa est, „repraesentabatur, relatae depositionis compendium est." De afgedrukte teekening, welke Pat. Sollerius daarop volgen laat is dezelfde als die, welke in mijn exemplaar van de Vlaamsche vertaling van Estius' Geschiedenis der Gorcumsche Martelaren te Antwerpen in 1604 is bijgebonden. [1])

IV.

Pogingen aangewend tot de Zaligverklaring.

Na de erkenning der H. Reliquiën in 1616 en derzelver plegtige verheffing in 1618, begon men er meer ernstig aan te denken om eene Zaligverklaring van de Gorcumsche Martelaren bij den H. Stoel te verwerven. Hadden de Aartsbisschoppen van Mechelen en Kamerijk en de Bisschop van Namen geene zwarigheid gemaakt om de openbare vereering der opgegravene reliquiën te vergunnen, andere Bisschoppen evenwel en met name die van Iperen, en ook die van Antwerpen (Joës Malderus waren van meening, dat die openbare vereering niet zonder de beslissing van den H. Stoel mogt worden toegestaan. De Apostolische Nuntius in de Nederlanden Lucius San-Severino, toen Aartsbisschop van Salerne, later Cardinaal, raadpleegde dsswegens Paus Paulus V, die de zaak, als vorderende eene ernstige overweging, ter behandeling gaf aan de S. Congregatio Rituum, welke Con-

1) Tot ons leedwezen is de koperen plaat van het bloempje niet meer, gelijk die van de kaartjes, in de verzameling der Bollandisten voorhanden. Wij hebben echter, met hunne welwillende toestemming, eene reproductie ervan laten maken naar een exemplaar der gravure. *Red.*

Flores apparuerunt in terrâ nostrâ Cant, 2

Surculus iste in loco martyrij SS. Martyrum Gorcomien̄ prope Brielam in Hollandiâ decerptus, pyxidiq; inclusus, habens 3. vel 4 flosculos, binnio post, A.° 1617. inventus est, nō sine miraculo, in totidē excrevisse, quot SS. Martyres fuêre, id est, novemdecim.

gregatie verklaarde, niets te willen beslissen voor dat zij van den Nuntius de noodige bewijzen voor den Marteldood en de echtheid der reliquiën ontvangen had. In een schrijven van den Cardinaal Burghesius van den 24 Augustus 1619 werd deze vordering der Congregatie aan den Nuntius bekend gemaakt, die daarop bij een schrijven van 14 October deszelfden jaars aan den Apostolischen Vicaris der Vereenigde Provincien, Philippus Rovenius, den last gaf om de noodige bescheiden betrekkelijk de twee aangewezen punten in te zamelen. Tot dat einde werden den 16 December van genoemd jaar door den Apost..Vicaris afgevaardigd de meergenoemde ZeerEerw. Heeren Nicolaus Nomius, Deken der Haarlemsche Cathedraal en Judocus Cats, Kanunnik van dezelfde kerk, in vereeniging met den Kanunnik der Utrechtsche Metropolitaan-kerk Jacobus Boolius. De vereischte akten door deze heeren bijeenverzameld en in orde gebragt, werden op den 8 Februarij 1620 onder geleide van een schrijven van den Nuntius zelven, door dezen naar Rome opgezonden onder den titel van: „Processus Martirii et iden„titatio reliquiarum Sanctorum Martyrum Gorcomiensium" terwijl de Nuntius de zaak nog in persoon ondersteunde toen hij kort daarop naar Rome was wedergekeerd. De Congregatio Rituum, na een rijp beraad, vond de ontvangen bescheiden niet voldoende om daarop eene Zaligverklaring te bouwen, maar oordeelde desniettemin, dat de vereering en tentoonstelling der Reliquiën inmiddels kon gedoogd worden, totdat de H. Stoel deswegens anders zou beslissen. Van deze uitspraak der Congregatie werd aan den Aartsbisschop van Mechelen, Jacobus Boonen, mededeeling gedaan in een schrijven van den Cardinaal de Monte van den 13 Nov. 1621, luidende gedeeltelijk in de Acta Sanct. als volgt: „Ex litteris Illustrissimi „Cardinalis S. Severinae primum, mox etiam ab ipsomet

coram accepta est, quae desiderabatur, relatio, circa duo „illa, martyrium nempe et identitatem reliquiarum Mar- „tyrum Gorcomiensium. Cumque postea de mandato Sanctis- „simi Domini nostri in Rituum Congregatione, pluribus „desuper habitis sessionibus, negotium hoc mature per- „pensum, ac diligenter, prout rei qualitas et gravitas „exigit, consideratnm fuerit: tandem Domini mei, eidem „Congregationi praepositi, in eam venerunt sententiam; „probationes, huc transmissas, non esse adeo concluden- „tes, ut ex illis moveri possint ad rem omnino definien- „dam, atque supremam manum illi imponendam: verum „ex ejusdem Illustrissimi Cardinalis a Sancta Severina „informatione, necnon aestimatione, devotione ac venera- „tione, in qua a populis Belgicis dicti Martyres eorum- „que reliquiae habentur, permoti iidem Illustrissimi Do- „mini mei, prudentiae Dominationis Tuae Reverendissimae „remittunt, ut per modum conniventiae, eadem populo- „rum devotio ac veneratio erga praedictos Martyres eo- „rumque reliquias continuari permittatur, quousque aliud „ab hac Sancta Sede decretum et determinatum fuerit."

Inmiddels werden in de zittingen van de S. Congregatio Rituum de voorzeide processtukken ter nadere behandeling voorgebragt en aangenomen, als bezittende een eerste vereischte voor de verlangde Zaligverklaring: de inquisitio in generali. Daarop werd besloten den 12 Mei 1625 om over te gaan tot de opvordering van het tweede vereischte: de inquisitio in specie, waarvan de last werd opgedragen aan den Apostolischen Nuntius te Brussel en twee andere in kerkelijke waardigheid gestelde en door den Nuntius te benoemen personen, met de magt om anderen in hunne plaats ter verrigting van het gevorderde onderzoek af te vaardigen. Maar wijl de omstandigheden des lands niet gedoogden dat onderzoek te behandelen op de wijze in den gegeven lastbrief omschreven, zoo werd

bij een nader schrijven het te houden onderzoek aan de wijsheid en voorzigtigheid van den Apostolischen Nuntius overgelaten. De aangevoerde bewijzen in de processtukken van 1620 werden dus in derzelver bijzonderheden naauwkeurig onderzocht, zooveel de tijdsomstandigheden en plaatselijke gelegenheden toelieten en de acten van dit bijzonder onderzoek opgemaakt, naar Rome opgezonden, waar zij ten jare 1636 bij de S. Congretatio Rituum wel voorgebragt, maar om de nieuw uitgevaardigde Dekreten van Paus Urbanus VIII niet behandeld werden. Volgens die Dekreten immers van 13 Maart 1625, bekrachtigd door eene Bulle in 1634, mag geene zaak van zaligverklaring door de Congregatio Rituum worden opgevat, zonder dat vooraf door de betrokken Overheid bewezen is dat geene openbare vereering van den persoon, wiens zaligverklaring wordt verlangd, eigenmagtig heeft plaats gehad. Maar in die Dekreten was als uitzondering opgegeven het geval, dat de vereering sedert onheugelijken tijd, dat is sedert meer dan honderd jaren, te rekenen van af het jaar 1625 of zeker van af het jaar van de bekrachtigings Bulle 1634, had bestaan [1]), en in de termen van deze uitzondering viel de zaak der Gorcumsche Martelaren. Alleen eene vertraging in den voortgang der zaak was het gevolg der opgerezen zwarigheid. Na verloop van tien jaren, dat is in 1646, werd zij, op instantie van den Generaal der Minderbroeders de Observantia weder opgevat, en in 1648 volgde een besluit van de S. Congregatio Rituum, de verklaring inhoudende, dat het bewezen was dat de eer tegenwoordig aan de Martelaars betoond, hun sedert onheugelijken tijd was betoond geworden, dat alzoo hunne zaak tot de door Paus Urbanus gestelde uitzonderingen behoorde en dus in geen opzigt

---

1) Zie Bened. XIV, de Beat. et Can. Sanctorum.

tegen het opgeworpen Dekreet was gehandeld, kunnende men dus aan de zaak ongehinderd voortgang geven. Na de Pauselijke bekrachtiging van dit besluit den 13 Julij 1649, volgde in Februarij 1652 het besluit, ter afgifte van Brieven, den last inhoudende om een speciaal onderzoek te doen „super martyrio, causa martyrii, miraculis „et identitate reliquiarum dictorum Servorum Dei", welke brieven in April 1658 werden verleend en den 17 Mei van hetzelfde jaar gerigt aan den Bisschop van Namen en deszelfs Vicaris-Generaal, alsmede aan den Aartsdiaken van Namen en eenen anderen Aartsdiaken „per Gallo-bra- „bantiam ac pariter Officiali per Gallobrabantiam." Trouwens het schijnt dat alleen van Namen de noodige Processtukken nog ontbraken, want Sollerius vermeldt in de Acta, dat na de inzameling der Namensche Acten, waarmede men van af den 4 Julij 1658 tot 21 October 1661 bezig was, de verzameling der gevorderde processtukken volledig was. „Sic demum Processibus in Belgio finis impo- „situs est, postquam ad varios Episcopos recurvum fuisset." „Rem eo feliciter perduxit", laat Sollerius volgen, „R. „P. Fr. Petrus de Hullegarde, in causa Procurator spe- „cialiter constitutus a R. P. F. Jacobo de Riddere, Mi- „norum Observantium nationis Germano-Belgicae commis- „sario generali, necnon a R. P. F. Petro Manero, totius „ordinis Minorum S. Francisci Ministro generali usque ad „declarationem Martyrii."

Zoo stonden de zaken toen Paus Alexander VII van alle zijden en door de aanzienlijkste mannen werd aangezocht om de algemeen verlangde Zaligverklaring te verhaasten. Smeekschriften daartoe dienende kwamen bij den H. Stoel in van Keizer Leopold den 28 Maart 1664, van den Keurvorst van Beijeren den 16 Maart 1664, van den Keurvorst van Trier den 30 Maart 1664; van den Aartsbisschop van Saltzburg den 10 Febr. 1664, van den

Aartsb. van Mechelen, van de Bisschoppen van Antwerpen, van Namen, van Brugge, van Roermonde, en van de Staten van Braband (a tribus ordinibus ducatus Brabantiae) welker laatsten schrijven in deszelfs geheel door Sollerius in de Acta S. wordt opgegeven. Al hetwelk ten gevolge had, dat den 23 Maart 1666 in eene algemeene vergadering der Congr. Rituum, waarbij Paus Alexander VII tegenwoordig was, met algemeene stemmen besloten werd, om na de grondige, nu afgeloopen behandeling van den marteldood en van de oorzaak der marteldood van de 19 geloofshelden, over te gaan tot de behandeling der opgegeven Mirakelen. Nog negen jaren verliepen eer de zaak haar beslag kreeg, want na den dood van Paus Alexander VII en van deszelfs onmiddellijken opvolger Clemens IX, werd eerst onder Clemens X en in dezes tegenwoordigheid bij eene algemeene Vergadering der Congr. Rituum, en alweder met algemeene stemmen, het vraagstuk der Mirakelen gunstig opgelost, en de zaak derwijze geeindigd verklaard, dat gerust tot de gewenschte Zaligverklaring kon worden overgegaan. Waarop de Paus de gebeden der Vergadering voor de voltooiing des werks onder den Goddelijken zegen inriep. Volgens de bestaande gebruiken moesten ten laatste nog drie Consistorien de plegtigheid der Zaligverklaring voorafgaan (zie Bened. XIV de Beatis,) en waarschijnlijk is het in die Consistorien geweest dat de twee decreten van de S. Congr. Rituum zijn uitgevaardigd. Het eerste van 6 October, het tweede van 9 October 1674, waarin de beeindiging der zaak, zoo aanstonds vermeld, wordt openbaar gemaakt. Het gedeelte van het eerste Dekreet, door de Acta S. opgegeven, luidt als volgt: „Tandem in simili Congre„gatione, coram Sanctissimo D. nostro Clemente, divina „providentia Papa decimo, ex plerisque signis, prodigiis, „et miraculis duo, utpote clariora et evidentiora argu-

„menta finalis eorumdem Martyrum perseverantiae, ad „relationem Eminentissimi D. Cardinalis Azzolini, de una-„nimi omnium consultorum, ac Eminentissimorum DD. „Cardinalium assensu, Sanctitas sua approbavit videlicet, „quartum Joannis Theodori Dinchii a nativitate, et quin-„tum Algidii Tilmanni Diaconi intestinalis herniae perti-„nacibus ac deformibus fracturis per plurimos annos labo-„rantium, qui statim, emisso voto, integri sanique, ac si „numquam simili morbo correpti fuissent, reperti sunt. „Quare expletis omnibus, quae injungunt novissima de-„creta fel. record. Urbani VIII, sacra Congregatio, auditis „iterum Consultorum et Eminentiss. DD. Cardinalium sen-„tentiis, omnium suffragante consensu, declaravit, con-„stare de martyrio et causa martyrii, et posse tuto quan-„documque deveniri ad solemnem praedictorum S. Martyrum „canonizationem." Dit alles, laat Sollerius in de Acta daarop volgen, moet verstaan worden volgens de ritus van de H. Roomsche Kerk en de bepaling der H. Canons. „Attento", zegt het tweede Dekreet, van 9 October, „quod agitur de Martyribus, cum miraculis mature dis-„cussis et approbatis. Interim vero, donec ad actum so-„lemnis Canonizationis deveniatur, posse Beatos declarari „cum concessione Missae et Officii de communi plurimo-„rum Martyrum. Sanctissimus vero, rei gravitate ita „exposcente, divinam explorare voluntatem decrevit pre-„cibus et sacrificiis praedicta die XXV Septembris MDCLXXIV. „Quibus peractis, Sanctitas sua praefatum decretum expe-„diri mandavit. Et interim, donec ad actum solemnis „canonizationis deveniatur, benigne concessit, ut praedicti „servi Dei Beatorum titulo et cultu decorentur; nempe „ut eorum felicis transitus dies in tota Hollandia, ab „utroque Clero, et alibi in ecclesiis omnium Ordinum, „quos suo martyrio illustrarunt, ab utriusque sexus „religiosis, cum Officio et Missa de communi plurimorum

„Martyrum, juxta rubricas missalis et breviarii Romani „quotannis recolatur, et super his litteras in forma Brevis „expediri jussit; ita tamen, ut juxta decretum fel. record. „Alexandri VII praedictae litterae prius in basilica Vati-„cana Congregationi sacrorum Rituum exhibeantur et „executioni debitae demandentur."

Het Pausselijk decreet in den vorm van Breve, de uitspraak der Zaligverklaring bevattende, verscheen den 14 November 1675, en daarin werd de plegtigheid der Zaligverklaring, te vieren in de Basiliek van den H. Petrus, bepaald op den 24 November deszelfden jaars. Sollerius geeft in de Acta S. de text der Breve niet, wijl, zoo als hij zegt, hij dien niet bezat. Ik vond denzelven in de Bibliotheek der Eerw. Paters Dominicanen van de kerk genaamd het Stadhuis van Hoorn te Amsterdam, en heb het afschrift daarvan, door een der Paters mij vriendelijk bezorgd, hier los bijgevoegd. — Werkelijk had op den aangewezen 24 November 1675 het feest der Zaligverklaring te Rome in St. Pieter met de meeste plegtigheid plaats. Eene wijdloopige beschrijving geeft Sollerius in de Acta daarvan, letterlijk overgenomen, zooals hij vooraf zegt, ex instrumento publico solemnis ipsius beatificationis novemdecim Martyrum Gorcomiensium, Romae edito anno MDCLXXV et postmodum in Belgio recuso. — In de Pausselijke Breve was bepaald, dat het feest der Zaligverklaring in de andere aangewezen kerken in en buiten Rome mogt gevierd worden binnen het eerste jaar na de dagteekening der Breve, de Indiën uitgezonderd. Maar op verzoek van den Eerw. Pater Ignatius de Broeijer, Secret. Gen. der Minderbroeders, werd bij eene nieuwe Breve van 24 Maart 1676 de bepaalde tijd met nog een half jaar verlengd, wordende daarbij nog de gunst verleend van vollen aflaat, op de gewoone voorwaarden, aan alle geloovigen, die de aangewezen kerken op den dag

van het feest of gedurende deszelfs Octaaf zouden bezoeken.

Bij decreet van de S. Congr. Rit. van 12 Maart 1678 werd de vergunning om jaarlijks op den 9 Julij den gedachtenis der Gorcumsche Martelaren te vieren met de Mis en het Officie, de communi plur. mart., vroeger alleen aan de Hollandsche Geestelijkheid en aan sommige religieuse Orden verleend, uitgestrekt tot de seculiere Geestelijkheid van geheel Belgiën: terwijl bij hetzelfde decreet aan de Minderbroeders en de geheele geestelijkheid der Vereenigde Provincien werd toegestaan, in de Mis en in het Officie te lezen een eigen Oratio en eigen lessen in de Metten. De Bisschop van Antwerpen, verzocht hebbende om de laatstgenoemde gunst, verkreeg dezelve voor zijn gansche Bisdom bij een Decreet van de S. Congr. Rit. van 3 Febr. 1714. Later, op den 13 Aug. 1721 stond Paus Innocentius XIII dit ook toe aan het Bisdom van Mechelen, zooals ik vind opgegeven in een werkje ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest der Gorcumsche Martelaren te 's Bosch gedrukt, onder den titel van: Korte Historie en Levens der HH. Martelaars van Gorcom enz.

V.

Afbeeldsels der Gelukzalige Martelaren.

In den jare 1844 is eene gesteendrukte plaat uitgegeven, waarvan het midden voorstelt, ofschoon niet naauwkeurig [1]) de aankomst der Martelaren te Brielle in den

1) Tweemaal zijn de uit Gorcum aangebragte gevangenen rondom en onder een galg heengevoerd: de eerste keer bij hunne ontscheping aan het Hoofd, de tweede keer terstond na hunne aankomst in de stad. De galg opgerigt aan het hoofd, was, zegt Estius duidelijk, een halve galg, in dezen vorm ┌ . Die op de markt beschrijft hij niet. — De gevangenen waren negentien in getal: 10 Priesters van de orde der Minderbroeders, 3 Leekenbroeders van dezelfde orde, 2 Pastoors, 1 Reguliere kanunnik van

ochtend van Maandag den 7 Julij, terwijl rondom dit tafereel de beeltenissen zijn aangebragt van de 19 geloofshelden. Men vraagt, of die beeltenissen moeten gehouden worden voor gelijkende portretten, wat zeker de waarde van die voorstelling niet weinig zou vergrooten. Zij komen juist overeen met de afbeeldsels, die ik bijgebonden vind in mijn exemplaar van de Vlaamsche vertaling van Estius, door P. Wil. Spoelbergh, te Antwerpen gedrukt in 1604, even gelijk het midden-tafereel, behoudens eenige kleine veranderingen, eene copie is van eene plaat voorkomende in mijn exemplaar van de Vlaamsche vertaling van Opmeer, te Antwerpen gedrukt in 1700. Nu staan op vijftien der afbeeldsels, in Spoelbergh's vertaling bijgebonden, de woorden te lezen „ad vivum" die niet voorkomen op de vier overigen, van den Pater Dominicaan Joannes, van Adrianus Becanus en Jacobus Lacopius, beide van de orde van Praemonstreit, en van Andreas Wouters, Pastoor van Heynoort. Het heeft derhalve veel waarschijnlijkheid dat de in 1844 gesteendrukte plaat althans 15 gelijkende afbeeldsels bevat. En wat hieromtrent nog meerdere zekerheid geeft, is, dat men ten tijde van Estius de ware afbeeldsels bezat, zooals hij getuigt in zijn IV boek, cap. VIII, schrijvende van zijnen broeder Rutgerus: „Celebrabat ille privata devotione „quotannis novorum martyrum natalicia, festum agens „diem; imaginesque eorum, quas ad vivum depictas ha-

---

den H. Aug., 1 Pater Dominicaan, nog een seculiere priester en een Kanunnik van de Gorcumsche kerk. Van welke voor de vrees des doods bezweken zijn: een Pater Franciscaan, een leekenbroeder en de Gorcumsche Kanunnik, wier plaatsen in de gevangenis en in de moordschuur zijn aangevuld door den Pastoor van Heinenoord en de twee priesters van de orde van Praemonstreit, te Monster in bediening. Overigens bij de togt onder en om de galg „gingen de Minderbroeders, zegt Estius, van hunne hoofdbedekking beroofd (capitiis et cucullis spoliati) naakt tot aan de borst."

„bebat, exornans et coram eis elegantes odas Teutonicas, „in martyrum laudem a se compositas, suaviter cantil- „lans." Estius zegt niet dat zijn broeder de portretten van *allen* bezat, minder zeker dus kunnen wij van de vier laatstgenoemde zeggen dat zij gelijkende afbeeldsels zijn, alhoewel het bewezen is, dat zij zeer oud zijn, want, werden zij al niet gevonden in het werkje van Pater Boener te 's Hertogenbosch in 1623 gedrukt [1]) en kon Sollerius ze niet magtig worden om ze in de Acta S. te plaatsen [2]), toch waren zij reeds vroegtijdig in 't koper gebragt, als blijkt uit het opschrift der afbeeldsels in

---

1) In het Bossche werkje „Korte Historie" enz. staat in de Voorrede: „In den jare 1623 heeft Pater Joannes Boener Minderbroeder van 's Her- „togenbosch daarvan (van Spoelbergh's vertaling van Estius) een kort be- „grijp gemaakt, onder den tytel van „Waarachtige en levende Figuuren van „de HH. Martelaars van Gorcom." Alwaar men XV Pourtraiten vind, ver- „beeldende de XI HH. Martelaars uit het Mindebroeders Order, item de „twee Pastors, benevens eenen Waereldlyken Priester en Joannem van „Oosterwijck, Canonnick Regulier: alle XV gekroonde Martelaars. Einde- „lijk, vind men daar ook het miraculeus bloemeken, hetwelk op hun graf „gegroeid is. Misschien waren de vier overige Pourtraiten, te weeten van „de twee witte Heeren, van den Pater Predikheer, item van Andries Wouters, „Pastor van Heijnoort, niet te vinden, om dezelve bij de andere XV ge- „voegd, te saamen uittegeeven; waar deze kopere plaatjens gebleven zijn, „was ons onbekend. De Bollandisten konden deze ook niet vinden, hebben „daarom, in den jare 1721, geene Pourtraiten meer bijgevoegd."

2) „Postremo moneo", zegt Sollerius in de Act. S., „in votis mihi „magnopere fuise, gloriosissimorum athletarum nostrorum effigies, ad vivum „expressa, hic in aes incisas et in unam laminam collectas, lectorum oculis „repraesentare, si totius Martyrum cohortis imagines impetrare potuissem; „quarum cum solae quindecim ad manus meas pervenissent; nimirum un- „decim ex ordine Minorum, Vecchelii et Poppelii Pastorum, Dunaei et „Joannis Oosterwicani; alias requisivi ab Amplissimo Abbate ad S. Michaëlis, „et a RR. PP. Dominicanis: verum cum illi tantillum de suo conferre „dignati non fuerint, neque mihi expedire visum sit, solos quindecim, „exclusis aliis, seligere, ulterioribus conatibus atque excursionibus super- „sedendum putari. Sufficere omnibus oportebit delineationes Estranas, quae „si non pericillo aut scalpro, stylo certe ita ad vivum descriptae videntur, „ut ipsas ea ratione contemplari, non injucundum futurum sit."

mijn genoemd Vlaamsch exemplaar van Spoelbergh's vertaling, waar dezelfde graveur wordt vermeld, staande zoowel op de laatste vier als op de eerste vijftien. Matham sculp.

Overigens heeft de Kunst nog op eene andere wijze hare hand geleend om de 19 geloofshelden op aarde te verheerlijken, want ik lees in de „Korte Historie en „Levens der HH. Martelaars van Gorcom enz., ter oor- „zaak van hun tweehonderd-jaarig Jubilé in het Vlaamsch „uitgegeven te 's Hertogenbosch. „„Te Mechelen weet „„men dat den vermaarden schilder David Teniers, den „„jongen, als dan (bij gelegenheid van het feest der „„Zaligverklaring te Mechelen in 1676 gevierd) op ver- „„zoek van zijnen Neef geschilderd heeft de XIX af- „„beeldingen derzelve HH. Martelaars, dewelke zijnen „„voorzegden Neef G. Gijsaarts, Leekenbroeder, afzette „„met gecouleurde bloemen; deze, gediend hebbende tot „„de gemelde solemniteit, wierden aldaar nog bevonden."" Onder in een noot staat aangehaald: „La vie des Pein- „tres par S. B. Descamps tom. II, pag. 158."

VI.

Letterkundige arbeid ter verheerlijking der Gelukzalige Martelaren.

Reeds vroeg was de pen gereed om de eer der 19 geloofshelden te verkondigen. Misschien was Wilh. Estius de eerste die haar tot dat einde aangreep, wordende zijn geschrift aan eenen vriend te Keulen gerigt, door dezen in druk uitgegeven. Zie hier wat hij zelf daarvan zegt in de Voorrede van zijn later uitgegeven Historiae Mart. Gorc. – „Horum ego passionem cum eo ipso anno, quo „sacro certamine defuncti sunt, ad amicum quemdam „Coloniae morantem obiter ac brevissime scripsissem, visum

„ei fuit crudum illud atque extemporaneum scriptum meum „me inscio typis evulgare. Quod cum non modo dignitati „ac multitudini rerum gestarum minime responderet, ve- „rum etiam ab exacta veritate (scilicet actis martyrum „nondum satis exploratis) nonnihil aberratum in eo fuis- „set; sicut et in aliis quibusdam libellis, qui postea variis „locis impressi prodierunt: dilectus frater meus piae me- „moriae Rutgerus Estius, religioso studio, quo martyres „prosequebatur, incitatus, negotium sibi sumsit omnia „eorum acta, quae posset, undecunque perquirendi colli- „gendique. Id vero quanta diligentia et fide praesitum ab „eo sit, exponemus in ea parte historiae, quae peculia- „rem hujus rei mentionem postulabit." — Den tijd, waarop het door Estius bedoelde geschrift in druk ver- scheen, vind ik niet opgegeven.

Evenmin vind ik vermeld, wanneer en waar de Ge- schiedenis der Gorcumsche Martelaren in nederduitsche verzen door den eerst afgevallen, maar naderhand be- keerden Gorcumschen Kanunnik [geschreven], verscheen, van wien Estius handelt lib. II, cap. 12 en lib. III, cap. 43 en 45, aan welks einde hij van hem zegt: „Deo et Ecclesiae „reconciliatus in Catholica religione ad mortem usque per- „severavit, magna Dei gratia e faucibus inferorum, atque „aeternae mortis periculis ereptus. Idem quoque postea „martyrum Gorcomiensium historiam rythmo Teutonico „conscripsit; qua et nos in hoc scripto contexendo usi „sumus."

Ook van P. Opmeer's uitgave van zijne Geschiedenis der Hollandsche Martelaren, waaronder die van Gorcum, in het latijn beschreven, wordt geen tijd opgegeven. [1]) Bij

---

1) Ik bezit eene uitgave in klein octavo getiteld: *Historia Martyrum Batavorum sive Defectionis a fide majorum Hollandiae initia; duas in Decades distributa. Auctore Petro Opmeero Amstelredamo Batavo.* Praemittitur

de Feller vind ik alleen vermeld, dat de uitgave geschiedde te Leyden in 2 deelen in 8°. Opmeer overleed in den ouderdom van 69 jaren den 4 Nov. 1594. — Van zijn werk zag eene Vlaamsche vertaling het licht te Antwerpen in 1700, met noten onder den naam van Sedulius. Volgens de Feller zou er eene Vlaamsche vertaling verschenen zijn in 1708, doch Sollerius in de Acta S. noemt de editie van 1700 de laatst verschenen Vlaamsche uitgave, waaruit men tevens schijnt te moeten opmaken dat er nog vroege Vlaamsche uitgaven hebben bestaan.

De voortreffelijkste geschiedenis echter van de Gorcumsche Martelaren werd te boek gesteld door Wilhelmus Estius, of naar zijn vaderlandschen naam Willem Hessels van Est, te Gorcum geboren in 1542 uit een aloud en aanzienlijk geslacht, na zijne volbragte studien te Utrecht en te Leuven, Professor in de Philosophie en Theologie gedurende tien jaren te Leuven, in 1580 gepromoveerd tot Doctor in de Godgeleerdheid, kort daarop Professor in de Theologie te Douai, Bestuurder van het Seminarie aldaar, Proost van St. Pieter en Kanselier der Universiteit, en daar gestorven, 72 jaren oud, in September 1613. De zorg en waarheidsliefde waarmede Estius te werk ging in het zamenstellen van de Geschiedenis der Gorcumsche Martelaren, overigens zoo keurig als treffend door hem beschreven, kan blijken uit zijne voorrede en vooral het VII Hoofdst. van zijn vierde boek, terwijl zijn leeftijd, (hij was dertig jaren oud toen de 19 helden den marteldood ondergingen) zijne naauwe betrekking tot de Martelaren (Nicolaus Piek was zijn Oom van moederszijde), en zijne inlichtingen verkregen, door oor- en ooggetuigen,

---

S. Hieronis Scoti in Hollandia Martyrium celebratum XVII Augusti; prosa et carmine: ante hac numquam, ne a Surio quidem, editum. *Coloniae. Sumptibus Bernardi Gualtheri et Petri Henningii Anno* 1625.

J. J. G.

tot bewijs strekken dat hij in de beste gelegenheid verkeerde om al het gebeurde naauwkeurig te kennen. Sollerius in de Acta Sanct. zegt van de Acta door Estius te boek gesteld: „Sunt ea, ut candidissime dicam, con-„summatum opus Viri de Sanctis nostris Martyribus im-„mortaliter meriti, utpote quod ad eorum canonizationem „plurimum conduxisse, ex Processibus manifestissime „constat, in quibus etsi longa serie citentur scriptores „varii, etiam acatholici (quos referre nauseam pareret) „potissima ratio Eximii Estii habita est, qui omnium in-„star referendus hic est, tot elogiis ornatus, ut de eo „testari non dubitaverit Illustrissimus Caspar Nemius, „Cameracensis Archiepiscopus, Estianam hanc historiam „„„habendam esse pro indubitata et cui fides tribui debeat, „„„qualis probatissimis, doctissimis et optimis historiarum „„„scriptoribus adhiberi solet et debet."" Estius gaf zijne geschiedenis van de Gorcumsche Martelaren uit in 1603 te Douai, onder den titel: „Historiae Martyrum Gorco-„miensium, majori numero Fratrum minorum, qui pro fide „Catholica a perduellibus interfecti sunt anno Domini „MDLXXII libri quatuor Authore Guilelmo Estio Hesselio „S. Theol. Doct. et in Acad. Duac. Professore. Quibus „pro coronide subjuncta est, eodem Authore, appendix „de martyrio Guilelmi Goudani, item Minoritae, quod „contigit anno MDLXXIII. Habes et aliorum quorumdam „martyria, opportunis locis commemorata: nominatim Cor-„nelii Musii Delfii, Theologi, et poëtae. Duaci ex officina „Balthazaris Belleri, Typographi jurati, sub Circino aureo „Anno 1603." — Uit een exemplaar van deze uitgave in mijn bezit, heb ik de bovenaangehaalde plaatsen genomen. Sollerius zegt in de Acta, geen exemplaar dezer uitgave te hebben kunnen magtig te worden, waarom hij de Geschiedenis der Gorcumsche Martelaren door Estius geheel overgenomen heeft uit eene latere editie van Namen

in 1655. — Eene Vlaamsche vertaling van Estius zag in 1604 het licht te Antwerpen bij Jan Moerentorf, door P. Willem Spoelbergh, Gardiaan der Minderbroeders, binnen Mechelen, op last, zooals hij in zijne opdragt zegt, van zijnen „E. Oversten P. Arnoldus Estius saliger (in zijnen tijde minister Provinciael van onser Orde)". Ook in 't Fransch verscheen eene vertaling. „Dog men vind' er „zelden, geen een exemplair meer van, zo in 't Vlaamsch „als Fransch", zegt het werkje „Korte Historie enz." te 's Bosch in 1772 uitgegeven. — Van de Vlaamsche bezit ik een exemplaar. — Eene Hollandsche vertaling, soms onnauwkeurig en met weglating van een gedeelte van het Vierde boek werd in 1841 te Leeuwaarden bij J. W. Hoepermans bezorgd door Pastoor Hoepermans.

De schrijvers na Estius hebben allen uit zijn werk geput. De volgende zijn mij bekend:

Het in 1623 door Pater Joannes Boener, Minderb. te 's Hertogenbosch uitgegeven werkje onder den titel van: „Waarachtige en Levende Figuuren van de HH. Marte„laars van Gorcum: een kort begrip inhoudende van „Willem Spoelbergh's vertaling." — „De exemplaren van „dit kort begrip waren in 1772 zeer raar geworden en bij „weinigen bekent", zegt in de voorrede het volgende werkje.

„Korte Historie en Levens der HH. Martelaars van „Gorcom, getrokken uit de waarachtige beschrijving van „hunne Martelie, door den beroemden Guilelmus Estius „en andere Nederlandsche Historie-schrijvers; ter oorzaak „van hun twee-honderd-jaarig Jubilé, in het Vlaamsch „uitgegeven door *** (na de copie van Loven). Bij J. Cop„pens en Zoon, Boekdrukkers op de markt te 's Bosch."

„Het Leven, Manieren en de doot van de glorieuse Martelaren Adrianus ende Jacobus, Canonicken Regulieren van onze Lieve Vrouwe te Middelborgh in Zeelandt,

der Ordre van Praemonstreyt, van het gheselschap der 19 Martelaeren van Gorcum, door Fr. Joannes Ludolphus van Craijwinckel, Canonick Norbertijn van Tungerloo ende Pastoor van Oelegem. Tot Uijtrecht, voor Arnold. van den Eijnden, 1677." Van beide laatstgenoemde werkjes bezit ik een exemplaar.

Sollerius maakt gewag van een klein werkje onder den titel van: „De vita, passione, miraculis, elevatione et „beatificatione Ss. Martyrum Gorc., door R. D. Henricus „Brewerus S. Augustini regularis Canonicus, te Keulen gedrukt."

Eindelijk zal ik nog noemen eene zeer beknopte schets van het leven en den dood der Gorcumsche Martelaren met toepasselijke gebeden, in 1826 te 's Hertogenbosch bij J. J. Arkesteijn uitgegeven door den Weleerw. Heer A. van Maaseland, Priester, onder den titel van: „Stichtelijk feestboekje ten gebruike op den feestdag der Heilige Martelaren van Gorcum."

VII.

Onderzoek naar de plaats waar de Gelukzalige Martelaars hunnen strijd volstreden.

In de „Levens der Kerkvaders en Martelaren", door E. S. van der Haagen, Pastoor der R. K. Gemeente te Soeterwoude, 1842, wordt op den 9 Julij gezegd: „De plaats „waar de Martelaars (van Gorichem) geleden hebben is „thans het eigendom van Z. Hoogw. Cornelius Ludovicus „van Wijkersloot van Schalkwijk, Bisschop van Curium. „De spijkers, waaraan de ligchamen gehangen hebben, „met de turfschuur, zijn nog altijd opwekkende voorwer„pen, die ons volharding en getrouwheid aan God en „Godsdienst aanbevelen." Het R. K. Jaarboek voor 1837 zegt in eene noot, pag. 199: „Te dezer plaats staat „thans eene landhoeve, die Z. Hoogw. Cornelius Ludo-

„vicus Baron van Wijkerslooth, Heer van Schalkwijk, „Bisschop van Curium, toebehoort; in de turfschuur ziet „men nog de spijkers, waaraan de H. Martelaren gehan„gen hebben." De meening, door Pastoor van der Hagen en door den zamensteller van het Jaarboek uitgedrukt, dat de turfschuur van het St. Elisabeth's klooster nog altoos zou aanwezig zijn, en dat de door den dood der Martelaren geheiligde grond tot het eigendom van Z.Doorl. Hoogw. den Bisschop van Curium zou behooren, eene meening algemeen gevolgd, werd ook door mij gedeeld, tot dat ik in 1845 de Acta Sanctorum onder de oogen kreeg. Na eene aandachtige lezing en overweging van de belangrijke stukken, die in dat werk zijn bijeenverzameld, heb ik deze meening laten varen, wijl zij, naar mijn oordeel, in duidelijke tegenspraak is met de geschiedkundige documenten. — Twee zaken had ik te onderzoeken, in de eerste plaats of de tegenwoordige stal van het huis te Rugge in waarheid is, zooals beweerd wordt, dezelfde schuur of althans een overblijfsel daarvan, waarin ten jare 1572 de Martelaars werden opgehangen; en in de tweede plaats of, bijaldien de stal soms niet is de voormalige schuur, ten minste de plek gronds, waarop de stal gebouwd werd, is aan te merken als de plek, waarop de vroegere schuur heeft gestaan.

Alvorens ik mijne bedenkingen tegen het eerst aangewezen punt opgeve, moet vooraf herinnerd worden, wat Estius verhaalt van de plaats, waar de Martelaren den dood ondergingen, en waar zij begraven werden. „Post„quam educti", zegt hij, „extra urbem captivi, quaeri„tur aptus supplicio locus. Ventum tandem ad monaste„rium Ruggense, Sanctae Elisabethae nomine nuncupatum, „cujus dudum regulares canonici (quos vocant) instituti „B. Augustini, incolae fuerant; sed idipsum recenti Geu„siorum furore nuper violatum eversumque. Supererat in

„eo monasterio domus quaedam instar horrei ampla, ces„pitibus focariis (quorum in iis locis frequens usus est) „reponendis deputata. In ea duae trabes altera transversa „atque oblonga, brevior altera, quae militibus opportunae „visae, quibus captivos omnes sublimes alligarent.” Lib. II, cap. XXI. „Hucusque de supplicio SS. Martyrum. „Qui quidem omnes ex una oblonga trabe suspensi fue„runt, quatuor exceptis. Nam ex alia quadam trabe me„dius inter Guardianum et laïcum fratrem, nomine Cor„nelium, pendebat Godefridus Dunaeus. Quartus vero, „Jacobus Praemonstratensis, ex scala quadam suspensus „fuit.” Ibid. Cap. XXV. — „Cum igitur idem ille qui „SS. Martyrum corpora terrae mandari curaverat, eum „ad locum prima luce rediisset, in duas foveas ea con„jecta et contumulata reperit. Nam quae ex una oblonga „trabe pependerant, sub ea unam in foveam congesta „fuerant, reliqua vero quatuor sub altera trabe alteram „in foveam minorem erant injecta. Et quidem in hunc „usque diem eodem in loco Sanctorum corpora inter me„dios hostes ecclesiae requiscere credimus.” Ibid. Cap. XXVIII. In het voorbijgaan zij opgemerkt hoe weinig met Estius' woorden strookt hetgeen Pastoor van der Haagen en ook de zamensteller van het Jaarboek zegt, de eerste: „Nu werden de Martelaren opnieuw twee aan „twee gebonden, buiten de stad naar een verwoest kloos„ter van Reguliere Kanunniken, bekend onder den naam „van St. Elisabeth te Rugge gevoerd, waarvan eene „*ellendige turfschuur en twee palen met een dwarshout in* „*den vorm van een galg*, waren overgebleven; deze plaats „wordt geschikt beschouwd om het gruwelstuk te vol„voeren.” De tweede: „De Martelaren werden overge„bragt naar St. Elisabeth ten Rugge, een verwoest kloos„ter van reguliere Kanunniken buiten de stad, van welk „gesticht toen niet meer dan een bouwvallige turfschuur

„en *twee palen met een dwarshout, in den vorm van eene „galg bestonden.*" Uit Estius dus vernemen wij, dat de Martelaars zijn opgehangen niet aan een dwarshout rustend op twee palen in den vorm eener galg, onderscheiden van de turfschuur, maar aan *twee balken* in de turfschuur, en dat hunne ligchamen onder die twee balken, in twee kuilen begraven werden: waaruit blijkt dat de plaats van hunnen marteldood dezelfde is als de plaats hunner begraving. Zien wij nu na deze toelichting, wat in de opgemaakte akten van de gedane opgravingen, zooals zij worden aangevoerd in de Acta Sanctorum, gezegd wordt van de begraafplaats en derhalve ook van de lijdensplaats der Martelaren.

1. In de verklaring van den Heer Everardus Botter, wegens eene door hem den 4 Sept. 1615 gedane opgraving, wordt verhaald dat eene vrouw, Helena Jacobs, digt bij de martelplaats wonende, uit eerbied voor die plaats waar zij de 19 geloofshelden zien lijden en begraven worden, niet dulden kon dat Anna Vincens, een meisje van ongeveer 24 jaren dartel huppelde over den balk waaraan in de turfschuur de Martelaars gehangen hadden, waarom zij de meid berispte en oplettend maakte op hetgeen met dien balk gebeurd was. Dit verhaal, ik meen de vermelding van dat huppelen door een vierentwintig jarig meisje over den balk der turfschuur, geeft, mijns erachtens niet onduidelijk te kennen dat de schuur, waarin de balken waren, reeds toen, dat is, in het jaar 1575 [1]), moet zijn ingestort geweest; iets dat zich des

1) Anna Vincens die deze haar door de oude Helena Jacobs gedane bestraffing aan den Heer Everardus Botter verhaalde in 1615, was toen, gelijk Botter zegt eene vrouw van bij de 70 jaren. Derhalve moet de trek uit hare jeugdige jaren vermeld geschied zijn niet lang na het jaar 1572. Dat zij als katholijk meisje van omtrent 24 jaren nog geen eerbied had voor den door den dood der martelaren geheiligenden grond, laat zich hieruit verklaren, dat zij in haar 24ste jaar daar vreemdelinge was, want aan Botter zegt zij in 1615, dat zij veertig jaren daar gewoond had.

te gemakkelijker denken laat als die schuur reeds in 1572, zooals Pastoor van der Haagen zegt, in een *ellendigen* staat verkeerde, of, zooals het Jaarboek spreekt, *bouwvallig* was.

2. Anna Vincens, die de begraafplaats der Martelaren aan Everardus Botter en ook aan Petrus Gerritse van Dueren aanwees, zooals deze in hun getuigenis vermelden, had die grafplaats leeren kennen, zooals zij aan van Dueren omstandig verhaalde, door aanwijzing van de oude, toen overledene, Helena Jacobs. Helena had haar ernstig vermaand om die plaats wel in het oog te houden, en zij, om die plaats nimmer uit het oog te verliezen, had er een kleine kuil „ad latitudinem unius pedis in circuitu" gegraven en deze kuil tot aanblijvend teeken steeds opengehouden. Weshalve zij van Dueren, die gekomen was om opgravingen te doen, daarop wees, hem zeggende: „ibi fodias et reliquias Martyrum ibi invenies et non alio „loco." Waartoe nu zouden de ernstige opmerkingen van de oude Helena aan de jongere Anna om den plek gronds wel in het oog te houden, en waartoe die kuil door Anna gegraven als herkenningsteeken zijn noodig geweest, als de schuur zelve nog op de plaats was aanwezig geweest?

3. Geen van allen, die opgravingen van het H. Gebeente hebben gedaan, spreken in hun getuigenis van de turfschuur als nog een aanwezig en door hun gevonden gedenkstuk: iets hetwelk zij ongetwijfeld zouden vermeld hebben, indien zij die muren, waarbinnen het geloof zoo schitterend zegepraalde, met hunne oogen hadden gezien.

4. Botter in zijne afgelegde verklaring wegens eene door hem verrigte opgraving den 4 Sept. 1615 geeft daarenboven, mijns bedunkens vrij duidelijk te kennen dat hij de turfschuur niet meer aanwezig vond, als hij zegt, dat hij om H. Gebeente te vinden een menigte puin vermengd met turfmolm uitgraven moest. „Effodi curavi,

„nobis praesentibus, rudera permista cespitum reliquiis „ad spatium duodecim pedum in quadro.”

5. Maar stelliger nog is wat van Dueren in zijne verklaring zegt: „quod fodiendo aliquot particulas et frag„menta cespitum sub terra invenit, certum indicium, „ibidem olim *horreum fuisse* in quo cespites monasterii „reponi solerent.”

6. Voegen wij hierbij het verslag en de teekening, gegeven door de ZeerEerw. Heeren Nicolaas Nomius, Deken en Judocus Cats, Kanunnik van het Haarlemsche Kapittel, die beide waren afgevaardigd om de grafplaats der Martelaren op te nemen en die dezelve in 1619 bezochten. Geen vermelding van nog bestaande schuur komt voor in hun verslag, welks aanzijn, hadden zij haar gevonden, zij zeker niet zouden gezwegen hebben. Integendeel, zoo dikwerf zij van de schuur gewagen, spreken zij er van, als van iets dat vroeger bestond, doch waarvan thans alleen de plaats waar het eenmaal stond, te zien is: „locus horrei” zeggen zij telkens. Zie hun verslag aan het einde van mijn artikel over de opgravingen. Terwijl daarenboven uit hunne teekening, dunkt mij ten duidelijkste, blijkt dat wij aan het nog bestaan van de schuur niet denken moeten, immers zij teekenen de plaatsen af zooals die volgens opgave van deugdelijke getuigen in 1572 waren geweest, en leveren in eene naaststaande schets de afteekening der plaatsen, zooals die waren en zooals zij die met hunne eigen oogen zagen, in 1619. Nu staat wel op de schets van 1572 de turfschuur afgebeeld, maar op de schets van 1619 is zij geheel verdwenen.

Voor mij zijn de aangevoerde tegenbedenkingen van zooveel gewigt, dat ik ze zwaarder acht dan het algemeen door overlevering staande gehouden gevoelen en het bewijs geput uit den ouden bouwtrant van Rugge's stal.

Niets degelijks echter kan ik aanvoeren tegen de beweering dat de spijkers of nagels in Rugge's stal aangewezen, dezelfde zijn waaraan de Martelaars gehangen hebben. Daarom zal ik die nagels, op grond van het algemeen overgeleverd gevoelen, voor zoodanig houden, totdat ik beter wordt ingelicht.

Maar heeft misschien de schuur gestaan ter plaatse, waar later de nu nog oudbemuurde stal gebouwd is, en zou dus de identiteit van den grond niet welligt aanleiding hebben gegeven om te besluiten tot de idenditeit van het daarop gebouwde? Dit staat ons thans te onderzoeken als het tweede aan het begin van dit artikel aangewezen punt.

Ik heb vóór mij liggen de teekeningen in de Acta Sanctorum voorkomende, geschetst door de meergenoemde afgevaardigden Nomius en Cats in den jare 1619, van welke teekening ik eene grove copie in potlood aan deze bladen los heb bijgevoegd. Die teekeningen scheiden den kloostergrond af van de Rugsche Parochiekerk en het daarom liggend kerkhof door een breede gracht, ter wijdte van 25 voet in 1572, en van 11 voet in 1619. Dien staat vergelijkende met eene kaart van 1701 in van Alkemade's beschrijving van Brielle en het eiland Voorn voorkomende, dan vind ik dezelfde scheiding weer in een gracht of hollen weg, op die kaart genoemd *den Rick*, hebbende aan de eene zijde den grond, genoemd de kerckhoek en de Kloosterhoek, aan de andere zijde het Huijs te Rugge in den Huijs-hoek. Wanneer men nu met die kaart en met de oudere teekeningen in de hand, zich plaatst aan het begin van den hollen weg, tegenwoordig nog genoemd: *de Rek*, de rug gekeerd naar de stad, en ziet hoe die holle weg [1]) alle sporen vertoont van een

---

1) Thans begint die holle weg eerst bij den dwars-weg, oudstijds en ook nu nog genaamd, de klooster-weg. Doch vroeger moet hij meer stad-

vroegere gracht en zelfs nog tegenwoordig voor het grootste gedeelte van het jaar meer sloot dan weg is, dan dunkt mij, wordt men gedwongen te beslissen dat het Klooster van St. Elisabeth te Rugge met al wat daartoe behoorende was, en bijgevolg ook de turfschuur, gelegen heeft aan den regterkant van *de Rek* en de Rugsche Parochie-kerk met het gemeente-kerkhof aan de linkerzijde, ter plaatse waar zich nu, en ook reeds in 1701 volgens van Alkemade's kaart, het Huis te Rugge vertoont, zoodat zelfs de grond, waarop de stal en woning der landhoeve aan den Bisschop van Curium behoorende, niet met eenige waarschijnlijkheid kan gezegd worden, dezelfde grond te zijn die vroeger de door den dood der Martelaren en de begraving van hunne ligchamen geheiligde Turfschuur [was]. [1])

Doch waar mag dan aan de regterzijde van den Rek op den kloostergrond de Turfschuur hebben gelegen? Niet verre van de in 1619 elf voet breede gracht, want de bekende Afgevaardigden Nomius en Cats bepalen den afstand der schuur van de gracht, door hen zelven ge-

---

waarts hier begonnen zijn. Althans de tegenwoordige bewoner van het huis te Rugge, Joës Nobels, heeft mij verhaald dat hem door zijn vader dikwijls gezegd is dat

[Dit nootje is door den schrijver in ons handschrift niet verder voltooid; maar in een ander handschrift der „Aanteekeningen", hetwelk in de pastorie van Brielle berust, en waarschijnlijk door Pastoor Bootz later geschreven is, wordt aldus vervolgd na „begonnen zijn": „Aan oude lieden heugt „het, dat men dien met puin gevold heeft tot het punt waar hij nu aan„vangt." — Ook kan hier tegelijk vermeld worden, dat het Brielsche handschrift nog eene toevoeging heeft aan regel 23 v. b. van bladzijde 102 hierboven, achter „voorkomende", namelijk: „en met eene nog oudere kaart „van 1696, door mij bij den Heer Mr Plooster gezien." J. J. G.]

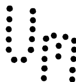
1) De Batavia Sacra vermeldt dat te Ruggen ook nog een Nonnenklooster, St. Andries-convent genaamd, van St. Augustinus-orde gestaan heeft. Jammer is het, dat de juiste plaats waar het gestaan heeft niet wordt opgegeven.

meten, op zes en negentig voeten. Naauwkeuriger laat zich de zaak niet bepalen, want men zou eerst moeten weten waar, op welk punt van den zoo nog genoemden kerk-hoek en Klooster-hoek, het klooster heeft gestaan, wat men met geen zekerheid aanwijzen kan. Indien men den put, op het weiland in den kerk-hoek gelegen en algemeen genoemd „De Heilige Put" moet aanmerken als een overblijfsel van den op de teekeningen van Nomius en Cats voorkomenden visch-vijver van het St. Elisabeth's-klooster, dan zou het klooster met deszelfs kerk daar in de nabijheid hebben gestaan, eene meening die meer waarschijnlijkheid krijgt daardoor dat de grond daar ter plaatse veel hooger en oneffen is en men bij de minste opgraving op steenklompen stoot. Een smalle strook lands, een eind wegs van de stad af zich uitstrekkende in regten lijn tot aan den kerk-hoek draagt nog den naam van „Kloosterlaan", een bewijs te meer, dunkt mij, dat de klooster-kerk en een gedeelte ten minste van het klooster ook in den thans zoo genaamden kerk-hoek zal hebben gestaan, terwijl misschien de verre gebouwen des kloosters zich wijder tot in den zoogenaamden Klooster-hoek zullen hebben uitgestrekt; want dat het klooster van grooten omvang is geweest, blijkt onder anderen uit eene in de Batavia Sacra voorkomende vergunningsbrief van Hertog Jan van Beijeren, verkoren Bisschop van Luik en Heer van Voorn, waarbij in 1410 aan het klooster verleend werd „binnen hare hoven een rosmolen te zet-„ten, haer coerne en moudt mede te maken", van welke molen allerwaarschijnlijkst het thans nog zoogenaamde Molenwater, ook op van Alkemade's kaart aangewezen, zijn naam ontleend heeft; en uit een in 1421 door Matthias, Bisschop van Biduanen, wij-bisschop van Utrecht schriftelijk afgegeven getuigenis, wegens door hem gedane wijdingen in het St. Elisabeths klooster te Rugge,

als onder anderen van niet minder dan drie kerkhoven, een in het jaar 1405 en de twee andere in 1407. (Zie Batav. Sacr.). Aangenomen nu dat het klooster in de door ons aangewezen plaats heeft gelegen, dan moet de turfschuur hebben gestaan in het weiland van den kerkhoek of over den kloosterweg, niet verre van den Rekweg, want volgens de teekening van Nomius en Cats lag de kloostervijver tusschen het klooster en de turfschuur, en was de schuur zes en negentig voeten van den 11 voet breeden gracht, en meer dan driehonderd voeten van de klooster-kerk gelegen. Misschien duidt de steenachtige doch met gras overdekte hoogte op het weiland in den kerkhoek digt onder het begin van den Rek den heiligen grond van de turfschuur aan, en misschien werd daarom die plek door de Katholijken in vroegeren tijd tot begraafplaats hunner lijken verkoren. Want dit weet men, dat die plek langen tijd als kerkhof voor de omliggende bewooners is gebruikt, zelfs nog in de laatste jaren, en menigmaal heb ik Katholijke landlieden hooren zeggen, dat die grond eene gewijde plaats was, waar zij het liefst zouden begraven worden, als het maar niet tevens tot weiland voor het vee werd gebruikt. Trouwens als weiland wordt die plek verhuurd met servituut om daarop te laten begraven wie van de bewooners der omtrek wil, door het Brielsche Weeshuis, aan 't welk die grond zoowel als het nabijliggend land in den kerkhoek toebehoort.

Het resultaat alzoo van mijn onderzoek is, dat ik niet kan instemmen met Pastoor van der Haagen in zijne Levens der Heiligen enz., met het R. K. Jaarboek voor 1837 en met de aanteekeningen van Pastoor Broes, die, de twee eerste stellig, de laatste eenigszins twijfelend verklaren, dat de turfschuur nog aanwezig is, en die alle drie verzekeren, dat de grond waar de Martelaars leden en stierven voor het geloof, behoort tot het eigendom van den Bisschop van Curium.

HET „CATHOLIJCKE ANTWOORDT" EN DE SCHRIJVER ER VAN.

Reeds meermalen kwam dit onderwerp ter sprake, ook in deze Bijdragen (zie D. XII, bl. 425); doch er kleven moeilijkheden aan, die nog niet naar wensch zijn opgelost. 't Zal daarom zijn nut hebben, erop terug te komen en, bij breeder ontwikkeling, een klaarder licht te doen opgaan.

Een man van algemeene bekendheid is de Amsterdammer Simon Bisschop (Episcopius), van 1612 hoogleeraar te Leiden doch in 1619 als Arminiaan van zijn ambt ontzet en gebannen, in 1626 naar het vaderland teruggekeerd en sedert dien predikant bij de Remonstrantsche gemeente te Rotterdam, van 1634 hoogleeraar aan de kweekschool van de broederschap der Remonstranten te Amsterdam, aldaar overleden op 4 April 1643 in den ouderdom van 60 jaren. In 1633, toen de predikant nog aan de Rotte was gevestigd, vond hij aanleiding om, met verzwijging van zijn naam, bij de wed[e] Matthijs Bastiaenz. aldaar in druk te doen verschijnen een kwartijntje van XXXII en 72 bladzijden ten titel voerend: „De rechte „outheyt van Seven Propositien of Articulen, dienende „tot bewijs, dat de teghenwoordige Roomsche Kercke af„gheweken is van het gheloof ende van de practijcke van „de oude ende aldereerste Kercke Jesu Christi...... Met „een voorreden, aenwijsende der ghepretendeerde Catho„lijcken Doolhof, ende een bijvoeghsel van haer Vaghe„vuyr." Een tweede druk hiervan verscheen in 1634 te Haarlem bij Thom. Fonteyn, een vierde in 1644 te Rotterdam bij J. Naeranus. De schrijver trad hier hoofdzake-

lijk op ter verdediging van zeven stellingen, naar zijn beweren in de vier eerste eeuwen van Christus' kerk algemeen aangenomen, doch thans verworpen door die van Rome.

Ten voorloopig antwoord op dit „schadelijck, bedrie„ghelijck, loghensrijck boeckje" verscheen er reeds in het jaar 1633 eene „Missive vervattende het advijs van een „Catholijck over de Seven Propositien, onlanghs in 't licht „ghecomen..... Met een aenwijzinghe (van) der Remon„stranten doolhof." Daar echter dit antwoord zoo beknopt was gebleven, dat het slechts 16 bladzijden besloeg, zette M[r] Jan Dirsz. Boggen [1]), kanunnik van Haarlem, zich aan het werk, om een afdoend antwoord te schrijven, 't geen voet voor voet allen grond aan de „Seven Pro„positien" zou ontnemen. Dat de voornoemde Kanunnik van Haarlem en niemand anders hier de schrijver is, blijkt uit de opdracht van het werk. Daar luidt het: „Terstondt naer den eersten druck (der Seven Propositien) „heeft, op 't versoeck van veel Catholijcken, den Eerw. „en welgeleerden Heer M[r] Jan B. saliger memori, bij zijn „tijdt Licentiaet in der Godtheydt, de beantwoordinge van „'t boeckje bij de handt genomen en, soo als 't uyt de pen „quam, bij naternen aen de pers ghesonden.... Maer alsoo „den schrijver in 't jaer 1635 overleden is ende het werck „niet volmaeckt en was.... (zoo hebben de Katholieken) „niet gerust voor dat ick in het werck getreden ben." Wie nu deel 60 van de *Katholiek* opslaat en van bladzijde 72–78 de rij doorzoekt van hen die tusschen 1633 en 1641 aan de Hollandsche geestelijkheid door den dood ontvielen, vindt er slechts één enkelen Joannes, die tevens

---

1) Ook Bugge, Buggaeus geheeten. Vergelijk *De Katholiek*, Dl. 60, bl. 58 vv., waar zijn levensschets voorkomt, en deze *Bijdragen* XVIII, bl. 75 vv., waar zijne verwantschap staat aangegeven.

Sacr. Theol. Licent. is en een familienaam voert aanvangend met B., namelijk Joannes Boggen, kanunnik van Haarlem, op 9 September aan de pest gestorven. Deze moet de bedoelde schrijver zijn. Want hij die een werk op touw zette, waarin de Katholieken zooveel belang stelden, als hiervoren is gebleken, — een schrijver wiens heengaan te meer werd betreurd, wijl zijn arbeid „onvolmaeckt" dreigde te blijven, kan op de lijst der eerwaarde dooden van Haarlem's bisdom onmogelijk zijn vergeten, vooral omdat het eindelijk voltooide werk, in aller handen gekomen, zijn naam bij ieder deed voortleven. Allen hebben dan ook eenstemmig aangenomen dat het „Catho„lijcke Antwoordt" door gemelden Kanunnik van Haarlem is aangevangen.

Maar toen de dood hem wegrukte, lagen er slechts 25 quaternen afgedrukt; nauw twee stadien van de zeven waren doorloopen. 't Kostte moeite een opvolger te vinden, bereid en geschikt om de taak van Mr Boggen op zich te nemen; want „niemandt en treedt geern in een ander mans werck." Intusschen had S. Bisschop zich niet alleen bekend gemaakt als den schrijver van „De rechte outheyt van Seven Propositien", maar ook de Katholieken „gebraveert, gelyck off het boeckje niet en kon beantwoort worden." Daarom hielden deze geen rust, voordat een vaardige hand schild en zwaard van den gestorven strijder had overgenomen. Met kloeken tred komt de ridder in het krijt, gaat recht op zijn tegenstander af, vervolgt hem in alle ingenomen stellingen, verbreekt zijne lans, vergruizelt zijn zwaard, rukt boog en pijl hem van de schouder, ontwapent hem van top tot teen. Als de gehavende eindelijk geheel machteloos daar staat, dan klinkt het aan 't slot: „Off hij beschuldight die Kerck „met hetghene dat niet waer en is, off hij misbruyckt „buyten, jae teghens de waerheydt die ghetuyghenis, die hij voorbrenght". (bl. 638).

Het gansche verweerschrift werd een lijvige quartijn van 644 bladzijden, vol van levendigen strijd, van kloeke worsteling. Op de zevende en laatste stelling, die aan den Paus van Rome het oppergezag over heel de Kerk betwistte, richt de vurig geworden strijder al de kracht zijner wapenen. Niet alleen wordt het bolwerk van den tegenstander voet voor voet omver gehaald, veel meer; een nieuwe vesting wordt er opgebouwd, rondom behangen met schild en harnas van strijders zonder tal, die in de eerste vier eeuwen der Kerk hunne lans drilden voor het oppergezag van Rome's Pausen. (bl. 326–541). Die voor wapengekletter niet vervaard en met de taal dier dagen een weinig vertrouwd is, vindt in dit boek een treffende lezing en ziet er klaar als de dag, dat alle getuigen der grijze oudheid, zoolang hun woord niet verdraaid of misbruikt wordt, gezamelijk wijzen op de H. Roomsche Kerk als de stichting van den Zoon Gods, als den eenig waren schaapstal van den Goeden Herder.

Den 17 December 1640 hing de boekkeurder Gaspar Estricx, plebaan te Antwerpen, met blijkbare ingenomenheid zijn zegel aan het werk; op Nieuwjaarsdag daarna werd te Leuven de opdracht geteekend en kort daarop verscheen bij Hendrick Aertssens in de Witte lelie te Antwerpen het lang verbeide boek, dat ten titel voert: „Catholijcke Antwoordt op een eerst onbekende, doch „daernaer bekende schrijvers boeckje, dat Simon Episco- „pius, ghewezen professoor binnen Leyden, teghens de „Roomsche Catholijcke Kerck heeft gheschreven; gemaeckt „door M. S. S. J., Doctor in de Heylighe Godtheydt."

Hier rijst er verschil van gevoelen over den waren naam des schrijvers, die daar schuilt onder de vier aangevoerde hoofdletters. Van Heussen en v. Rhijn (Bisdom Haarlem, bl. 178 der folio-uitgaaf) getuigen over Dr Leenaert van der Meer (Marius), pastoor van St. Nicolaas

te Amsterdam en overste van het begijnhof aldaar: „Hij „heeft noch andere werkjes, die de geloofs-verschillen „raaken, in de Nederduytsche taale, maar onder verdichte „naamen, uytgegeeven: als onder anderen een *Katolijk* „*Antwoord tegen Simon Episcopius*, 't welk door den zeer-„geleerden heer Johan Bugaeus begonnen was." Voortgaande op het betreden spoor kwam M[r] J. J. van Doorninck (Bibliotheek van Nederl. Anonymen en Pseudonymen, bl. 34 en 682) er toe, om de vier letters M. S. S. J. te ontwikkelen tot: „Leon. Marius Soc. Jesu". Evenzoo geschiedde in *Vermomde en Naamlooze Schrijvers*, kolom 407. „'t Is voorbeeldig juist", teekent de heer A. J. Flament hierbij aan (Catalog. Libror. Patris Begginagii Amstelred. bl. 234). Ook wij mogen hier aan die bijzondere juistheid wel onze hulde brengen. Zelfs als men zou lezen „M(ariu)s, S(ocietatis) J(esu)", blijft deze oplossing veel te stout voor hem, die met den stand der dingen in dien tijd bekend is. Door den loop der zaken te Enkhuizen was D[r] Leenaert met de EE. PP. Jesuiten in zulke gespannen verhouding geraakt, dat hij onmogelijk onder hunne hoede eene schuilplaats kon zoeken. Doch we gaan verder. De voortzetting van het „Catholijcke Antwoordt" mag, naar ons oordeel, gansch niet worden geplaatst op den naam van D[r] van der Meer, hoe geschikt hij om zijn ijver en diepe geleerdheid ook was voor die taak. Zie hier de redenen.

Het werk bevat van 199 tot 644 nog 446 bladzijden in quarto, dicht in elkander gedrukt. Het is eene aaneenschakeling van tallooze aanhalingen uit de schrijvers der eerste eeuwen van het Christendom. Al die schriften na te slaan, hunne getuigenissen te zamelen, den zin der woorden uit het verband der rede in het klare licht te stellen, — dit heeft een schat van tijd gevorderd, veel grooter dan de vaardige doctor te zijner beschikking had.

Niet alleen had hij het bestuur over het begijnhof van Amsterdam, maar hij droeg tevens de zielzorg over de Katholieken der Oude Zijde. En dat hij met ernst zich kweet van die taak, blijkt ons uit onverdachte getuigen, die aantoonen dat veler zielen zaligheid van hem afhing. Hij predikte bijna dagelijks hetzij op 't begijnhof, hetzij in de stad; dikwijls deed hij het driemaal daags, eerst op het hof, waar steeds een groote toeloop was, daarna in het huis van zeker burger, waar het aantal hoorders de ruimte overtrof, hoe groot deze ook zijn mocht, eindelijk nog in het bijzonder voor hen die in twijfel verkeerden, waarbij ook Protestanten zich voegden, die verder nog in stilte door hem werden onderwezen. En als ware dit niet genoeg, kwamen vroeg en laat nog tal van handelaars zich bij hem aanmelden, om te raadplegen over zaken, testamenten, huwelijken, — alles aan zijn oordeel te onderwerpen. Voeg hierbij, dat de pastoor en begijnenvader tevens aan het hoofd stond van Haarlem's oud-Kapittel en daarenboven nog de rechterhand was van den Apostolischen Vicaris in het bestuur der gewezen bisdommen van Haarlem en Leeuwarden. Wel moet het verwondering baren, dat een man, zoo overladen met arbeid, nog den tijd heeft kunnen vinden, om niet alleen in 1639 ons in druk te leveren het schoone werkje van „Amstelredams eer ende opcomen, door de gedenckwaer„dige miraklen aldaer geschiedt aen ende door het H. „Sacrament des Altaers", maar in 1640 daarop te laten volgen de „Getijden van het H. ende Hooghwaerdigh „Sacrament des Altaers, soo in 't gemeyn als voor de „stadt van Amsterdam." [1]) Na dit een en ander komt het

---

1) Het bewijs dat dit laatste werkje, eene erkende vrucht van het eerste, ook vloeide uit de pen van Dr L. van der Meer, ligt klaar genoeg in den eersten zin van het woord aan den „Beminden Leser." Daar zegt de schrijver: „Alsoo God voor eenige maenden verweckt heeft een dienstwillige

ons gansch onmogelijk voor, dat Dr v. d. Meer vóór 1 Januari 1641 de voortzetting heeft geleverd van het „Catholijcke Antwoordt", een werk van zoo grooten omvang en van zoo uitgebreid onderzoek.

Ook mocht hij, wiens zegenrijke arbeid te Amsterdam bijna niet gemist kon worden, den vrijen gang in zijn werkkring niet roekeloos in gevaar brengen. Waagde hij zich in een pennestrijd met Episcopius, nu hoogleeraar aan de kweekschool der Remonstranten te Amsterdam en aldaar in gunst gekomen sedert hij zijne goedkeuring schonk aan den onlangs verschenen Statenbijbel, dan stond, bij 't uitlekken dezer zaak, het zeer te vreezen, dat de stads schout met zijne rakkers het voor den tegenstander zou opnemen en den pastoor buiten de stadsvrijheid en nog verder zou drijven. De kloeke moed, de bewustheid der kracht mocht aanlokken tot den strijd, bezadigde wijsheid gebood het rinkelend zwaard in de schede gegijzeld

---

„ziel ende pen, om ter eeren van het H. en Hooghwaerdigh Sacrament des „Altaers, die mirakeleuse history (die sijn Godlijcke Majesteit belieft heeft „door dit H. Sacrament te wercken, binnen de stad van Amsterdam, tot „verclaering van sijn waerachtige almogentheit ende tot een bevesting van „sijn waerachtige tegenwoordigheid aldaer) in 't schrift te stellen, ende die „selfde met veel andere schoone mirakelen te vercieren, ende door de „H. Schriftuir ende door het gebruick van de ouwe ende eerste Catholijcke „Christenen het waerachtigh geloof (dat wij schuldigh zijn van dit Hoogh„waerdigh Sacrament te hebben) claer te bevestigen: soo heeft het mij ter„stond daerop seer goed gedocht, voor alle degene, die.... soecken..., naer „haer vermeugen, haeren Salighmaecker te eeren, te aenbidden ende te „loven, dat eenighe Getijden, Litanijen ende gebeden in druck gestelt wer„den, die haer in deze.... mochten dienstig ende behulpsaemig zijn." Zoo bescheiden en zonder ophef als hier wordt gesproken over „Amstelredáms eer ende opcomen", kon en mocht alleen geschieden door den vader van dit geesteskind. Ware een ander aan het woord geweest, dan moest deze meer lof hebben toegezwaaid zoowel aan den schrijver, die om zijne kunde en ijver te Amsterdam in het hoogste aanzien stond, als aan het werk, dat met zooveel blijdschap ontvangen en telkens herdrukt werd, zelfs nog in 1760. De tweede schrijver zou de gunst voor zijn eigen werk hebben verbeurd, ware hij te kort geschoten in lof aan den eersten.

te houden. De kampioen, die zoo rusteloos gezocht werd, moest van elders opdagen; Dr Leenaert kon en mocht het niet zijn; 'k meen ook afdoend bewijs te hebben, dat hij het stellig niet is geweest.

Want in het „Catholijcke Antwoordt" schuilt eene fout, waarop we thans de aandacht moeten vestigen. In de opdracht van het werk, mede geteekend door het viertal M. S. S. J., wordt gezegd, dat Mr Jan B(oggen), de eerste strijder, „in 't jaer 1635 overleden is." Dat dit van de waarheid afwijkt, wordt voldingend bewezen door de Acten van Haarlems oud Kapittel; want op 9 April 1636 wordt Joannes Buggaeus door dit kapittel nog benoemd tot penitentier en scholaster; zelfs heeft de man, blijkens het kennelijk handschrift, de notulen dezer vergadering als haar secretaris nog te boek gesteld. (Deze Bijdragen XIV, bl. 26–29). Het lijdt daarom geen twijfel dat Mr Boggen eerst op 9 Sept. 1636 door de pest werd weggerukt, zooals het Necrologium op gemeld jaar aangeeft. (Katholiek, dl. 60, bl. 75). Aan eene drukfeil, die 1635 in plaats van 1636 in 't „Catholijcke Antwoordt" liet insluipen, mag evenmin worden gedacht. Want niet alleen in de opdracht, welke op 1 Januari 1641 werd geteekend, maar ook op bl. 199 bij den aanvang der voortzetting, die gewis in den zomer van 1640 op de pers werd gelegd, wordt met nadruk betuigd, dat het eerste stuk van het „Antwoordt" „al over vijff jaeren" was gegeven, maar toen gestaakt door den dood van den voorganger. De opvolger heeft dus stellig in de dwaling verkeerd, dat Mr J. Boggen was gestorven in 1635. Bij iemand die sinds lang buiten het vaderland vertoefde, is zoo iets denkbaar; maar bij D^r van der Meer, den proost van Haarlems kapittel, die allicht de plechtige zielmis voor den overledene had opgedragen is het volstrekt onaanneembaar. Noodzakelijk moet dan een ander de voortzetter zijn van het „Catholijcke Antwoordt."

Reeds Pieter de la Rue schijnt dit begrepen te hebben. Want in de eerste uitgaaf van zijn *Geletterd Zeeland*, 1734, schrijft hij de voortzetting van het „Catholijcke Antwoordt" aan „Leonard Marius" toe (bl. 250), doch in den „tweeden druk.... met veranderingen en verbeteringen", 1741, wordt dit boek niet meer onder de werken van Marius genoemd (aldaar bl. 413 en 575).

Wie dan de schrijver is? Als van zelf bijna doet hij zich voor ons op. Geen ander dan v. d. Meer's opvolger te Keulen, waarschijnlijk wel door dezen zelf aanbevolen voor die taak. Bij hem rijst geen enkele der moeilijkheden, die den anderen onmogelijk maakten. Ook het bekende viertal letters wijst zijn naam duidelijk aan: M(odestus) S(tephani) S(euck) [1]) J(urisconsultus). Wie bezwaar mocht opperen tegen de verlenging, hier aan de J, gegeven, hem verwijzen we naar v. Heussen's Historia Episcop. Daventr., bl. 34. Daar wordt in een schrijven van den Apostol. Vicaris Philips v. Rooveen op 28 Juli 1622 onder de kanunniken van Deventer genoemd: Modestus Stephanius *jurisconsultus* et sacrae Theologiae doctor.

Ter bevestiging van ons gevoelen zij verder nog verwezen naar „Joannis Barclaji Paraenesis ad sectarios hujus temporis", in 1650 vertaald en uitgegeven door N(icolaus) S(tenius) P(astoor van) A(kersloot). Op bl. 428 is „de keur" van dit werkje gegeven „in Ceulen den 12 Julii

---

1) Zijn familienaam wordt verschillend geschreven: Senck, Sneck, Seuck, Sueck. De moeilijkheid om in vele oude handschriften de *n* te onderscheiden van de *u*, zal hiervan de oorzaak zijn. Nu laat Sueck naast Seuck zich verklaren door een letterkeer, die meermaals voorkomt, soms in handschrift en naamteekening van eenzelfden schrijver: Ceulen-Cuelen, Vermeulen-Vermuelen, Breugel-Bruegel; maar van eene wisseling, die Sneck uit Senck vormde, of omgekeerd, kennen we geen tweede voorbeeld. We wijken daarom af van het algemeen gebruik, dat Senck placht te schrijven, en houden ons aan het Necrologium van Haarlem, dat duidelijk Seuck leest, al heeft v. Heussen er ook Senck van gemaakt.

anno 1650" en geteekend door „Modestus Stephani S(euck), S(acrae) Th(eologiae) D(octor)."

Wordt hier nu de moeilijkheid opgeworpen, waarom de opdracht van het werk gedagteekend werd „uyt Leuven", dan ligt het antwoord voor de hand. Die opdracht was gericht „aen den Doorl. ende Hoochw. Heere.... Jacobus Boonen, aertsbisschop van Mechelen"; doch eer zij ter perse ging, diende de schrijver de hooge goedkeuring er voor gewonnen te hebben. Daarom reisde de Keulsche hoogleeraar in de Kerst-vacantie naar Mechelen, verkreeg er wat hij wenschte, verzuimde niet, tot een bezoek aan zijne evenknieën, Leuven op de terugreis aan te doen, en teekende hier de opdracht van zijn boek. Juist dit kon hem te stade komen, als later de speurhond soms den neus in de wind zette, om den schrijver van het zoo kloek gegeven antwoord te achterhalen. Te Keulen gewis mocht hij zich veilig achten voor hondengeblaf; maar als hij straks ten bezoek van verwanten en vrienden een paar weken in het vaderland wilde vertoeven, kon het soms geschieden, dat het nijdig geblaf overging in een fellen beet. Om dit te verhoeden, geen beter middel, dan te doen voorkomen, alsof het leger van het wild zich te Leuven bevond.

Doch genoeg, allezins genoeg naar we meenen, om gerechtigd te zijn tot het besluit, dat Mr Boggen's werk voortgezet en uitgegeven is door geen ander dan Modestus Seuck Stevensz.

Deze was geboren te Harderwijk, en moet aanvankelijk zich hebben toegelegd op de rechten, waarin hij den rang van Jurisconsultus verwierf. (v. Heussen, Episcopat. Daventr. bl. 34). Straks overgaande tot de studie der H. godgeleerdheid, won hij daarin den doctorshoed, werd priester gewijd en in 1616 aangesteld tot pastoor zijner geboorteplaats, met last om mede te zorgen voor de

Veluwe tot Arnhem en Zutphen toe. (Archief v. h. Aartsbisd. I, 225/6. Hier schijnt hij werkzaam te zijn gebleven tot het voorjaar van 1622; want te dier tijde schrijft de Apostol. Vicaris: Te Harderwijk staat als pastoor Modestus Stevenz., doctor in de H. godgeleerdheid, een vroom en ijverig man, die soms ook werkzaam is op de dorpen van de Veluwe en mede aan Arnhem zijne hulp leent. (Archief v. 't Aartsb. XX, 377). Met wat gunstig gevolg dit geschiedde vernemen we uit de Relatio van Jacob. de la Torre (Archief v. 't Aartsb. XI, bl. 375), waar deze schrijft: Ille sane ab anno 1616, ut Harderwici natus, primus et in nativo et in vicino Velaviae solo, aliisque etiam Zutphaniensis comitatus oppidis, plurimum fidem nostram conservavit et propagavit. In den loop van gemeld jaar 1622 heeft hij de wijk naar elders moeten nemen; want in zijne „Descriptio ordinis" in 't najaar van 1622 geschreven, zegt ons dezelfde Apostol. Vicaris: Harderwicae una parochia, cujus pastor Mr Modestus Stephanius S. Theolog. Doctor ab anno 1616; nunc propter persecutiones in vicinis locis agit et per alios suis succurrit. (Broedersen, Tract. I, 285). Wat hier in „locis vicinis" verborgen ligt, is moeilijk te onthullen. Een jaar of drie geleden was ik van meening (Archief v. 't Aartsb. XIX, bl. 75, n. 1), dat Dr Seuck nu naar Deventer toog, waar hij op 28 Juli 1622 als jurist eene kanunniksproeve in S. Lebuinus-kerk had ontvangen. (v. Heussen, Episcopat. Davent. bl. 34). Immers Arnoud Waeyer pastoor „in de Spieghel" te Zwolle, zegt ons: „Omtrent „het jaer 1622 is te Deventer pastoor geworden heer „Modestus Stephani, tot Harderwijck geboortich. Naerdat „hij dese statie eenige jaren wel bediend hadde is hij in „'t jaer 1626 na Ceulen gesonden, om daer te wesen „president van 't Hollantsche collegie in de plaets van „heer Marius." (Godsdienstvriend, dl. 40, bl. 184). Doch

de getuigenissen loopen tegen elkander in. Want een schrijven, op 25 August. 1623 naar Rome gezonden, is mede onderteekend door Modestus Stephani Seuck, primum inspector Veluae, nunc deservitor curae Veteraquensis et Iselstadiensis. (Batav. Sacra, fol., II, bl. 192). We zijn daarom geneigd, met den E. Pater A. v. Lommel (Drie Kweekscholen, bl. 16) aan te nemen, dat de vervolgde eerst naar Utrecht week en van daaruit de zielzorg waarnam over Oudewater en IJsselstein (Vergel. deze Bijdr. II, 168). Toen hij omstreeks 1625 ook hier werd gebannen zal hij de schrede hebben gericht naar Deventer, waar hij werkzaam bleef, totdat hij naar Keulen werd gezonden, om er de opvolger te worden van Dr Leenaert van der Meer. Dit moet zijn geschied in of vóór November 1628, wijl zijn voorganger in de tweede helft van genoemde maand reeds was gehuisvest bij Jacob van Hoeff te Amsterdam. (Bijdr. XVIII, 57).

Dat de nieuwe president van het seminarie op den Hoogen Heuvel ook de bijzondere achting der Keulenaars won, getuigt het canonicaat in de Ursula-kerk, dat hem op 31 Juli 1646 aldaar werd verleend. Hoe hoog hij in het vaderland gewaardeerd werd door de Geestelijke Overheid, getuigt ons de Relatio van het jaar 1638, waar we lezen: Simile seminarium habet ecclesia Ultrajectensis in Universitate Coloniensi...., rectum a praeside.... valde sollicito et erudito, eximio domino Modesto Stephanio Sueck S. T. D., jamdudum plurimorum laborum in partibus nostris pro Ecclesia emerito. (Archief v. 't Aartsb. XII, 423). Geen wonder, dat op den president van het seminarie te Keulen omstreeks dezen tijd het oog zich vestigde, toen het op vaderlandschen grond vruchteloos had gezocht naar een geschikte hand ter voortzetting van het verweerschrift des heeren J. Boggen. Werd de taak slechts schoorvoetend aanvaard, de uitslag heeft getoond, dat zij

aan goede handen was toevertrouwd. Dat behalve het „Catholijcke Antwoordt" nog andere schriften uit de pen van Dr Modestus zijn gevloeid, hebben we niet vernomen.

In 1640 zien we dat hij ook tot pauselijk notaris was verheven. (Bat. Sacra, fol., II, 458). Verder vernemen we alleen nog van hem, dat hij in 1646 tegenwoordig was in de vergadering te 's Gravenhage, waar gehandeld werd over de bestrijding van de kosten der aanstaande bisschopswijding van Zijne Hoogw. Jacobus de la Torre. (Bijdr. XV, bl. 342). Het laatste bericht is dat van het Necrologium der kerk van Haarlem, 't geen op het jaar 1655 [1]) heeft aangeteekend: Adm. R. et Ex. vir ac D. Modestus Stephani Seuck, S. T. D. et quondam collegii SS. Willibrordi et Bonifacii praeses dignissimus, obiit Coloniae Agrippinae 5 Julii. (Katholiek, dl. 60, bl. 341). We hebben hier nog slechts bij te voegen, dat 's mans portret, door de Widt op koper gesneden, in druk is uitgegeven.

J. H. HOFMAN.

---

1) In deze Bijdragen, II, bl. 192, in Kerkel. Nederland, 1847, bl. 5 van het Mengelwerk en elders vinden we, op het voorbeeld van Bat. Sacra, II, bl. 192, het overlijden van Dr Seuck geplaatst op het jaar 1654. Dit kan echter niet worden verdedigd. Van Heussen zelf heeft in de tweede uitgaaf zijner Histor. Episcop. Davent., bl. 164, de begane fout volgens het Necrolog. van Haarlem verbeterd in 1655. Zoo is het recht. Want ware Dr Seuck reeds gestorven in Juli 1654, dan kon de la Torre in zijne Relatio van 1656 niet meer van hem zeggen: Qui, postquam plurimis annis collegio nostro Coloniensi praefuisset praeses, ante paucos menses Coloniae diem obiit. (Archief v. Utr. XI, 375).

GUILIELMUS DE LANGE,

REGULIER KANUNNIK VOOR 'T GERECHTSHOF TE 'S HAGE.

A° 1603.

De bescheiden, die hier worden geplaatst, zijn ontleend of afgeschreven uit de criminele papieren van 't Hof van Holland, ten Rijks-archieve te 's Hage en hebben betrekking op den persoon van Guilielmus de Lange, geboren in of omtrent 1536 te Dordrecht. Hij was een kanunnik van de Congregatie van Windesheim, uit het klooster van Eemstein. Dat klooster, ook Sint Salvator genoemd, was omstreeks 1380 door een rijken Dordtrechtenaar, Reinoud Minnebode, gesticht aan het riviertje de Eemde, in den grooten Zuid-Hollandschen waard; doch kort na den Sint Elisabeth's vloed, van 1421, verplaatst, met behoud van den naam Eemstein, naar het dorp Kijfhoek in den Zwijndrechtschen waard.

Toen het nieuwe Eemstein op 14 Julij 1572 verwoest was geworden door de soldaten van Dirck Wor, een der kapiteinen der Watergeuzen, en de kanunniken op de vlucht gejaagd, had De Lange inwoning bekomen in zijne geboortestad bij zijne familie, en op 19 April 1577 van de Staten van Holland honderd ponden tot alimentatie. Betrapt of verklikt, dat hij „in sijn oudershuijs", de H. Mis had opgedragen, verloor hij, na anderhalf jaar reeds, niet slechts de alimentatie, maar werd daarenboven nog uit Dordrecht gebannen.

Sinds vertoefde De Lange: te Montfoort, te Gouda, te Kuilenburg, te Utrecht, in het eiland Overflakké, te Leiden, te Wassenaar en eindelijk te Oestgeest. Uit de stad Leiden alwaar hij wel achttien jaren verbleef, was

hij vertrokken, daar het hem aldaar te kostelijk werd; uit de andere genoemde plaatsen, was hij na korter of wat langer verblijf uitgewezen of om verrichten kerkdienst, of om gebrek aan poorterschap. Ik vond niet welke boete en onkosten De Lange beliep, noch of hij gebannen werd, in 1603.

Uit de Resolutien der Staten van Holland vernemen wij dat de „twee laatst overgebleven" kanunniken van Eemstein zijn geweest: Cornelis van Teilingen en Cornelis Evertszoon. Deze twee Heeren die tot nog toe 160 ponden van 40 groot genoten hadden, mochten in 1603, ieder 210 ponden verkrijgen; men zou hieruit kunnen afleiden, dat G. de Lange nog in 1603 is overleden.

Hij, die met den oud-kanunnik De Lange op 23 Mei 1603 woordenstrijd kreeg en hem voor 't Hof te 's Hage deed dagen, namelijk Robert Woutersen de Ridder, was te Wassenaar predikant van 1601 tot 1603, zoodat de 31 jaren door de Ridder „ter opbouwinge van Gods Kercke" besteed, moeten verstaan worden van 's mans protestanschen kerkdienst in 't algemeen; in Martinus Soermans, Kerkelijk Register van Predikanten, wordt hij dan ook op verschillende plaatsen vóór zijn verblijf te Wassenaar, vermeld.

A. van Lommel, *S. J.*

Edele, Wijse, Vrome, Discrete en zeer Voorsienige Heeren.

Naerdien ick met de Ledematen der Kercke X[ti] alhier en meer andere Liefhebbers der waerheijt tot onse groote droefheyt zekere jaren bevonden hebbe ende alsnoch bevinden, dat een Guilielmus Dordracenus, tegenwoordig wonende tot Oestgeest, eertijts monick ende nu gealimen-

teert van de E. Heeren Staten uyt de incompsten zijns convents hem onderwonnen heeft ende alsnoch onderwint te exerceeren de pausselycke exercitiën; gelyck hij oock in voorleden tijden gedaen heeft binnen Dordrecht, alwaer hij naer het schijnt van geloofweerdighe personen, om deselve exercitie voor een' zekeren tijt is uytgeset ende daernaer mede in de eilanden van Overflackée van den baljuw van de Oude-Tonge mede is uytgeset, en dat in het doopen der kinderen, misse doen, totte crancken te gaen etc. Ende dit tot naedeel van de voorderinghe des waren dienst Gods ende perturbatie der gemeynder ingesetenen ende dat men bevindt dat door de lanckduerigheydt des tijds ende mitsdien daer van de overheijt nijet inne voorsien en wordt, van welke hij Guilielmus volgens de gemeyne fame hier gaet, seijt consent ende toelatinge te hebben om sulcx te moghen doen, nijet alleen het gehoor van Godts woort tot nyete coempt, den doop van de kynderen in de kercke afneempt, alzoo datter er wel jaren passeren datter over 2 of 3 kynderen in de kercke nijet gedoopt en worden. Want niet alleen de kynderen van de gemeyne ingesetenen, maer oock van de gansche overheijt van de papen gedoopt worden. Jae naer het seggen van de vroevrouwe worden eenighe die in de kercke gedoopt zijn, weder herdoopt. Maer oock door de instigatie desselven monicks ende medehulpe van eenen Jan Vranckens, als van outs wesende een viant des Vaderlandts en der Waerheyts, dewelcke een bystander ende helper van desen monick is, de bitterheyt van de partije der Waerheyt en de pausselycke exercitie zo gemeijn werden datter nijet en resteert dan dat men de kercke openstellen en laten den monick opentlyck zijn exercitien doen: So ist dat ick op den 23 Meije 1603 staende voor mijne deur met Gysbrecht Meijster Gorris Willemsz. en Hendrick Hendricksen, siende den voornoemden monick comen

om te gaen naer het huijs van voorn. Jan Vranckensz., denckende dat hij niet sonder oorsaecke en quam, gelyck het blyckende was, dewijle hij tenselven dage ginck ten huise van een crancke vrouwe, van waer hij des avondts met eenen waghen werde naer huis gevoert: Soe hebbe ick met droefheyt bevanghen sijnde hem aengesprocken en geseyt: Vrundt ghy coempt hier daghelycx: om de kynderen te doopen ende anderen valschen dienst te doen, ick wilde wel dat ghij thuys bleeft oft zoo verre ghij sulcx nyet en begeert te doen, zo sal ick benoodigt wesen over u te claghen ende sien, dat u sulcx van de Overheyt verboden worde.

Hetwelck de monick hoorende heeft zijne rechte hant uytgesteken en daermede [behoudens eere] mij achter op zijn fundament gewesen segghende: ick sal hier noch zijn als ghij wech sult moeten. Wij sullen onse tonghen mede uuyt den lombaert halen; en es alsoo met andere bittere woorde sprekende gepasseert. Waerdoor ick boven mate geperturbeert zijnde, seyde uyt groete droefheyt: derft ghij noch dat doen en also spreken, gaet naer Dordrecht en naer de Oude Tonghe. Hier uyt mach dan UE. merken en bevinden de vermetenheyt en stoutheyt dezes persoons en den ellendighen stant der kercke alhier, als van alle hulp ende bystant der Overheijt gedestitueert zijnde. Ende dewijl ick alhier als wachter over de kercke Godts die hij hem in zijn bloede vercregen heeft, gestelt ben, tot welckes opbouwinghe ick meer dan 31 jaren gearbeijt hebbe, wetende mede dat ick eenmael voor den oppersten Herder aller herderen zal moeten rekenschap geven: Zo en hebbe ick tot ontlastinghe mijner conscientie nyet kennen nalaten dit Uwe Edelh. te kennen te geven, ootmoedelyck biddende dat het Uwe E. als voedsterheeren der kercke Godts hierinne met de alder bequamste middelen te remedieren.

Edele, vrome, hoochgel. wyse discrete en zeer voorsienighe Heeren hiermede den almoghenden Godt en het Woort zijner genade bevolen, die Uwe Ed. dagelijks met den geest des wijsheyts en verstants wil versterken tot salighheyt en vermeerderinghe der eere zijnes H. Naems. Uyt Wassenaer desen Junij 1603.

Uwe E. onderdanighe ende dienstwillige dienaer,
ROBERTUS GUALTERIS DE RIDDER.

Het adres:

Edele, vrome, erntfeste, hoochgeleerde, wysen, discreten ende zeer voorzienighe Mr Leenaert Casembroot, Raet in den Hove van Hollant.

In 's Gravenhage.

Recepta iiij Junij 1603.

De Bode is betaelt.

INTERROGATORIEN OMME TEN VERSOUCKE VAN DEN PROCUREUR GENERAAL TE HOOREN EENEN GUILHELMUS DORDRACENUS.

1. Eerst hoe oudt Hij is; waer Hij woont ende waermede Hij Hem is generende.

2. Item off Hij is een geestelyck persoon, tzij paep ofte monnik ende van wat oerdre.

3. Item off Hij heeft eenich onderhoudt van de Heeren Staten. Hoeveel en bij wien tselve onderhoudt Hem wordt uytgereijckt.

4. Item off Hij nyet en heeft gewoont binnen Dordrecht ende off hem aldaer nyet gelast is uuyter stadt te vertrekken en waeromme.

5. Item off Hij daernae nijet gewoont heeft in den eylande van Overflakké ende off hem insgelicx bij den bailliu aldaer nyet gelast is geweest te vertrekken ende waeromme.

6. Item off Hij hem nyet en onderstaet misse te doen, kinderen te doopen ende andere pausselicke Exercitien te exerceren.

7. Wye Hem daertoe last ofte consent gegeven heeft.

8. Item off tzelve nyet en geschiet deur last ofte consent van eenen Sasbouth van Vosmeer ofte M[r] Aelbrecht Eggius en hoe Hij aen die missie van Henluyden compt.

9. Item off Hij geen kinderen en heeft gedoopt die Hij wiste dat van te voorens op de Gereformeerde Religie gedoopt waeren.

10. Item off Hij opten xxiii[en] Mey lestleden nyet geweest is tot Wassenaer en bij wije Hij was ontbooden ende tot wat eynde.

11. Item off Hem tenselven daege nyet geseyt wirde dat Hij aldaer quam omme kinderen te doopen ende andere valsche dienste te doen ende dat men ordre soude vinden omme voortaen sulcx te beletten, wije den geenen was die sulx jegens hem seyde ende in wiens presentie tselve geschiede. Ende wat Hij daerop antwoorde.

12. Ende off Hij nyet en seyde, wat werpt die *zee* hierop, daerbij voegende: ick salder wel coemen, als ghij van daer sult moeten blijven.

13. Item off Hij ten selven tijde oeck nyet en seyde: Wij sullen onsse tonghen mede wel haest uuyten lombart haelen ende spreecken dan vrij uuyt, dat Hij oversulcx verclaringhe doet wye degeene zijn die Hij mettet woort wij denoteert.

14. Item off Hij int wechgaan naedat de voorschreven propoosten gevallen waeren sijn mantel van d'een sijnde [sijde] van sijnder schouderen nyet en heeft laten vallen ende sijn arm uytgesteecken wijsende offet slaende met sijn handt, onder reverentie achter op sijn billen.

G. DE FLORIJ. 1603.

ANTWOORD VAN G. DE LANGE OP DE INTERROGATORIEN HEM GEDAAN VOOR 'T HOF TE 'S HAGE. — A° 1603, 10 Junij.

Willem de Lange, oudt omtrent 67 jaer, seyt binnen Dordt geboren, en nu woonachtich te zijn tot Oestgeest. Ende dat Hij Hem aldaer stele [stil] houdt zonder Hem ergens meede te generen, dan hem te oeffenen in zijn devotie, als wesende een geestelyck persoon, hetwelck Hij geworden es tot Emesteyn buiten Dordrecht geleden omtrent XL jaer; ende dat Hij naer de troubelen bij de Heeren Staten van Hollant tot alimentatie es toegevoecht geweest hondert gls., welck Hij, die spreeckt, omtrent anderhalff jaer genoten hebbende, es Hem tselve bij de Magistraet van Dordrecht onttrocken, uyt oirsaecke dat Hij binnen Dordrecht in sijn oudershuijs gevonden es geweest in den dienst van Mis te doen, waerover Hem oock bij ordonnantie van den Magistraet de voorschreve stede van Dordrecht belast es geweest binnen 's daechs sonnenschijn uijte selve stede te vertrecken en uyte jurisdictie van dien binnen drye daghen daernaer.

Seyt voorts ten voorschreven tijde vertrocken te zijn geweest naer Montfoort alwaer Hij Hem onthouden heeft omtrent drie jaeren zonder presentelyck den tijt onthouden te hebben; alwaer Hij in de kercke doen ter tijt mede gedaen heeft dienste; alsoe zulcx aldaer op dien tijt noch opentlicke werde gedaen. Ende es daernaer ter ordonnantie van de Hooge Overheyt van Utrecht van Montfoort vertrocken, met ander geestelyck persoon genaempt Heer Matthaeus, mede van Dordrecht ende dat uyt oirsaecke dat zij beyde aldaer vreempt ende van buijten innegecommen waren, zonder dat dezelve ordonnantie gestrect heeft over d'andere Geestelicke persoonen, die van outs binnen Montfoort hadden gewoont.

Seyt voorts Hij die spreect, van Montfoort vertrocken te zijn nae der Goude, alwaer hij hem zeyt stille gehouden te hebben zonder eenighe dienst te doen; ende aldaer omtrent een jaer ofte anderhalff hem onthouden hebbende es van daer vertrocken ter ordonnantie van de Magistraet, uyt oorsaecke dat de Prince van Orangien hooger M. [memorien] geschoten zijnde, goet gevonden was, dat de vreemde geestelycke persoonen aldaer nyet en hebben moeghen blijven, zulcks dat neffens hem die spreekt noch vier ofte vijff andere geestelycke personen oock alstoen van daer vertrocken.

Seijt voorts van der Goude vertrocken te zijn naer Culenburch, alwaer Hij hem onthouden heeft omtrent anderhalff jaer zonder eenighe dienst te doen ende heefft van daer moeten vertrecken, overmits dat de Grave van Cuelenburch de vreemde geestelicke persoonen en oock eenige waerelicke persoonen en namentlijck mede twee broeders van Hem die spreeckt aldaer nyet en wilde tolereren, en es van daer vertrocken naer Utrecht, alwaer Hij omtrent een jaer geweest zijnde es vandaer vertrocken; overmits Hem aengeseijt werde, dat vreemde Geestelycke persoonen aldaer nyet en mochten verblijven. En es zulcx gereyst naer Over-Flacque, alwaer hij omtrent een jaer hem onthouden hebbende, heeft van daer moeten vertrecken, overmits Hij in de Oude-Tonge bevonden werde de mis te doen ter saecke van 't welck Hij oeck aldaer omtrent den tijd van 7 weecken in appresensie es geweest en naderhant deur authoriteijt van desen Hove ontslagen.

Seyt voorts van daer vertrocken gecomen te zijn binnen der stede van Leyden, alwaer Hij wel gewoent heeft zesthien, zeventhien ofte achthien jaeren ende van daer mits het aldaer te costelyck voor hem viel, vertrocken ende woonen es tot Wassenaer, zonder dat Hij binnen

Leyden ofte Wassenaer eenigen dienst heeft gedaen dan bij hem zelven.

Seyt voorts: als Hij tot Wassenaer omtrent een jaer gewoont hadde, dat Hij van daer vertrocken es geweest en zijne residentie genomen heeft tot Oestgeest, alwaer Hij noch jegenwoordich woont, zonder dat Hij memorie heeft binnen Oestgeest ofte Wassenaer eenige kinderen gedoopt te hebben.

Seijt voorts, Hij die spreect, nyet te kennen Sasbout van Vosmaer ofte Aelbrecht Eggius, noch eenighe commissie ofte last van henluyden te hebben.

Seijt omtrent xiiij daghen geleden geweest te sijn binnen Wassenaer omme twee van zijne debiteurs te manen, zonder dat Hij bij yemant ontboden es geweest ofte van meeninge was eenigh dienst dienst te doen ofte kinderen te doopen. Ende dat Hij eenen van zijne debiteurs gesproocken hebbende gecommen es ter plaetse daer eenighe luyden bij den anderen stonden en onder anderen een outman, hebbende op zijn hooft een fluweele mutsken, die welcke wijsende met zijn twee vingeren zeijde jegens hem die spreect: „Voegel, voegel; ick zal u dit loopen en gaen wel beletten; daerop hij, die spreect antwoorddende zeyde: wel wat zal mij hier gebeuren, en zoude ick 's Heeren wech zoo wel nijet moeghen gebruijcken als ghij doet. Ick sal se gebruijcken, ist u lieff, off leet; en doet daertegens wat ghij wilt. Ende Hij die spreect es alsoe deurgegaen; zonder dat hij, die spreect wiste, dat den predicant daerbij was; doch heeft naderhandt verstaen van Jan Vrancken, dat de persoon mettet voers. fluweele mutsken de predicant was.

Nader gevraeght zijnde zeijt hij die spreect, jegens den voers. perzoen noch geseyt te hebben: Wij [denoterende de priesters] hebben der geweest voor u tijt en sullender wel wesen naer u tijt, zonder te weten al lach Hij

op zijn sterven dat Hij geseijt zoude hebben : wij zullen onse tonghen wel haest vuijten lombaert halen en spreecken dan vrij uuijt.

Gevraecht zijnde off Hij in 't wechgaen zijn mantel van d'een zijde van zijn schouders nyet heefft laten vallen en zijn arm uytsteeckende gewesen heeft naer zijn billen. Seyt dat zijn mantel van d'eene zijde affglijdende Hij deselve weder opgehaelt heeft zonder naer zijn billen gewezen te hebben.

Gevraecht zijnde off Hij op vrijdach lestleden nyet tot Wassenaer en es geweest, seijt: ja en dat om te besoecken [onleesbaar] en die sieck lach zonder ijet anders aldaer gedaen te hebben. Ofte geweest te zijn ten huijse alwaer een vrouwe int kinderbedde lach.

M. Willem de Langhe.

VICARIJEN IN DE PAROCHIEKERK
TE ALKMAAR.

(Vervolg van Deel XVIII, bladz. 424).

Altaar van S. Martha.

De gebroeders WILLEM en MATTHIJS JANSZ. stichtten den 8 September 1482 een officium van 3 missen 's weeks, waartoe de gildezusteren van het altaar zouden geven brood, wijn, was en de noodige ornementen, te bedienen door heer VRERICK PIETERSZ. zijn leven lang of tot hij tot hooger bediening zou komen, en vervolgens te begeven door hunne naaste en oudste afstammelingen, bij voorkeur aan bloedverwanten. Zij schonken hiertoe een stuk land aan den Hoefdijk onder Bergen en 4 renten, zijnde 2 van 1 rijnsgulden elke op huizen aan de Pieterstraat en de Kwakelbrug, en 2 van 10 stuivers elke op huizen aan de zuidzijde van de Laat. Mochten alle verwanten verstorven zijn, dan moesten de gildezusteren, en mocht het gilde te niet gaan, dan moesten kerkmeesteren zorgen, dat de missen gedaan werden.

De stichtingbrief berust in het archief van kerkmeesters der Groote kerk.

Altaar van S. Anna.

Dit altaar werd den 10 Januari 1523, voor een eeuwig officium van 2 missen ter week, begiftigd met landerijen in Overdie en te Heiloo. Wellicht is met het land te Heiloo hetzelfde bedoeld als de commies DIRK CRAB in 1651 noemt „omtrent 4 morgen in den ban van Limmen aan den Zanddijk", als herkomstig van eene vicarij aan dit altaar.

Altaar van S. Catharina.

Uit een register van het laatst der 14[de] eeuw, de inkomsten en rechten der abdij van Egmond behelzende, blijkt, dat de begeving der vicarij van heer DIRK VAN VALKENBURG den abt toekwam.

Toen zij open stond door het overlijden van JAN BIJNDOP, kanunnik van Oud-munster te Utrecht, verleende de abt HENDRIK VAN WITTENHORST haar den 3 October 1503 aan MAARTEN GROENDIJK. Na den afstand van heer WILLEM VAN GOES werd in 1555 CORNELIS CORNELISZ. VAN LEIDEN vicaris. Een later bezitter was mr. ADRIAAN EMMENS, doctor in de beide rechten, die haar ruilde met AREND DE BEER, priester van het luiksche bisdom, voor de onlangs gestichte capellanie aan het S. Catharina-altaar in de kerk te Henis bij Leuven, onder goedkeuring van den haarlemschen bisschop NICOLAAS, gedagteekend Brussel, 2 September 1563 (*v. Heussen* deelt den brief mede. Zie *Oudh. en Gest. van Amstelland, Noordholland en Westvriesland*, II, 6).

Als vroegere gerechtigheid der abten vermeldt CRAB haar „ter collacie van de H. Staten" in zijne memorie van 1651, toen de bezittingen bestonden in landerijen en tuinen ter grootte van 11 mat en 7¼ zestiendeelen, alsmede 2 hokkeling gras in de Groote Nonnenven te Graft.

Een bedienaar der vicarij is vermoedelijk geweest de vicaris mr. ANDREAS JACOBSZ., die de broederschap van SS. Ursula en Catharina beschonk met 10 stuivers 's jaars, op zijn huis, staande aan de Langestraat.

Altaar van S. Severus.

Na het overlijden van den bezitter heer JACOB BUSERSZ. werd in 1464 door den collator KLAAS BUSERSZ. als opvolger voorgedragen mr. PIETER KLAAS-BUSERSZ., geeste-

lijke van het utrechtsche bisdom. De officiaal van den aartsdiaken van Utrecht gelastte den 5 Augustus drievoudige afkondiging van deze voordracht in de parochiekerk, en de vice-cureit ALBERT DIRKSZ. getuigde den 15 dat hieraan voldaan was.

In 1558 werd PIETER MICHIELSZ. vicaris, als opvolger van wijlen CLAES JAN-BUYSERSZ.

Het altaar van S. SEVERUS was tevens gewijd aan S. ROCHUS, en dus dat van het weversgilde.

Altaar van S. Elisabeth.

SNEL CLAESZ., vele malen burgemeester en laatstelijk thesaurier van Alkmaar, en zijne vrouw JOOST JACOBSD. stichtten bij aanvullings-testament, den 25 Januari 1520 te 's Gravenhage, ten huize van wijlen mr. JACOB PIJNS, in zijn leven raad der Kon. Maj^{t}. van Spanje, voor EGIDIUS DE PROOST, geestelijke van het bisdom Kamerijk en notaris, en in tegenwoordigheid van mr. JACOB DE JONGE, auditeur van de kamer van rekening, en FRANCHOYS ANDRIES PIJNS verleden, tot lafenis hunner en hunner ouders zielen, een officium van 7 missen 's weeks aan dit altaar, te begeven door kerkmeesters aan een notabelen, nutten en devoten priester, zoo mogelijk uit hun geslacht, waarvoor zij aanwezen een stuk land, groot 8 koeweid, genaamd *Snellenweyde*, gelegen aan het einde van de Kwakelbrug, jaarlijks 33 rijnsgulden opbrengende, en eene erfpacht van een gouden wilhelmusschild op 2 huizen bij de Krebbesteeg, van welke inkomsten de priester 28 gulden genieten en het overige aan de kerk vervallen zou, buiten hetgeen zij daaraan reeds bij testament vermaakt hadden. Zij verzochten tegelijker tijd den bisschop van Utrecht om bevestiging en handhaving dezer instelling.

Het codicil bevindt zich in het Stedelijk Museum. Wij

nemen deze stichting onder de vicarijen op wegens het beding van een vasten, indien mogelijk verwanten, bedienaar. Desgelijks eene andere instelling, waarbij de opdracht der bediening aan de familie des stichters schijnt verbleven te zijn, blijkens een in het Museum voorhanden boekje, bevattende aanteekeningen van 1543 tot 1586 der pachten, door mr. ADRIAEN ZEL z. g. verbonden voor 2 missen ter week op het „Sinte Lysbeten altaer", „ende want se nyet genoech zijn tot twee missen zoe laten wij maer een doen ende trest geuen wij den armen." In 1543 bedroegen die pachten op 3 huizen: 20 stuivers, 2 gouden wilhelmusschilden of *f* 2 : 18 : – en 1 dito of 25 st., alzoo te zamen ongeveer *f* 4.— Aan heer CLAES PANEKOECK werd toen voor het een half jaar bewaren der mis betaald *f* 2; heer PIETER JANSZ. OSSEWEYD nam het den 19 Juni op zich voor *f* 4 per jaar, heer GERYT HENRICS. HOEDMAKER reeds den 30 September d. a. v. tegen dezelfde belooning. In November 1560 zette de laatste de mis neêr, en voortaan werd aan neef PIETER FRANSZ. jaarlijks een kinnetje boter gegeven (tot en met 1568) of aan enkele anderen eenige handreiking verleend.

Altaar van S. Barbara.

In 1468, het jaar van de vernieling der kerk door den torenval, stichtte GERRIT VAN EGMOND VAN DER NIJENBURG, zoon van WILLEM, heer van Egmond, IJsselstein, Leerdam enz., uit diens geheim huwelijk met MARGARETHA VAN HOOGWOUDE, een altaar ter eere van de H. Maagd en S. BARBARA, 't welk hij beschonk met vele inkomsten tot onderhouding eener geestelijke bediening, waarvan de begeving altijd aan den oudsten van zijn geslacht moest verblijven. In de herbouwde kerk bekwam dit altaar de derde kapel aan de noordzijde, waaronder de stichter een grafkelder voor zijn geslacht deed maken,

en welke hij versierde met een groot tafereel, de kruisafneming en de beeltenissen van hem en zijne kinderen voorstellende (zijne zonen waren JAN, baljuw van de Nieuwburg, schout en vervolgens burgemeester van Alkmaar, † 1523, en ....., priester te Hillegom). Bij de beeldstormerij werd dit stuk, uit achting voor de familie, tijdig geborgen. De inkomsten werden na de omkeering in Kerk en Staat gebezigd ten behoeve van verarmde vrienden en magen en tot onderhoud van het provenhuis, in 1541 gesticht of tot 8 woningen gebracht door den priester HIERONYMUS, zoon van bovengenoemden JAN GERRITSZ. VAN DE NIEUWBURG. Door aanhuwelijking kwam het beheer daarvan aan de VAN TEYLINGEN.

Van het altaar van S. ANDRIES is aangeteekend, dat het een eigen kapel en eene vicarij bezat, begiftigd met een huis, landerijen en erfpachten, onder Bergen, op Zanegeest en te Heiloo. Aangezien nu in een rekenboek van eenen VAN TEYLINGEN, aangaande familie-goederen en het besproken provenhuis over de jaren 1579–1582, voorkomen de ontvangsten wegens 11 erfpachten op huizen te Alkmaar en 1 op een huis te Schoorl, alsmede de huur van een stukje land te Bergen, alles behoorende tot de capelrij in de S. Andries-kapel, meenen wij, dat het altaar van S. ANDRIES geen ander dan dat van S. BARBARA was.

Tot de bediening der vicarij aan het laatstgenoemde altaar, vacant geworden door het overlijden van heer JACOB SIMONSZ. BROUWER, verwierf in 1547 mr. JACOB MICHIELSZ. de afkondiging, maar hij leverde haar niet tot zijne bevestiging in.

Altaar van S. Cornelis.

In 1522 werd bij dit altaar als vicaris aangesteld NICOLAUS WORVEL, mogelijk wel in verband met het vol-

gende: Op S. Valentinusdag 1499 toonden de executeurs-testamentair van GRIETE, GHERIJTS weduwe, gewoond hebbende aan de Koorstraat, aan kerkmeesters de bewijzen, dat de overledene [vóór 1489] hare grafstede betaald en gelden, waarvoor haar bij haar leven jaarlijks op Bamis 7 rijnsgulden uitgekeerd was, gestort had voor het ten eeuwigen dage doen van eene mis ter week, waarvoor heer JACOB JANSZ. of zijn broeder eerste bedienaar moest zijn, zooals ook uit hare testamentaire beschikking bleek.

Altaar van S. Nicolaas.

Over de vicarij van heer JACOB MATHIJSZ. is reeds uitvoerig gehandeld in het 18e deel der *Bijdragen*, bladz. 175 e. v.

Van eene andere vicarij op het „comans outer dat men hiet S. Niclaes outer", stond de begeving aan de mater van het S. Catharina-convent met den gardiaan der minderbroeders en zijne 4 secreten, die in 1545 haar verleenden aan JAN FREDERIKSZ. VAN BERGEN, alias MACHT. Vermoedelijk van deze vicarij „altaris S. Nicolai vulgo schippers autaer", vacant door den afstand van WILLEM VAN ZAENEN, verwierf in 1533 mr. FRANCISCUS ZONCK het *jus devolutum*, en gaf CRAB in 1651 op: *f* 29 : 5 : 6 aan renten 's jaars, 6 koeweid over de galg in 't land van Overdie en 10 maden lands, geheeten *'t Grootelandt*, in Schermerwoude.

Altaar der Zeven Weeën.

JACOB VAN WASSENAAR EN DUIVENVOORDE, heer van Warmond, schonk als rechte patroon en begever eener aan dit altaar gestichte vicarij, haar den 12 April 1621 aan JOHAN VAN ZELL, zoon zijner zuster HELENA VAN DUIVENVOORDE, gehuwd met mr. ADRIAAN VAN ZELL,

licentiaat in de rechten, nadat zij opengevallen was door het overlijden van den vorigen bezitter, JOHAN UITENBROEK.

Wij vermoeden dat deze vicarij te houden is voor de stichting van AAFT, JAN ARNOUDSD., weduwe van JAN SICKE, die bij haar testament, den 12 Mei 1523 geschreven door den notaris GAWEIN, wonende aan de Koorstraat, eene bediening van 5 missen 's weeks instelde, daartoe gevende huis en land, een kelk en ornementen.

Altaar van S. Gangolf.

Bezitter eener vicarij werd in 1533 heer CORNELIS ADRIAENSZ. HUESDUYNEN, na het overlijden van heer PIETER SIMONSZ.

Vermoedelijk was het deze „capellanie", die in 1538 i nhet middelbegijnhof werd overgebracht.

Altaar van S. Cosmas.

Eene vicarij ter begeving van den abt van Egmond, waarvan zekere bul van Paus JULIUS II – zegt *v. Heussen* – ook gewaagt, werd in 1544 bediend door heer WILLEM.

Altaar van SS. Crispijn en Crispiaan.

In 1533 werd heer WILLEM JACOBSZ. VAN ZANEN vicaris, in plaats van wijlen heer ANDRIES JACOBSZ., alias GOETBLOET.

Altaar van SS. Pieter en Paulus.

Na het overlijden van mr. HENDRIK IJSBRANDSZ. verwierf in 1548 HENDRIK ADRIAANSZ. de afkondiging voor het vicariaat, maar niet de benoeming, die ten deel viel aan JAN CLAESZ., van Amsterdam.

Altaar van S. Jeronimus.

GERARD SIJMONSZ. werd in 1558 vicaris, na het overlijden van heer ANDRIES TEOBALDSZ.

—

Zonder aanduiding van het altaar en slechts met de namen der bedienaars komen in het egmondsche handschrift nog verschillende vicarijen te Alkmaar voor, als ter begeving der abten staande. [1]) Even onzeker zijn wij ten aanzien van het altaar der vicarij van pastoor KLAAS VERWER, waarvoor deze in 1547 twintig geerzen land te Oude Niedorp kocht; alsook nopens het altaar in de eigen kapel (de vierde aan de noordzijde) van *DIRK* SIJMONSZ., zoon van CLAES CORF, die bij zijn testament van 4 April 1510 daarop een officium instelde van eene mis daags, waarvoor de kapelaan per jaar zou genieten 30 rijnsgulden aan goede landrenten en pachten binnen Alkmaar, te bedienen levenslang door JAN JANSZ. *en* na diens dood te begeven door de zusters of erven van den testateur.

Hebben wij nu alles wat wij te weten konden komen medegedeeld ten aanzien van die godsdienstige stichtingen der parochiekerk, welke wij met meer of minder recht tot de vicarijen meenden te mogen rekenen, zoo willen wij hier ook vermelden wat wij, vooral in den, in het

---

1) Die van JACOB REINIERSZ. HILLINC hadden wij nog kunnen opnemen bij de aan het altaar van O.L.V. genoemde, blijkens eene aanteekening van den pastoor der S. Matthias-statie W. KLEEF, in wiens pastorie eene „authentieke *permittatie*" [permutatie?] van den haarlemschen bisschop NICOLAAS van 30 Januari 1567 betreffende deze vicarij berustende was. De tegenwoordige bewoner, de WelEerw. Heer Deken RUSCHEBLATT, heeft, tot ons leedwezen, dit stuk niet meer in zijn archief gevonden.

stedelijk Museum aanwezigen, blafferd van kerkmeesteren, gevonden hebben over andere instellingen, die bedoeld karakter misten.

Altaar van O. L. Vrouw.

MARGRIET ARENTSD. VAN VEEN, weduwe van JAN DIRCX, schonk op S. Mattheusdag 1499 zestig rijnsgulden aan kerkmeesteren, waarvoor deze haar beloofden, „rent loep hoich loep leech", haar levenslang, op S. Mattheusdag of binnen 14 dagen daarna, uit te keeren 3 rijnsgulden 's jaars, en na haren dood ten eeuwigen dagen eene mis 's weeks te laten doen op het altaar van O.L.V. purificatie, en daartoe het benoodigde te bezorgen voor zooveel mogelijk was en voor 3 rijnsgulden geschieden kon.

CLAES PIETERSZ., van Limmen, te Alkmaar wonende, besprak bij schoutebrief aan de kerk een „voerde lands" te Limmen, waarvoor kerkmeesteren hem beloofden 4 missen 's weeks te doen op het O.L.V. of papegilds-altaar, gevolgd door een *miserere* en een *de profundis*, met een collect op het graf zijner moeder; en nog een soms gelds „ende anders" voor 3 missen 's weeks eeuwig durende, op hetzelfde altaar en met dezelfde gebeden op genoemd graf. In December 1500 werden de missen aangevangen door heer LUBBRAND en met het begin van het volgende jaar door de vrouwebroeders; maar de dochter des overledenen AGNIET kwam tegen de gemaakte beschikkingen in verzet, met het gevolg, dat schepenen omtrent S. Jacobsdag 1502 een derde van het geld „ende anders" aan haar toewezen, welke uitspraak na langdurig gepleit door het Hof van Holland, bij sententie arbitraal van de raadsleden mrs. JACOB RUYS en WILLEM VAN BARENDRECHT, bevestigd en tevens tot 1/3 van het land uitgebreid werd. Nog werd bij dit vonnis bepaald, dat er slechts 3 missen 's weeks zouden gelezen worden, te beginnen met

Allerheiligendag 1503. Na de vrouwebroeders was in 1505 en 1506 heer PIETER NANNINCSZ. de bedienaar.

AAFT ARENTSD., weduwe van JAN RIETRIJK, besprak in 1524 ten eeuwigen dagen 5 missen per week, en gaf daartoe veel land onder Koedijk en Huiswaard.

Altaar van S. Hubert.

PIETER JAN OETGHERSZ. te Amsterdam, proost van het bisdom van Utrecht, stichtte den 17 Decemder 1501, met toestemming van deken en raden van het S. Hubertsgilde, een eeuwig officium van 3 missen 's weeks, daartoe gevende een kamp lands, onder beding dat, mochten deze missen ooit nagelaten worden, het h. geesthuis dit land tot zich zou nemen met de kelk en het boek, op het altaar zijnde en vroeger bij testament door hem geschonken, en den dienst in de kapel van dat huis zou laten doen.

Altaar van S. Joost.

JAN BEYERSZ. en zijne vrouw GHEERTRUYT GHERIT WILLEMSD. vermaakten omstreeks 1470 aan de kerk een stuk land in de Bergermeer, geheeten *'t Wylant*, doende 7 rijnsguldens 's jaars, dus te verdeelen: 2 voor het doen eener eeuwige mis 's weeks aan het altaar der S. Joostenbroeders of aan eenig ander altaar mocht dit gilde te niet gaan, 2 voor kerkmeesters, 2 voor de arme huiszitten en 1 voor de 7 getijden.

Weduwe geworden kocht GHEERTRUYT van kerkmeesters eene lijfrente van 14 r. g. 's jaars, aanvangende Mei 1483, en kerkmeesters beloofden haar, te beginnen in 1484, door een goed priester, zoo mogelijk van haren bloede, te laten doen een eeuwigdurende wekelijksche mis op het altaar „daer onse liuer vrouwen gild.... niet op dat outaer daer pape ghild hoer misse laten doen."

Eene andere aanteekening zegt, dat zij de kerk een stuk land gegeven had, gelegen aan den Heilooërdijk en geheeten *Twarsen*, en dat haar daarvoor de wekelijksche mis toegezegd was „op sinte joesten outaer.''

Allervreemdst komt ons de tegenstelling van het Lievevrouwegild en het papengild voor, vooral wegens de omschrijving, die verbiedt aan een schrijffout te denken. Wij blijven nochtans onze meening, dat Lievevrouwegild en papengild één waren, getrouw, te meer daar in den blafferd opgenomen is het accoord, getroffen op O.L.V. Assumptie-avond 1495, tusschen kerkmeesters en „die heren deken ende raden van onser lieuer vrouwen gilde dat papen gilde genoemt'', wegens het gebruiken der kleinodiën van dat gilde ten behoeve der kerk, voor 3 rijnsgulden en 1 oortje 's jaars, ter verlichting van het gilde-altaar.

De missen door Jan Beyersz. en zijne vrouw gezamenlijk ingesteld werden al gehouden vóór 1485, in 1488–1494 door Willem Buser, in 1500 door mr. Arent van Van, in 1501 door heer Barend, in 1503 door Pieter Klinck, in 1504 door heer Arian.

C. W. BRUINVIS.

UIT DE LEVENS

DER

„MAECHDEN VAN DEN HOECK"

TE HAARLEM.

(Vervolg van Deel XVIII, blz. 446).

DORDRECHT.

Tot welke eigenaardige toestanden het leiden moest, dat eene drieste minderheid er in geslaagd was, aan de Hervorming haar beslag te geven, bleek wel in het laatst der 16e eeuw te *Dordrecht.* Nadat de stad in 1572 aan de zijde van den Prins gebracht was, en er reeds in datzelfde en het volgende jaar dagvaarten van 's Lands Staten gehouden waren, op welke men de eerste grondslagen der latere protestantsche Republiek legde; ja, nadat er zelfs in 1578 aldaar eene kerkelijke vergadering had plaats gevonden onder Dathenus: was het nog mogelijk, omstreeks 1589, dat in het Weeshuis de binnenvader en -moeder Katholiek waren en, wat meer is, de kinderen, zooveel zij nog konden, Roomsch opbrachten.

Dat zal ons door Trijntgen Jans met argelooze natuurlijkheid verteld worden. [1]) „*Claertgen Heyndriks dochter.* Desen is van gheboorte van Dordrecht van slechte [2]), eerlicke ouders. De vader was ghenaemt *Heindrik Heindrickz.* Als de moeder van dese dochter in den arbeydt was van te baeren, stirf de vader, ende [de moeder] gaf de

1) L. v. Cl. Hd., † 10 Dec. 1633, II, bl. 145 volg.

2) Slecht = eenvoudig. Zooals Moerentorf vertaalt: Job vir simplex et rectus = een man slecht ende recht.

dochter de naem van haeren vader Heindrikge. [1]) De vader stirf Catholijk; de moeder leefden weinich daerna ende stirf gues. Van haer drie jaeren werden dese opghevoet in *'t weeshuis*. Tot haer gheluk was daer doen een *Catolijke binnevaer*, een *leeckebroer* uut *een clooster* gelegen buyten Dordrecht; desgelijks was oock Catholyk die *binnemoer*, welcke samen de kinderen van 't huys soo ter herte naemen, als oft haer eygen kinderen gheweest hadden, in alle Godtvruchtighe, sedighe, goede maenieren dien opvoedende, vooral daer op lettende dat se smorgens en savonts haer ghebedt zoude spreecken, leerende haer veel stichtighe ghebedekens, copende die kinderen daertoe met beeldekens ende andere gifte; ende dengeene daer sij zagen dat se wat in vorderden, letten daer meerder op als op d'andere, om noch meerder voortganck te doen. Alsoo dat dese, jonk sijnde hadde een Godtvruchtighe opvoedinghe, kreech hier door een afkeer van de ketterie ende ghenegentheyt tot de duecht. Niettemin dese vader en moeder costen niet langer wercken dan als zij de kinderkens bij haer hadden. Soo om haer negentien jaeren quam dese te dienen bij treffelicke lieden; maer waeren gues, soodat se dicmaels [mede] moste te kercken gaen, maer deden 't selfden tegens haer hart; ende hadt daer een afkeer van.

'T geviel dat dese voor een tijt quam bij een geestelicke maecht, siende haer veel inder gebedt ende devotie, werden hierdoor zeer ghetrocken. Quam daernae bij een treffelicke Catholyke joffrou te dienen, dien seer Godtvruchtich was. Siende den goeden aert van haeren dienstmaecht ende haer ghetrouicheyt inder uutwendige dienst, en heeft niet gherust in haer t'onderwijssen in 't H. Ca-

---

1) Zij werd echter later Claertgen genoemd met haren *vorm*naam, gelijk straks bericht wordt.

tholyke Gheloof; 't welk zij oock, als een bequame acker zijnde, 't goede zaet heeft ontfanghen, soo ver 't brengende dat dese volcomentlijk resolveerden om 't H. Catholyke gheloof aen te nemen. Maer [wijl er] om de benautheyt des tijds te Dordrecht geen priesters waeren [1]), is getrocken in een andere stadt om haer te laeten ghenieten de H. Sacramenten; dede een clare generale biechte van allen haer leven ende ontfinck met grote devotie de H. Sacramenten.... Tot de maechdelike staet werden zij seer getrocken door twe oorsake. Als ten eersten doordien de gave Gods ofte pestilentiale siekte quam in 't huys daer se woonde, onder die kindere van de Godvruchtige joffrou; welcke kinderen zij seer liefhadt, ende was in die vierighe besmettelike sieckte in als [2]) haer vrou ghetrou; was also bedroeft in de doot van dese, dat se wel gewenscht hadde met haer te sterven. Alhoewel dit een ongeordinerde affectie was tot de creatueren, was haer een middel tot Godt, want ontrocke sijnde daer haer hart op stont, worden daerdoor los van de creaturen ende ghedrongen tot Godt. Ten anderen was haer een middel als sij haer liet inschrijven in de *broederschap van den H. Willibrordus en Bonifacius*, alwaer zij de belijdenisse van haer gheloof dede onder 't Evangelyboek bij den Priester, mitsdien die in de broederschap waeren eens ter week mosten vasten, alle daeghen de litanie leesen, ter maente een aelmis geeven. Terwijlen dese belijdenisse geschieden, werden [zij] also beweecht dat se een propoost maecten om de werelt te verlaeten, ende haer gheheel te geeven tot den dienst Gods in de maechdelijcke zuiverheit; stelden haer terstont onder den waerdighen

---

1) Dit was vóór het jaar 1605, gelijk straks zal gezegd worden.
2) Lees: alles.

dienaer Gods Mr *Dirck de Wit.* [1]) Nam aen groote penitenciale oeffeninghe als vasten, waecken ende diergelycke; stont gemeenelycke snachts te half drieën op; al was sij noch soo laet in haer ruste gegaen en versuimden dat niet; was dan van smorgens te half drieën tot seven uren toe in haer ghebedt ende devotie, ende dat met haer blote voeten, sonder dat se eimant hadde dien haer verporde; maer omdat se hadde hooren seggen dat de Clarissen snachts opstonde, soo wilden sij dien een weinich naevolghen; ende uut grote devotie, dien sij hadt tot S. Clara, als sij gevormt werde nam die naem Clara, waertoe sij groote devotie hadt. Haer joffrou, als haer moeder voor dese sorgende, was seer becommert dat se door de ongeordineerde penitencie haer mocht krencken, versocht aen de Priesters dat se haer hier wat in wilden wederhouwen; maer als de dienaers Gods bemerkten dat die selfden goeden iver uut Godt quam, soo consenteerden sij 't selfde... Oock was dese zeer devotich tot den Goddelicken dienst, *beschickende 't outaer ende kercke, haelende de menschen te kercken*, soodat se haer noemden *Johannes Baptista* [2]) te zijn. Sij was ook oorsaek dat *de maechden van de stadt veel quaemen bijeen*, noch en ontsach haer geen moeyten, nacht en dach in sodaenige goede werken haer te oeffenen. Ende zeer iverich tot het gebruick van de H. Sacramen-

1) Pastoor *Dirk de Wit* werd volgens de Batavia Sacra aangesteld in 1605. Aangezien nu Claertgen, toen zij, 19 jaar oud zijnde, ging dienen, nog geen priester in de stad vond, en zij drie jaar oud in het Weeshuis opgenomen werd, heb ik, boven, haar komst in het Weeshuis omstreeks 1589 gesteld. Volgens *van der Aa* (Aardrijksk. Woordenb. der Nederl. 1841) zullen we door dit *Weeshuis* moeten verstaan òf het eigenlijke Weeshuis, waartoe in 1575 het klooster Marienborn verbouwd werd, òf misschien het voormalige H. Geesthuis, dat in 1579 naar het S. Agnietenklooster werd overgebracht.

2) Eene opmerkelijke toepassing, naar ik gis, van het voorlooperschap van S. Jan.

ten; al stont zij en wiesch ende weet kreech [1]) om te biechte te coomen, liet terstont alle dinck staen en gink te biechte, maer verexcuseerden haer om niet bequaem te zijn ten H. Sacrament te gaen, doordien zij van dien dach noch hadde staen wasschen. Maer haer Biechtvader, wel kennende haer devotie ende bereytheit des herten, ende haer gelegentheit dat se altoos niet en mochte als zij wilden, beval dat se nu dese gelegentheyt soude inwaer neemen, gaende met de ghehoorsaemheyt ten H. Sacrament; 't welk sij met simpelheyt dede; aldus oeffende zij haer omtrent twe jaeren in 't huys van haer joffrou, dageliks brengende aelmissen tot den armen, soodat sij meerder was als [2]) een dispensierster van haer joffrou, als [3]) een dienstmaecht; jae [haer joffrou] beminden haer als haer dochter.

Maer hierna hoorende van de ghelegentheit van Haerlem, van die vergaedering der maechden, uut de E. maecht *Barber Jans Ooms* [4]), ende sach de simpelheyt des habyts ende haer goede exemplen, is hierdoor met een Godlicken iver ontsteken om 't selfde geselschap te gaen besoecken,... daer comende is terstont gheraeckt door de predicatie van 't Goddelike woort, enz. Alhoewel 't haer seer swaer viel van haer volk te scheiden, dien haer soo liefhadden, ende een groote tytlick proffyt van was verwachtende als de joffrou stirf (hebbende het al in haer testament beschreven); ende ten derden de Priesters [5])

---

1) Hieruit leeren wij nog duidelijker, dat ook de toenmalige pastoor van Dordrecht, gelijk die van Haarlem, zijne „maechden" reeds onder zekere regelen bestuurde.

2) als = gelijk.

3) als = dan.

4) Het leven van deze maagd is niet beschreven. Zij zal na de schrijfster overleden zijn. Behoorde zij soms tot het Dordtsche adellijke geslacht der *Oems van Wijngaerden?*

5) „*De Priesters*". Er moeten er dus toen al meer dan een in Dordrecht werkzaam zijn geweest.

stonden daer oock zeer op dat se zoude blijven, mitsdien zij daer veel goets dede.... niettemin drong [zij] 't al door ende quam te Haerlem in de vergaeringhe."

Onder de geleerde Dordtenaars wordt altijd genoemd *Wouter van Gouthoeven* (geb. 1577, overl. 1628) die in 1620 eene uitgave bezorgde der bekende Hollandsche of Divisie Kronijk. Hij wordt gezegd [1]) „te Dordrecht uit deftige ouders geboren" te zijn en „de oudste der zes kinderen van *Arend Woutersz. van Gouthoeven*, Dijkgraaf van Dubbeldam en van Machteld Hallincg." De schrijfster der Levens heeft mij in staat gesteld, over den Katholieken tak van dit geslacht verscheidene bijzonderheden mede te deelen. Immers men behoeft er niet aan te twijfelen, dat Arent Woutersz. van Gouthoeven voornoemd en de vader van Willemijntgen Arents v. G., wier leven beschreven wordt, een en dezelfde persoon zijn, al wordt er ook eenig verschil bevonden tusschen de opgaven van Trijntgen Jans en van der Aa, gelijk ter plaatse zal worden opgemerkt.

„*Willemyntgen Arents van Gouthoeve.* [2]) Desen is van geboorte van Dordrecht van eerlicke treftige ouders. Den vader ghenaemt *Arent Wouterz. van Gouthoeve;* de moeder *Machtelt Schrevels* [3]); waeren wel Catholyk, maer seer slap in de religie. In de trobbele tijt raeckten buytens lant nae Cuelen; quaemen daer bij soodaenighe personen waerdoor sij noch meerder verslapten in de Catolike religie ende verviele in de ketterie van de Libertine, daer sij ettelike jaeren in gebleven sijn. Wederom comende in Hollant bleven also, wonnen in haer houwelic drie sonen

1) *A. J. van der Aa. Biografisch Woordenboek der Nederl.* Haarlem, 1862, in voce.

2) L. v. W. A. v. G., † 21 Dec. 1638, II, bl. 420.

3) *Schrevels* is hier duidelijk de tweede naamval van den *voornaam* haars vaders. Dat Schrevel als voornaam in het geslacht gebruikelijk was, zal uit den naam van een der kinderen blijken.

ende vier dochteren [1]), opbrengende desen tot staet. De sommegen van dese gingen mede wel bij de Libertinen in haer vermaninge oft predicatie. Godt heeft sijn barmherticheyt over dese familie bewesen, wederbrengende haer totet H. Catolike geloof, mitsdien te Dordrecht quaemen Godsvruchtige Priesters, wiens sermonen sij hoorden ende goede exemplen in zaeghen, niet alleen hierdoor bekeerende maer werden vierich ende iverich Catholyk. Sijn oock sonderlinge van Godt gebenedyt in haer kinderen; van de zeven werdender vijf geestelick. *Willemyntgen* was d'eerste; die jongste dochter *Agnes* leggende in Brabant ter scholen, is gegaen in 't closter te Aununciate te Loven; veel jaeren aldaer Godtvruchtelike geleeft hebbende is in den Here gerust ende aldaer begraeven. Die broeder *Willem van Gouthoeven*, in Brabant studerende, is geworden *Minderbroeder*, nu Gardiaen te Loven (in 't cloester daer voergaende Pater Aert van Amsterdam in geweest hadt ende veel goets gedaen). Dese een wijs, duechdelyk H. man. Die twede broeder *Schrevel van Gouthoeve*, dese is geworden Cathuiser te Lovén; maer mogende geen Priester worden, mitsdien hij soo quaelyke bespraect was; in 't clooster sijnde heeft een stil innich H. leeven geleydt. Is in 't clooster gestorven ende begraeven. Die outste dochter *Lysbet van Gouthoeve* is in haer joncheyt werelts geweest, ende seer verwert met een jongman, daer seer veel mede te doen viel; maer immers Godt haer verkiesende tot sijn bruidt, heeft haer daeraf verlost, mitsdien den jongman stirf; verkiesende Godt tot haren Brudegom om dien te dienen in de suiverlicke maechdelicke staet, maer [zij] en conde niet comen uut het gewoel des werelts, mitsdien d'ouers haer

---

1) Deze opgaaf, zoo uitdrukkelijk, verbetert dus het getal, bij van der Aa genoemd, die van slechts *zes* kinderen spreekt.

hulp van doen hadden (want de moeder geduerich sieckelik was). Soo haest de vader ende moeder overleden waeren, heeft haer van alles ontslagen en te Mastricht gegaen in 't closter van de Annunciaten; aldaer Godtvruchtelyke geleeft ende met 't gebruik van de H. Sacramenten gestorven, ende aldaer begraeven. D'outste broeder *Wouter van Gouthoeve*, ende die suster *Margrieta van Gouthoeve* sijn same gebleven in de werelt, ende gecomen tot grote houwelike. Elk van dese hebben gehadt weder twe geestelicke dochters. Van de broeder sijn gecomen *Machteltgen* ende *Cornelia van Gouthoeven.* [1]) Ende van de suster *Maria Bakets.* Dese drie sijn al bij haer moeys leven geweest in de vergaeringe; ende die vierde nichte [2]) in 't closter bij haer muë te Annunciate te Loven.

Laet ons nu comen tot ons *Willemyntge van Gouthoeve.* Dese is van Godt in haer hert geraeckt, krijgende goede begeerten om den hemelschen Brudegom te dienen, waertoe haer zeer geholpen heeft 't exempel van *Barber Jans Ooms*, dien de werelt verlaeten heeft en subitelik haer habyt verandert, corts daernae getrocken te Haerlem in den Hoek, onder die beleydinge van den E. dienaer Gods M. Cornelis Arentz. Hierdoor heeft sij [Willemijntge] een van haer nichten te Dordrecht verwekt om samen eens te trecken in Haerlem om *haer nicht Ooms* te besoecken ende die gelegentheyt aldaer te besien. Comende te Haerlem stont Barber Jans haer seer leech [3]); ende mitsdien sij met de ketterie van de Lybertine besmet geweest hadt, was wat bevreest, ende [ook zelfs] die nicht welcke met haer gecomen was dochte, [dat] het maer curiuesheyt

1) Van de hand van Cornelia van G. bestaat nog een quartijntje van *geschreven preeken* der Oversten van den Hoek, gedagteekend 1635. Zie *Gids in het Biss. Museum te Haarlem*, N° 45 v. d. Bibliotheek.

2) De naam is niet ingevuld.

3) Zooveel als: hield zich op een afstand.

waer van Willemyntge waerom sij in de vergaeringe gecomen was; maer Godt hadde haer hart oprecht geraeckt met sijn vorcomende gratie, ende sij nam dieselfde inwaer, enz. Sij is gecomen [in de vergadering] als Trijntge Baertes overlede was, ende men die beaerdinge daervan dede ende die uutvaert hiel 16.. den .. [1]) Augustus, vervullende haer plaets." Intusschen wilden de ouders haar liever te huis hebben „eensdels mitsdien sij haer sonen hielen op 't studeren ende haer dochter ter scholen, niet gelegen quam om de costen te doen om haer mede uut den huys te houden, ende ten andere die moeder geduerich crakende oft sieckelick sijnde en wilden haeren dienst niet ontberen.... Dus strijende verliepen daer veel jaeren. Ende die patiencie van dese dochter ende die Godtvruchticheyt van de andere kinderen verdienden bij Godt dat die ouders seer veranderde, werden iverich Catholyk seer devoot ende Godsvruchtich, ende besonder die vader soo barmhertich tot den armen ende soo toegedaen tot sijn geestelicke kinderen, dat hij dien meer tijtlick goedt naeliet als die waerlicke. Sijn samen seer Godtvruchtelyke gestorven met het gebruik van de H. Sacramenten.

WOUTER VAN GOUTHOEVE
|
ARENT WOUTERSZ. V. G.
×
MACHTELT SCHREVELS [D[r]] HALLINCG
|

WOUTER, oudste zoon × ? | MACHTELTGEN en CORNELIA, beide maagden in d. H.	WILLEM, Gardiaan te Leuven.	SCHREVEL, Cartuiser te Leuven.	LIJSBET, oudste dochter, non te Maastricht.	WILLEMIJNTGEN, maagd in den Hoek te H.,	MARGRIETE, × ... BAKETS | MARIA, maagd in d. H.; ? non bij de Annunc. te Leuven.	ANGNES, jongste dochter, non te Leuven.

1) Jaartal en dag van die uitvaart zijn niet ingevuld; doch uit Deel I, bl. 30 blijkt dat Trijntge Baertes stierf in 1604, den 15 Aug.

Van Wouter van Gouthoeve wordt door van der Aa nog gemeld, dat hij zijne letterkundige studiën te Utrecht begon en te Leuven en te Dôle in Franche-Comté voortzette; dat hij teruggekeerd, zich metter woon in Dordrecht vestigde en zich geheel en al aan de beoefening der vaderlandsche geschiedenis overgaf, totdat hij in 1628 overleed. Uit hetgeen onze schrijfster over hem mededeelt mogen we veilig besluiten, dat wij in hem eenen Katholieken geschiedkundige hebben, waarom des te meer aandacht verdient wat we lezen [1]: „van Gouthoeven schreef nog een: Boecxken, vervattende de Beschrijvinghe ende Chronycxken der stede Dordrecht, hetwelk echter niet is uitgegeven." — Zou deze Beschrijving soms thans nog ergens te Dordrecht kunnen berusten?

Eene andere Dordtsche familie was die, waartoe de waardige pastoor van 's Gravenhage Cornelis Dirksz. de Jong behoord heeft met zijne twee broeders, priesters.

„*Lucretia Dirkx dochter* [2], gheboren van Dordrecht in Hollant; haeren vader was ghenaemt *Dirck Areianz.* ende haer moeder *Aeltje Claes*, seer treffelicke lieden, goedt van middele, maer booven maeten vierich ende iverich in de Catholycke religie, seer duechtdelick ende Godsvruchtich van leeven. Dese waerdighe ouders sijn in haeren houwelyck van Godt ghebenedyt met vijf kinderen, vier soonen ende eene dochter; waervan de drie soonen tot haeren jaeren ghecoomen sijnde, werden alle drie Priesters Gods; de outste soon ghenaemt Mr *Cornelis Dirkz. de Jong* is langhe jaeren in *Schraevenhaghe...* [3] doende aldaer veel goets, wesende seer bemint van de

---

1) *Biogr. Woordenb.* t. a. p.

2) L. v. Lucr. D., † 11 Mei 1627, oud 70 j., I, 231-33.

3) Hier is plaats opengebleven voor een paar woorden, die echter niet zijn ingevuld.

gemeente om sijn duechde ende heilicheyt. De andere twe geestelicke soonen waeren in Brabant in de dienst van de H. Kercke. De vierde soon, hem begeeven hebbende tot den houwelycken staet, droech hem seer Godtvruchtich, opvoedende sijn kinderen in de vrese ende liefde Gods, voortbrengende een soon die *Jesuwyt* werden. De eenige dochter, ghenaemt Lucretia, heeft van jongs op de werelt verlaeten ende den hemelschen Bruydegoom gedient in de maechdelicke zuiverheyt tot het eynde haers leevens. Door de trubbele tijt, als de gueserie allenskens begon te domineren in't lant, vernielende alle geestelicke plaetsen ende Catholycke exercitie: de vader Dirk Areiaenz. dit niet cunnende verdraeghen door den Godlicken iver die in hem was, werde gheraetsaem ghevonden dat hij zoude trecken nae Catholycke landen, also dat hij met sijn huisvrouw ende kinderkens ettelicke jaeren heeft ghewoont te Colen ende te Loven, voedende haer kinderkens op in alle exercitie van de religie, seer stichtich ende bequaem. Dese dochter Lucretia Dirks, out sijnde omtrent sessendertich jaere [1]), is te Haerlem ghecoomen, haer begevende onder de beleydinghe van den E. Mr Cornelis Arentz.... Dese geestelicke maecht was als haer ouders seer treffelicke in de Catholycke religie, soodat se nau een ketter mocht zien of hoore spreecken. Als 't gheviel dat se met eimant soetelyck zat en sprak, ende 't geviel dat daer onvoorsiens een ketter inquam, soo werde dees daer heel van ontstelt, jae, soude wel heen gegaen hebben, latende den ketter alleen staen... Als dese iverige dienstmaecht Christi nu ghecoomen was tot den ouderdoom van in de tseventich jaeren.... is gherust in den Heer int jaer ons Heeren 1627, den elfden May."

---

1) Omstreeks 1598.

ADRIAAN .....
|
DIRK ADRIAANS
×
AALTJE CLAES

CORNELIS DIRKSZ. DE JONG, oudste zoon, past. v. den Haag.	zoon, zoon, beide priesters in Brabant.	vierde zoon × ? | zoon, die Jesuiet was.	LUCRETIA DIRKS, klopje in d. H.

ENKHUIZEN.

„*Brechgen Pietersdochter.* [1]) Deesen is van gheboorte van Enckelhuisen. Haer vaeder was ghenaemt *Pieter Corneliszen* ende haer moeder *Gierte Pietersdr.*, seer treffelick Catholyck, soodat *de Priesters tot haeren huise den inganck* hadden. Sij waeren van goede middelen, soodat de vader Pieter Cornelisz. waer *burgemeester* van de voornoemde stadt bij de catholycke tijden, een seer duechdelik Godlik man. Sij hebben in haer houwelicke ghehadt verscheide kinderen, onder welcken oock gheweest is dese dochter Breghjen Pieters, dien van jonks aen groote begeerten ghehadt heeft tot de maechdelicke staet; maer en wist niet hoe sij 't selfde soude volbrenghen. Soo ist ghebuert dat dese is ghecoomen bij M. *Elbert* [2]) van Amsterdam, *Vicarius van den Bisschop van Haerlem;* hierduer is dese soo beweecht dat se volcoomen resolveerden om den heemelschen bruidegoom te dienen in de maechdelicke staet. Hierna heeft se altemets ghetrocken nae Haerlem bij Mr *Jan van Enckelhuysen* [3]), een waerdighe dienaer Gods, dien doen ter tijt te Haerlem woonden."

Ofschoon het niet uitdrukkelijk gezegd wordt, schijnt

1) L. v. Br. Pd., † 8 April 1626, I, 205-07.

2) *Eggius*, † 18 Juli 1610.

3) Wordt ook desgelijks genoemd III, 28 v°. Denkelijk is bedoeld *Joannes Nomius*, die in 1587 tot Haarlemsch Kanunnik gekozen was, en te Enkhuizen pastoor is geweest, volgens *Bat. Sacra*, II, pag. 449.

toch wel verstaan te moeten worden, dat *Elbert Eggius*, de Vicaris, alstoen te Enkhuizen de Katholieken verzorgde; wat bevestigd wordt door hetgeen we lezen in het Leven [1]) van *Geertruydt Jans*, van wie het volgende gezegd wordt: „Is gestorven in 't jaer ons Heeren 1600 den twalefden Maert; van gheboorten in de stadt Enckelhuisen, van de treffelicste ende rijcste; haer *grootvader* was aldaer gheweest *Burgemeester*. Als dese ghecoomen was tot haer houbare jaeren, is daer een jongman gheweest, dien haer ten houwelik versoeckende, oock scheen seer lief te hebben, also dat het al gecoomen waer tot het sluiten van 't houwelick. Maer den jongman, bevindende dat sij soo ryck niet en waer als hij gemeent hadt, scheiden daer uut, latende sijn bruidt, mitsdien dat sij vrij waren van malkander. Dese insiende de ontrouicheyt van de menschelicke liefde, die niet en is als begeerlicheyt, heeft haer hart daer van getrocken, ende hoorende die predicatie van den vicaris des Bisdoms van Haerlem genaemt *M. Albert*, welcke prees de waerdicheyt en hoocheyt van de maechdelicke staet, ende die getrouicheyt van den Heemelschen Bruidegom tot sijn Bruidt, worden dese haer hert hierdoor gheraect."

GOES (CAPELLE) EN ZEELAND.

„*Neeltgen Engelsdochter.* [2]) Desen is van geboorten uut *Zeelant*, van *der Goes*, ofte uut een treflick dorp daerbij gelegen genaemt *Capel;* van Godtvruchtige Catholyke ouders; haer vader was ghenaemt *Engel Arejanz.*, haer moeder *Geertgen Hubers*, hebbende drie kinderen, twe dochters met een soon. De outste dochter is gheweest in de houwelicke staet, seer Godtvruchtich, behulpsaem tot

---

1) L. v. *G. Jans*, † 12 Maart 1600, I, bl. 21.
2) L. v. N. E., † 21 Febr. 1629, I, bl. 252 v°.

den dienst van de H. Kercke; de soon woonden bij *den Pastoor* Mr *Jan Griffinus* [1]) hem dienende ende daer voort onder studerende. Dese sijnde de jongste dochter is van jongs op ghenegen gheweest tot den dienst van Godt in de maechdelycke zuiverheyt, haer begevende onder een goedt Oversten, te weten Mr *Jan Griffinus* voornoemt, onder wiens ghehoorsaemheyt zij haer simpelycke ghestelt heeft, voegende haer tot alle bedienstige wercken met grote vlijticheit, als van den Outaer des Heeren te vercieren, te leeren de kerckelicke sang, om 't lof Gods te zingen ende andere voort te leeren, jae was aldaer de principaelste onder de maechden." Door aansporing van zekere Goesche maagd, die te Haarlem in de vergadering leefde „is hierdoor verweckt *Neeltgen Engels*, dien met haer suster *Abigael* tsamen onder een Oversten Godt hadden ghedient ende een Godtvruchtighe conversatie met malkander ghehadt, heeft oorlof versocht aen haer Biechtvader.... en van haer vriende; dien, hoewel sij se liever daer gehouden hadden, maer overmits sij merckten dat het een beweginge was uut den H. Geest, vrijwillichlycke gheconsenteert hebben, immers haer beclaegende dat se *haer perle quyt ginghen* ende den geene die was een stichtinghe voor de andere.... Op de Presentacie van de H. maghet Maria trock zij aen het geestelicke habyt, nae de manier soo de maechden hier gecleet gaen, met simpelheyt ende devotie, alhoewel sij te vooren al en deel het werelts habijt versmaet hadt, na de manier soo *de maechden ter Goes in Zeelant* deden".... Zij stierf aan de „een sware sieckte van de *kindere pocxkens*" waarin zij eene „merckelicke oorsaek van patiencie hadt, te weten dat sij dirf de presentie van haer eygen Oversten en

---

1) Verg. *v. Heussen. Hist. Episc. Middelburg*, pag. 52 en *Oudh. en Gest. v. Zeeland*, II, bl. 116.

Biechtvader in 't uutreycken van de H. Sacramenten; want *doordien sijn E. niet gepoct en hadde*, werden 't van den Docthoor geens ongheraetsaem ghevonden, jae verboden dat hij daer niet en most bijcomen".... Zij heeft echter „hierom niet te min ghehadt, maer den E. Heer Mr *Jan Boggen* heeft haer in der sieckte dikwils vertroost ende haer medegedeelt de H. Sacramenten ende haer uuterste kerckelicke gherechten"....

Sij hadde en eerlicke treffelicke begraeffenis, soodat daer meest medegingen al de treffelicste borgers van Haerlem. Sij en hadde niet een vrient in de stadt; ende Godt beweechden de herten van de geen die haer ten bloede niet en bestonde, soodat sij soo groten menichte van volck op haer begraefenis hadt, meerder als oyt eimant dien veel bloetvrienden present hadt. Soodat Godt hierin bewees waer te sijn, (met het uutwendich soo van bediensticheit in haer sieckten van haer geestelicke medesusters als van vereeringhe op haer begraefenisse), dat dengeene die hier om sijnent willen hier verlaet sijn vrienden, huis en acker, hier krijcht hondertfout ende noch naemaels 't eeuwighe leeven."

Nog vind ik een kort getuigenis over den *toestand in Zeeland omstreeks het jaar* 1580, in het leven van Griet Jacobs dochter [1]), uit Spanbroek bij Hoorn. Toen zij nog maar drie jaren telde, en haar oudste zuster maar elf, was zij reeds wees, met eenen broeder en twee zusters. De kinderen kwamen onder „de sorvuldicheit van haer oom als voocht, om sijn ooch daerop te houwen, een ouwe dienstmaecht te beschicken om in haer huyshoudinge ende lantbouinge te blijven, om soo met Godt en eren met malkanderen voort te comen; d'outste dochter was gau,

1) L. v. Gr. J., II, 330. Zij stierf 14 Juli 1636, oud 66 jaar, na omstreeks 44 jaar in de vergadering te zijn geweest.

hoewel zij jonck was. Maer 't gebuerde gansch anders. Den noom nam 't huis in, liet de kinderen swerven onder vremde menschen, haer gelt verterende; ende haer moye goet liep heel in perdel, soodat se in 't tytlik grote schade leden. Immers [1]) Godt, dien de sijne niet en verlaet, heeft haer bewaert in 't geloof, maer niet sonder perykel; want de soon al *in Selant gheswórven is, daer 't soo ketters is* ende *doen ter tijt nau een Priester te becomen*, immers [2]) Godtvruchtich geleeft ende gestorven, noch vrijer sijnde; de twe susters quamen tot eerlicke houelicken, ende desen tot het aldergrootste, aen den onsterflicken Brudegom."

Eindelijk wordt nog een ander geestelijke, namelijk de Eerw. Mr Marten, als in Zeeland werkzaam, genoemd. Gewis zal met dezen naam bedoeld zijn *Martinus Regius* Ninovensis, van wien in de „Batavia Sacra" [3]) gemeld wordt, dat hij als een waar apostel vol ijver heel Zeeland doorkruist heeft. Meerdere malen wordt door de schrijfster van zijnen arbeid, ook in andere streken [4]) verricht melding gemaakt; maar wat Zeeland betreft, komt hij voor in de merkwaardige geschiedenis van eene looze en schijnheilige bedriegster, die eenigen tijd, juist bij de allereerste maagden, met welke de vergadering van den Hoek begonnen is, gewoond heeft.

Laat mij het uitvoerig verhaal over *Grietje-suster*, door wie, ja waarlijk, zelfs de uitverkorenen haast in dwaling waren gebracht, hier mogen invoegen.

„Gheertruydt Jansdochter [5]), van Amsterdam,... als 't eerste fondament gheweest is van dese vergaederinghe,

---

1) Immers = Maar toch.
2) Immers = toch.
3) II, pag. 126.
4) Levens der M., I, 140, 161, 190. II, 4 v°, III, 9. Verg. *Bijdr.* XVIII, 69.
5) L. v. G. J., † 9 Oct. 1625. I, 195 volg.

coomende al datelicken metterwoon bij Geertgen Isbrants, Maria Tuenis, Giert Jans ende dan noch een Giert Jans van Alckmaer, beginnende t'saemen met een iver des geest Godt te dienen. Weynich tijt daernae soo is daer oock bij ghecoomen een *Grietje suster*, van *Mechelen*. Dese was kloeck van verstant, zeer begracyt ende lieffelyck van spreecken, jae scheen te wesen een innighe, contemplative maecht, soodat dese eerste plantsoenen haer hielen voor een H. mensch, principael dese Geert Jans, verkiesende dese voor haer geestelicke moeder, neemende haer woorden op als of se van de H. moeder Gods tot haer ghesproocken worden. Maer de boosheyt, welcke wel voor een weinich tijts haer selven wel ken verbergen ende H. schijnen ('t geen sij in der waerheyt niet en is) alsoo men in dese Grietge suster ken mercken; dese en heeft niet langer connen verborghen houden haeren boosen aert, uutsteeckende haeren handen om te steelen 't goet van haeren evennaesten. Sorgende [1]) dat sij hierin ghekent soude worden ende gheacht voor sulks als zij was, leyden 't heymelycke in de kist van de voorghenoemde Geert Jans, dien daerduer voor een dief aenghesien worden, ende bij haer Oversten voor sulks gheacht. Ende men wist dat het anders niemant gedaen conde hebben als een van dese twe. Ende dese Grietge suster wist haer selven soo schoon te maecken, door dat se zeer begracyt was van spreecken, dat men op haer geen suspicie conde hebben. Ende dit jonge maechdeken, simpel sijnde als een duyfken, ginck met dese te raet, wat antwoort sij haer Oversten geeven soude. Dese sijnde vol bedroch, gaf dit maechdeken voor raet als sij van haeren Biechtvader op sulcke punten ghevraecht worden, dat sij dan soo ende soo soude antwoorden; gink daerentusschen hey-

---

1) Sorgende = beducht.

melick bij haeren Oversten, ende seyden: vraecht haer op die ende die punten, ende ghij sult wel vinden dat se schuld heeft. Dese antwoordende daerop ghelycken haer gheseydt was, ende de Oversten, niet weetende dat het also toegink, en conde niet anders oordelen ofte dese hadt schult; waerover sijn E. dede nauwe ondersoeckinghe ende scherpe berispinghe, stierende haer noch bij een andere treffelycke Biechtvader, hoopende dat sij 't noch daer teeghen zoude belijden. Maer sij gheen schult hebbende, en conde gheen schult bekennen, soodat dit duerden wel vijf verendel jaers, dat se haer Oversten liet gaen zonder absolutie; welcke dese jonghe Bruydt Christi niet weinich swaer en viel. Hierin was sij seer prijselick, alhoewel sij wel wist, dat het niemant anders gedaen most hebben als sij, of Grietge suster, ende haer conscientie vrij was, dat se onschuldich waer: niettemin hadt nooyt eenighe quaede suspicie op Grietje suster, hierin gelijck sijnde de H. Apostelen, hoorende dat Christus seyde in sijn leste avontmael, dat een van haer allen hem soude verraeden, en hadt niemant geen quade suspicie op den ander maer elk dacht en seyden: Heere, ben ick het oock. De Oversten was seer beswaert met dese sonde, biddende Godt nacht ende dach, dat hij de waerheyt van dese saek mocht kennen. Maer also dese Grietge suster hadde een hart vol bedroch ende begeerlicheyt, stack noch eens wederom haeren hant onrecht uut, neemende 't goet haers naesten, waerop sij bedraept worden, soodat alle het schennis uutquam; waerdoor sij niet alleen in dit punt maer in alle haere andere boosheide bekent worden; soodat men vont dat se was een bedroogen geest, houdende haer of se soo verheven was van contemplatie dat se was booven alle lichamelycke ghevoelen. Maer in 't minsten haer anraeckende vont men wel anders. Men hoorden vorder, hoe qualycken sij het

te *Mechelen* hadde aengestelt, desgelijks in *Zelandt*, daer sij de Priesters ontfing, daerentusschen socht groote giften en gaeven uut de gemeente te haelen (seggende dat se zooveel most hebben voor de Priesters haer clederen, haer wijn ende diergelycke notelicheyden, als namentlycke voor den *E. Mr Marten*) maer behiel het voor haer zelven. Den E. voorsichtigen leitsman Mr Cornelis, siende dat dese soude mooghen een schandael zijn voor de gheheele vergaederinghe, ende gheen hoope en hadde van beeternisse, heeft se wech ghesonden nae *Cuelen* toe; daer sij ghecoomen is bij de *Paters van de Societeyt*, vertonende sulcken H. schijn, dat se schreven aen de Oversten van dese vergaederinge, of men in Hollant H[eilige] menschen te veel hadden, dat men dusdanighen persoon wechstierden. Sijn E. schreef wederom, dat sij se zoude besoecken [1], soo men se hier besocht hadden, ende dan soude ghetuychenisse gheeven. Welcke also geschiet is; want sij deese wat veel toebetrouwende, ende [Gr. z.] niet connende overcomen haeren begeerlycken aert ende haer andere ghebreecken, soo heeft sij 't also schandelycken ghemaeckt, zoodat sij niet alleen van de geestelicheyt is verworpen maer oock van 't waerlicke recht openbaer ghestraft.

Laet ons wederom coomen tot de Godtvruchtighe maecht Geert Jans, bemerckende hoe sij haer heeft ghedraeghen als nu de boosheyt van haer wederpertie [2]) ontdekt worden. Sij en heeft daer niet qualyke van ghesproocken, of haer eenich quaet toeghewenscht, maer hiel haer soo stil alsof haer niet ghemoet en was, noch en begeerden oock geen restitucie van haer eer; welcken haer Biechtvader haer niet en gaf met woorden, maer met de wer-

---

1) Bezoeken = beproeven.
2) Tegenpartij.

cken, betrouwende haer 't officie van costerse te zijn, soodat se den incomst ende uutgift van 't gelt handelden; waerop men van haer de minste reeckeninghe niet en eischten. Noch 't en was oock niet van noode, want sij de rechtvaerdicheit beminde. Ende dese vergaederinghe is van 't beginsel af opghewiecht door de oeffeninghe des ghehoorsaemheits ende contraricheyts. Maer hieraf heeft haer dese [Geert Jans] zeer beclaecht, jae noch op haer dootbedde, dat se niet open ghenoch gheweest en hadde tegen haer Biechtvader; welcke [1]) de oorsaeck was dat het soo lange gheduert hadde, eer 't de Biechtvader conde coomen te weeten aen wien de faute was, te weeten hierin dat dit jonge maechdeken met dese Grietge suster te rade ginck, dien sij vercooren hadde voor haer geestelicke moeder, achtende haer al te heylich, nemende 't woort uut haer mont dat sij wederom tegen haer Oversten zeyden, en gaf 't door onnoselheyt niet te kennen dat se sprack uut hetgeen dat de voornoemde Grietge suster haer bevoolen hadde te seggen: ons tot een waerschouinghe, dat men nimmermeer soo op eimants heylicheit mach staen of men moet in als [2]) oopen wesen tegen sijn Biechtvader."

(Wordt vervolgd.) J. J. GRAAF.

---

1) Welcke = hetwelk.
2) Alles.

ADMINISTRATIEF ARCHIEF

DER

ABDIJ VAN EGMOND.

Den 12 December 1573 werd te Alkmaar, ten huize van GUILLE MOSTERT, in tegenwoordigheid der schepenen WILLEM VAN RIETWIJCK en PIETER VAN NECK, door GERARD BOOT, rentmeester der abdij, volgens zijne commissie van den thesaurier-generaal en de commissarissen van financiën der Kon. Maj[t] in Holland, op bevel des prinsen van Oranje van 11 November, een inventaris opgemaakt van alle boeken en papieren der abdij. Om de groote hoeveelheid werd alles in 63 pakken vervat en geborgen in 2 kisten, die toegespijkerd en den 20 Januari 1574 door BOOT, ten bevele der kamer van rekening te Delft, overgeleverd werden.

Afgeschreven uit de Aanteekeningen van S. Eikelenberg.

C. W. B.

DE PAROCHIE VAN ST. HILLEGAERD

(ST. HILDEGARDIS) TE HILLEGERSBERG.

Op ongeveer een uur afstands van 't groot en machtig Rotterdam, Neêrlands tweede koopstad, ligt een liefelijk dorp, 't aloude Hillegersberg, een uitspanningsoord der burgers en kooplieden van Rotte's kroon. Langs groene wegen, met bladervolle boomen beplant, met schilderachtige villa's rechts en links van den weg, wandelt men in de lente en den zomer naar dit dorp. Kalmte en rust heerschen daar in dat vriendelijk oord en menig handeldrijvend burger zal bij 't rustig aanschouwen der rijk gebloemde priëelen, vol schakeering, en de groenende weiden, zich uit zijn schooljaren de versregelen van Delfland's dichter Poot herinnerd hebben :

Hoe biedt de wereld ons haar beste zoeken buiten,
Ten trots der rijkste stad !
Geen vest, hoe ruim, kan ooit de schoonheên binnensluiten
Die 't breede groen omvat !

Bij een wandeling door 't dorp aanschouwt men aldaar een eigenaardig raadhuis, met een wapen in den gevel, waarop een vrouwtje met een voorschoot met zand staat afgebeeld, en verder op een heuvel (genaamd de Berg) een ruïne van een ouden burcht of kasteel en een aloud kerkgebouw, dat tegenwoordig in gebruik is bij de Hervormde Gemeente. De ruïne is een laatst overblijfsel van een der krachtige en machtige kasteelen uit de landen van Maas, Rotte en Schie; de nog bestaande kerk was een-

maal de Katholieke kapel van 't kasteel en 't bedehuis der Katholieken uit den omtrek. [1])

Toen onder de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten dit kasteel verwoest werd, bleef deze kapel gespaard en voor 't gebruik der Katholieken behouden; doch met de Hervorming werden zij van hun kerkgebouw beroofd, en eerst in onze dagen kregen de Katholieken van Hillegersberg eene eigene kerk met pastoor.

Om 't verleden en 't heden van Hillegersberg meer bekend te maken, willen wij de geschiedenis verhalen:

1° Van den ouden burcht of het kasteel;

2° van de oude kapel;

3° van de Katholieken aldaar, tijdens en na de Hervorming;

4° van de stichting der nieuwe parochie en kerk.

I.

't Kasteel (van ouds genaamd Reuzenhuis) te Hillegersberg.

De volksoverlevering geeft verschillende verhalen omtrent den oorsprong van dit kasteel: een waagt het zelfs tot vóór den zondvloed op te klimmen. Enoch's woeste zonen zouden dezen burcht gesticht hebben. Een ander, meer bescheiden, daalt af tot de Romeinen, die, onder meer versterkte plaatsen in ons land, ook dezen burcht zouden gebouwd hebben; 't diepst ligt echter in het geheugen van het volk bewaard, dat eenmaal een reuzin, Hildegond, met een voorschoot zand, door haar aan het strand der zee gehaald, den moerassigen bodem op de plaats, waar thans nog de ruïne van 't oude kasteel staat,

1) W. van den Hoonaard, Geschiedkundige en topografiesche beschrijving van de dorpen Hillegersberg en Bergschenhoek. Met platen. (Rotterdam 1824), bladz. 30.

heeft aangeplempt, wonderbaar tot een bergje opgehoogd, en daarop 't kasteel gebouwd heeft. Naar haar zou dan van oudsher deze zandheuvel Hillegonda's berg en 't kasteel reuzenhuis genoemd zijn.

Wij laten in 't midden, of een der volksverhalen een kern van waarheid bevat, maar zeker is het, dat het kasteel te Hillegersberg een der oudste en eerste burchten van ons vaderland geweest is en ten minste dagteekent uit de vroegste riddertijden. [1])

Als sterk en verheven kasteel gaf het een ruim uitzicht over 't Hellemeer [2]), den ouden naam voor de rivier de Maas, die in overoude tijden, voordat de zware dijk van de Maas werd gelegd, tot dicht bij dit kasteel moet geloopen hebben. [3]) Lang, zeer lang moet 't wel geleden zijn, dat de Maas tot dicht bij dit kasteel kwam, want wien is 't spreekwoord niet bekend: „zoo oud als de weg van Kralingen" hetwelk zijn oorsprong ontleent aan den ouden dijk van de rivier de Maas, die van Kralingen door Rotterdam tot Schiedam is aangelegd.

Gaf 't kasteel een uitzicht op de vijanden, die op vlotten of schepen naderden: 't was bij hoogen waterstand ook een toevluchtsoord voor de landlieden, die bij den heer van 't kasteel vrije herberg vonden. [4]) Wat wonder dus, dat wij den meester van dezen sterken burcht ook zien optreden als den landheer van Hillegersberg, die de landlieden voor de roofzucht van vreemden beschermt. Meerdere heeren van Hillegersberg mogen wij als edele

---

1) W. van den Honaard, bladz. 26—31.

2) G. van Reyn: *Beschrijving der stad Rotterdam.* (Rott. 1832), blz. 10.

3) Junius, medicus Hornacensis, noemt in zijn Batavia, 't kasteel van Hillegersberg 't kasteel de Rivier; waarschijnlijk draagt 't ook dezen naam, omdat 't riviertje de Rotte weleer nabij dit kasteel zich in een arm der Maas uitstortte.

4) W. van den Honaard, bladz. 30.

landheeren beschouwen, als meesters, die zelf christelijk leefden en hun onderdanen ook christelijk behandelden; want waren zij dit niet geweest, dan zou tot hen meermalen een ernstig woord zijn gesproken door den vrijmoedigen Willem van Hillegaerdsberg.

Willem van Hillegaerdsberg, een Hollandsch minstreel, leefde in de XIV[de] eeuw onder de schaduw van dit kasteel, was gevierd aan de Hoven, zong zelfs eenmaal voor 't hof van Albrecht van Beijeren te 's Gravenhage op Paasch- en Kerst-avond. Deze Willem durfde onbarmhartig de gebreken zijner dagen geeselen, ontzag niemand, en zou ook zijn landheeren niet ontzien hebben, zoo er ernstige klachten over hen waren uit te brengen, maar hij zwijgt over hen. Zijn zwijgen teekent.

Niet als tuchtmeester, maar als vriend van de Heeren der heerlijkheid is deze Willem ongetwijfeld menigen winteravond de valbrug van 't kasteel overgegaan, om zijn lied te doen hooren aan de edele heeren en vrouwen in de ruime ridderzaal. Alwat hij bezong in andere kasteelen, was, naar we mogen veronderstellen, eerst op dezen burcht gehoord. Vrolijk gestemd moeten de avonden geweest zijn, wanneer hij aldaar als jeugdig dichter optrad, om in zoete taal den dronk van Sint Geertenminne te vertolken, die als afscheidsgroet en dronk in de middeleeuwen alom gebruikelijk was; dan zong hij met welluidende stem: [1])

Int soetste van der meyen tyt,
Als over al die werlt wyt
Lover, spruten ende gras,
Quam ic ghegaan daert schone was

---

1) J. A. Clignet. „Bijdragen tot de oude Nederlandsche Letterkunde", gedrukt te 's Gravenhage, bij de erve J. Thierry en C. Mensing en Zoon in 1819.

Spasieren op een water claer,
Daer die voghelen sonder vaer
By naturen lude songhen,
Entie bloemelkyn ontspronghen,
Op deze rivier, aldaer ic ghinc
Overdenken menich dinc.
Beyde van desen ende van dien.
Myn ghepeins en was niet clien.
Om schone materie te vinden,
Die ic in ryme mocht ontbinden,
Beide voor heren ende voor knapen,
Die gheboren zyn van wapen.
Papen, clercken, ander luden
Willic oec den sin beduden,
Wat ic daer vant in corter stont,
Ende mit reden maken cont,
Doe ic ghinc peynsen ende visieren
Vreemde sinnen menighertieren,
Die wel an goeden dichten voeghen,
Ende die me tieghens therte droeghen.
Daer of en maeckt ict gheen ghescal,
Wildi die waerheit weten al
Ic bleefs an een, die me behaechde,
Ende quaem ic, daers my yemant vraechde,
Ic wilt berechten sonder beyden,
Ende mit reden onderscheyden,
An wat materie dat ics bleef,
Ende in minne sinne schreef,
Soe dat ics heb een deel onthouden.
Ny mercket jonghen metten ouden,
Ende elck versta den rechten sin
Tis van Sint Gheertruden min.

Aldus ving zijn vertolking van St. Geerten-minne aan, welke een uitvoerig dichtstuk was.

Maar na deze opgewekte avonden braken er ook ernstige uren aan in 't oude burchtslot. Wanneer Willem van Hildegaerdsberg als bejaard dichter, staande in het wijde kleed, waarover de grijze baard statig nederhing, den onzaligen krijg der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten bezong, dan gaf hij den machtigen der aarde zijn strenge vermaningen, stelde hij de overtredingen van

's Heeren wet, het breken met den waren geest van het christendom in het licht; men hoorde zijn ernstig woord in 't lied „van driërhande staet van Heren."

Mar wat hem God gheboden heeft
Den Oversten, die 't volck bewaren,
Dat soude die Scrift wel openbaren,
Wouden si te recht studeeren.
God en heeftse niet om scheren
Geset in alsulker waerde,
Over 't volck te wesen haerde.
. . . .
Die heren plaghen die Schrift te weten
Hier te voren by ouden tyden,
Omdat zy niet en sonden glyden
Buten paden, si en wisten 't wel.
Als David in den sonden vel,
Hy bekende syn misdade,
Hy riep an God, hi bat ghenade,
Soe lange dat hy creech perdoen.
Die wise Coninc Salomoen
Bekende God in synen ryck,
Ende hier in desen aertschen slyck
Hem selven knecht in sinen dienst. 1)

Maar wat de edele Willem wellicht nimmer vermoed heeft, gebeurde kort na zijn dood. De Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, die ons vaderland schier een eeuw lang in twee partijen verdeelden, in 't midden der XIVde eeuw onder den Hollandschen graaf Willem V een aanvang namen, en, na een korten stilstand onder graaf Willem VI, in alle heftigheid wederom opstaken onder de grafelijke regeering van Jacoba van Beieren, waren de ondergang van 't oude kasteel.

In 1415 was Adriaan van Matenesse, een kabeljaauwsch edelman, heer van 't kasteel geworden, als erfgoed had hij 't ontvangen van heer Kerstant van den Berghe, die kinderloos was gestorven. Als Kabeljauwsch edelman trok

1) Clignet. Bijdragen tot de oude Nederl. letterkunde, voorbericht, blz. 29.

hij partij voor Jan van Beijeren, den oom van Jacoba, die met zijn soldaten Holland rondtrok, meerdere kasteelen der Hoeksche edelen verwoestend. Zoodra de Hoekschen hun kans schoon zagen, waren zij tot wraak bereid. Overmoedig door de overwinningen van Jacoba in haar veldslagen bij Alphen, in 1425 en 1426, trokken Hoeksche edelen, Kennemers, naar Schieland, om aldaar de kasteelen der Kabeljauwsche edelen te verwoesten, en nog in 1426 ging 't oudste kasteel van Schieland, het kasteel te Hillegersberg, wáár zoo menig landman gastvrijheid had gevonden, wáár zooveel jaren rust en vrede heerschte, wáár Willem van Hillegaerdsberg eenmaal zoo welkom was, in asch en puin over. [1])

De verwoesting van dit kasteel, zoo dierbaar om de vele herinneringen daaraan verbonden, is nimmer uit 't geheugen der bewoners van Schieland gewischt. Van geslacht tot geslacht heeft men den ondergang van deze sterke burcht en veste overgeleverd; en uit dankbare herinnering aan dat toevluchtsoord der vaderen in de ure van nood en gevaar, laat nog in onze eeuw Smits, de naïeve dichter der Rotte, dit riviertje, waaraan Rotterdam zijn naam ontleent, en dat voorbij Hillegersberg stroomt, optreden, om een treurzang aan het verwoeste kasteel te wijden. [2])

II.

De kapel nabij 't kasteel.

Deze kapel werd in de vroegste tijden van 't christendom hier te lande gebouwd. [3]) Zij was het bedehuis der Heeren van 't kasteel en der naburige landlieden; vóór

---

1) W. van den Hoonaard, bladz. 39-41 en 52.
2) „ „ „ „ 42.
3) „ „ „ „ 30.

de Hervorming was zij toegewijd aan den H. Willibrordus, den Apostel van ons vaderland, en aan de heilige Abdis van den Rupertusberg bij Bingen (Rijnprovincie), de Heilige Hildegardis, beiden leden der Orde van den H. Benedictus. [1])

Tot aan de Hervorming is dit bedehuis in nauwe betrekking gebleven met de orde van den H. Benedictus, want de laatste pastoor van Hillegersberg, Joannes Regneri, werd nog aangesteld door den benedictijner Abt van Sint Paulus te Utrecht. [2]) Deze innige betrekking met genoemde orde, in verband gebracht met den alouden oorsprong van het kasteel, met den naam van den eersten patroonheilige, den H. Willebrordus, wijst ons ondubbelzinnig aan, dat het heilig geloof te Hillegersberg verkondigd werd door de eerste zonen van den H. Benedictus in ons vaderland; en het is geenszins vermetel te beweren, dat de H. Willibrordus zelf te Hillegersberg de heidenen tot het christendom bekeerd heeft.

Het is toch bekend, dat Willibrordus aan de monding van den Rijn in ons vaderland landde, zich naar 't versterkt kasteel Wiltenburg, later Utrecht, begaf en vandaar uit naar meerdere versterkte plaatsen van ons land, waaronder de oude burcht van Hillegersberg waarschijnlijk behoorde. [3])

Is het geloof alhier door de zonen van den H. Benedictus, wellicht door Willibrordus zelf verkondigd, minstens tot aan de XIII[de] eeuw is de kapel ook bediend of is in de geestelijke zorg voor deze kapel voorzien door de orde van den H. Benedictus. De keuze van eene tweede

1) Van Heussen, Batavia Sacra Tom. II, 206.

2) G. van Reyn, Beschrijving van Rotterdam, bladz. 383. Historia Episcopatuum Foederati Belgici, Tom. I, 380.

3) Rosweyde, Levens der Heiligen, 't Leven van den H. Willibrordus.

patroonheilige, de H. Hildegardis, eene heilige derzelfde orde uit de XII^de eeuw (Sint Hildegardis geb. 1098, stierf 1179), duidt ons dit aan; wij zien immers steeds de verschillende orden der H. Kerk de heiligen van hun eigen orde bijzonderlijk vereeren en tot patronen hunner kerken, kapellen en kloosters verheffen.

Bij de verwoesting van 't kasteel in 1426 werd de kapel als huis Gods gespaard. De middeleeuwen, hoe ruw zij ook worden afgeschilderd, bezaten te veel geloof, om het huis des Heeren te ontheiligen. Daar 't kasteel toen niet weer herbouwd werd, bleef de kapel alleen over voor 't gebruik der landlieden; en bij de toeneming der bevolking werd zij weldra verheven tot parochiekerk, die door een eigen pastoor bediend werd, totdat in 1572 de laatste pastoor verdreven werd. 1)

De viering van eene patrones naast een patroon, gelijk bij deze kapel en later bij de parochiekerk plaats had, mag thans wellicht vreemd klinken, maar dit was in de middeleeuwen niet ongewoon; zoo zag men ook Maria Magdalena als patrones geplaatst naast Sint Laurentius als patroon, b. v. te Rotterdam en te Weesp. 2)

Over deze patrones, die thans te Hillegersberg wederom herleeft, door de nieuwe kerk haar ter eer gesticht, wil ik iets naders mededeelen.

De Heilige Hildegardis 3), den 17den September 1098 geboren te Böchelheim, een plaatsje tegenover Kreuznach, in de Rijnstreken, was van haar prille jeugd een geheel bevoorrecht kind Gods; reeds in haar kinderjaren was

---

1) G. van Reyn, als boven, bladz. 383.

2) Tot 31 Juli 1676 stonden nog aan de zuid- en noordzijde op den nok der S. Laurentiuskerk te Rotterdam de levensgroote beelden van Sint Laurentius, patroon en Maria Magdalena, patrones. G. van Reyn, blz. 264.

3) J. Ph. Schmelzeis: Das leben und werken der Heilige Hildegardis. Freiburg im Breisgau, in Herdersche Verlagshandlung, anno 1879.

haar omgang als in den hemel, en mocht zij zich verheugen in de beschouwing van hemelsche visioenen. De opvoeding van deze dochter der genade werd door haar godvreezende ouders toevertrouwd aan eene klooster-overste, Jutta, die om haar deugd alom geëerd was.

Onder een zoodanige leiding ontwikkelde deze teedere plant zich in alle kracht; van jaar tot jaar nam zij toe in inniger liefde tot haar God en wij zien haar ook zich toewijden aan Christus, haren Bruidegom, door de gelofte van gehoorzaamheid, zuiverheid en armoede.

In haar kloosterleven aanschouwen we het leven van godsvrucht in allen rijkdom. Zoolang zij eene ondergeschikte was, beoefende zij vooral 't gebed, het mond- en het overwegend gebed, gaat zij als op in de aanschouwing des hemels, is zij als Maria, de zuster van Lazarus, die zich rustig nederzette aan de voeten des Heeren, om diens woord op te vangen. Maar is zij zelve in 1136 na den dood van haar overste Jutta door de gezamenlijke kloosterzusters tot overste gekozen, dan paart zij aan 't beschouwende leven ook het werkzame; zij is dan niet slechts Maria, maar ook Martha, de andere zuster van Lazarus; zij heeft open oog voor al de behoeften van 't klooster, doet de kloostertucht leven en bloeien, en munt in geheel haar bestuur uit door een wonderbare zachtmoedigheid. God wilde echter niet, dat haar werkzame geest zich bij de zorgen voor haar klooster zou bepalen; Hij wil haar aan geheel de wereld bekend maken als een profetes, in den tweevoudigen zin van dit woord, als een profetes, die verborgen waarheden openbaart en die de toekomst ontsluiert. Zijn goddelijke kracht zou zich in haar, de nederige maagd, die zwak en ziekelijk was van lichaam, maar groot van ziel, gaan openbaren.

Vier jaren na haar verheffing tot overste moet zij op

Gods bevel 't boek *Scivias* [1]) schrijven en dit in 't latijn, waarvan zij slechts den vorm der letters kende; een werk van hooge christelijke wijsheid en teedere godsvrucht is dit boek; de verhandelingen over de H. Mis, (Scivias, Liber II) daarin vervat, worden onder de schoonste en beste gerekend, die ooit zijn uitgegeven. [2])

Is zij een profetes in haar boek *Scivias*, als een profetes ook treedt zij op in de vele vermaningen, die zij geeft bij hare prediking tot boetvaardigheid; niet ten onrechte werd zij daarom de Sibylle van 't Noorden genoemd. Trok de H. Bernardus, abt van Clairvaux als boetgezant door Frankrijk en Italië, zij trok in diezelfde eeuw door Duitschland's gouwen, overal boete predikend tot wering van 't zedebederf, zoo algemeen in de XII[de] eeuw; ja zelfs tot in ons vaderland moet haar stem weêrklonken hebben; als Bernardus wees zij overal op de wraak Gods, die bereid was zich uit te storten over het christenvolk. Als uit de pen van den H. Bernardus vloeide ook uit haar schrijfstift de strengste taal der vermaning

---

1) Scivias = sci vias, scl. Domini: [Ken de wegen, nam. des Heeren] Dit geschrift bevat in drie boeken zeer verhevene visioenen, waarin de meest verhevene dogmata beschouwd en de dringendste vermaningen tot verbetering des levens gegeven worden. Het is te Parijs gedrukt in 1513, te Keulen in 1628 en bevindt zich in de bibliotheken van Wiesbaden, Heidelberg en Oxford; ook bij Migne CXCVII, bladz. 383 en volg. is dit werk te vinden; aldus Kirchenlexicon oder Encyklopädie der Katholischen Theologie und ihrer Hülfswissenschaften. Freiburg im Breisgau 1888, fünfter Band, pag. 2069.

Behalve „Scivias" worden ons in 't Kirchenlexicon terzelfder plaatse andere hooggewaardeerde werken genoemd, als: 't Librum simplicis medicinae en 't Librum compositae medicinae, twee wonderbare geschriften over de geneeskunde, eene expositio Evangeliorum, 't Liber vitae meritorum. De geleerde Benedictijner Kardinaal Pitra heeft de meeste van haar werken verzameld en uitgegeven in zijn: Analecta S. Hildegardis opera Spicilegio Solesm. parata, Typis sacri montis Casinensis 1882.

2) Kirchenlexicon, fünfter Band 2071.

tot adel en geestelijkheid, ja zelfs tot de vorsten van haar tijd. Aan Frederik Barbarossa schreef zij [1]): „In geheim„volle gezichten zie ik U voor Gods oog leven te mid„den van vele stormen. Gij hebt nog eenigen tijd te „regeeren. Neem U dus in acht, opdat God U niet voor „den grond werpe om de blindheid uwer oogen, die niet „inzien, hoe gij den heerscherstaf in de hand moet dragen."

Uit haar brieven willen wij hier als bijzonder meldenswaardig haar antwoord mededeelen op een schrijven van het Eucharius-klooster te Trier. Tweemaal spreekt zij daarin over den H. Rok; zij vangt zelfs haar brief aan met een figuurlijke spreekwijze omtrent 's Heeren H. kleed: „Gij, die u den rok des Heeren hebt aangetrokken", en voorspelt omtrent de toekomst der stad Trier: „Uwe „plaats zie ik niet in de verstrooiing" (d. i. niet onder die plaatsen, die door de Hervorming 't pand des geloofs zullen verliezen), ofschoon wel vele beproevingen over die stad zouden komen. [2])

Om haar moedige en profetische taal in woord en geschrift verdient zij ten volle den lof, dien de geestelijkheid van Keulen haar schonk: „Gij hebt de woorden des „levens ons geopenbaard, zooals God ze u heeft mede„gedeeld. Wij stonden verbaasd, dat God in een zoo „zwak vat zoo groote en geheimzinnige wonderen werkt. „Maar de Geest blaast, waar Hij wil. Uit vele teekenen „blijkt het, dat God zich in uw hart een aangenaam ver„blijf heeft verkozen. Met recht gaan wij tot u als tot „een levendigen tempel Gods, om onze smeekingen aan „te bieden en uit uw hart hooren wij als uit eene ware „Godsspraak antwoorden vol waarheid." [3])

---

1) Kirchenlexicon, t. a. p.
2) J. Ph. Schmelzeis, bl. 222, 223.
3) Kirchenlexicon, t. a. p.

De eene liefdegave Gods (charisma) verbond zich bij haar aan de andere; met de gave der voorspelling had zij ook de macht, om wonderen te werken: duivelen uit te werpen, ziekten van allerlei aard te genezen. En toen na haar dood haar lichaam was nedergelegd midden in 't koor voor het Hoogaltaar in haar kloosterkerk op den Rupertusberg bij Bingen (Rijnprovincie), hadden er zoovele wonderen bij haar graf plaats, dat dikwerf de H. Dienst aan 't altaar er door verstoord werd. Steeds werd in elken nood bij S. Hildegardis tijdens haar leven en vooral op haar graf hulp gezocht, maar geheel bijzonder werd zij vereerd als een machtige beschermheilige tegen de koorts.

Een ware heilige, om de vereering van 't christenvolk tot zich te trekken, was St. Hildegardis; en met goed gevolg hebben de zonen van den H. Benedictus deze heilige kloostervrouw tot patrones van hun kapel te Hillegersberg gekozen, want in zoo hooge mate is aldaar de vereering voor haar geweest, dat de heuvel, waarop de kapel gelegen was en de naaste omgeving der kapel (later de kerk) Hillegersberg, d. w. z., Hildegardisberg werd genoemd.

En vóór de Hervorming werd zelfs in 't wapen der Ambachtsheerlijkheid Hillegersberg de abdis S. Hildegardis afgebeeld; zij werd voorgesteld op een zilveren schild in zittende houding, in 't blaauw gekleed, met een gouden ruit of schild in de handen. Op deze ruit of op dat schild was een groene berg geschilderd; eene heenwijzing naar den Rupertusberg of naar Hillegersberg, haar beschermgoed. Met de Hervorming is dit wapen veranderd; van dien tijd af wordt in 't wapen der Heerlijkheid een vrouw voorgesteld in staande houding, zij heeft haar voorschoot met zand gevuld. [1])

---

1) W. van den Hoonaard, bladz. 54.

Maar heeft men toen Sint Hildegardis' beeld van het wapenbord der gemeente genomen, en haar de kerk ontnomen: toch is haar naam hiermêe niet uitgewischt uit de harten der geloovigen; ook in de verstrooing, die over haar beschermgoed kwam, hebben haar kinderen haar niet vergeten en heeft zij hen bijzonder beschermd.

III.

De Parochie van Sint Hildegardis onder en na de Hervorming.

Op den derden Paaschdag, den 9den April van 't jaar 1572, werd de stad Rotterdam door 't leger van den graaf van Bossu ingenomen; ruim drie maanden achtereen verbleven de Spanjaarden in de stad, en straften verscheidene personen, die den koning Philippus II en het Heilig Geloof ontrouw waren geworden.

Het volk, dat reeds door den tienden penning slecht tegen de Spanjaarden gestemd was, werd door dit optreden nog meer tegen hen ingenomen.

Toen de Spaansche bezetting Rotterdam verlaten had, koos de stad spoedig partij voor Willem van Oranje; men begroette in hem den Bevrijder van de zoogenaamde Spaansche overheersching. Gelijk in andere Hollandsche steden werden ook hier, na de afwerping van het gezag des Konings, de poorten der stad voor de dwaalleeraars geopend.

Ofschoon nog den 12den November 1572 in de groote Sint Laurentskerk door Martinus Duncanus [1]) de H. Mis was opgedragen, had er twee dagen later een ware beeldstormerij in dezelfde kerk plaats en ging het volk de

---

1) Historia Episcopatuum Foederati Belgici, Tom. I, bladz. 365.

predikatie hooren van Dominé Cornelius Kooltuyn [1]). De goede vermaningen van ijvervolle priesters, als den prior Petrus Cruyswijk [2]) van 't beroemde Dominicaner-klooster, en Joannes Wijkraedt [3]), om 't oud geloof trouw te blijven, werden door velen niet geteld.

---

1) Over Cornelius Kooltuyn schrijft Batavia Sacra Tom. II, 417. Cornelius Kooltuyn, Alcmariensis presbyter, circa annum 1558 Enchusanus Pastor creatus, novitatibus studebat, unde litteris a Martino Duncano, Decano Hagiensi, ad eum datis graviter commonetur, apud Ruardum Tapperum, fidei generalem Inquisitorem, incusatur, ab eo Hagam-Comitis citatus, ad preces quorumdam Enchusanorum civium spe potioris fidei liber dimittitur. A Sonnio dein, vice-Inquisitore fidei, postea Antverpiae Episcopo, ob novas in eum delatas querelas, Hagam vocatus, civitate et cura Enchusana interdicitur, ni Catholicis se ritibus conformet.

Loco Laurentii Zas, pastor creatur Alcmariae. At quoniam dudum Missam non celebrarat, neque Vesperis, laudibus, peregrinationibus Catholicorum favebat, gratus non erat ejus sermo neque concio: et vix duas hebdomadas officium peregerat, quin Vicarius Generalis Ultrajectensis Episcopi sacro eum interdixerit ministerio.

Cum interim populum clam a Catholica fide avertere non desisteret, Vice-Inquisitor, Nicolaus a Castro cum satellitibus ab Ultrajectino Episcopo, novis itidem querelis incitato, Alcmariam missus, ut comprehensum eum Ultrajectum adduceret. Kooltuinius monitus ex aedibus se subduxit, Embdamque profugit.

2) Prior Petrus Cruyswijk is aan de lezers van de Bijdragen bekend door Pater Hoogland's studie over 't Dominikaner-klooster te Rotterdam. (*Bijdr.* III, bl. 128).

3) Historia Episcopatuum Foederati Belgici Tom. I, pag. 366. D. Mr Joannes Wijkraedt deficienti Pastori [Huberto Duyfhuis, qui circa annum 1572 Rotterodamum relinquens mox Coloniam cum concubina fugit, vide Bataviam Sacram II, 197 infra] non adhaesit; quin potius devii hujus munus gnaviter egit, et populum Rotterodamensem pro viribus in avita fide, qua verbo, qua exemplo firmavit.

Pulsus ex Ss. Laurentii et Mariae Magd. aede sacra, divina tamen officia, ut potuit, obivit. Joannem Calleux devium Monachum ex Ordine Minorum, qui catholicum sacerdotem ex *Charloënsi* ecclesia expulerat, et Calviniano ritu synaxim egerat, tam acriter fuit insectatus, ut nisi clam eum tenuissent, vitae incurrisset discrimen. Tandem magno Catholicae religionis damno vir religiosissimus obit sub initium Anni 1575, confectus moerore ob tantam animarum stragem, quam identidem deplorans, arcere non poterat.

De dwaling werd in deze stad, zooals in meerdere steden van ons vaderland, spoedig oppermachtig; de verbittering tegen de Spanjaarden, de twijfelachtige houding door Mr Hubertus Duyfhuis, pastoor der St. Laurentiuskerk [1]), langen tijd, tegenover de ketters aangenomen en de vrees der goede Katholieken werkten tot die zegepraal zamen.

Geraakte in November 1572 de St. Laurens van Rotterdam in de handen der Hervormers, reeds in Maart van 't zelfde jaar was de oude Parochie-kerk van Hillegersberg den Katholieken ontnomen [2]), maar na de val van Rotterdam werd ook hier de dwaling overheerschend; wellicht gaf ook hier verbittering op de Spanjaarden bij meerderen den doorslag tot hun afval, want bij de belegering der stad hadden de landlieden uit den omtrek veel te lijden en na de inneming der stad hebben ongetwijfeld de Spanjaarden nu en dan een bezoek aan Hillegersberg gebracht, om ook daar weerspannigen te treffen; ook zal persoonlijke invloed van Hervormers uit de stad menigeen tot de dwaling gebracht hebben.

In 1572 was Mr Joannes Regneri [3]), pastoor te Hillegersberg. Of ook hij als zijn voorgangers Jacobus Marchand of Mercator, die zelfs deken van Schieland geweest is, en Joannes Jacobi [4]), een vicariaat van een der alta-

---

1) Historia Episcopatuum I, 366. Mr Hubertus Duyfhuyse, Rotterodamus, in patria urbe circa defectionem Pastor creatus, novitium dogma, libidini ejus magis abblandiens, haud aegre admisit et mox prodidit; unde et ob libidinosam vitam insectatus, Ultrajectum, dein Coloniam fugit; inde amissa prole reversus, Pastor Ultrajecti constituitur ad S. Jacobum. Quod munus dum ex adventantium palato gerit, utrique parti fit invisus. Avitam tamen fidem testimonio probans, in pluribus firmat; ipsemet tamen in defectione moritur Ultrajecti 3 Aprilis 1581.

[Nota: Uberius de Pastore Duyfhuise agitur in Batavia Sacra II, 197].

2) W. van den Hoonaard, bladz. 79.

3) G. van Reyn, I, bladz. 383.

4) Historia Episcopatuum Foederati Belgici, I, pag. 365. Series Vicariorum seu prebendatorum Ecclesiae Rotterodamensis.

ren in St. Laurentius heeft bezeten, dit wordt ons niet vermeld. In dat noodlottig jaar werd hij uit zijn parochie verdreven, mocht echter een goed onderkomen vinden in 't gastvrije slot van den Heer van Capelle op den IJssel, die 't voorvaderlijk geloof getrouw was gebleven. Als landman of koopman verkleed verliet hij dikwerf dit slot, zocht dan zijn getrouwe kinderen op, versterkte hen door zijn bemoedigend woord, troostte hen vóór hun sterven met de genademiddelen der H. Kerk; maar niet slechts bepaalde zich zijn ijver bij zijn parochiekinderen, neen hij wist zelfs in alle stilte, zonder door schout of baljuw bemerkt te worden, de stad Rotterdam binnen te gaan, om ook aldaar de getrouwen te bemoedigen, zwakken en weifelmoedigen te versterken. [1])

Weinige jaren later, in 1574, mocht echter onder oogluikend toezien van den Magistraat, pastoor M[r] Joannes Regneri zich in de stad vestigen, om den pastoor M[r] Joannes Wijkraedt bij te staan. Aan pastoor Wijkraedt was reeds in 1573 toegestaan, een looierij, aan de westzijde van den Oppert, tot een kerkgebouw in te richten [2]), „mits daarvan geen uitwendige sporen zichtbaar waren." Slechts kort mogt deze ijvervolle pastoor van dit nieuwe kerkgebouw gebruik maken, want reeds in 't begin van 1575 stierf hij door arbeid en droefheid uitgeput. [3]) Terstond na zijn dood werd door den Aartsbisschop van Utrecht, Frederik Schenk van Toutenburg, M[r] Joannes Regneri tot zijn opvolger benoemd [4]); hij bediende de kerk

---

1) G. van Reyn, I, bladz. 383. Historia Episcopatuum, I, 366. De geschiedschrijver G. van Reyn noemt in zijn werk ter aangehaalde plaatse Joannes Reyneri, pastoor te Hillegersberg, anno 1572.

2) G. van Reyn, bladz. 383.

3) Historia Episcopatuum, pag. 366. Nota: Dit gebouw is tegenwoordig de kerk der Jansenisten met den titel „Soli Deo gloria."

4) Historia Episcopatuum, pag. 366.

door zijn voorganger gesticht en vestigde zich metterwoon in een huis, dat belendde aan 't huis „*de Maagd van Antwerpen*" in den Oppert. Meer dan 40 jaren oefende Mr Joannes Regneri in de stad en in de omliggende plaatsen, vooral in 't hem zoo dierbare Hillegersberg, de heilige bediening uit; onnoemelijk waren de diensten door dezen heiligen pastoor van Hillegersberg aan Rotterdam en de omstreken dier stad bewezen; met droefheid zagen de Katholieken van Rotterdam en Hillegersberg dezen eerbiedwaardigen dienaar Gods, vol van jaren, grafwaarts dragen in de Meimaand van 1616. Gods heilige Voorzienigheid had 't leven van dezen priester lang gespaard, om de Katholieken door woord en voorbeeld van dezen balling te sterken. [1])

Na den dood van pastoor Joannes Regneri wordt ons geen bepaald priester van Hillegersberg genoemd, maar wij mogen veronderstellen, dat de liefde van Joannes Regneri voor zijn oude kudde op zijn opvolgers is overgegaan, en dat Mr Martinus Modeus [2]), zijn onmiddelijke opvolger in 't kerkje aan den Oppert te Rotterdam, dikwerf zijn vaderlijke liefde aan die verlaten landlieden getoond heeft; evenmin is dit aan twijfel onderhevig bij den opvolger van Martinus Modeus, Sebastianus Hoog-

---

1) G. van Reyn, bladz. 383. Historia Episcopatuum, pag. 366. Volgens van Reyn; beschrijving van Rotterdam, heeft Mr Joes Regneri bepaaldelijk gewoond in den Oppert te Rotterdam, maar volgens de Historia Episcopatuum schijnt hij geen vaste standplaats gehad te hebben „propter temporum acerbitatem."

2) Historia Episcopatuum, Tom. I, pag. 366. Martinus Modeus..... vir vitae omnino probatae, ac doctrinae non vulgaris.

Necrologus Ecclesiae Batavae hoc ad annum 1630 consignat Elogium: Mr Martinus Modaeus, ex haereticis factus pretiosa Christi gemma, ab anno XVI (sc. 1616) usque ad praesentem fidelissimus Christi operarius, primus (sc: inhabitans) Pastor Rotterodamensis.

kamer, want deze pastoor blonk zoozeer uit door edelen zielenijver en ware menschlievendheid, dat hij de achting van al zijn tijdgenooten wegdroeg en zelfs de heftige Calvinisten der 17de eeuw hem hoogelijk prezen om zijn zelfopofferend leven tijdens 't hevig woeden van eene besmettelijke ziekte. [1])

Ook mogen wij veilig aannemen, dat de pastoors en kapelaans van de R. K. kerk „'t Paradijs" (tusschen 1642 en 1653 gesticht), meermalen hun dienst aan de Katholieken der omliggende streken en daarom ook aan die van 't naburige Hillegersberg zullen gebracht hebben. Ook priesters uit Delft hebben ongetwijfeld nu en dan hun geestelijken bijstand aan de Katholieken van Hillegersberg verleend.

Hebben de Katholieken van Hillegersberg na den dood van pastoor Regneri geen bepaalden pastoor gehad, moesten zij van 1572 af ter sluiks in de stad ter kerk gaan, zagen zij slechts bij de eene of andere gelegenheid een priester in hun midden; velen onder hen zijn trouw gebleven in het oud geloof; en zoo openlijk durfden zij soms voor hun geloof opkomen, dat de schout van Hillegersberg hen in 1643 aanklaagde bij de Regeering te 's Gravenhage wegens hun Paapsche stoutigheden; welke aanklacht strenge plakkaten jegens deze ijvervolle landlieden uitlokte. [2])

Na 't midden der 17de eeuw kwam er echter verbetering in den toestand van de Katholieken alhier; met verlof van de Staten van Holland werd in 't westelijk ge-

---

1) G. van Reyn, geschiedenis van Rotterdam, I, aanteekeningen, bladz. 117. Hist. Ep. t. a. p. Sebastianus Hoochkamer, ex corporum Medica Animarum Medicus, captus et custodia detentus... magnoque zelo munus obiens, in Ecclesiam munificus, moritur cum Sanctitatis laude. († 26 Febr. 1641).

2) Bijdr. v. d. Geschied. v. h. B. v. H., VII, bl. 84-85.

deelte van 't dorp Bergschenhoek eene woning, die aan *Merten Jansz. van Capelle* behoorde, tot kerk ingericht en hiermêe was er op een half uur afstands van 't dorp Hillegersberg gelegenheid om den H. Godsdienst waar te nemen. [1]) De eerste pastoor te Bergschenhoek was Theodorus Cannius, een Rotterdammer van geboorte, die aldaar in 1679 overleed. [2])

Konden de Katholieken, die meer in de nabijheid van de stad woonden, aldaar hun godsdienstplichten vervullen, ook zij, die in 't dorp of meer landwaarts woonden, vonden nu in hun nabijheid een Katholieke kerk. Al was dit ook een armzalig gebouw, het voorzag in dringende behoeften. Tot de eerste helft dezer eeuw heeft deze toestand voortgeduurd, steeds vormden de Katholieken een verspreide kudde zonder eigen herder.

Na 't herstel der Kerkelijke Hiërarchie in 1853 werd Hillegersberg cum annexis ingelijfd bij de parochie Bergschenhoek, doch in 1890 verkreeg Hillegersberg een eigen kerk met pastoor.

IV.

Herleving der parochie van Sint Hillegaerd (Hildegardis) en stichting der nieuwe kerk.

In een hemelsch gezicht aanschouwde eenmaal de H. Hildegardis de verstrooiing, die door de Hervorming over vele plaatsen der christenen zou komen; ook de haar toegewijde tempel heeft daarin gedeeld en drie eeuwen achtereen droegen hare kinderen van Hillegersberg den ballingstaf. Maar hebben steeds de gebeden der Heiligen

---

1) W. van den Hoonaard, bladz. 101.

2) Historia Episcopatuum, pag. 380.

voor Gods kerk den dag der overwinning afgesmeekt, ook 't uur van redding zou slaan voor de verspreide kudde van Hillegersberg.

Reeds lang was door vele Katholieken de wensch uitgesproken, dat Hillegersberg wederom een eigen kerk zou verkrijgen; de toeneming der Katholieken in deze Ambachtsheerlijkheid, de uitbreiding der stad Rotterdam naar Hillegersberg, deden de behoefte aan eene kerk van jaar tot jaar meer gevoelen.

Lang bleef dit verlangen bij vrome wenschen; doch geheel onverwacht werd in 't laatst van 1889 aan den Bisschop van Haarlem door de bouwmaatschappij Oosthoek en Barendrecht, te Hillegersberg gevestigd, een stuk gronds, groot 1500 □ meter, gratis voor een nieuwe kerk aangeboden, en met dankbaarheid werd dit aanbod door den Bisschop aanvaard. Weldra werd dit terrein nog vergroot door den aankoop van 600 □ meter en alzoo verkreeg men een ruim terrein van 2100 □ meter of 21 aren gronds. Het terrein, aan de Oostblommerdijksche laan, bij den Bergweg, lag onder Hillegersberg bij de grenzen van Rotterdam.

Den 24sten Januari 1890 werd door den Bisschop van Haarlem eene bouwcommissie benoemd en aan het hoofd hiervan werd in Februari een geestelijk procurator geplaatst, de WelEerw. Heer C. A. Hammer, die kapelaan was aan de kerk O. L. Vr. Hemelvaart te Leiden. Deze commissie nam het besluit tot 't bouwen van eene noodkerk. Nog voor het einde des jaars werd deze tot parochiekerk verheven met de H. Hildegardis tot patrones en den ZeerEerw. Heer Procurator C. A. Hammer tot pastoor. In 1891 werd met den bouw der nieuwe kerk en pastorie begonnen en in September 1892 was de bouw voltrokken. De kerk werd, in het vertrouwen op waarschijnlijke uitbreiding der parochie, zoo aangelegd, dat zij eene groote

parochiekerk kon worden, thans echter is zij slechts gedeeltelijk afgebouwd.

Den 17den September, 't derde patroon-feest van Sint Hildegardis na de Hervorming te Hillegersberg, werd deze nieuwe kerk, na kort te voren te zijn ingewijd, in gebruik genomen.

Den 17den September 1893, het patroonfeest, werden voor 't eerst wederom de reliquien van St. Hildegardis alhier vereerd; door de zorgen van den Pastoor waren deze uit Eibingen, in 't Duitsche Bisdom Limburg, naar hier gebracht.

Op dien dag werden, volgens decreet van de H. Congregatie der Riten, dato 7 Julij 1893, de Missa propria en 't officium proprium S. Hildegardis aldaar gelezen en zoo wordt S. Hildegardis hier dezelfde eer geschonken als in 't Duitsche bisdom Limburg, waarvan zij een eigen heilige is. Immer blijve deze vereering van Sint Hildegardis voortduren!

Amsterdam, 15 October 1893.
Feestdag van de H. Theresia.

J. H. A. THUS,
Pr.

GESCHIEDKUNDIGE AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE

DE STATIE BRIELLE. [1])

In het Archief der Statie berust een boek met geschiedkundige aanteekeningen, de Statie betreffende, geschreven door Pastoor Kroes. Dat boek, ofschoon nog niet ten halve gevuld, was mij echter te ongeschikt om daarin de begonnen aanteekeningen voort te zetten. Ik vervolg ze dus in een ander. Vooraf plaats ik eene Lijst van de opvolging der Pastoors, met tusschenvoeging van de merkwaardigste kerkelijke gebeurtenissen te Brielle, ten einde een kort en gemakkelijk overzigt te geven van al hetgeen Pastoor Kroes heeft aangestipt, en gelegenheid te hebben om aan te vullen wat hier en daar aan zijne aanteekeningen ontbreekt.

Wij kunnen met onze Lijst niet hooger opklimmen dan tot het jaar 1385. Brielle bestond toen reeds meer dan eene eeuw, want hoewel nog den naam van dorp dragende tot in 1306 en eerst in 1330 door Gerard, Heer van Voorn, met stadsregten begiftigd, was zij echter reeds in 1280 eene handeldrijvende plaats, die in dat jaar begunstigd door Graaf Floris V met den volslagen vrijdom van alle Hollandsche, Zeeuwsche en Vriesche tollen, en door Albrecht, Heer van Voorn, met het voorregt van vuurbakens te mogen stellen, van toen af, zegt Alkemade, „zelfs boven andere Hollandsche plaatsen en steden

1) Uit de nagelatene papieren van den HoogEerw. Heer Bootz, die van 1838 tot 1845 pastoor van Brielle was. Vergelijk verder *Bijdragen*, boven, bl. 60.

begon aan te wassen en toe te nemen", zoo zeer dat reeds omtrent het jaar 1440 vele hulken en andere, zoo Oostersche als Schotsche schepen van hier af- en aanvoeren, en dat in de 15e en 16e eeuw niet minder dan 40 scheepstimmerwerven in volle werking waren en ruim 50 haringbuizen door de ingezetenen naar zee gezonden werden. Niet minder getuigt van hare vroegtijdige welvaart en bloei de oprigting van een gasthuis te Brielle in den jare 1293 door den Heer Hendrik van Kats, een' priester; alsmede de stichting van een Kapittel, eerst van 8, daarna van 12 Kanunniken, door Gerard, Heer van Voorn, die in 1337 overleed; terwijl de grootsche aanleg der St. Catharina-kerk, als kruiskerk begonnen, doch om eene opgerezen twist, naar men zegt, niet voltooid, nog tegenwoordig tot een duidelijk bewijs daarvan strekt. Want zeer vroeg werd zij gebouwd; men weet niet juist wanneer. Blijkens eene overlevering door Alkemade aangehaald en op prijs gesteld, had zij eene herstelling en vergrooting noodig in 1440 en was dus reeds een oude kerk, toen in dat jaar door Frank van Borselen, Heer van Voorn — bij vergissing Boetzelaar door Pastoor Kroes genoemd — de tweede Parochie-kerk, de St. Pieter-in-Maasland werd gesticht; want dat Frank van Borselen de stichter van beiden zou zijn geweest, gelijk Pastoor Kroes zich grondende op eene losse veronderstelling van Alkemade zegt, is niet aannemelijk en wordt wedersproken door hetgeen de Oudheden van Zuid-Holland vermelden, dat namelijk het Kapittel, door Heer Gerard gesticht, gevestigd was in de St. Catharina-kerk, zonder te gewagen van eene andere St. Catharina-kerk die vóór de tegenwoordig nog aanwezige zou gestaan hebben. De toren kan daarom toch wel later zijn aangebragt: want van dezen weten wij met zekerheid dat hij onder Graaf Jan van Beijeren in 1417 werd gebouwd, blijkens het op-

schrift daaronder nog aanwezig, waarin tevens wordt vermeld, dat hij in het jaar 1456 is omgestort, en in het jaar 1462 weder opgerigt is. [1]) Van de twee Parochiekerken, welke Brielle sedert de bouwing van de St. Pieter-in-Maasland in 1440 bezat, was de St. Catharina de eerste of hoofdkerk, niet de Cathedraal, zooals Pastoor Kroes verkeerdelijk zegt. [2]) — Wie in de vroegste tijden pastoors in de hoofdkerk zijn geweest, staat nergens vermeld. De Oudheden van Zuid-Holland en Schieland beginnen hare opgave bij het bovengenoemde jaar 1385, wanneer Pastoor en Deken van het Kapittel was:

1385. Nicolaas Stapel.
1407. Johan Spilsz.
1427. Pieter van Craken.
Diderik Grijs, overleden in 1455.
1457. Johan Albertsz.
1517. Johan Hermans.

Kapellanen worden genoemd in 1475 Jacob Simonsz., en in 1510 Nicolaas Dirksz.

Van de tweede Parochie-kerk wordt alleen genoemd in 1558:

1558. Johan de Meijer, anders Hardenberg genaamd, een Delftenaar.

---

1) Deze schets van Brielle's opkomst heb ik getrokken uit de Beschrijving van de stad Brielle, door Kornelis van Alkemade en uit het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. van der Aa.

2) Wat de *kleine* kerk betreft, staande aan de oostzijde van het Noordeinde, daarvan zegt van Alkemade, dat dezelve niet anders bekend was dan onder den naam van Engelsche kerk, zeker omdat zij gediend heeft voor de Engelsche en Schotsche kooplieden, die hier reeds in de vroegste tijden zoo menigvuldig waren, dat zij, naar men zegt, eene geheele straat bewoonden. Later, na de verpanding der stad aan Engeland in 1585, was zij ten gebruike van het onkatholijke Engelsch garnizoen. Nog later bij het uitsterven der Engelsche familien te Brielle ging zij over aan de uit Frankrijk gevlugte protestanten, en draagt daarom nog den naam van Fransche kerk.

1566. Invoering te Brielle der zoogenaamde Hervormde leer door twee Brielsche geestelijken, Nicolaas Damius en Reinier Donteklok. De Oudheden van Zuid-Holland laten onbeslist in hare kantteekening of zij Pastoors dan wel Vicarissen waren.

1572. ANDREAS ...., zijn geslachtsnaam noemt Estius niet, die in zijn IIe Boek van de Geschiedenis der Martelaars van Gorcum, Hoofdst. 13, van hem zegt: „Hij was Pastoor der St. Catharina-kerk van den Briel, „doch toen de stad door de Geuzen was ingenomen, wilde „hij het gevaar, dat zijn leven bedreigde, ontwijken. Van „Vorst veranderende, veranderde hij te gelijk van Gods-„dienst en diende zich aan bij de nieuwe meesters als voeg-„zame prediker hunner leer.” Hij deed zijn best om de van Gorcum herwaarts gebragte Martelaren tot afvalligen van het geloof te maken gelijk hij zelf was, bij gelegenheid dat hij den post van inquisiteur tegen hun waarnam, tot welken verfoeijelijken post hij zich had laten aanstellen te gelijk met den gewezen schipper van Gorcum Cornelius, een' befaamde drinker, zegt Estius. Misschien is hij dezelfde als Andreas Cornelius Hagius, van wien het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden van v. d. Aa, zegt, dat hij geweest is de eerste vaste predikant te Brielle, aldaar in het jaar 1572 beroepen.

Inneming van den Briel op den 1sten April van dat jaar door de Watergeuzen. „Nadat zij”, zegt Strada in zijne Nederlandsche Oorlogen, Boek VII, op Palmzondag [1]) „de stad, zonder eenigen wederstand hadden ingenomen,

---

1) Ook de oude stadssecretaris, gelijk bij Alkemade te zien is, zegt dat de inneming van Brielle den 1sten April op een Palmzondag geschiedde. Doch de eerste April van 1572 was geen Palmzondag, maar Dingsdag in de Goede Week, wijl Paschen dat jaar op den 6 April inviel. — Ook zegt Estius beter, sprekende van den tijd waarop Johan van Omal zijne hand in eenen strijd met Spaansche schepen verloor, dat dit geschiedde op Palmzondag, drie dagen vóór dat Brielle door de zeeschuimers werd ingenomen. Lib. I, cap. XXVII.

„trokken zij terstond op het voorbeeld van hunnen leids-„man den Heer van Lumeij, op alle de beelden der „Heiligen los, en lieten geen smaad of goddeloosheid tegen „de Heiligen en gewijde zaken achterwegen." Van Alkemade, Strada van overdrevenheid beschuldigende, is nogtans gedwongen te belijden: „Doch dat in 't overgaan „van de stad de burgerij is ongemoeid gelaten, maar dat „het de overwinnaars op de kloosters en geestelijken ge-„munt hadden, getuigen onze schrijvers, en dat ze dezelve „ter stad deden uitgaan en vertrekken." Hooft immers in het 6de boek van zijne Nederlandsche Historien verhaalt: „In de hitte van den overval werd de burgerij „verschoont en al de geweldenarij tegen de Geestelijken „gewend. Des anderen daags ging 't op een stormen van „beelden, rooven van kappen, koorkleeden, karzuifels en „allerleij Misgewaad, zamt andere kerk- en kloostergoe-„deren, en bergen van den beuit in de schepen." „Want „zelfs Lumeij hebbende geen wijder wit, dan 't gewest „te plonderen, sprak van de stad in brand te steken, en „met die stank te ruimen." Hugo de Groot in zijne Hollandsche Jaarboeken, B. II, houdt deze korte lofreden op Graaf Willem van der Mark, Heer van Lumeij, den aanvoerder der bende: „Hij was, zegt hij, een man woest „en wreed van gemoed, en dit was zijne eenige deugd."

Maandag 7 Julij van dat jaar de Martelaren uit Gorcum in den vroegen morgen te Brielle binnengebragt, en in den nacht tusschen 8 en 9 te 2 uren opgehangen. [1])

Opmeer in zijne Historie der Hollandsche Martelaren vermeldt nog de volgende die te Brielle hun leven voor het geloof lieten.

---

1) Estius in zijn IIe boek van de Gesch. der Gorc. Martelaren, hoofdst. X, gewaagt in het voorbijgaan van zekeren Kanunnik regulier, gruwelijk vermoord, toen Lumeij naauwlijks meester van de stad was. Die Kanunnik was uit het klooster van Roggen.

1°. Henricus Boogaert, Pastoor van Hellevoet, daags na het Paaschfeest, den 7 April, in zijne gemeente gevat, naar Brielle gesleept, voor Lumeij gebragt en door dezen tot afval van het geloof sterk aangezet. Om zijne weigering en volstandigheid werd hij ter dood veroordeeld, gefolterd door het afsnijden van de toppen zijner handen en voeten en door het kerven van zijn hoofd, aangezigt en hals met een mes, daarna opgehangen, terwijl nog de grootste mishandelingen aan zijn lijk werden gepleegd.

2°. Beroaldus, Kanunnik te Brielle. Zijn huis niet willende afstaan ten behoeve der bijzit van den stêevoogd Omal, werd hij 's nachts uit zijn bed geligt, opgehangen en kort daarna afgesneden nog half levende in een put begraven.

3°. Judocus van Schoonhoven, broeder uit het Karthuizer-klooster van Delft, geboortig uit Gouda. Met verlof zijns Oversten naar Gouda op weg zijnde, werd hij te Overschie gevat, naar Brielle gesleept en gebragt voor Omal, die, juist aan den maaltijd zijnde, hem gebood naast hem aan te zitten. De Karthuizer weigerde vleesch te eten en wijn te drinken uit een miskelk, dien Omal aan zijne tafel gebruikte, werd in de gevangenis geworpen, doch weldra daaruit gehaald en opgehangen den 31 Julij 1572, oud 37 jaar. Hij werd begraven op het kerkhof van het St. Catharina-klooster.

4°. Cornelis Janse, Luijkxius bijgenaamd, geboren te Sundert, Pastoor in de Finnaart, een vlek onder het District van Bergen. Hij werd ook naar Brielle gesleept en hier opgehangen.

5°. Matthias Pasianus, Pastoor van Eclo in Vlaanderen en eenige zich toen bij toeval aldaar bevindende Spaansche soldaten. Zij werden gezamenlijk naar Brielle gevoerd. Eerst hing men de getrouwe soldaten op, daarna begon men den Pastoor te pijnigen. Na vele vooraf gaande

mishandelingen bragt men hem eindelijk een dik touw in den mond, haalde het achter zijn hoofd vast, zoodat de mond hem werd opengescheurd, en zoo hing men hem op; in welken toestand hij nog ruim drie uren leefde. „De ligchamen dezer H. Martelaren, zegt Opmeer, wier-„den naakt uitgetrokken en begraven op het kerkhof van „het St. Katrijne-klooster."

Gedurende bijna eene eeuw schijnt de Catholijke godsdienst uit Brielle verbannen.

1615. Opgraving van de overblijfselen der Gorcumsche Martelaren door vertrouwde personen uit Brussel, heimelijk verrigt in de maand September, en weggevoerd naar Brussel: van waar Andreas Sotus, Biechtvader van de Aartshertogin Isabella dezelve door twee vrome mannen liet overbrengen in 1616 naar Mechelen, opdat de Aartsbisschop Matthias Hovius, na gehouden onderzoek, eene verklaring van derzelver echtheid geven mogt. „De Aertsbisschop", zoo lees ik verder in het boekske, waaruit ik deze bijzonderheid trok [1]), „de Reliquien zelve, en de „ghetuijghenissen van verscheijden gheloof-weerdighe man-„nnen, rypelyck onder-soeckende, heeft bevonden dat „het waerachtelyck waren Reliquien van de Martelaars „die in den Briel bij de stadts mueren begraven ligchen, „onlangs heijmelijck van ghetrouwe Catholijcken ontgra-„ven ende naer Brussel sijn gebracht. Dese HH. Reliquien „verdeijlt zynde worden op verscheijde plaetsen bewaert, „wijdroemich in teeckenen."

---

1) Het leven, manieren ende dood van de glorieuse Martelaren Adrianus en Jacobus, Canonicken Regulieren van onse Lieve Vrouwe te Middelborgh in Zeeland, der Ordre van Praemonstreyt, van het geselschap der 19 Martelaeren van Gorcum. Door Fr. Joannes Ludolphus van Craijwinckel, Canonick Norbertyn van Tungerlo, ende Pastoor van Oelegem, gedrukt tot Uijtrecht voor Arnold van den Eynden, 1677. Met approbatie.

1652. ADRIAAN UIJTENHAGE, te Delft geboren en aldaar gestorven den 6 Sept. 1652.

JOHAN VAN KAMPEN, Bachelier in de H. Godg. Hij is de eerste na de tijden der Reformatie die zijn verblijf in den Briel heeft gevestigd, woonende hij ten huize van den WelEd. Heer N. van der Laan. Hij vertrok naar Hillegom.

Na zijn vertrek is het land van den Briel eenigen tijd bediend geworden door twee Paters Jesuiten, waarvan de een in 1664 aan de pest overleed, de ander in 't volgende jaar werd gevangen gezet. [1])

1667. JOHAN ROSA, vertrokken naar Kethel, overleden te Kralingen.

ADRIAAN VAN DIJK, een Utrechtenaar.

SEBASTIAAN VERWEL, een Schiedammer.

1670. GOVERT TRIPPELVOET, een Rotterdammer, vertrokken naar Kethel.

1675. ..... Zaligverklaring (Beatificatie) van de Gorcumsche Martelaren te Rome den 24 November door Paus Clemens X. Eene korte beschrijving dezer plegtige uitspraak vind ik in het straks vermelde boekske, waarin ook gezegd wordt dat de Paus verleende een vollen aflaat op den feestdag der Martelaren. — Een afschrift van het Decreet der Zaligverklaring, mij door de Eerw. Paters Predikheeren te Amsterdam bezorgd, gaat op een los blad hiernevens.

1676. JOHAN DROOG, geboren te Waddingsveen, anderhalf jaar na zijne aankomst overleden.

N. MERELEN, voor korten tijd.

BAREND VAN GHELDER, een Brabander.

N. KOPPERS, van Kleef, vertrokken naar Delftshaven en van daar naar 't land van Kleef terug.

1) Algidius de Hooghe moet de naam des eenen zijn geweest.

GOVERT TRIPPELVOET, ten tweede maal, schijnt wegens zwakheid de bediening weldra te hebben neergelegd.

1676. Jaarschrift in het Pausselijk Collegie te Leuven op het feest der Zaligverklaring van de Mart. van Gorc.

DIsJUngIt VestIs, seD JUngit CaUsa soDaLes:
FaC, DeUs, Ut taLes nos qUoqUe JUngat aMor!

1690. FRANÇOIS BASIUS, van Duinkerken, vertrok naar Berkenròde.

Bij dezen, teekent Pastoor Thijssen in het Doopboek aan, begint den 11 November 1690 het Doopregister, 't welk den 21 Januarij 1812 werd gesloten en toen volgens keizerlijk decreet van Napoleon, overging in de handen der stedelijke Regering. 1)

1694. PIETER TROMP, een Edammer.

1697. FLORIS BEAUMONT, een Hagenaar; vertrok naar Schoonhoven.

1705. JOHAN VAN HELSE, te Westerloo in Braband geboren. 2)

---

1) Ik heb dat oude Doopregister, op het Raadhuis berustende, nagezien en aan het hoofd daarvan door Pastoor Basius aangeteekend gevonden: „Antiquiora annotata non reperi."

2) Het oude Doopregister spreekt niet, gelijk Pastoor Kroes zegt, van verscheidene *pastoors* die na het vertrek van van Helse en voor de aankomst van de Jager de statie zouden bediend hebben. Zie hier wat het Doopregister zegt in eene aanteekening, te vinden achter den catalogus Defunctorum van 1705. „Post Dominum Beaumont verosimiliter successit „Dominus van Helse ab anno 1705 usque ad annum 1710 vel 11. Post „Dominum van Helse usque Dominum de Jager anno 1712 varii fuerunt „*sacerdotes* pro tempore vel deservitores vel Emissarii." — Uit de wijze waarop het Doopregister na het vertrek van Pastoor Beaumont is ingevuld zou men kunnen opmaken, dat niet alleen tusschen 1710 en 1712, maar reeds vroeger de Statie door verscheidene priesters achtervolgens werd bediend; want sedert 1705 komen allerlei handen in het Doopregister voor en ziet men de doopbewijzen geschreven nu eens in 't latijn, dan in 't hollandsch, verder half hollandsch en half latijn, en somtijds ook nog hoogduitsch daaronder: in slordigheid van schrift komen de onderscheidene

1712. J. DE JAGER, een Gentenaar.

Blijkens het oude doopregister werd hij Pastoor alhier den 2den November 1712 en bleef tot in het laatst van 1722; immers men leest daar na 13 Oct. 1722 de woorden: „Hucusque catalogus R. D. de Jager." [1]) — In de Necrologus virorum Ecclesiasticorum qui in Missione Batava defuncti sunt ab anno Domini 1730 ad an. 1830, komt op het jaar 1739 voor Joannes de Jager als pastoor te Amsterdam overleden: indien deze de Jager dezelfde was als die in 1722 van hier vertrok, dan hebben wij daarin een duidelijk bewijs dat de Brielsche Statie niet vóór het jaar 1722 door de Jansenisten is ingenomen.

Het Jansenismus was op het eind der vorige eeuw hier te land ingedrongen, en werd niet weinig bevorderd door

---

invullers alle zoo zeer overeen dat het register voor het tijdvak tusschen 1705 en 1712 veel heeft van een keukenboek, en geweldig afsteekt bij de netheid waarmede het voor 1705 onder de Pastoors Beaumont en Basius werd ingevuld. — Overigens teekent van Helse nergens in het doopboek zijn naam, en van daar die onzekerheid, waarmede in de bovenmedegedeelde latijnsche aanteekening betrekkelijk hem wordt gesproken.

1) Pastoor Kroes teekent aan dat de Eerw. Heer de Jager gedurende drie jaren van hier afwezig was, en dat bij deszelfs afwezendheid de Statie in 1716 door den Eerw. Heer Mrijanne en in 1717 door Christophorus van Haecht, Pastoor van Middelburg, bediend is. Zeker is het, blijkens het oude Doopboek, dat de Eerw. Heer Mrijanne of Majank en de Middelburgsche pastoor Christophorus van Haecht hier gedoopt hebben; de eerste op den 15 Julij 1716 en misschien vervolgens, zooals men uit de schijnbare gelijkheid van hand zou opmaken, tot 9 Meij 1719; de laatste enkel en alleen op den 12 en 18 Junij, niet van 1717, gelijk Pastoor Kroes wil, maar van 1719, welke twee doopbewijzen ieder door C. van Haecht zijn onderteekend met bijvoeging van: „Past. Middelb. hic deserviens." Maar was de Jager gedurende al dien tijd afwezig? Daartegen pleit de Catalogus matrimoniorum, welken Pastoor Kroes schijnt niet te hebben ingezien, waar op de jaren 1717 en 1718 de huwelijksbewijzen, onderteekend door J. de Jager, aldus luiden: „Contraxerunt *coram me infrascripto.*" De Jager doopte alzoo tot in Julij 1716 — in 1717 en 1718 zegende hij zelf huwelijken in. — Hij doopt weer na 30 Julij 1719. — Waar moeten wij dan de drie jaren van zijne afwezenheid vinden?

het verblijf van Quesnel te Amsterdam, waar hij in 1719 overleed. De onzalige verdeeldheid kwam tot eene openlijke scheuring door de benoeming van eenen Jansenisten Aartsbisschop (Cornelius Steenhoven) voor den gewezen stoel van Utrecht in 1723. — Was het getal van Statien in de Hollandsche Zending na de Reformatie tot 383 opgeklommen, nu scheidde zich af een getal van niet minder dan 52, waarvan 39 in de Prov. Holland, 11 in Utrecht, 1 in Gelderland en 1 in Vriesland. [1]) Onder de Statien die in Holland door de Jansenisten werden ingenomen, moeten wij Brielle tellen; en ons komt hier eerst de aanmerking te pas, door Pastoor Kroes in zijne aanteekeningen veel te vroeg gemaakt, immers bij het jaar 1664, dat Janseniste Pastoors in de plaats der Catholijke zijn getreden.

1722. In het oude Doopregister volgen na den Wel-Eerw. Heer J. de Jager de vier onderstaande pastoors:

1. Joannes Arnoldus Libon, van af December 1722 tot 28 Aug. 1727, toen hij alhier blijkens het register overleed: „munitus omnibus Ecclesiae Sacramentis." Zijn laatste doopbewijs is van 11 Novemb. 1726.

2. Joannes van der Heijden, van af Augustus 1727 tot 8 Nov. van hetzelfde jaar, toen hij volgens aanteekening van zijnen onmiddelijken opvolger alhier overleed: „nullis (quod dolendum) munitus Sacramentis, quia nullus „adfuit sacerdos." Zijne hand komt in het doopregister niet voor; zelfs vind ik van af 11 November 1726 tot 6 Januarij 1728 geene doopelingen aangeteekend.

3. F. M. Bern. Isabeau, die het eerst hier doopte op 6 Januarij 1728.

1) Zie het R. C. Jaarboek voor het Koningrijk der Nederl. 1840, waar eene korte doch zakelijke schets van de geschiedenis der Hollandsche Zending voorkomt.

4. P. Foboleto, wiens eerste doopbewijs is van 17 Novemb. 1728 en het laatste van 16 Septemb. 1748.

De vraag is of zij alle vier Jansenisten waren, want zeker is het, gelijk wij gezegd hebben dat omtrent dezen tijd de statie door Jansenisten werd ingenomen. In het oude Doopregister vind ik vermeld door Pastoor Romain, dat onder zijn bestuur op den 4 October 1749 het Jansenismus heeft afgezworen Maria Libon. De gelijkheid van naam doet het vermoeden ontstaan, dat reeds de eerste der vier bovengenoemde pastoors een scheurling was, en dit vermoeden krijgt meerder grond indien het waar is, wat Pastoor Kroes in zijne aanteekeningen zegt, dat die Maria Libon zuster was van Joannes Arnoldus Libon, ofschoon dit in het doopregister bij hare afzweering niet vermeld wordt. Intusschen wanneer ik het getal doopelingen tijdens zijn bestuur in aanmerking neem, dan komt het mij voor dat Libon, althans in de vier eerste jaren van zijne bediening, niet tot de partij der Jansenisten behoord heeft; immers dat getal is merkelijk toenemende, wat zeker het geval niet zou geweest zijn, indien hij als Jansenistе pastoor ware hier gekomen, daar wij weten dat de Brielsche Catholijken, zoodra de statie door Jansenisten ingenomen werd, hunne kinderen te Maasland (Maassluis had toen nog geene kerk) lieten doopen, zoo wel als zij zelve derwaarts gingen om de godsdienstoefening bij te wonen. Het kan zijn dat Libon in het laatste jaar zijner bediening tot de scheuring der Jansenisten is toegetreden, en daarvoor pleit, in vereeniging met het straks opgegeven vermoeden, de omstandigheid dat op het jaar 1727 geen enkel doopbewijs in het register voorkomt. — Indien wij zijnen opvolger Joannes van der Heijden naar denzelfden maatstaf beoordeelen moeten, dan was hij Jansenist, wijl tijdens zijne bediening, hoewel van korten duur, geen enkel doopbewijs staat aangeteekend. Van der Heijden's

opvolger Isabeau vermeldt kinderen door hem gedoopt, maar slechts weinige in verhouding van het getal gedoopten in de vroegere jaren: en merkelijk minder in getal worden de doopbewijzen gedurende de eerste veertien jaren van de bediening van Foboleto, hoewel zij in de laatste jaren van zijn bestuur weer talrijker voorkomen, zeker door de uitbreiding van het Jansenismus in de Brielsche gemeente; want dat Foboleto jansenist was, lijdt geen twijfel. Ook het oude Doodregister levert daarvan een duidelijk bewijs op 17 Maart 1742, waar Foboleto heeft aangeteekend dat onder zijn bestuur te Brielle overleed „Dominus Petrus Jansens, Theologus Collegii „Amesfurtensis, munitus omnibus Ecclesiae sacramentis”, zonder vermelding van eenige voorafgaande afzweering of herroeping; waarbij wij nog zouden kunnen voegen eene andere aanteekening, voorkomende in het Doopregister op 11 September 1741, toen Foboleto het doopsel mogt toedienen aan een tweeling, abortivi van omtrent 6 maanden, welker geboorte de vader zich geschaamd had hem bekend te maken, doch waarvan hij, gelukkig nog niet te laat, verwittigd werd, gelijk hij zegt, door eene vrouw „Catholica quidem sed Schismatica”: eene uitdrukking, die zeker geen Catholijk pastoor zal gebruiken om daarmede eene janseniste vrouw aan te duiden.

1749. Joannes Franciscus Romain. Zijn eerste Doopbewijs is van 6 April 1749. Hij verrigte den H. Dienst in het huis van een der Catholijke ingezetenen, ofschoon de kerk, ruim twintig jaren geleden door de Jansenisten bemagtigd, nu door den dood of het vertrek van den Jansenisten pastoor Foboleto, wien men geen opvolger gaf, verlaten stond. — Romain doopte hier tot in het laatst van 1752. Of hij te Brielle overleden dan wel naar elders vertrokken is, wordt niet gemeld, en is uit het oude doopboek niet op te maken, wijl daarin van

af 1752 geen Catalogus Defunctorum meer voorkomt.

1752. Jacobus Philippus Heijdendaal. Noemt zich in het Doopregister „Miss. Rom. Cath." te Brielle sedert 18 Decemb. 1752 en in het Huwelijksregister „P. Rom. „Cath. ac Mission." bij 16 Sept. 1753. — Zijne hand komt in het Doopregister voor tot 3 Octob. 1763. In de Necrologus boven vermeld wordt hij gezegd te zijn overleden als Pastoor te Duiven in het jaar 1805 [1]).

1754. Teruggave van de door de Jansenisten bemagtigde kerk aan de Catholijken door bemiddeling van den Oversten Carolus Reuter, die aan Prins Willem IV beduidde, dat de oorzaak van het menigvuldig deserteeren van zijne onderhoorige manschappen hier in bezetting, meerendeels uit Luikenaars en Maastrichtenaars bestaande, geene andere was dan dat zij hier geene kerk vonden om hunnen Godsdienst uit te oefenen. Gelukkig voor de Catholijken dat de Prins zijn woord tot het aanvaarden der ledigstaande kerk gegeven had weinige oogenblikken voor dat eene bezending van Brielsche Predikanten te 's Hage aankwam met inzigt om 's Prinsen toestemming te verhoeden. — Het schijnt dat de Brielsche Catholijken het aandenken aan deze gelukkige gebeurtenis hebben willen levendig houden; althans in het teruggegeven kerkgebouw, dat nu eerst twaalf jaar geleden, in 1830 werd gesloopt, stonden ter zijde van het altaar, zooals mij door

1) Pastoor Kroes geeft zich in zijne aanteekeningen het voorkomen alsof hij de oude Doopboeken ter secretarie der stad berustende heeft nagezien, doch zijne opgaven van de jaren waarin de Pastoors Romain, Heijdendaal en Cret hier de herderlijke bediening waarnamen, zijn zoozeer in strijd met hetgeen men in die doopboeken vindt vermeld, dat hij, altans het tweede deel derzelve, beginnende bij Decemb. 1752, zeker niet onder de oogen moet hebben gehad. Ook hunne namen zijn verkeerd door hem opgegeven, die echter duidelijk met hunne eigen hand geschreven in het Doopboek vermeld staan.

velen is verhaald, in grootte vergulde letters en cijfers „*Laus Deo* 1754." Wat Reuter betreft, die door zijne bemiddeling den Catholijken godsdienst te Brielle weer in aanzien bragt, zijn naam, die wel verdiend in de Geschiedenis der Statie bewaard te blijven, vernam ik, tegelijk met de reden waardoor hij Prins Willem tot het afstaan van het kerkgebouw aan de Catholijken bewoog, uit den mond van een hoogbejaard en sterk geheugen hebbend grijsaard, die sedert 1775 te Brielle woont, en die mij daarbij, als een ander blijk van Reuters godsdienstig gevoel, nog verhaalde dat hij in zijne woning hier ter stede eene kamer tot huiskapel had ingerigt, waar dagelijks de H. Dienst werd opgedragen door eenen priester die tot zijn gevolg behoorde. [1])

1763. Martinus Josephus Salomon Cret. Blijkens eene noot bijgevoegd op de eerste bladzijde van het tweede deel des ouden Doopregisters, was Cret reeds hier den 5 Febru: 1763, ofschoon hij zich op dien datum enkel teekent: „*presbyt. Rom.*" en de hand van pastoor Heijden-

---

1) Het R. C. Jaarboek voor het Koningrijk der Nederlanden 1840 stelt Brielle onder de tusschen 1787 en 1795 in de hollandsche Missie opgerigte statien; zeker omdat wegens de teruggave van het door de Jansenisten bemagtigde en bezeten kerkgebouw aan de Catholijken, die al dien tijd zonder kerk en pastorie waren geweest, de statie kan beschouwd worden als opnieuw opgerigt. — Waarschijnlijk ook daarom schrijft zich de Weleerw. Heer Heijdendaal, vooraan in het doopboek bij zijne komst alhier in 1752, toen men nog zonder kerk en pastorie was: Missionarius Rom. Cath. en noemt hij zich eerst later: Pastor. — Op een door hem in 1758 afgegeven Eerste H. Communie-bewijs, dat ik toevallig in handen kreeg, vind ik in de onderteekening achter zijn naam de letters p. t. p., hetgeen waarschijnlijk proto-pastor moet beteekenen, doch het alleen in dien zin beteekenen kan, dat hij de eerste pastoor was van de door de Jansenisten verlatene en nu weder aan de Catholijken teruggegeven kerk.

Het R. K. Jaarboek voor 1843 stelt in een' vergelijkenden staat der communicanten in de Hollandsche Zending, het getal communicanten van Brielle in 1758, toen nog met Hellevoetsluis vereenigd, op 259.

daal nog tot 3 Octob. 1763 in het Doopboek voorkomt. Cret vermeldt in het register niet, wanneer zijne bediening als pastoor hier begon. In de Catalogus matrimoniorum vind ik een huwelijksbewijs op 26 Februarij 1764, waarboven staat: „Martinus Josephus Salomon Cret Pastor." — Zonderling is het dat na dien tijd geen enkel huwelijksbewijs meer voorkomt tot op 9 Januarij 1773, het eerste huwelijk dat door Cret's opvolger werd ingezegend. Hij bleef hier Pastoor tot in het laatst van 1772, blijkens een in 1752 vergeten doopbewijs, 't welk hij in 1772 met zijne eigen hand onderteekend, vooraan in dit gedeelte van het doopregister schreef, en blijkens ook zijn schrift, dat tot op 19 October 1772 in het doopboek voorkomt.

1772. Tweede Eeuwgetij van de Gelukz. Gorcumsche Martelaren.

Al wat ik heb kunnen vinden van de viering daarvan is het weinige, 't welk staat opgeteekend achter het werkje, uitgegeven ter oorzaak, zooals op het titelblad staat, „van hun twee-honderd-jarig Jubile", te 's Bosch, de korte geschiedenis der Martelaren bevattende, besloten met drie latijnsche hymni. Daar lees ik: „A. R. P. Joannes Bap„tista Sneijers, Minister Provintiaal dezer Nederduitsche „Provintie &c. heeft bevolen dat men in alle de conven„ten op den 9 Julij 1772 zouden zingen den *Te Deum* „*Laudamus*, om den Heere te bedanken over dit twee„honderste Jubel-jaar van zo een doorluchtige Victorie „aan het Nederland verleend."

„Te Loven zal bijzonderlijk deze solemniteit gevierd „worden ten tijde van 15 dagen te beginnen den 5 Julij „1772, met vollen aflaat, te Roomen bekomen door zijne „regeerende Heiligheid Clemens den XIV, uit het Orden „der Minderbroeders, gezegd Conventuaalen."

1772. Joannes Kock, werd hier pastoor, gelijk hij

zelf in het doopboek aanteekent, den 5 November 1772, en bleef tot in het laatst van 1780, toen hij vertrok naar de Vogelezang, waar hij overleed in 1788.

1780. ALBERTUS TER BEEK. Volgens zijne eigene aanteekening in het doopboek was hij pastoor alhier van af den 28 December, bleef tot Mei 1787; vertrok toen naar Vlaardingen en van daar naar Noordwijk, waar hij in 1806 overleed.

1782. Uit eene opgave, voorkomende in het R. C. Jaarboek voor het Koningrijk der Nederlanden 1842, blijkt, dat in het jaar 1782 het getal communicanten van Brielle en Hellevoetsluis, toen nog vereenigd, bedroeg 336.

1787. JOANNES VINKENBURG; eigenhandig meldt hij in het doopboek, dat zijne herderlijke bediening hier begon den 15 Meij, en dat hij dezelve voortzette tot in de laatste dagen van 1792, toen hij vertrok naar Oegstgeest, waar hij in 1815, volgens de meer aangehaalde Necrologus, overleed.

1793. ARNOLDUS VAN GULICK, van af 2 Januarij, volgens zijne eigen aanteekening in het derde en laatste deel van het oude ter secretarie berustende doopregister. Zijn laatste doopbewijs is van 16 Februarij 1809. Hij vertrok naar Bergschenhoek, legde na eenige jaren de h. bediening neder en stierf te Haastrecht den 27 November 1832.

Tijdens zijne bediening, zooals mij door menschen van dien tijd verhaald is, werd het altaar met tabernakel, thans nog in de nieuwe kerk aanwezig, aangekocht op eene zonderlinge wijze. Het was besteld en vervaardigd te Maassluis: doch toen men het naar Brielle zou overbrengen, werd door de stedelijke regering, zeker niet zeer verdraagzaam, de invoering daarvan belet. Dus wachtte men den tijd van de kermis of jaarmarkt af, waarop het even als alle andere koopwaren werd aangebragt en ten

toon gesteld, wat de regering niet verhinderen kon; en natuurlijk was de kooper niemand anders dan pastoor van Gulick of een der gemeente-leden voor hem.

1809. ARNOLDUS TIJSSEN; blijkens zijne eigenhandige aanteekening werd hij alhier Pastoor den 14 Maart. — Zijn laatste doopbewijs is van 20 April 1818. Hij vertrok naar Voorschoten, waar hij in 1834 overleed.

Instelling van een Kerk- en Armbestuur, waarvan de werkzaamheden werden bepaald in een reglement, dat door mij in het archief niet gevonden is, maar dat in eene latere bijlage genoemd wordt het reglement van 1809.

Wat de kerk toen bezat, blijkt uit eene inventaris, opgemaakt door Pastoor Tijssen met de Kerkmeesters Joh. Verberg en Joh. Egbers, gedagteekend Maart 1815, nog in het Archief te vinden.

1817. De vervallen kerk van St. Pieter-in-Maasland gesloopt, wat door Pastoor Kroes verkeerdelijk in 1820 wordt gesteld.

1818. JOANNES PAULS, werd hier pastoor tusschen 20 en 27 April en bleef tot in Januarij 1821. Zijn laatste doopbewijs is van 20 Januarij. Hij vertrok naar Gouda en vandaar naar Rotterdam, waar hij thans (Januarij 1843) nog in bediening is.

1821. LEONARDUS QUAK. Zijne aankomst was tusschen 20 en 28 Januarij en zijn laatste doopbewijs is van 14 Augustus van hetzelfde jaar. Hij doopte echter ook nog in twee volgende maanden, waarvan de bewijzen nogtans door de hand van zijnen opvolger werden ingevuld. Hij verliet de statie den 13 October, teruggeroepen door den Aartspriester en verminderd tot den rang van assistent. Later werd hij weer bevorderd en was pastoor te Hazertswoude; ging vervolgens over in een Trappisten-klooster, waar hij overleden is.

Na zijn vertrek uit Brielle werd de Statie bestuurd door den Eerw. Heer Petrus Kroes als Deservitor, gelijk deze zelf vermeldt in het doopregister, tot in het laatst van Januarij of het begin van Februarij 1822.

1822. PETRUS KROES. Pastoor benoemd in Januarij of begin van Februarij; bleef tot ultimo December 1834, vertrok toen naar Edam, waar hij in November 1839 overleed.

1825. Bijlage gevoegd bij het kerkreglement van 1809. Die bijlage, gedagteekend 27 Aug. 1825, waarbij in 1830, zooals pastoor Kroes in zijne aanteekeningen vermeldt, nog eene verandering werd toegevoegd, is in het Archief voorhanden.

1828. Commissie van drie leden, behalve den Pastoor, benoemd tot den opbouw der nieuwe kerk.

1829. Aankoop van een huis tot pastorie op den 22 September voor de som van *f* 2,640.— Reeds op den 10 October werd dat huis aanvaard en als pastorie betrokken.

1830. Zondag onder het Octaaf van Driekoningen, 10 Januarij, werd de laatste H. Dienst verrigt in het oude kerkgebouw en 's middags na de Vespers tot dankzegging de Lofzang *Te Deum* gezongen. — In Januarij begon de afbraak. [1])

---

1) De oude kerk en pastorie stonden naast elkander ter plaatse waar nu de nieuwe kerk is opgetrokken. De pastorie had haren ingang voor in de Nobelstraat; de kerk achter bij den tuin „staande het altaar tegen de Nobelstraat, in het oosten. — Grondbrieven of eenig eigendomsbewijs heb ik onder de weinige bij mijne aankomst aanwezige papieren niet gevonden.

Nadat bij Koninklijk besluit van 28 Februarij 1828, N° 23, eene subsidie van *f* 9,000 was toegezegd tot het bouwen eener nieuwe kerk en pastorie, waarvan de kosten op *f* 24,000 berekend waren; en nadat de Gedeput. Staten van Zuid-Holland, bij resolutie van 29 April 1828, N. 33, een provincialen onderstand te dien einde van *f* 6,000 hadden toegestaan, waarbij de Raad der stad bij resolutie van ik weet niet welken datum nog *f* 800,— had gevoegd, terwijl de Catholijke gemeente voor eene gelijke

1830. Donderdag den 22 April de eerste steen gelegd namens den Pastoor door den Eerw. Heer Franciscus Haanraads, kapellaan alhier, blijkens het verhaal in de

---

som van *f* 800,— had ingeschreven, waarvan later echter niet meer dan *f* 500,— werden ingezameld: vond men goed ter besparing van gelden geen nieuwe pastorie te bouwen, maar liever een gebouwd huis tot pastorie zich aan te schaffen en volvoerde men dit plan door de aankoop der woning van wijlen den Heer Klompenhouwer op den 22 Sept. 1829, welke woning reeds op den 10 October van dat jaar als pastorie werd betrokken, ofschoon de Koninklijke goedkeuring tot het aanvaarden van dezelve eerst later werd gegeven bij besluit van 9 Julij 1832, N° 32, het eenige van al de in deze schets vermelde besluiten, dat ik bij mijne aankomst onder de papieren der Statie gevonden heb, zijnde de datum der andere mij opgegeven door den Heer A. J. Lux, commies bij het Departement voor de Zaken van R. C. Eeredienst. — Op den 21 October van 1829 geschiedde de aanbesteding der te bouwen kerk, en werd het werk naar de teekening en het bestek van den Heer Plukhooij van Dordrecht gegund aan den minsten inschrijver Thomas van Haren van Oijen voor de som van *f* 12,999. — In Januarij van 1830 werd door Prins Frederik 's lands magazijn op het slagveld, aan de Genie behoorende, tot nood-kerk aan de Gemeente afgestaan en de eerste H. Dienst op Zondag 17 Januarij, zijnde de feestdag de Ss. Nomine, daarin verrigt. De afbraak van de oude kerk en pastorie begon in dezelfde maand en den 22sten April werd de eerste steen der nieuwe kerk gelegd. Men had om het fonds tot den opbouw te vermeerderen, bij den Koning autorisatie gevraagd tot het verkoopen van een kapitaal van *f* 1900,— Nat. Werk. Schuld nominale waarde en van 7 kansbilletten behoorende tot het fonds der kerk, en die autorisatie werd verleend bij Koninklijk besluit van 25 Juni 1830, N° 62. In Februarij 1831 stond het nieuwe gebouw van buiten voltooid. In September was ook het binnenwerk gereed, en den 6den dier maand werd de kerk plegtig ingewijd, onder de bescherming van den H. Leonardus, zegt Pastoor Kroes in zijne aanteekeningen; sub titulo Ss. Leonardi *et Sociorum*, zegt hij in het doopboek. Alzoo werd de aloude Patrones, de H. Catharina, ter zijde gesteld, en zij zelfs niet genoemd als medepatrones, terwijl ik in het Archief der Statie niets gevonden heb, en ook door Pastoor Kroes niets wordt aangevoerd tot bewijs dat deze patroonsverwisseling op eene wettige wijze heeft plaats gehad. Men had bij de bouwing der kerk, behalve *f* 4,200 aan genegotieerde gelden, in kas *f* 22,559, waaronder *f* 1800 opgenomen bij het Armbestuur. Verbruikt werden *f* 22,885,98⁵, zoodat na aflossing van de voormelde *f* 4200,— genegotieerde gelden een deficit bleef van *f* 326,98⁵, behalve de schuld van *f* 1800 aan het Armbestuur.

aanteekeningen van Pastoor Kroes, zonder groote plegtigheid.

1831. Plegtige inwijding der nieuwe kerk op Dingsdag den 6 September door den Hoogeerw. Heer Joannes van Banning, Aartspriester van Holland enz.

Op Woensdag den 28sten van dezelfde maand eerste aanneming in het nieuwe kerkgebouw van kinderen tot de eerste H. Communie.

1834. Op Maandag 26 Augustus eerste toediening van het H. Vormsel te Brielle, door Mgr. Cornelius Ludovicus Baron van Weykerslooth, Bisschop van Curium in part. infid.

1834. Hellevoetsluis gescheiden van Brielle op het einde van dit jaar, blijkens een circulaire van den Aartspriester Gerving, uit Alkmaar gedagteekend van 25 Maart 1835, eene aanmaning inhoudende tot het doen eener kollekte voor Hellevoetsluis en beginnende met de woorden: „Nova ad finem anni praeteriti statio erecta est „in Hellevoetsluis." — Edoch eerst in een schrijven van den Aartspriester van 12 Septemb. 1835 werden de grenzen der beide statiën bepaald en aangewezen.

1834. Cornelius Gerardus Koeterel. Rotterdammer. — Van ult. December 1834 tot op zijn overlijden alhier den 24 Januarij 1838.

1835. Nieuw kerkreglement op den 21 Januarij ingevoerd op last van den Vice-Superior Mgr. Antonius Antonucci.

1838. Joannes Georgius Bootz. Amsterdammer, aldaar geboren den 27 April 1806. — Werd benoemd den 19 Februarij, nam bezit der Pastorie den 8 Maart en werd geinstalleerd als Pastoor den 13 daaraanvolgende.

Pastoor Kroes dus, wiens aanteekeningen wij hier willen voortzetten, verliet de Brielsche gemeente na een dertienjarig bestuur op den 30 December van het jaar 1834 en had tot opvolger den Edamschen Pastoor Cornelius Gerardus Koeterel, die in den avond van den 31 December te Brielle aankwam en den volgenden morgen, den eersten dag van 1835, de herderlijke bediening in deze Gemeente aanving. Kort na zijne aankomst werd op last van den Vice-Superior een nieuw kerkreglement door den Aartspriester ingevoerd, zijnde dit reglement gedagteekend van 21 Januarij 1835, en nog voorhanden in het Archief der statie. In den loop van datzelfde jaar werden door den Aartspriester in een schrijven uit Amsterdam van 12 Sept. de plaatsen bepaald en aangewezen, welke na de afscheiding van Hellevoetsluis, tot de statie van Brielle bleven behooren, zijnde die plaatsen, behalve de stad Brielle, de navolgende dorpen en gehuchten: De Tente, Rockanje, Oostvoorn, Oude en Nieuwe Goten met het huisje ten halven, Briels-Nieuwland, Zwartewaal, Abbenbroek, Heenvliet, Geervliet en het Eiland Roozenburg. — Ook deed in dit jaar op den 26 Sept. de Commissie tot den opbouw der Nieuwe kerk rekening en verantwoordiging van hare verrigtingen voor het Kerkbestuur, en werd dezelve Commissie na ontheffing van alle verdere verantwoording, ontbonden. Meer weet ik niet aan te stippen van den tijd gedurende welken Pastoor Koeterel de Statie bediende, wijl zijn Eerw. geene aanteekeningen heeft achtergelaten. Anderhalf jaar was hij werkzaam zonder de hulp eens Kapelaans. Doch na dien tijd ondersteundem hem achtervolgens als Kapelaans, de Eerw. Heeren Wijnandus van Woggelum, Joannes Arnoldus Hoefnagels en Ludovicus Gerardus Wilhelmus Angevoort; totdat hij den 24 Januarij 1838 en dus na eenen driejarigen Pastoorsdienst in deze gemeente aan

eene hem bijgebleven borstkwaal overleed, voorzien van de laatste H. Sacramenten der Kerk, in den ouderdom van 46 jaren en ruim 9 maanden. Zijn stoffelijk overblijfsel moest, volgens zijn' uitdrukkelijken wil op gewijden grond begraven worden en werd daarom naar het Katholijk kerkhof van Maasland vervoerd; gedragen, wat merkwaardig is, over de toegevroren Maas op den 27 Januarij. — Na zijn overlijden werd de Statie bestuurd door den laatsten Kapelaan L. G. W. Angevoort in de hoedanigheid van Deservitor, gedurende slechts weinige weken; want reeds den 19 Februarij werd in een schrijven van den Vice-Superior Antonius Antonucci aan den Aartspriester Bernardus Josephus Gerving tot opvolgenden Pastoor benoemd Joannes Georgius Bootz, laatstelijk Kapelaan en sedert 16 December 1837 Deservitor te Noordwijk, dezelfde die in dit boek begonnen is de aanteekeningen van Pastoor Kroes voort te zetten. Ik nam bezit van de Pastorie op Donderdag den 8sten Maart, en werd den 13den daaraanvolgende, zijnde Dingsdag na den eersten Zondag van de Vasten, plegtig geïnstalleerd als Pastoor der Brielsche Gemeente door den Zeer Eerw. Heer Arnoldus Antonius Tomas, Deken van het District (Schieland) en Pastoor te Gouda, bij welke installatie adsisteerden de Weleerw. Heeren Antonius Bruls, Pastoor te Hellevoetsluis en Joannes Bernardus Jehee, Pastoor te Maasland. 's Avonds te voren was in eene vergadering van het Kerkbestuur, waarbij de Landdeken voorzat, door dezen, namens den Aartspriester, het vorig kerkreglement van 21 Januarij 1835 vervallen verklaard en een ander, dat voortaan gevolgd worden moest, voorgelezen; na welke voorlezing de Landdeken vroeg, of het Kerkbestuur daartegen bezwaren in te brengen had; en deze vraag door al de leden ontkennend beantwoord zijnde, werd het reglement onderteekend door mij en kerkmees-

ters Johannes Egbers en Cornelius Blanc; de derde, Modestus Nobels, was uithoofde van ongesteldheid afwezend.

Het materieel der statie vond ik zoodanig, als vermeld staat op den Inventaris door mij opgemaakt met de leden van het Kerkbestuur en gedagteekend van den 15 Maart 1838. Het Archief bevatte, behalve de op den Inventaris vermelde registers, niets anders dan een boek met aanteekeningen begonnen door Pastoor Kroos, en slechts weinige stukken betrekking hebbende tot den opbouw der nieuwe kerk en den aankoop van een huis tot pastorie. Wat de geldmiddelen betreft, de toestand daarvan was niet zeer gunstig. Ik vond eene obligatie van 12 September 1833, waarbij het Kerkbestuur verklaarde te zullen schuldig te zijn aan het Armbestuur op den 10 November van genoemd jaar de som van ƒ 2,000, de verloopene interessen tot op dien tijd daaronder begrepen. Door voortdurend onvermogen om in de volgende jaren op de vastgestelde termijnen 10 Meij en 10 Novemb. in de rentebetaling te voorzien, had het bedrag der schuld steeds toegenomen en zou op den 10 Meij 1838 reeds ƒ 2,450 beloopen. Daarenboven was een der Kerkmeesters in voorschot voor de som van ƒ 116,— en had men bij gebrek aan penningen noodzakelijke herstellingen aan de pastorie moeten achterlaten. — De lijfrente aan Pastoor Schluter voor zijne bij den opbouw der kerk onder dat verband geschonkene ƒ 1,000 had men geregeld uitbetaald.

— 1838. —

Na de drukte van het Paaschfeest deed ik mijn eerste herderlijk bezoek, te voren aangekondigd, bij de leden der Gemeente binnen de stad, en iets later bezocht ik de omliggende dorpen, zoo ver mijne jurisdictie zich uitstrekt. — Overigens leverde dit eerste jaar mijner her-

derlijke bediening dit bijzonders op, dat het Patroonfeest, het feest der Gelukzalige Martelaars van Gorcum, om de ziekelijkheid des vorigen Pastoors in de laatste jaren minder plegtig gevierd, weêr met luister geschiedde. De H. Dienst werd verrigt door den Weleerw. Heer Henricus van der Meijden, Pastoor te Delftshaven, geadsisteerd door de Weleerw. Heeren Joan. Bernardus Jehee, Pastoor te Maasland, Franciscus Haanraads, Pastoor te Sommelsdijk; Antonius Bruls, Pastoor te Hellevoetsluis en door mij, Pastoor der Gemeente. Gepreekt werd door Pastoor Bruls.

Op den 8sten Augustus had ik het geluk eene bekeerling uit de sekte der Mennonieten, Maria Catharina Doves, oud 40 jaar, te doopen en aan te nemen tot de eerste H. Communie, waarna zij nog op denzelfden dag in het huwelijk verbonden werd met Joannes Minnaar.

In September deed hier de Aartspriester Bernardus Josephus Gerving, vergezeld van den Deken Arnoldus Antonius Tomas, kerk-visitatie, zooals voor de gansche Hollandsche Zending door den Vice-Superior Antonius Antonucci was voorgeschreven. Bij deze gelegenheid werd door den Aartspriester de altaar-steen als te klein afgekeurd en later werd mij op last van Zijn Hoogeerw. een ander toegezonden, die echter niet veel grooter was. — De afgekeurde is in de pastorie nog aanwezig.

Als giften, dit jaar aan de kerk gedaan, moet ik vermelden een koperen wierookvat met scheepje en een wijwaterskwast met koperen handvatsel. Daarenboven een door Nobels geschonken communie-kleed.

Overigens onderging op het einde des jaars het binnenste der kerk deze kleine verandering, dat het Presbyterium ter wederzijde van den communie-bank met een hekwerk werd afgesloten.

— 1839. —

In het voorjaar begon men de noodzakelijkste herstellingen aan de Pastorie te doen. De voorgevel werd onder met nieuwe deur en ramen verbeterd en verfraaid en vervolgens, zoo wel als de achtergevel aan den tuin, geheel nieuw opgeschilderd.

Zondag onder het Octaaf van 's Heeren Hemelvaart, den 12 Mei, leidde ik voor het eerst als Pastoor der Gemeente 36 kinderen tot de eerste H. Communie op.

Op het feest der Gelukzalige Martelaars van Gorcum, dat even als in 't vorig jaar plegtig werd gevierd, verrigte den H. Dienst de Weleerw. Heer Antonius Bruls, Pastoor te Hellevoetsluis, bijgestaan door de Weleerw. Heeren H. van der Meijden, Pastoor te Delftshaven, J. B. Jehee, Pastoor te Maasland en F. Haanraads, Pastoor te Maassluis. Gepreekt werd door den Eerw. Heer Joan. Sebast. Looyaard, Kapellaan in de St. Willibrordus-kerk te 's Gravenhage.

Zondag den 14 Julij werd ik in het hospitaal geroepen bij eenen veteraan Nicolaas Smith, behoorende tot de garnizoens-compagnie, die, ofschoon hij bij zijne kameraden bekend stond als Katholijk, dit echter niet was, doch aan mij verklaarde toch Katholijk te willen sterven. Na op zijn ziekbed te zijn aangenomen ontsliep hij weinige dagen daarna in den Heer.

Maandag de 29 Julij was voor de Brielsche Katholijke een feestelijke dag. 't Was de dag, waartoe men zich sedert eenige weken zorgvuldig had voorbereid, waarop Zijne Hoogwaardigheid Cornelius Ludovicus Baron van Weykerslooth, Bisschop van Curium in part. inf., in deze gemeente voor de tweede maal het H. Vormsel zou toedienen. Des morgens te 8 uren reikte ik in eenen plegtigen Dienst van den H. Geest aan 111 leden mijner

gemeente, die gevormd zouden worden, de H. Communie uit. Te 11 uren verzamelden allen zich weder in de kerk, en weldra verscheen de Bisschop aankomende van Hellevoetsluis, vergezeld van den Deken van het District, den Zeereerw. Heer Arnoldus Antonius Thomas, den Eerw. Heer Henricus van Es, 's Bisschops kapellaan, en de Weleerw. Heeren Antonius Bruls, Pastoor te Hellevoetsluis en Franciscus Haanraads, Pastoor te Maassluis, terwijl de Pastoor van Maasland, de Weleerw. Heer Joan. Bern. Jehee met mij aan de pastorie den Bisschop afwachtte. — Na eene hartelijke toespraak van den Bisschop aan de vormelingen, waarin Hij hun wees op de kracht des geloofs in het voorbeeld der Gelukzalige Gorcumsche Martelaren, volgde de plegtige toediening van het H. Vormsel. — Na afloop der plegtigheid verwaardigde zich de Bisschop het middagmaal aan de pastorie te nemen. 's Middags te 4 uren werd Zijne Doorl. Hoogw. uitgeleide gedaan in een rijtuig met vier paarden bespannen naar het Hoofd, van waar Hij over de Veeren vertrok naar Rotterdam.

Op Zondag den 3 November, werd het den vorigen Zondag aangekondigde Jubilé ter viering van het elfde Eeuwfeest der prediking van den H. Willibrordus geopend. Ver het grootste gedeelte der gemeente maakte van de aangeboden geestelijke gunsten volijverig gebruik. Met een' plegtigen dankdag werd het feest op Zondag den 17 November gesloten.

Dit jaar was overigens merkwaardig door verscheidene giften aan de kerk gemaakt, als: bij het Paaschfeest een nieuwe vergulde altaarlessenaar, vervaardigd voor zooveel het houtwerk betreft door Paulus Mudden, en geschonken door de gezamelijke leden van het Kerk- en Armbestuur.

Bij het H. Sacramentsfeest zes nieuwe mat en gebruineerd vergulde groote kandelaren.

Bij het Patroonfeest een stel nieuwe altaar-tabellen in fraai vergulde lijsten, geschonken door de Gezusters Agnes en Helena Mudden, en Hendrik Appelman en deszelfs huisvrouw Maria Mudden.

Bij het Jubilé een nieuw wit casuifel met toebehooren, geschonken door Adriaan de Kleyn: en drie alben met breede fraai bewerkte tullen-strooken, geschonken, de eene door voornoemden Adr. de Kleyn, de tweede door Wilhelmina Nabbe, de derde door Maria van Dijk.

Bij de Comm. Omn. fid. Def. een zwart antependium, een zwart bekleedsel voor het Tabernakel en een nieuw in zwart fluweel gebonden Missale.

Bij het Kersfeest een fraaije mahonijhouten Vesperstoel en vier dito tabouretten, geschonken door de Gemeente, tot aandenken aan de plegtige toediening van het H. Vormsel in de maand Julij van dit jaar.

Een nieuwe kleedtafel in de sacristij ter vervanging van de oude, welke geheel ongeschikt was tot berging van Misgewaden, en sedert is verkocht geworden. De nieuwe geschonken door Adr. de Kleyn.

Bijzondere vermelding verdient ook eene gift ter somme van *f* 111.— door Zijne Doorl. Hoogw. Cornelius Ludovicus Baron van Weykerslooth, Bisschop van Curium in part. inf. aan de kerk geschonken, waardoor het Kerkbestuur werd in staat gesteld, om voor dit jaar de verschuldigde intrest aan het Armbestuur te voldoen.

Weldra echter viel het Kerkbestuur nog grootere zegen te beurt, door de onverwacht ontstane gelegenheid van de hoofdschuld bij het Armbestuur ter somme van *f* 2000.— geheel en in eens af te doen. — Ik werd namelijk geroepen bij Adriaan de Kleyn, die mij in den avond van den 6 November op zijn ziekbed verklaarde,

dat hij mij *f* 2000 wilde ter hand stellen, sedert lang, zooals hij mij zeide, door hem bestemd tot het doen bouwen van een toren op onze katholijke kerk, waartoe hij de voormelde som dan ook nu wilde gebruikt hebben. Ik bragt hem onder het oog dat, daar hij zich niet door belofte tot het bouwen van eenen toren verbonden had, hij die gelden beter ten voordeele der kerk zou kunnen besteden. Schulden af te doen, nu zich daartoe eene gelegenheid voordeed, zooals later welligt nimmer meer voorkomen zou, hield ik voor wenschelijker dan het bouwen van torens. De man beruste in mijn voorstel en deed mij bij zijn leven nog de belangrijke som tot het door mij bestemde einde toekomen. Hij liet het echter daarbij niet, maar schonk mij daarenboven nog eene beduidende som tot aankoop van altaar-sieraden; terwijl hij eindelijk bij testamentaire dispositie van denzelfden voornoemden avond van 6 November het fonds der kerk tot eenigen erfgenaam verklaarde van zijne gansche nalatenschap, na aftrek van de in gemelde Testamentaire Dispositie bepaalde Legaten aan zijne familie en een van *f* 300 aan de armen der Katholijke gemeente te Brielle. Aan de erfstelling was echter verbonden de bepaling, dat jaarlijks ten eeuwigen dage 12 H. Diensten voor de rust der ziel van den erflater gelezen, en tot dat einde door het Kerkbestuur aan den tijdelijken Pastoor *f* 12.— moesten uitgekeerd worden. — Op den 10 November overleed Adriaan de Kleyn, en na bekomene autorisatie van den Koning, aanvaardde het Kerkbestuur de nalatenschap, welke, na aftrek der Legaten, der onkosten en van het aan den Pastoor wegens Uitvaart en Diensten competerende, volgens nota in het archief berustende, een zuiver bedrag van *f* 634,19½ opleverde. Daarvan waren *f* 470.— gevestigd op twee hypotheken, de eene ten laste van de Wed. Knop, groot *f* 300.— de andere ten

laste van Pieter van Zemeren, groot *f* 170.—, van welke de eerste is afgelost 1° Meij 1842, terwijl de gelden, volgens bepaling van het Koninklijk besluit van magtiging tot het aanvaarden der nalatenschap, nog datzelfde jaar belegd zijn in eene inschrijving op het Grootboek, waarvan het bewijs in het Archief voorhanden is. — In November 1839 werd met overgave aan het Armbestuur van de bovenvermelde *f* 2,000 de hoofdschuld der kerk afgelost, blijkens kwitantie van het Armbestuur in het Archief berustende. Als hoofd tevens van het Armbestuur, zorgde ik dat die gelden belegd werden op het Grootboek, en hield het bewijs daarvan onder mij, zooals het dan ook in het Archief der statie te vinden is.

Van dit jaar 1839 blijft wijders niet anders meer over aan te teekenen, dan dat uit de nalatenschap van Pastoor Kroes, te Edam overleden, zijn aangekocht de vijf teekeningen der Brielsche kerk, achter glazen in mahonijhouten lijsten gezet, en dat, de kerkmeester Modestus Nobels in Maart overleden zijnde, in deszelfs plaats door den Aartspriester, volgens Art. 3 van het Kerkreglement benoemd is de zoon des overledenen, Joannes Nobels.

— 1840. —

In het voorjaar werd de kerk van buiten geheel nieuw opgeschilderd — en het inwendige der Pastorie, dit laatste zonder eenig bezwaar der kerke-kas, voor vrijwillige rekening van den Pastoor, merkelijk verbeterd en verfraaid.

In Februarij werd mij door den Aartspriester, op last van den Vice-Superior, de statie van Middelburg aangeboden, met dringende uitnoodiging om het aanbod toe te stemmen. Ik meende echter in het belang der Gemeente, voor wie na de gedurige verwisseling van Kapellaans in

de vorige jaren, tijdens den ziekelijken toestand mijner voorgangers, geene verandering zoo kort na mijne aankomst alhier wenschelijk was, voor het gedane aanbod te moeten bedanken; en mijn antwoord werd bij den Vice-Superior gunstig ontvangen.

Een smartelijk verlies voor mij, het overlijden mijner dierbare en onvergetelijke moeder, was oorzaak, dat ik na den Paaschtijd drie weken van hier afwezig bleef en dat gedurende dien tijd, met toestemming van den Aartspriester, de geestelijke bediening in mijne gemeente werd waargenomen door den Eerw. Pater Levering, van de Augustijnen-orde, socius in de kerk de Ster te Amsterdam.

Het feest der Allerh. Drieëenheid was dit jaar merkwaardig, doordien het bestemd was tot een dag van aandenken voor de kinderen, die voorleden jaar omtrent dezen tijd tot de eerste H. Communie waren aangenomen, en tot het doen der geloofsbelijdenis. Allen bezworen die belijdenis, welke twee hunner openlijk hadden uitgesproken, en communiceerden onder den plegtigen Hoogen dienst. Na de Vespers werden belooningen uitgereikt aan diegenen onder hun, welke zich het meest door vlijt en ijver hadden onderscheiden. Aan Maria Christina Egbers te zamen met Anna Catharina van Siffelijk viel de eerste prijs te beurt; de tweede aan Dina Mulder; de derde eindelijk aan Anna Catharina van Eik. — Eene bijzondere omstandigheid vermeerderde de vreugde van dit feest: daar de moeder van een der kinderen, Jacoba Piek, huisvrouw van Gerrit Honselaar, eene zeventigjarige vrouw, op dezen dag uit het protestantismus plegtig overging tot de Katholieke Kerk. Na, tegelijk met de aanwezige kinderen, waaronder hare dochter was, de geloofsbelijdenis openlijk te hebben bezworen, zat zij vervolgens voor de eerste maal aan aan de H. Tafel des Heeren, naast de zijde van hare dochter.

Het feest der Gelukzalige Gorcumsche Martelaren werd dit jaar opgeluisterd door een nieuw volledig officie van rood damast-zijde, doorweven met goude bloemen; aan de kerk geschonken door nu wijlen Adriaan de Kleijn. De celebrans bij het feest was de Maaslandsche Pastoor Joan. Bern. Jehee; assistenten waren de Pastoor van Vlaardingen Joan. van Reijssen, de Pastoor van Hellevoetsluis Ant. Bruls en de Pastoor der Gemeente. De preek werd gehouden door Pastoor Bruls.

Behalve het zoo even genoemd rood officie, werden dit jaar nog vele andere ornamenten aan de kerk geschonken, aangekocht met de penningen door Adriaan de Kleyn op zijn ziekbed, zooals ik verhaald heb, verstrekt. Op den Inventaris kan men ze aangewezen vinden. Een gedeelte dier penningen werd ook besteed tot het opnieuw vergulden van den besten Miskelk. De minderen kelk heb ik in den staat gelaten, waarin ik denzelven bij mijne aankomst vond, omdat ik, een' eigen kelk hebbende en dezen dagelijks bezigende, dien der kerk buiten gebruik kon stellen. — De Bisschop van Curium begunstigde ook weder dit jaar de kerk met eene gift ter som van *f* 163,83.

In den loop van den zomer werd in alle kerken der Hollandsche Zending eene kollekte gedaan ten behoeve eener op te rigten kerk te Ooltgensplaat. De Brielsche gemeente droeg daartoe bij *f* 40.—, eene som, die in verhouding van hetgeen aanzienlijker gemeenten tot dat einde bijbragten, groot mag genoemd worden. [1])

— 1841. —

De eerste merkwaardige gebeurtenis van dit jaar was de oprigting, in deze gemeente zoowel als in alle andere

1) De kollekte voor Ooltgensplaat heb ik te vroeg geplaatst; zij geschiedde eerst in den zomer van 1841.

gemeenten der Hollandsche Zending, van eene Broederschap onder den naam van: *Geestelijk Verbond ter uitroeijing van godslasteringen, verwenschingen en onkuische gesprekken.* Die algemeene oprigting geschiedde door den Vice-Superior Mgr Antonucci in zijn Vasten-mandement van dit jaar. Vele leden der gemeente lieten zich weldra opschrijven in dit Geestelijk Verbond.

Het inwendige van het kerkgebouw en bepaaldelijk het altaar werd in het begin van den zomer merkelijk verbeterd. De altaar-nis, die ik, bij mijne aankomst, met een bont schilderwerk had beklad gevonden, werd daarvan gezuiverd en nieuw gestucadoord en een alziend-oog met stralen en seraphijnen boven in den koepel gebragt. Het altaar en tabernakel, even bont als de nis, werden opnieuw geschilderd, het altaar na verbreed te zijn, wit marmer-, het Tabernakel met de kandelaars-trappen porcelein-wit met verguldsel afgezet. Ook de beelden, boven de sacristij- en biechtstoel-deuren, werden van zwart brons, wit gemaakt en eindelijk de geheele kerk, het plafond alleen uitgezonderd, nieuw opgewit. — De geheele verandering en verfraaijing van het altaar, zoowel als de bekleeding van het inwendige des Tabernakels en het stellen van eene nieuwe mahonijhouten credentie, geschiedde zonder eenig bezwaar der kerke-kas. Het altaar en presbyterium werden verders belegd met een nieuw fraai tapijt, aangekocht uit de sieraad-gelden, geschonken door A. de Kleyn. Eindelijk werd voor rekening der kerkekas voorzien in het gebrek aan eene voegzame bergplaats voor kandelaren en andere grootere altaarsieraden, door het aanleggen van eene ruime kast achter het altaar in de doorgeslagen nis. — Behalve de ornamenten, die in den loop van dit jaar nog werden aangekocht uit de sieraad-gelden van A. de Kleyn, werd bij het Patroonfeest door eenen anderen gever geschonken een fraai

dubbeld communie-kleed van sierlijk bewerkte tullen op rood fluweel met goud galon en gouden franje, waarbij later nog kwam een nieuw casuifel, kunnende dienen voor wit en rood, waartoe door den kerkmeester Joannes Egbers gegeven was een fraaie witzijden rok, en het sierlijk rooden kruis geschonken werd door Wilhelmina Nabbe, zijnde het overige door eenen anderen gever daarbij gevoegd. [1])

Juist bij het Patroonfeest waren de straks genoemde verbeteringen en verfraaijingen aan kerk en altaar gereed. De H. Dienst werd bij dit feest verrigt door den Pastoor van Schipluiden, Adrianus Nelemans, wien assisteerden met de kap de Maassluische Pastoor Franc. Haanraads; als diaken Pastoor Jehee van Maasland, als subdiaken Pastoor Bruls van Bergschenhoek; als cermonie-meester de Haagsche kapellaan Looijaard; terwijl de preek werd gehouden deor Pastoor Naber van Hellevoetsluis. Behalve de voornoemde Eerw. Heeren was mede tegenwoordig de Pastoor van Oud-Beijerland A. Hoefnagels.

De Hollandsche Zending zag dit jaar op den 23 Meij met leedwezen naar Rome vertrekken haren veelgeliefden Vice-Superior Mgr Antonius Antonucci, die in 't vorig jaar door het Opperhoofd der Kerk tot Bisschop van Monte-Feltri benoemd was. Een gouden kelk werd hem door de Hollandsche Geestelijkheid als blijk van erkentenis en genegenheid vereerd.

Na het vertrekken van Mgr. Antonucci werd de Hoogwaardige Franciscus Capaccini, die opnieuw met eene zending bij Z. M. den Koning den 18 Mei van dit jaar,

---

1) Menige bijzonderheid wordt, zoo hier als elders, medegedeeld, welke — de lezer heeft gelijk — wat al te zeer in het beuzelachtige valt. Doch vooreerst is het opstel een *opus posthumum;* en dan ook, is er niet menig aardig en teekenachtig trekje onder, ter kenschetsing van de toestanden dier dagen? J. J. G.

hier te lande kwam, voor de tweede maal met het bestuur der Zending belast en, na zijne afreize naar Lissabon ter regeling der kerkelijke aangelegenheden in Portugal, op den 15 November van ditzelfde jaar 1841 als Vice-Superior opgevolgd door Mgr Innocentius Ferrieri, die vroeger aan de Nuntiatuur te Napels als Auditeur verbonden was, en thans evenals zijne twee voorgangers met de betrekking van Zaakgelastigde van den H. Stoel bij Z. M. den Koning, de teugels der Zending in handen heeft. 1)

In de gemeente werden dit jaar door het Kerkbestuur de stuivergelden afgeschaft, die in de vorige jaren altoos geheven waren gedurende de zomermaanden van elken vreemdeling die op Zon- of Feestdagen de kerk bezocht.

Bij 1840 heb ik vergeten aan te teekenen den uitslag der tweede tienjarige volkstelling, voor zooveel de stad Brielle betreft. Volgens opgave in de Rotterdamsche Courant was de bevolking van Brielle aldus 1° Januarij 1840, met inbegrip van het Garnizoen, sterk 232 man:

Gereformeerden	3,527
Katholijken	574
Lutherschen	65
Remonstranten	3
Israeliten	102
Nietgenoemde godsdienstgezindh. .	1
Totaal	4,272

Volgens hetgeen mij door een lid van den Raad der stad is medegedeeld, had het getal der Katholijken in

1) De volgorde van de Bestuurders der Hollandsche Zending van af den tijd der reformatie kan men vinden in het R. C. Jaarboek voor het Koninkrijk der Nederlanden 1842.

1830 bedragen 612 en in 1809 – 546. — Bij de opgave van 1840 moet men nog 150 Katholijken van de omliggende dorpen tellen, om het getal Katholijken van de gansche statie Brielle te hebben, welk getal dus is 724. Waarvan in dat jaar communicanten waren 421.

De bevolking des ganschen lands was, volgens genoemde tweede tienjarige telling, op 1° Januarij:

Calvenisten, Lutheranen, met een woord alle *niet* Katholijken buiten de Israeliten . .	1,698,342
Katholijken	1,266,682
Joden	51,127
Niet genoemde gezindheden	2,938
Totaal	3,019,089

Zooals voorkomt in de Kath. Nederl. Stemmen, deel VI, pag. 318.

— 1842. —

In het voorjaar werden de gevels der Pastorie op de binnenplaatsen nieuw opgeschilderd. De kerkramen aan de zuidzijde werden met nieuwe gordijnen gedekt.

Op Zondag onder het Octaaf van 's Heeren Hemelvaart den 8sten Mei, nam ik 33 kinderen der Gemeente aan tot de eerste H. Communie.

Bij Apostolische Brieven van 22 Februarij 1842 (te vinden in het 48ste deel van den Godsdienstvriend, pag. 159) had onze Allerheiligste Vader Paus Gregorius XVI openbare gebeden bevolen ter zake van den treurigen toestand van den godsdienst in het koningrijk Spanje, met vollen aflaat in vorm van Jubilé. De Vice-Superior bepaalde zich aanvankelijk, om den juist invallenden Paaschtijd, bij het voorschrijven van eenige voorloopige gebeden, dagelijks onder en na de H. Mis te lezen. Te Pinksteren volgden de door het Hoofd der Kerk bedoelde

openbare oefeningen met de gunsten van een Jubilé. Dat Jubilé begon op den eersten Pinksterdag, 15 Mei en duurde voort tot Zondag onder het Oct. Corporis Chr. 29 Mei; terwijl ver het grootste gedeelte der Gemeente, wat zich om den pas verloopen Paaschtijd niet verwachten liet, tot de H. Sacramenten naderde.

In het begin der maand Julij geschiedde in dit District de door den Vice-Superior regtstreeks aan de Dekens verordende *visitatio circa res pecuniarias* hunner onderhoorige statien. Een afschrift der kerkelijke rekening over 1841 moest bij die gelegenheid aan den Deken worden overgelegd, en eene specifique opgave worden gedaan van alle kerkelijke bezittingen, inkomsten en schulden.

In den loop van den zomer werd in een schrijven van den Landdeken door den Vice-Superior naar aanleiding van het Koninklijk besluit van 2 Januarij 1842, betrekkelijk het lager onderwijs, eene nauwkeurige opgave van de Pastoors gevraagd van al de boeken in gebruik op de in hunne statie zich bevindende scholen. — Mij was door den schoolopziener in het zevende schooldistrict van Zuid-Holland Mr Huysman, lid van de Arrondissements-regtbank en rector der Latijnsche scholen te Brielle, eene lijst van al de op zijne onderhoorige scholen in gebruik zijnde boeken welwillend ter inzage gegeven, waardoor het mij gemakkelijk viel eene nauwkeurige opgave, betrekkelijk de scholen mijner statie in de stad, de acht omliggende dorpen en het eiland Roozenburg, zonder tusschenkomst der onderwijzers, aan den Vice-Superior te doen, zooals ik deed in de maand September.

Op het feest der Gelukzalige Martelaars van Gorcum werd de H. Dienst verrigt door den Weleerw. Heer Albertus Naber, Pastoor te Hellevoetsluis, geadsisteerd door den Pastoor van Maasland Joan. Bern. Jehee als index, door den Pastoor van Oud-Beijerland A. Hoefnagels als

diaken, door den Pastoor van Rhoon C. A. Knulle als subdiaken en door den Brielschen Pastoor als ceremoniarius. De preek werd gedaan door den Pastoor van Maassluis F. Haanraads.

Den 28 Julij werd Joannes Mol, een Calvinist, na eene bijna jarige voorbereiding, onder voorwaarde herdoopt en tot de eerste H. Communie aangenomen.

Bij voorschrift van den Vice-Superior van 3 September 1842 werd verordend, dat voortaan op alle Zondagen en in diebus Nativitatis, Circumcisionis, Epiphaniae, Assumptionis Beatissimae Mariae Virginis, Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli et omnium Sanctorum universario, de H. Offerande voor de Gemeente zal worden opgedragen.

In de maand Augustus werd Brielle vereerd met een bezoek van Mgr Cornelius Ludovicus Baron van Wijkerslooth, Bisschop van Curium, in gezelschap van den Belgischen Prelaat Peijke, Vicarius-generaal van het Bisdom van Gent. Door genoemden Bisschop was, in den loop van den zomer, als jaarlijksche bijdrage voor de Brielsche kerk over 1841, geschonken de som van *f* 104,97.

— 1843. —

In de eerste maanden van dit jaar scheen het dat ik de Brielsche gemeente zou gaan verlaten. Te Haarlem was in den avond van Zondag 2 April overleden de Pastoor der St. Dominicus-kerk de Weleerw. Heer Hermanus Josephus Gallenkamp. Den 5den derzelfde maand ontving ik van den Vice-Superior een schrijven, gedagteekend van den 4den van den volgenden inhoud:

„Reverende Domine! Certiorem his litteris Te facio „promotum ad stationem Te esse, quae St Dominici Har„lemi est et vacare morte nunc coepit Reverendi Domini „Hermanni Josephi Gallenkamp, quae tertio ab hoc die

„sub vesperam incidit.” — De gehechtheid aan mijne goede Brielsche Gemeente deed mij besluiten den Vice-Superior te bewegen tot de intrekking mijner benoeming. Niet dan met veel moeite en na een gesprek van bijna drie vierden uurs met den Vice-Superior, slaagde ik daarin, voornamelijk door de ontwikkeling der gedachte, waarvan ik mij overtuigd hield, dat Brielle door mijn vertrek meer zou verliezen dan Haarlem door mijne aankomst winnen. — Groot waren de blijken van gehechtheid en erkentelijkheid waarmede ik bij mijne terugkomst uit 's Hage door mijne Gemeente werd overladen. Men verdubbelde dezelve nog op mijnen kort daaraanvolgenden verjaardag. Men liet het zelfs niet bij woordelijke betuigingen; eene voor de krachten mijner behoeftige gemeente aanzienlijke som, ruim honderd gulden, had men in stilte zamengebragt en deze werd mij aangeboden met het eerbiedig verzoek, dat ik mij verwaardigen mogt dezelve aan te nemen en te besteden tot aankoop van hetgeen ik oordeelen zou het beste gedenkteeken te zullen zijn van de hartelijke verkleefdheid der Gemeente aan mij en van hare dankbaarheid voor mijne aan haar gebragte opoffering in het afwijzen van de mij aangeboden Haarlemsche statie. Ik antwoordde dat ik volgaarne aannam wat mij zoo hartelijk werd aangeboden, maar dat ik de gift zou toewijden aan den goeden God en de ontvangen som besteden tot aankoop van een stuk ten sieraad in de kerk, wat zeker het beste gedenkteeken zijn zou van onze wederzijdsche gehechtheid, en eene duidelijke aansporing tevens om in onze wederzijdsche liefde te volharden. Ik kocht eene Godslamp, toevallig dezelfde die voor Haarlem was bestemd, maar voor de nieuwgebouwde St. Joseph's-kerk aldaar te klein. Die fraaie en sierlijke lamp uit het Gendsche fabriek van Rogiers, voor Haarlem bestemd maar naar Brielle ontboden, om als een gedenkteeken van de

erkentelijkheid mijner Gemeente te herinneren aan mijne bestemming voor Haarlem en aan mijne keuze van liever te Brielle te verblijven, werd het eerst in de kerk opgehangen bij het Allerheiligen-feest.

Daar alles wat de eer der Gelukzalige Martelaars van Gorcum betreft, de levendige belangstelling wekt der Brielsche Katholijken, zoo teeken ik als eene merkwaardige gebeurtenis op, wat door den Godsdienstvriend voor Julij 1843 wordt verhaald in eene beschrijving van de inwijding der nieuwgebouwde St. Joseph's-kerk te Haarlem door den Bisschop van Curium, Mgr van Wijkerslooth, op den 19 Junij, dat in het prachtig marmeren altaar met het heilig gebeente van andere Martelaren, ook dat van de Zalige Martelaars van Gorcum werd neergezet.

Het feest derzelfde Martelaren, de beschermers der Brielsche gemeente, dit jaar op eenen Zondag invallende, kon niet met alle de in vorige jaren gebruikelijke plegtigheden worden gevierd.

Een Benedictie-doek van toepasselijk en sierlijk bewerkte tullen werd aan de kerk ten geschenk gegeven door A. M.

Door de ineensmelting der twee godgeleerde Seminarien Warmond en 's Heerenberg, was eene aanzienlijke verbouwing aan het Seminarie te Warmond noodzakelijk geworden: doch de gelden daartoe ontbraken, weshalve de Vice-Superior eene algemeene kollekte tot dat einde verordende en de Aartspriester bepaalde dat dezelve zou geschieden in de kerk onder alle de H. Diensten met open schaal op Zondag 3 September. De Brielsche gemeente bragt op die wijze *f* 60.— zamen, eene som, die men groot mag noemen in vergelijking van hetgeen in andere veel talrijker en meer gegoede gemeenten werd zamengebragt.

Een gering geldelijk voordeel viel dit jaar aan de kerkekas te beurt tengevolge van het overlijden van den Weleerw. Heer Schlüter, pastoor te Delft, vermits de vijf perc. renten, door hem genoten, voor het bij de bouwing der kerk geschonken kapitaal van *f* 1000.—, na zijnen dood, overeenkomstig zijnen uitdrukkelijken wil, verminderd werden tot vier perc., jaarlijks uit te keeren aan zijne zuster Mej. Agatha Schlüter, en bij dezer overlijden geheel moetende vervallen.

Grooter was het voordeel dat der kerk werd aangekondigd door de Executeuren in de nalatenschap van den WelEd. Heer Cornelis Hendrik Willemse, onlangs te Rotterdam overleden, hebbende deze bij testamentaire dispositie aan de kerk vermaakt een legaat van vijfhonderd gulden, onder bepaling dat jaarlijks een gezongen H. Dienst voor hem en zijne vooroverleden echtgenoote zou worden opgedragen.

— 1844. —

In het begin dezes jaars werd het Legaat door den Heer Willemse aan de kerk vermaakt, uitbetaald. Na aftrek van *f* 69 wegens collateraal of successie-regt, verbleef aan de kerk eene som van *f* 431, waarvan vierhonderd terstond op het Grootboek werden ingeschreven. Deze inschrijving, gevoegd bij eene vorige in de aanteekeningen op 1839 vermeld, deed de kerk bezitster zijn van een uitgezet kapitaal van zevenhonderd gulden, waarvan zij tot in het laatste gedeelte dezes jaars 5 perc. renten genoot, toen zij door eene algemeene Rijks finantieele maatregel gedwongen werd, na de vernietiging van het 5 pc's Grootboek, hare fondsen op een 4 perct's Grootboek te beleggen.

Betrekkelijk den gezongen H. Dienst jaarlijks, volgens den Testateur Willemse te verrigten, werd door den

Aartspriester bepaald dat daarvoor als honorarium aan den Pastoor zouden worden uitgekeerd drie gulden.

Op het feest van 's Heeren Hemelvaart werden de kinderen, ten vorigen jare tot de eerste H. Communie aangenomen, plegtig, na het afleggen der Geloofsbelijdenis uit de leering ontslagen, en diegene hunner, welke zich door vlijt en godsvrucht het meest hadden onderscheiden, met prijzen vereerd: Joanna Catharina Mudden met den eersten prijs; Gerardus Pols met den tweeden; Jacobus Joës van Eik met den derden; Gerardus Mulder met den vierden en Wilhelmina Christina Schifferstein eindelijk met den vijfden.

Op den daaraanvolgenden Zondag werden 25 kinderen tot de eerste H. Communie aangenomen.

Het feest der Gelukzalige Martelaars van Gorcum werd dit jaar opgeluisterd door de tegenwoordigheid van den Aartspriester, die den Hoogen Dienst verrigte, bijgestaan door den Deken van het District den ZeerEerw. Heer van Mierloo als index en verder door Pastoor van der Meiden van Delftshaven als diaken, Pastoor Naber van Maassluis als subdiaken, Pastoor Bongers van Kralingen als ceremoniemeester en Pastoor Bruls van de Bergschenhoek en den Pastoor van Brielle als cantores. Eene treffende preek werd bij die gelegenheid uitgesproken door Pastoor Zanders van Hellevoetsluis, die aan het slot zijner leerrede de gemeente voorbereide en opwekte tot eene godsdienstige vereering van de reliquiën der Gelukzalige Martelaren, waarmede eenige dagen te voren Z. H. de Bisschop van Curium de kerk op mijn verzoek begiftigd had, en die thans onder den H. Dienst op eene luisterrijke wijze waren tentoongesteld. Trouwens de Brielsche statie was tot hiertoe wel in het bezit geweest van een in zilver gevat gebeente met het opschrift dat dit een overblijfsel was der Zalige Gorcumsche Martelaren,

doch geen deugdelijk bewijsstuk toonde er de echtheid van aan; en de Vice-Superior door mij verzccht om dezelve te doen onderzoeken en daarna, indien het zijn kon, dezelve voor echt te verklaren, had geen genoegzamen grond gevonden om die verlangde verklaring te geven. Gelukkiger slaagde ik in eene soortgelijke poging met betrekking tot eene andere reliquie, die van de H. Catharina, ook zonder schriftelijk bewijsstuk in de statie aanwezig, want na gehouden onderzoek verleende de Vice-Superior een door Zijn H. E. onderteekend bewijs, de echtheid dezer laatstgemelde reliquie waarborgende. Dit bewijs en dat der reliquie, door den Bisschop van Curium geschonken, zijn door mij gedeponeerd in het Archief der statie.

Daags na het groote Martelaars-feest verrigte de Aartspriester in gezelschap van den Land-deken in deze statie de lang te voren voor het District Schieland aangekondigde kerkelijke schouwing, beginnende met een onderzoek naar de vorderingen der kinderen in het godsdienstig onderwijs; en, na het in oogenschouw nemen van de kerkelijke gebouwen, Heilige vaten, Misgewaden en altaar-sieraden, eindigende met eene nauwkeurige inzage van de registers en het Archief der statie.

Aan de Pastorie geschiedde in den voorzomer van dit jaar eene belangrijke herstelling, daar de twee bouwvallig geworden tuiten van den voorgevel moesten afgebroken en nieuw opgemetseld worden.

Onder de geschenken, waarmede in den loop van dit jaar de kerk werd begiftigd, verdient in de eerste plaats te worden vermeld een fraaie koperverguld Paaschkandelaar met houten pedestal, gegeven door mijnen broeder Aloysius Augustinus Bootz. De overige geschonken sieraden waren twee koperen vergulde lusters voor de beelden, aangekocht uit eene somme gelds, door de Gemeente

uit eigen beweging zamengebragt; en eene echt-kanten altaar-strook, gegeven door Adriana Kools; terwijl ter opsiering der beelden mij eene kleine som werd aangeboden door eene ijverige vereerdster van de H. Moeder Gods en van de Gelukzalige Gorcumsche Martelaren.

Eene voor mij en mijne gemeente verdrietelijke gebeurtenis, én waarover de gansche stad hare verslagenheid toonde, had plaats in den nacht van den 22 op 23 Augustus, toen een stoute diefstal door inklimming in de Pastorie werd ondernomen. Reeds had de hebzucht het gansche benedenhuis, met uitzondering van ééne kamer, waar eene mijner dienstboden sliep, doorzocht, en was zij bezig eene secretaire in de tuinkamer te doorsnuffelen, toen ik door het geritzel onder mijn slaapvertrek gelukkig werd opgewekt, en teweegbragt door mijne bewegingen en stem dat het lastig bezoek spoedig een einde nam. Het geroofde was luttel, eene paraplui en borstel door den dief of de dieven waarschijnlijk daarom aangegrepen ten einde mij af te weren, als ik soms op hun mogt toeloopen; verders een gouden of zilveren verguld cigarenpijpje, een zilveren theelepeltje en zes dito lepeltjes van Berlijnsch zilver. Beduidend alleen was de roof van een zilveren busje met de daarin bewaarde H. Oliën. Veel moeite heeft zich de Justitie met eenen loffelijken ijver gegeven om den dader of de daders op het spoor te komen: herhaalde verhooren heeft zij sommige personen doen ondergaan, die bij haar in verdenking waren, doch het is haar niet gelukt de schuldigen te ontdekken. — Intusschen had het voorgevallene in dien onrustigen nacht voor mij eene rampzalige nasleep. Gevatte koude misschien, of de gevolgen van schrik, of diepe verslagenheid bij het vernemen van zekere berigten, die mij den dief onder de leden mijner gemeente als met den vinger aanwezen, of misschien de werking van al deze oorzaken

te zamen, wierp mij na drie dagen op het ziekbed en haalde mij eene hevige koorts op den hals, die in weinige dagen zoozeer toenam dat men eenigen tijd beducht was voor mijn leven. Ik herstelde gelukkig en was na verloop van zes weken zooverre, dat ik meende een gedeelte mijner H. Bediening ongehinderd te kunnen opvatten. Doch hetzij ik mij te vroeg aan de koude luchten van het najaar had blootgesteld, hetzij ik nog vele overblijfselen van ziekte-stoffen bij mij droeg, ik werd door eene tweede ziekte aangetast, veel smartelijker, en van langer duur dan de eerste. Het was eene ontsteking der regter oor-klier, die mij onbeschrijfelijk veel deed lijden gedurende weken en maanden. Zoo liep voor mij het jaar 1844 ten einde, zonder dat ik in staat was ook maar een gedeelte mijner Bediening te verrigten, terwijl de H. Zaken inmiddels werden waargenomen door eenen mij op den 7 September toegezonden adsistent, den WelEerw. Heer Antonius van den Boom, een Vlaardinger van geboorte en eerst in de vorige maand Augustus tot priester gewijd.

Na de vorige aanteekeningen op het jaar 1844 blijft niets anders meer te vermelden dan dat eene buitengewone kollekte, op Zondag den 22 September, evenals in het vorige jaar door den Vice-Superior verordend, voor de herbouwing van het Seminarie te Warmond, opbragt in deze Gemeente de som van veertig gulden.

— 1845. —

Was het oude jaar voor mij in rampen geeindigd, in rampen begon ook het nieuwe. Mijn ziekelijke toestand reeds van af Kertsavond merkelijk verslimmerd, nam in de eerste dagen des jaars zulk eene ongunstige wending, dat ik mij zelven beschouwde als niet verre meer verwijderd van den rand des grafs. Mijne Gemeente, zooals

zij vooral bij deze gelegenheid toonde, mij niet minder vurig beminnende dan ik haar lief heb, ontwierp eene Novene onder de leiding van mijnen ijverigen en voor mij hoogstbezorgden Kapellaan. En het was aan die eenparige en vurige gebeden, 't was aan de veelvermogende voorspraak van de Allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria, zoo dringend door hun ingeroepen, dat ik mijn behoud te danken heb. Juist bij de sluiting der negendaagsche oefening op den 15 Januarij kreeg ik verligting in mijne smarten en nam mijn ellendige toestand eene gunstige wending, maar ook toen helaas! werd hij, die het meest voor het behoud van mijn leven en voor mijne herstelling geijverd had, zelf ziek. De koorts, waardoor mijn goede kapellaan werd aangetast, ontaarde weldra in eene hevige alstoen hier vrij sterk heerschende zenuwzinking-ziekte, en klom tot die hoogte, dat hij, steeds van kennis beroofd sedert bijna de eerste oogenblikken zijner ziekte, met de H. Olie moest gezalfd worden. Na eene gedurig toenemende verslimmering gedurende veertien dagen, bezweek hij op den 30 Januarij in den jeugdigen leeftijd van nog geen vier en twintig jaren, diep betreurd door zijne ouders en familie, door mijne gemeente en door mij, terwijl de Hollandsche Missie in hem een veelbelovend Priester verloor. Zijn stoffelijk overblijfsel werd op Zaterdag den 1 Februarij van hier naar Vlaardingen, zijne geboorteplaats, gevoerd en aldaar den 3den daaraanvolgende op het Katholieke kerkhof plegtig begraven. Inmiddels was door den Aartspriester mij een ander assistent toegezonden, en kwam als zoodanig te Brielle aan in den avond van den 28 Januarij de kapellaan van Roelofarendsveen, de Weleerw. Heer Joannes Schrijvers. — Mijn herstel ging langzaam voort; eerst op den 23 April mogt ik mij ter kerk begeven, en daags daarna had ik het onbeschrijfelijk geluk van de H. Offe-

rande op te dragen. Een plegtige H. Mis van dankzegging droeg ik den volgenden Zondag, juist de verjaring mijns geboortedags, op; en was ik zelf bij dien H. Dienst en de daaronder door mij gehouden preek diep getroffen: niet minder aangedaan vertoonde zich daarbij mijne Gemeente. Na dien eersten dankdag aan den Algoeden God volgde een tweede, door mij en de Gemeente toegewijd aan de vereering der Allerheiligste Moeder des Heeren, de Behoudenis der Kranken, wier vermogende voorspraak mij gered had; een derden dag van dankzegging vierden wij door de opdragt der H. Offerande voor mijnen afgestorven, onvergetelijken Kapellaan, die zichzelven voor mij gegeven had, hebbende hij, naar hetgeen mijne Gemeente mij getuigde, met haar tijdens de Novene zoo groot, zoo edelmoedig gebeden, dat wanneer de Hemel een offer vroeg, God liever mijn leven sparen en het zijne nemen mogt. Eindelijk verrigte ik op den vierden dag eenen H. Dienst voor mijne Gemeente tot dankzegging en vergelding van hare vurige gebeden voor mij. — Groot was de vreugd der kudde bij het meer en meer vorderend herstel van den herder, en de wensch algemeen, dat de rampzalige gebeurtenis van den 23 Augustus des vorigen jaars, waarvan de gevolgen reeds zoo noodlottig waren geweest, niet ook dit onheil mogt na zich sleepen, dat ik door mijne Geestelijke Overheid naar eene andere standplaats zou geroepen worden. Werkelijk gebeurde wat men zoozeer gevreesd had: want op den 3[den] Junij werd mij het regentschap van het Seminarie te Hageveld aangeboden en werd ik door den Vice-Superior Mgr Ferrieri dringend aangezocht om de mij aangeboden betrekking te aanvaarden. Dan, na rijp beraad, bedankte ik voor het aanbod, eene tijding, welke mijne Gemeente met de grootste vreugd vernam.

Het feest van den Gelukzaligen Leonardus en deszelfs

gezellen werd dit jaar met gewone plegtigheid gevierd. De Pastoor van Hellevoetsluis Zanders verrigte den H. Dienst, bijgestaan door Pastoor Naber van Maassluis als index, door Pastoor Bruls van den Bergschenhoek en mij als diaken en subdiaken en mijn Kapellaan den Eerw. Heer Schrijvers als ceremoniemeester; de feest-leerrede werd gehouden door Pastoor Bruls.

Eerst na afloop van het feest werd mijn Kapellaan, mij thans wegens mijn herstel niet meer noodzakelijk, naar elders geroepen door den Aartspriester. Hij vertrok van hier in den vroegen morgen van den 15 Julij, om te Ouderkerk aan den Amstel voortaan als Kapellaan werkzaam te zijn.

Omtrent het H. Sacramentsfeest werd, na bekomen magtiging van den Vice-Superior, de Broederschap der Gedurige Aanbidding door mij in de Gemeente opgerigt. Het getal dergenen die zich aanstonds aanmelden met het verzoek om als leden daarvan te worden ingeschreven, overtrof mijne verwachting. De feestdag der Broederschap, op den Zondag onder het Octaaf van het H. Sacramentsfeest bepaald, werd met allen luister en met eene treffende godsvrucht gevierd.

Hier eindigt het handschrift van Pastoor Bootz; hij werd in ditzelfde jaar 1845 benoemd tot pastoor van Abcoude, hetwelk toen tot het dekenaat van Amstelland behoorde. Opvolger te Brielle werd Joannes Cornelius Knoors, die kapelaan was te 's Gravenhage.

Tot besluit volge hier nog eene Lijst van Doopelingen welke, van de hand des Schrijvers, bij de Aanteekeningen gevoegd is.

J. J. G.

LIJST VAN DOOPELINGEN.

1691	19	1733	11	1774	23
1692	18	1734	2	1775	18
1693	19	1735	11	1776	28
1694	15	1736	11	1777	30
1695	27	1737	9	1778	21
1696	21	1738	13	1779	19
1697	21	1739	10	1780	22
1698	25	1740	10	1781	31
1699	25	1741	13	1782	42
1700	25	1742	15	1783	41
1701	35	1743	23	1784	24
1702	33	1744	16	1785	25
1703	26	1745	19	1786	40
1704	39	1746	14	1787	35
1705	32	1747	22	1788	39
1706	43	1748	5 [1]	1789	36
1707	27	1749	25 [2]	1790	39
1708	13	1750	27	1791	32
1709	13	1751	13	1792	39
1710	24	1752	26	1793	61
1711	17	1753	17	1794	37
1712	30	1754	16	1795	33
1713	19	1755	22	1796	51
1714	17	1756	17	1797	41
1715	14	1757	23	1798	43
1716	22	1758	25	1799	41
1717	13	1759	36	1800	55
1718	14	1760	29	1801	54
1719	18	1761	27	1802	68
1720	14	1762	34	1803	48
1721	17	1763	19	1804	42
1722	24	1764	22	1805	55
1723	43	1765	17	1806	49
1724	28	1766	29	1807	51
1725	25	1767	14	1808	25
1726	33	1768	13	1809	35
1728	14	1769	12	1810	47
1729	10	1770	15	1811	56
1730	12	1771	19	1812	2 [3]
1731	12	1772	18		
1732	11	1773	17		

1) Tot September. 2) Van af April. 3) In de maand Januari.

HET PORTRET VAN Mr. JACOB BUYCK.

Op den „Feestdag van den H. Stephanus 1891" schreef ik in deel XVIII van dit tijdschrift, blz. 259, mijn *Het Codicil van Meester Jacob Buyck*, waaraan ik op blz. 261 een noot voegde naar aanleiding van het beweren van den ZEerw. Heer B. H. Klönne in *De Katholiek*, Deel 99, blz. 112, dat hij aan het Museum *Amstelkring* het portret van Mr Jacob Buyck had overgedaan. Voor de historische volledigheid moest ik deze mededeeling niet alleen aanvullen, maar ook den Eerw. Schrijver opmerken dat niet *hij* maar *wij* de schilderij te koop aanboden en wel om de eenvoudige reden dat wij beiden er de eigenaars van waren.

Deze mijne aanvulling en opmerking deden den Eerw. Schrijver de pen opvatten, waaruit in Deel XVIII der *Bijdragen*, blz. 447, een opstelletje vloeide, getiteld *Hoe het portret van Jacob Buyck in den Amstelkring is gekomen.* Het verscheen toevallig juist tijdens mijn zware ziekte te Rome. [1]) Doch al bestond er toen weinig kans dat ik den Eerw. Schrijver ooit zoude kunnen beantwoorden, een mijner vrienden zoude in dat geval wel mijn goed recht verdedigd hebben. Gelukkig ben ik weder hersteld en in staat zelf protest aan te teekenen tegen

1) Het was echter reeds vóór de reis van den Heer de B. namelijk den 26 Febr. 1893, aan de Redactie toegezonden, en daarop dadelijk ter drukkerij bezorgd. *Red.*

Ik dank de geachte Redactie wel vriendelijk voor deze hare mededeeling. Zij zal, zoo ik hoop, mij wel willen veroorloven er aan toe te voegen, dat voor den Eerw. Rector, die van mijne ernstige ziekte geheel op de hoogte was, gegronden redenen bestonden om zijn opstel voorloopig in te trekken.
De B.

de laatste alinea van genoemd opstel: Zóó is het portret van Jacob Buyck in den *Amstelkring* gekomen.

Met *Anna Bijns* zoude ik kunnen zingen:

Wat treckt ghy u ane, dat u niet en schaayt?

Ik zoude kunnen zwijgen en Rector Klönne geheel alleen de eer laten van deze acquisitie, maar aangezien ZEerw. zijn opstel begint met te zeggen dat „de geschie-„denis eener schilderij somtijds hooger waarde heeft dan „de voorstelling zelve", zoo ben ik wel verplicht te antwoorden op een stukje, dat geheel tegen de geschiedenis indruischt.

Voor den lezer zoude het eene onmogelijkheid zijn te beslissen, wie van ons beiden gelijk heeft, indien ik niet een onwraakbaren getuige in ons geschil kon oproepen, en wel het notulenboek dat van den aankoop der schilderij gewaagt. Die notulen zijn door de vergadering goedgekeurd, en geteekend door den Algemeenbestuurder „B. H. Klönne." Officieeler en deugdelijker bewijs voor de juistheid van mijn betoog dan dat boek is zeker niet denkbaar.

R. D. Klönne zegt, met totaal doodzwijgen van mijn naam, alleen om „de hooge waarde van de geschiedenis": *ik* maakte het plan de schilderij aan te koopen om ze over te doen aan den *Amstelkring*, mijne nog jeugdige stichting [1]) — *ik* reisde naar Emmerik — *ik* kocht — *ik* meende Buyck niet in haveloozen toestand aan den

---

1) Daar de Eerw. Begijnenvader ook in zijn: „De stichting van den Amstelkring" zich te veel voor 't voetlicht plaatst, zoo veroorloof ik mij ZEerw. alleen maar op te merken dat ik niet „toevallig" met ZEerw. in aanraking kwam. De notulen door hem zelf geschreven en geteekend zeggen: „Ik *richtte* mij het eerst tot mijn vriend Bernard J. M. de Bont, die „aanstonds bereid was aan de verwezenlijking van het plan (oprichting van een „Historischen Club") mede te werken. *Wij* maakten de afspraak nog „een paar vrienden uit te noodigen" enz.

Kring te mogen aanbieden — *ik* liet de schilderij restaureren en toen ...... achtte *ik* het oogenblik gekomen om haar in de eerstvolgende vergadering aan mijn medebestuurders aan te bieden.

Van al die ikken is gedeeltelijk juist: ik reisde naar Emmerik en ik kocht, de andere ikken zijn historisch onjuist. Uit het gewraakte nootje heeft de lezer vernomen dat *wij beiden* overlegden; dat *wij beiden* onmiddelijk naar Emmerik togen, maar onderweg bericht kregen dat de eigenaar ons niet konde afwachten; dat *wij beiden* later, nadat R. D. Klönne in overleg met *mij* het portret gekocht had, Mr Jacob Buyck aan den *Amstelkring* aanboden, onder voorwaarde dat wij als eigenaars zouden loten, wien het stuk ten deel zou vallen, ingeval de Kring de schilderij niet wilde hebben.

Nu moet ik het geheugen van den Rector te hulp komen en hem tot staving van de juistheid van mijn nootje, ZEerw. naar de door hem onderteekende notulen verwijzen.

Wij lezen daar op blz. 66. „Vergadering van 2 februari „1886. De algemeen Bestuurder zegt dat op *aanwijzing* „*van den sekretaris* 1) (de Bont) door hem is aangekocht de „schilderij voorstellende den Pastoor van de Oude-Zyde „Mr Jacob Buyck. Deze schilderij *thans eigendom van hem*

---

1) Na het ter perse gaan van dit mijn opstel verscheen „*Amstelodamensia door B. H. Klönne.*" De Schrijver, die in de Voorrede zegt, dat hij gebeurtenissen mededeelt „die in Amsterdam zijn voorgevallen," vond zijn, door mij gewraakt, opstelletje belangrijk genoeg om het ook „in „breeder kring uit te breiden." Zijn Eerw. die mij in de *Bijdragen* nog de eer (?) laat van „het eerste bericht der ontdekking," beschrijft in zijn bundel mijne mondelinge mededeeling aldus: Daar mij echter, eenige dagen vóór het bezoek van den Heer Moes, reeds *eenig gerucht* (sic) omtrent de ontdekking was ter oore gekomen, had ik enz. Het verwringen der feiten pleit zeker niet voor de „hooge waarde" welke R. D. Klönne aan „de ge„schiedenis" hecht.

„*en den sekretaris* biedt hij den Kring aan voor den kos„tenden prijs. Na eenige discussie wordt tot den aankoop „besloten, betaalbaar in den loop van dit jaar. De Alge„meene Bestuurder deelt mede dat de transport- en bij„komende kosten van de schilderij Buyck bedragen „*f* 9,50, zoodat hem in het geheel komt *f* 219,50" enz. Op blz. 71. „Vergadering 6 april. „De vergadering besluit dat de algemeen Bestuurder met „Hopman (den „restaurateur) zal spreken en hem eene opgave der kosten voor de restauratie zal vragen."

Uit deze notulen zien wij klaar als de zon 1° het *mede-eigendomsrecht* van ondergeteekende, en 2° dat de schilderij eerst *twee maanden na den aankoop* en *wel op order van den Kring* gerestaureerd is geworden.

Ik handhaaf mijn nootje, want „zóó is het portret van „Mr Jacob Buyck in den Amstelkring gekomen."

November 1893. BERNARD J. M. DE BONT.

DE AMSTELKRING

GESTICHT IN 1883 OF 1887?

De Eerw. Heer B. H. Klönne, Rector van het Begijnhof te Amsterdam, wijdt op bladzijden 451 en vlg. van het 18e deel dezer Bijdragen een vrij uitvoerig artikel aan de vraag over den datum waarop de „Amstelkring" ontstaan is, ten einde „*de bewering*" van den Heer Bern. J. M. de Bont te logenstraffen, waarbij deze aan den voet van bladzijde 261 van ditzelfde deel, den 1sten Juni 1887, [den datum van het passeeren der voor den notaris Mr W. S. J. van Waterschoot van der Gracht verleden akte van stichting] als zoodanig aangeeft.

Voor hen die meer van nabij vertrouwd zijn met de eigenaardige houding door den Eerw. schrijver, de laatste jaren tegenover den Amstelkring ingenomen, bood deze bestrijding van de meening des Heeren de Bont, de verrassende gevolgtrekking dat de „*nieuwe instelling*" waarin de vroegere „*vriendenkring*" is opgegaan voor den overigens zoo scherpzinnigen schrijver een „*vreemde onderneming*" is gebleven.

Want inderdaad, het schijnt den Eerwaarden Rector nog maar altijd niet duidelijk te kunnen worden dat eene *stichting*, eene aan eene fictie van het Recht ontleende Rechtspersoon, niet alleen iets anders is, maar bovendien aan hare beheerders geheel andere eischen en verplichtingen stelt dan een „*vriendenkring*", „*collegie*", historielievende club, of welk woord men aan het gezellig verkeer en samenkomen van eenige personen van gemeenschappelijken smaak wil toekennen.

Welnu in 1883 werd door den Eerw. Heer B. H. Klönne in vereeniging met enkele anderen, een „*vriendenkring*"

opgericht, *„een club”* gevormd, te samen gebracht, in het leven geroepen en uit dien vriendenkring ontwikkelde zich in 1887, krachtens bovengenoemde acte een zelfstandig subject als rechtspersoon „de Stichting de Amstelkring.”

Beschouwt men die als zoodanig, en dit karakter in hoofdzaak, dan is deze *„nieuwe instelling”* eerst in 1887 als stichting opgetreden; vóór dien datum bestond alleen een kransje, een club van goede vrienden en kennissen, welks ontstaan men bezwaarlijk met het woord stichten kan aanduiden, evenmin als men van het stichten van een kaart-, kegel- of sportclub pleegt te spreken.

De meer vermakelijke dan afdoende bijzonderheid, dat (men begrijpt, bij het klinken der bokalen en het fonkelen van den wijn) naar aanleiding der initialen A. K. éénmaal de woordspeling Auctore Klönne werd gebezigd zal ook in het betoog des Eerw. Schrijvers meer als verluchting, dan als historische bewijsgrond moeten strekken voor den naam, welke het jeugdig gezelschap bij den doop ontving.

Maar het niet vasthouden aan den gulden regel „qui bene distinguit, bene docet” heeft ook andere bezwaren, die aanleiding geven tot verwarringen en misvattingen, waaraan wellicht niet het minst de houding van den Eerw. Schrijver de laatste tijden is toe te schrijven en die ook oorzaak zijn dat ZEerw. in zijn opstel zeer vreemde begrippen ten beste geeft over de vraag van *„het ontginningsterrein”* tusschen Begijnhof en Amstelkring.

Konden de vroegere leden van den vriendenkring, naar willekeur eenzijdige en *„wederzijdsche verbintenissen”* onderling en tegenover derden aangaan, later als beheerders van het vermogen, door welks afzondering een zelfstandig subject als rechtspersoon geschapen werd, m. a. w. als regenten van de Stichting de Amstelkring, zijn en blijven zij streng gebonden aan de statuten, die als richt-

snoer voor hunne rechten, maar ook voor hunne verplichtingen onaantastbare eischen stellen.

In die statuten, aan welker uitvoerige besprekingen door den Eerw. schrijver IN PERSOON is deelgenomen, die DOOR EN MET HEM zijn vastgesteld, alvorens zij ter goedkeuring aan de Hooge Kerkelijke overheid werden aangeboden, wordt met geen enkel woord gerept van eenige uitsluiting op welk historiesch gebied ook van het Katholieke Amsterdam.

Zonder eenig voorbehoud, werden die statuten door Haarlem's doorluchtigen Kerkvoogd bekrachtigd en met geen woord werd de concurrentie met het toen *reeds bestaande Museum* (?) of de collectie op het Begijnhof, waarvan den Eerwaarden schrijver *„ambtshalve* de zorg was *„opgelegd*", uitgesloten.

Ook het Haantje *persoonlijk „oud en eerbiedwaardig*" (onafhankelijk van de vraag of het rechtstreeks dan wel zijdelings als opvolger der Oude Kerk is te beschouwen), werd met de door den vriendenkring op Amsterdamsch kerkelijk en ander gebied verworven curiosa, op den 1sten Juni 1887, het hoofdbestanddeel van een tot een bepaald doel afgezonderd vermogen en als zelfstandige rechtspersoon optredend.

Die „stichting" draagt den naam de „Amstelkring" en haar geboorte is geheel iets anders en oneindig meer dan een *„tijdstip van onverwachte bloei en ontwikkeling*" van een vriendenkring, die juist dáárdoor op dat oogenblik, als zoodanig ophield te bestaan.

In het bewustzijn harer rechten en verplichtingen, blijve zij een merkwaardige bladzijde vullen in het geschiedboek van Amstel's Katholiek leven en hare poorten wijd geopend houden, voor een ieder die rechten zal weten te eerbiedigen en verplichtingen te begrijpen.

November 1893. De Regenten van den Amstelkring.

VOORMALIGE KERKELIJKE GOEDEREN

TE

ASSENDELFT.

Bij de voorgenomen regeling en beschrijving der archieven van de gemeente en den polder Assendelft vonden wij een tweetal documenten, welke eenig licht verschaffen betreffende de bezittingen van de voormalige Sint Odulphus-kerk alhier [1]) en waarvan wij den inhoud belangrijk genoeg achtten om ze af te schrijven, ten einde er bij gelegenheid een plaatsje voor te verzoeken in de „Bijdragen." Wij hopen de lezers geen ondienst te doen met de mededeeling ervan, te meer omdat er nog niet zóó veel belangrijks aangaande onze parochie is bekend gemaakt, of hetgeen wij thans op het oog hebben, zal nog wel bij enkelen welkom zijn.

Het eerste is wat wij nu zouden noemen eene „Instructie" voor den koster, van den jare 1472, bevattende tevens eene opgave van de toen aanwezige kerkegoederen, welke men „losse" of „roerende goederen" zou kunnen noemen; het andere is een lijst van „onroerende" goederen, waarop zakelijke rechten ten behoeve van de kerk en de altaren waren gevestigd. Deze lijst is van omstreeks 1646, zooals mag worden opgemaakt uit een aanteekening tusschen de eerste en tweede post van het onderdeel „Renten." [2])

1) In 1851 afgebroken. De toren, oorspronkelijk geheel van steen, werd in 1842 halverwege afgebroken en van een houten omloop en spits voorzien. Deze houten bovenbouw brandde op 17 Juli 1893 door het hemelvuur getroffen, af, doch zal wel weer opgebouwd worden.

2) Zie hierachter pag. 247, noot 1.

Uit beide stukken blijkt, dunkt ons, dat de oude Sint Odulphus-kerk zich eenmaal in tamelijk goeden doen bevonden heeft.

Opmerking verdient, dat in de „Instructie" gesproken wordt van het „hoog-Altaar", een „H. Kruis-" en een „O.L.V.-altaar", terwijl in het andere stuk een „St. Jacobs-, een St. Anthonis- en een St. Anna-altaar" worden genoemd. Wij laten beide stukken in hun geheel hier volgen:

Ordre ende Last van de Coster nopende de verwaringe van de ornamente ende 't cieraet van de kercke van 't jaer 1472.

(Door eene andere hand is hieronder geschreven:

Daar een lijst in is van dezelven goederen.
Mocht wel in de Handvesten staan). [1])

En sijn alsulcke ornamenten juelen [juweelen] of gueden als den Coster der kerken in Assendelft bevolen sijn of werden te bewaren als hiernae ghescreven ende ghenoemt staen, welke gueden die coster voersz. eerlic regieren ende wel bewaren sel van alle hinder ende (ver)sumenis die daar in ghescien mach ende in den dienste goeds die voert te halen, te besighen of te laten besighen ende weder op te vouden eerlic ende op te beslueten ende wel te bewaren een yghelijck nae sijn toebehooren als dat betamelic is.

Voert sel dese coster voersz. elkes jaers eens, te weten twisschen den goeden vridach ende die octaef van paeschedach alle die gueden na ghenoemt of gheroert voert halen te presentieren ende laten bescouwen den ghemeen kercmeesteren der kerken voersz. omdat diegheen die laetste kercmeesteren opten goeden vridach ghecoren sijn moghen sien ende weten van wat goederen si voechden ghecoren ende gheset sijn.

Ende dit sel oec gescien in teghenwoerdichheit der cureiten of

---

1) Hier wordt stellig bedoeld de uitgave der handvesten, keuren enz. van Assendelft Anno 1768; 't stuk komt daarin niet voor.

vicecureiten ende der alteresten der kerken voersz. Ende wat gueden daer dan ghebrekende moghen wesen hetsi cleijn oft groet ende tot allen tiden den kercmeesteren in dier tijd wesende van der kerken weghen op rechten ende betalen sonder enich weder segghen.

Voert waer dat saec dat tot enighe tiden van den jaer die coster der kerken voersz. gheboerde den dienst voersz. over te gheven of dat hi storve, soe sel hi of sinen erven of sijn borghen van sine weghen weder kueringhe doen den kercmeesteren der kerken voersz. in dier tijt wesende van alle alsulcke gueden als hierna gheroert staen ende hem bevolen waren te bewaren eerlic ende sonder enighe versumenis redelic bi hem ghesciet.

Ende waer dat saec dat in die overkueringe enich ghebrec gevonden worde ende te vollen alle dinc niet voldaen en worde als dat behoert ende hierna gheroert staet; dat sel die coster of sijn erven of sijn borghen voersz.; den kercmeesteren der kerken voersz. in dier tijt wesende van der kerken weghen voernoemt redelic oprechten, betalen ende voldoen sonder enigh wedersegghen.

Ende dit sijn die gueden naegeschreven.

Item ten eersten een sulveren cibori vergult ende twie sulveren bussen daer men die sacramente in doet.

Item een cleijn sulveren cop daer men abluci mede gheeft.

Item een sulveren lepel.

Item een sulveren monstranci.

Item een houten arc mit leer betoghen daer men somighe tiden die sacramenten in doet.

Item twie cleijne sulveren vaten vergult te samen daer men dat creesdoem ende die olie der jongher kinder in doet.

Item noch een cleijn sulveren vat daer men die sieken uut olyt.

Item een boec daer men die jonghe kinder uut kerstent ende die sieke uut olyt ende die doden uut beveelt te samen in een boec ghebonden.

Item noch een cleijn boec daer men uut olijt den sieken alleen.

Item drie sulveren kelcken vergult ende een yghelic mit een pateen.

Item twie sulveren scalen.

Item twie sulveren ampullen.

Item twie sulveren lepelen.

Item ses tinnen ampullen, ende een tinnen can van een hal menghelen daer men die wijn mede scenct.

Item een matalen lancer mit een matalen wiroeckvat.

Ende twie stinen cruken daer men wijn in haelt tot somighe hoechtiden van den jaer.

Voert is oec in der kercen voersz. een scoen roet fluelen casuffel mit een tunicael roc alleens en elc mit sijn toebehoren.

Ende noch een tunicael roc van roet sarc daer niet toe en is.

Item een groen casuffel mit een wit cruusbant ende mit sijn toebehoren, dat men aposteldaghen an doet.

Item een dominicael roet ornament ende mit een feriael roet siden ornament een ijghelic mit sijn toebehoren.

Item noch twie guede alften behorende tot dese vijf ornamenten voersz. alsoe dat totten hoghen outaer behoren seven alften.

Item twie witte casuffels sonder toebehoren in der vasten an te doen.

Item drie en twintich ghewiede outaerdwalen totten hoghen outaer.

Item twalef hant dwalen.

Item drie oude dwalen, behalven die clederen die heilighen mede te decken in der vasten.

Item vijf choerclederen voer den vicecureyt ende twie voer die coster ende noch twie voer die coraels.

Item seven matalen candelaers ende twie tinnen candelaers.

Item twie groete velamina templi.

Item totten heilighen cruus outaer is een scoen blaeu fluelen casuffel mit een vergult ghebeelt cruusbant mit sijn toebehoren daer men hoechtijts op den cruusoutaer mede doet den dienst.

Item een ander casuffel van blaeu sarc ghemaect mit sijn toebehoren daer men den dienst mede doet op alle vierdaghen. [1])

Item noch een ander roet casuffel mit een groen cruusbant ende mit sijn toebehoren, dat men feriael daghen an doet buten der vasten.

Item een wit casuffel mit een alft in der vasten an te doen.

Item twie outaerclederen voer dat cruusoutaer behalven die outaerdwalen.

Ende een cleet dat men hanct op S. Catrijn.

Item onse vrouwe heeft twie mantelen behalven die outaerdwalen.

Item tot onser vrouwen outaer is een swart feriael casuffel mit sijn toebehoren.

---

1) Feestdagen, dagen als Zondag te *vieren*.

Item drie goede missalen en twie gradalen, ende een out dat ontbonden is.

Item een somer antiffenael, ende een somer en een winter antiffenael te samen.

Item een nuwe antiffenael een winter stuc.

Item twee souteren [psalmboeken].

Item een oud somer en winter antiffenael te samen ende is ontbonden.

Item twie lectionalen voer die scoelkinderen, een somer ende een winterstuc elx bisonder ende sijn ontbonden.

Item twie ordunen mit twierhande statuten te samen in een boec ghebonden.

Item ses paer borden.

Item een ketel daer men wiwater in maect.

Item een blaeuw linnen cleet tot die tabernakel daer men tot somighe hoechtiden van den jaer dat sacrament onder draecht om die kerc.

Item boven alle dese ornamenten, juelen of gueden voersz. der kerken voernoemt, soe wert den coster noch bevolen ende in sijne bewaringhe gheset alle ander cierheiden cleijn ende groet hoe si ghenoemt moghen wesen ende in der kercen sijn ende om der cortheit willen hier niet ghescreven noch ghenoemt en staen die overmits enighe versumenis des costers moghen werden verloren indien dat hi tot die sloten der kerken niet en saghe die te bewaren, te sluten of te ontsluten als dat betamelic ende behoerlic is.

Voert waer dat saec dat in toecomende tiden enighe juelen of cierheiden voersz. der kerken voernoemt van gherechter sleet te niet ghingen of noch ander notabel cierheden in der kerken voersz. quamen ende hier niet ghescreven noch ghenoemt en stonden soe sel men dan dese sedulen vernuwen ende verscriven in manieren als voer gheroert is, ende die juelen of gueden anghecome dier in te scriven ende die gueden die ofghegaen sijn van gherechter sleet daer wt te laten.

Alle dinc sonder erghelist.

En dese sedulen zijn twie alleens die een uut den anderen ghescreven ende ghesneden doer dese vier letteren als **k**, **e**, **r** ende **c** van denwelken die een hebben die kercmeesteren der kerken voerseit ende die ander heeft die coster voernoemt.

Gheschreven in 't jaer ons heren dusent vier hondert twie ende tseventich op sinte gheertruiden dachen inder vasten.

Item boven alle goeden voersz. is noch die coster der kerken voersz. bevolen te bewaren een blauue cap mit een roet voer binnen en buten van linnen laken ghemaect.

(Naar het origineel op het gemeentehuis te Assendelft letterlijk overgeschreven).

Wat er van de in deze „Ordre" vermelde goederen in latere tijden geworden is, kan natuurlijk niemand zeggen. Misschien zijn er enkele van bewaard gebleven tot na de hervorming en bestaan zij wellicht nog, wat, aangenomen dat de parochie-kerk naar alle waarschijnlijkheid niet gebeeldstormd werd, niet tot de onmogelijkheden behoort. Anderen zullen wel, door ouderdom versleten, in het ongereede geraakt zijn. (Zie betreffende den „beeldenstorm" alhier: de verklaring van past. Henrici in de Bijdr. Dl. X, blz. 396 en „Handvesten v. Assendelft" (Amst. 1768).

ASSENDELFT.

Pastorye innekomen, Eeuwige Rente jaerlijx verschijnende, primo Novemb. [1])

1. Vooreerst competeren d'voorsz. pastorye een eeuwigen rente van lx £ 's jaers, staande ten laste van Barent & Claes Nielen versekert op een stuckie lant groot ontrent iij^m [2]) roeden, leggende op de vliet [3]) verschenen alsvooren.

Ende komt nu ten laste van Niel Roelofs . dus alhier lx £

2. Noch een Rente van liiij £ sjaers, staende op vijff gaerden lants leggende in Jan Banningen weer, spreeckende tot laste van Jan Garbrants, verschijnende als voren.

Ende komt nu tot laste van Baert Huijgen jx £ x st. Jan Willem Keesen vj £. Aechte Gerrits, weduwe van Jan Banning

---

1) In dorso van 't onderstaande document staat geschreven: Lijnste van de pastorye goeden gemaeckt bij kerckm^r.

2) iij^m = 3000.

3) Op de „Nauwe Vlietsloot" ligt thans nog een perceel, bekend onder den naam van de 3000 roeden.

iiij £. Maerten Jans xij £. Claes Jacobs Glasemaker vij £ x st. Claes Cornelisz. en Aecht Jans xv £. komt tsamen liiij £ dus alhier . . . . liiij £

3. Noch een erffel. ofte eeuwige rente van 1 £ 's jaers spreeckende tot laste van Wouter Willems, staende op een gerecht derde part van xjx morgen, xxviij roeden. [1])

Verschijnende mede alsvooren.

Ende komt nu tot laste van de kinderen van Wouter Willems xv £ x st., Cornelis Claes Janzoons kinderen xij £ x st., de weduwe van Pieter Cornelis Jongelinge xxij £.

Komt te samen ter somma van 1 £ dus alhier . . . 1 £

4. Noch eene eeuwighe Rente van 1 £ 's jaers, staende op een derde paert int geheele weer, genaemt Claes Vaersweer, groot int geheel 12696 roeden [2]) („in drie morgen en op een achte paert van een morgen" de aangehaalde woorden later doorgehaald) houdende tot laste van Cornelis Huybrechts mede verschijnende als vooren.

Ende komt nu tot laste van Maerten Roeloffs vj £ xiij st., d'erffgenamen van Claes Dirck Huyberden [3]) vj £ iij st. iiij penn., Jan Simonsz. Boer x £ vj st. iiij penn., Jan Allerts Coning iiij £, Cornelis Willem Egberts viij £, Claes Jan Claes Vaers x £, xvj st., „Dirck Theunisz. iiij £ ij st. viij penn." ('t Aangehaalde later doorgehaald). [4])

Komt tsamen 1 £, dus alhier . . . . 1 £

5. Noch een eeuwighen rente van xij £ 's jaers, staende tot laste van Pieter Claesz. Ende is versekert op xij^c^ en xiiij roeden landts insgelijx verschijnende als voren. [5])

Ende komt nu tot laste van Simon Pieters dus alhier xij £

6. Noch een gelijcke erffrente van xij £ 's jaers, staende tot laste van Claes Cornelisz., versekert op een stuckie landt van viij^c^ xcvj roede, mede verschijnende als voren.

---

1) Later terzijde geschreven: „leggen in jongelinx weer."

2) Later bijgeschreven: „comt oversulcx op de pastory aldaer over syn ⅓ part 4232 roeden. Comt in morgentalen vijff morgen, 232 roeden."

3) Huibertzoon.

4) Later bijgeschreven: „Dese lasten van iiij £, ij st., viij penn. staende hieronder op Dirck Theunisz. heeft Jan Gerrits van nu aen aengenomen tot sijn laste oft jaerlijx belooft te betalen."

5) Later bijgeschreven: „gen^t^ (genaemt) De dyckmeed, leggende in Dirck Suijckers weer."

Ende komt nu tot laste van Jan Claes Jan Baerts kinderen iiij £, Engel Roelofs met haer kinderen iiij £ ende Jan Allerts Coning vier £, versekert op xij^c xiiij roeden landt, leggende achter die huysen in Claes Heynen weer.

Dus alhier d'selve . . . . xij £

7. Noch een eeuwige rente van x £ 's jaers, staende tot laste van Maerten Claes, versekert op [1]) „xj roeden landts, leggende in Dirk Suyckers weer." (De aangehaalde woorden later doorgehaald en waarschijnlijk te gelijkertijd ter zijde geschreven, zie noot 1 hieronder).

Ende komt nu tot laste van Cornelis Willemsz. Schimmelpenn. [2])

Dus alhier d'selve . . . . x £

te samen 248 - 0 - 0

Erffpachten.

Vooreerst bruyckt Jan Dirck Everts in erffpacht seecker landt leggende met hem gemeen des jaers xxviij st.

Ende wert nu betaelt bij Griet Jan Dirck Everts.

Gerrit Janss. Huygen gebruijckt in erffpacht een gaerde landts in 't groote weer, verschijnende St. Lucie.

des jaers . . . . vj £ v st.

Ende komt nu tot laste van Claes Woutersz. j £, v st., iiij penn., Maerten Roeloff Jaspers xij st., Claes Jan Gerrit Huygen iiij £, vij st., xij penn.

Komt tsamen genoemt . . . . vj £ v st.

Jan Claess. cum Socijs heeft in erffpacht die Vlietsven des jaers ij £ x st.

Ende comt nu tot laste van Claes Claesz. wijve.

Ende noch hebben Gijsbrecht, Jan Dirck Niels erffgenamen in erffpacht seker land, sijnde groot ij geersen.

Betaelen jaerlijx . . . . vj £ v st.

---

1) Later bijgeschreven: „de helft van een stucke landt genaemt „de meedt" leggende in Dirck Suyckers weer, groot in 't geheel 1186 roeden, comt over de helft 593 roeden.

2) Cornelis Willemsz. Schimmelpenn(ingh). Omtrent dezen en zijne verhouding tot pastoor „Beyert" later wellicht meer. Schimmelpenningh of Schimmelpenninck, destijds eene gegoede Katholieke familie alhier, thans niet meer bekend, vermoedelijk uitgestorven.

Ende komt nu tot laste van Cornelis Janss. Huypen, versekert op een stucke landt, genaemd Gerrit Heinrix ven, leggende op de Vlietsloot.

De erffpacht tsamen . . xvj £ viij st.

Renten.

De kinderen van Allert Jacops betalen jaerlijx eene rente van xxiij st. vj p.

Ende wort nu betaelt, d'een helft bij Jan Cornelis Heyloo, Maerten Allerts een vierde paert ende Niel Cornelis Jaspers 't ander vierde paert.

Losbaer volgens de resolutie. [1])

Claes Peet en Mary Steffens als erffgenamen van Dirck Bauesz. [2]) een jaerlijxe rente van xxij st.

Ende comt nu tot lasten van Jan Jacobs Lauwen (of Louwen) versekert op een stucke landt genaemt „de Kattekamp", leggende in Alkes weer.

Losbaer de penn. xx. [3])

Ende Pr Heyn betaelt jaerlijx een rente van xxviij st.

Ende komt nu tot laste van Mary Heinrix, versekert op een stucke landt genaemt „De Buyt Keijck" in Eckjes weer. [4])

Alle dese voornoemde binnen gescholde renten bedragen jaerl. ('t welck bij de kerckm^r als vooren werden verantwoort) ter somme van . . . . tsamen iij £ xiij st. vj p.

Innekomen van de Outaren.

Eerst van St. Jacobs-outaer.

Anna Claes Nuysters moet jaerlijx betaelen aen 't voorsz. outaer v £.

---

1) Later bijgeschreven: Dese rente heeft Jan Cornelis Heijloo tot sijn laste van voort aen alleen aengenomen te betaelen.

Actum den xx Martio xvj^c ses en viertigh.

In kennisse van mij

(Get.) Dirck Huygen, Schoolm^r tot Assendelft.

Later bijgeschreven : Jan Cornelis hebbe afgelost a° 1651 xxiij st. vj p.

2) Bauesz., voor Bouwensz.

3) Later bijgeschreven: Jan Jacobs Louwen afgecoft a° 1651 de xxij st.

4) Later bijgeschreven: Pieter Heyndriks de xxviij st. afgecoft a° 1651.

Ende komt nu tot laste van de kinderen van Cornelis Jansz. van de Laen.

Losbaer met honderd gulden hooftgelt. [1])

D'erffgenamen van Jan Cornelis Kock sijn jaerlijx schuldigh te betaelen xviij st.

Ende wert nu betaelt bij de kinderen van Cornelis Dirck Steffens.

Losbaer met xviij gulden hooftgelt. [2])

Ende Thomas Janss. is mede jaerlijx schuldigh te betaelen xx st.

Ende wert nu betaelt bij Jacob Claes Jan Baerts, versekert op een huijsge en erve, staende bij de kerck, belent ten noortoosten des predicants erve en ten suytwesten de kinderen van Cornelis Aelberts.

Losbaer met xx gulden hooftsom. [3])

Somma des Innekomen van die voors. outaer beloopt jaerlijx volgens dese binnengestelde partijen in all[es] tez[amen] vj £ xviij st.

S. Anthonis Outaer.

Erffpacht.

Dirck Jannen volck gelden jaerl. van erffpacht van vijf gaerden landts de somma van . . . . xviij £

Ende komt nu tot lasten van de kinderen van Wouter Jacob en Trijn Jong Willems jx £, Dirk Cornelis Mayer iiij £, x st., Claes ende Corn[s] Baerts Boschmans j £, vij st. De kinderen van Dirk Gerrits j £, xvij st., de weduwe van Jacob Thijsen x st., Arent en Baert Floren iiij st. en Jan Engels xij st., monteren tsamen ter somma van . . . . xviij £

Onlosbaer als erffpacht houdende op Dirck Jannen off Jong Willems weer.

S. Annen Outaer.

Dirck Frederixs is schuldigh een rente verschijnende op Maydagh tot . . . . xv st.

---

1) Later bijgeschreven: Dese 100 gulden hooftsom bij Jan Cornelis van de Laen afgelost a° 1651.

2) Later bijgeschreven: Dese 18 gulden hooftsom bij Claes Cornelis Steffens afgelost a° 1650.

3) Later bijgeschreven: Jacob Claes Jan Baerts afgelost a° 1651 de xx gulden hooftgelt.

Ende komt nu tot Willem Jacobs Kuijpers laste, versekert op een stuck landt genaemt „De Cleine buitenkamp" in Alkes weer.

Losbaer volgens de resolutie. [1])

Deze naervolgende perceeltgens rente komen aen der kercke en staen buijten de administratie van den ontfanger van de Pastorie goederen. [2])

Als eerst soo is Pr Allerts Coning aen de kercke alhier schuldigh een stuyver, acht penn. [3]) . . . . j st. viij p.

Floris Pieters alias Cleyn Floor is mede schuldigh aen de kercke alhier jaerlijx de somma van iij gul. iij st. [4])
dus alhier . . iij gul. iij st.

Claes Wonters is insgelijx schuldigh jaerl. aen de kercke alhier ij st. [5]) dus alhier. . . ij st.

Dirck Engels Bieren is mede aen den kercke alhier jaerlijx schuldig ij st. [6]) dus alhier. . . ij st.

Steffens weer moet jaerl. mede aen de kercke alhier betaelen de somma van vier gulden, vier penningen. Ende wert verdeelt in maniere hiernavolgende: [7])

Maerten Steffens xv st., ij penn., Heinrick Steffens erffgenamen j £, vj st., ij penn., Jan van 't Veer xvij st., Cornelis van de langelaens volck xiij st., viij penn., Claes Roeloff Simons v st., viij penn., de weduwe van Jacob Claes Prs. j st., viij penn., de kinderen van Dirck Aalb. Gerrids j st. viij penn.

Komt tsamen ter somma van . . . . . . iiij £ iiij penn.

De kinderen van Cornelis Claesz. Nomen betaelen jaerlijx aen de kercke alhier de somma van ij £, x st. [8]) . . ij £ x st.

---

1) Later terzijde geschreven: Willem Jacobs Kuyper afgelost ao 1651 de 15 gulden hooftsom.

2) Terzijde staat: Afgelost.

3) Later bijgeschreven: Dese 1 stuyver 8 penn. hooftsom bij Pieter Allerts Koning afgelost ao 1651.

4) Later bijgeschreven: Dese 3 guld. 3 st. hooftsom bij Pieter Floris afgelost ao 1651.

5) Later bijgeschreven: Dese 2 st. hooftsom bij de kinderen van Claes Woutersen afgelost ao 1651.

6) Later bijgeschreven: Dese 2 st. hooftsom bij Dirk Engels en afgelost ao 1651.

7) Later bijgeschreven: Dese 4 gul. 4 pen. hooftsom int geheel afgelost ao 1651.

8) Later bijgeschreven: Dese 2 guld. 10 st. hooftsom bij de kinderen van Cornelis Claes Nomen afgelost ao 1651.

Dese bovengeschreven pacht in ter tijt betaelt wordende bij de kinderen van Cornelis Claesz. Nomen voornoemt is begrepen in seeckere oude brieff [1]) beginnende:

Ick Barent Jansz., Schout etc. houdende op eenen Cornelis Cortensz., inhoudende een rente van drie gulden min vijff stuyvers, losbaer den penning twintigh van dato den xxx Januario anno xv^c lxij.

Jan Cornelisz. Boer mede jaerl. aen den kercke alhier, die somme van iiij £, v st. [2]) . . . . dus alhier iiij £ v st.

Ende dat uit krachten van seeckeren *Brieff*, Beginnende, Alsoo 't sedert den aenvanc van dese inlantsche oorlogen seeckere oude desolate cleyne worffjens sijn blijven leggen competerende de altaren tot Assendelft, sulx dat de Heeren Staten van Hollandt gelieft heeft gehadt de kerckm^r te admitteren die voorsz. worfkens te mogen vercopen ende die penningen daervan komende te destineren tot reparatie van de kercke tot Assendelft etc. Soo ist dat de tegenwoordige kerckmeesteren tot Assendelft, Claes Dirxs, Baert Janss. Gael en Gerrit Havixs., ten overstaen van Schepenen uytgegeven hebben aen Cornelis Pietersz. een worfge genaemt St. Anthonis worfge [3]) in erffpacht van vier gulden, vijff stuyvers 's jaers, geteyckent onder de handt van Corn^s Pietersz. in dato den xx April xv^c tnegentigh.

Jan Cornelisz. Boer voornoemt noch aen kerck alhier schuldich ij st. [4]) . . . . dus 0 – 2 – 0

---

1) Deze brief-zelf is niet gevonden.

2) Later bijgeschreven: Dese 4 guld. 5 st. hooftsom bij Jan Corneliss. Boer afgelost a° 1651.

3) St. Anthonis-worfge. Dit is stellig hetzelfde driehoekvormige perceeltje land aan de binnenzijde van den Assendelver zeedijk, dat thans nog „Theunisjeswerf" genoemd wordt en aan genoemden zeedijk toebehoort.

4) Later bijgeschreven: Dese 2 st. hooftsom bij Jan Corneliss. Boer afgelost a° 1651.

Nemen wij deze inkomsten alle bij elkander dan krijgen wij de volgende

RECAPITULATIE.

1. Eeuwige rente	248 g. —	— st. —	p.
2. Erfpachten	16 〃 —	13 〃 —	〃
3. Renten (losbare)	3 〃 —	13 〃	6 〃
4. St. Jacobs outaer	6 〃 —	18 〃 —	〃
5. St. Anthonis outaer	18 〃 —	— 〃 —	〃
6. St. Annen 〃	— 〃 —	15 〃 —	〃
7. De kerk buiten administratie van den ontfang der pastorye goederen . . .	14 〃 —	5 〃	12 〃
Te zamen	308 g.	5 st.	2 p.

In 1650 en 1651 werd de betaling afgekocht [1]) van:

3. Renten	3 g. —	13 st. —	6 p.	dus alles.
4. Inkomen van St. Jacobs altaar	6 〃 —	18 〃 —	—	id.
6. Idem St. Anna altaar. . .	— 〃 —	15 〃 —	—	id.
7. Goederen buiten admin. van den ontv. der pastorye goederen	14 〃 —	5 〃 —	12 p.	id.
Te zamen	25 g. —	12 st. —	2 p.	

Er bleef dus toen nog verschuldigd 282 g. 13 st. per jaar; in 1743 bij den afkoop (waarover straks) was het montant 182 g. 5 st., zoodat er na 1651 nog ruim *f* 100 moet afgekocht zijn, waaromtrent wij echter tot heden niets hebben gevonden. Enkele bijzonderheden mogen ten slotte hier nog worden vermeld.

Op 21 December 1728 [2]) werd door Schepenen en Vroetschappen bepaald dat Kerkmeesteren voor het ophalen der „pastorye" zouden genieten 20 stuivers daags en voor het verrekenen der „pastoryegelden" tot Delft, vergoeding van reiskosten.

Hieruit blijkt, dat de „Staat" zich ook in onze ge-

1) Zie de kantteekeningen in de lijst zelve.

2) Notulen der Vroetschap van 1681 tot 1768, pag. 82 (Gem. Archief).

meente van een deel der kerkelijke goederen had meester gemaakt.

Op 25 Januari 1743 vinden wij aangeteekend [1]):

„En is ter vergaderinge voorgedragen dat gelijk bewust was dat nog eenige landen in de jurisdictie van Assendelft lagen, alwaer een Eewigdurende rente oft Pastorygelden op gevestigd stonden int geheel monteerende een somma van *f* 182 – 5 – die niet anders conden werden afgelost als bij een geheel weer [2]) of alle tegelijk. En in sodanigen een geval conden afgelost worden tegen den penning vijfentwintig aan het Cerkelijke comptoir tot Delft.

En overmits gemelte landen aan verscheydene Eygenaren waeren toebehoorende, die alle niet eevenveel gelegendheyd hadde om deese vrijkopinge te konnen (doen) en also de gegoede beneffens de andere met deese last bleeven sitten.

Of men indient mogte geschieden deese gelden voor het Dorp zoude kopen tegen den penning vijfentwintig en dan aan soodanige persoonen, die genegen waaren af te copen en alsoo dan in plaats van honderd dan eenige pennegen meer te bedingen voor dat elk Partikulier hetselve dan konde doen en alsoo het profijt te imployeren tot het dorp en die geen meer wilde geeven als tegen

---

1) Notulen als voren, pag. 146.

2) Weer. Waarschijnlijk aan het oude Dijkrecht ontleende naam eener plaatselijke indeeling. Er werd onder verstaan eene groep van landerijen tusschen twee hoofdslooten gelegen, Zoo'n weer had een aangewezen deel in den dijk te onderhouden en van dit deel kreeg ieder perceel „morgenmorgens gelijk" zijne portie.

Assendelft was in die dagen gesplitst in vier vierendeelen, n.l. „'t Nesvierendeel, 't Woud-, 't Kerk- en 't Broek-vierendeel." De oorsprong dezer benamingen, welke op kaarten van de 17e en 18e eeuw gevonden worden, is uit den plaatselijken toestand wel te verklaren. Elk vierendeel bevatte een zeker aantal „weeren." Van sommige is de ligging nog bekend, o. a. van „'t Damweer, Snijdersweer, Klokhuisweer" en andere, terwijl die namen in den mond der bevolking nog voortleven.

de penning vijf en twintig, dat men daar de rente of zoude houden tot soolange als hij meede een geheel weer [1]) conde afkopen.

Waarop met alle stemmen is geresolveert omt gemelte pastorygelt af te kopen."

De afkoop heeft werkelijk plaats gehad en nog wel in hetzelfde jaar 1743. Wij lezen in de notulen der vroetschap meergemeld [2]):

„Op huyden den 21 October 1743.

Is bij Scheepenen tot Assendelft geresolveert ingevolge van de Resolutie van dato den 25 Januar. laastleeden bij Schepenen en Vroetschappen deeses dorps genomen. Vermits de Pastorygelden of Eewigduurende Renten ten kerkelijken cumtoir generael van Hollant tot Delft bereyts op den 3 deeser maand Octob. waren afgelost als:

Eerstelijk over het cappitaal van vier distincte posten renten bedraagende jaerlijks een somma van 176 guldens gelost tegen den penning *f* 25 g.

Bedraegende een somma van . . . . *f* 4400.—

Mitsgaeders nog een Erfpagt van 6 gulden en vijf stuyvers jaarlijks, gelost tegen den Penning *f* 48.— gulden.

Bedraegende een somma van . . . . „ 300.—

Dus te samen een somma van . . . . *f* 4700.—

Dat alle diegeene die geneegen was eenige van de genoemde Pastorygelden af te lossen, hetselve souden kunnen doen tegen Drie gulden tenhondert of den Penning *f* 33 – 6 – 10$^{2}/_{3}$ sonder onderscheijt. En te betaalen het lopende jaar rente ingang neemende met primo Novemb^{r}.

Actum op den Raathuyse tot Assendelft den datum ut supra. In kennisse van mij

(Geteekend) B. Werendlyn, Secretaris."

---

1) Zie noot 2 vorige bladzijde. 2) Notulen als voren, pag. 149.

Geruimen tijd bleef het voor ons eene vraag, op welke wijze de noodige gelden voor den afkoop waren gevonden en eene andere, hoe de gemeente ('t dorp) wel mocht hebben gestaan met de teruggave der afkoopsommen door de onderscheidene schuldplichtigen. De „Dorpsrekeningen" en de „Contra-boeken" [1]), benevens de rekeningen van kerkmeesteren der Hervormde Gemeente, geven op die beide vragen voldoende antwoorden.

Eerstens blijkt uit de „Dorpsrekening" van 1743 [2]) dat de afkoop geschiedde ten laste van het „Schot" m. a. w. de gemelde *f* 4700.— werd uit de Schotkas voorgeschoten, benevens de reiskosten, enz. gevallen op het bezorgen der gelden te Delft. Zien wij wat de „Dorpsrekening" hierover inhoudt.

„Uytgift op het Schot, etc.

1743		
30 Sept.	Aan D^s Johannes Schul medegegeven naart comptoir tot Delft om de pastorygelden af te lossen ten laste vant *Schot* . . .	*f* 4700.—
d°.	Nog aan deselve bet^t wegens oncosten vant gelt als andere op de reys gevallen	" 8 - 13
d°.	Nog voort zegel tot de quitantie voor den h^r Schul ten dien eynde . .	" — - 16
11 Oct.	Aan Cees van Syboude bet^t voort brengen vant gelt naer de schuyt om de pastorye af te lossen met eenige bootschappe ten dienste van 't dorp gedaan	" 1 - 16
	Te zamen dus	*f* 4711 - 5"

1) „Contra-boeken" zooveel als ontvang- en uitgaafboeken.

2) Berustende in het Gemeente archief.

Ten aanzien van de tweede vraag hebben wij lang in de meening verkeerd, dat er van de teruggave der afkoopssom niet veel voor „den Dorpe" terechtgekomen en de geheele zaak tenlangen laatste in het vergeetboek geraakt zou zijn.

Omstreeks 1744 vertoonde zich ook hier de gevreesde sterfte onder het vee, zoodat de boerenstand erg verarmde en met moeite de verschillende belastingen, als verponding, schot, morgengelden, 100e en 200e penning, enz. konde opbrengen.

In de „Contraboeken" vinden wij betalingen genoteerd over 5, 8, 10 ja zelfs in de twintig jaren loopende. Kwam iemand te sterven, dan had er afrekening met den „Dorpe" plaats. Meermalen komt het voor dat eene geheele nalatenschap niet voldoende was om alle achterstallige lasten te dekken. Vele huizen werden gesloopt en de opbrengst aan de dorpskas uitbetaald; tal van landerijen werden geabandonneerd, d. z. aan het dorp afgestaan omdat zij de daaropgevestigde lasten niet konden opleveren. Deze treurige toestand hield aan tot op het einde der 18e eeuw. Zij werd nog verergerd door buitengewoon hooge uitgaven tot behoud van den Assendelver zeedijk. In 1763 gaven de Staten-Generaal remissie voor de helft der verponding, later voor het geheele bedrag dezer belasting, wat gelijk stond met eene subsidie van p. m. *f* 6500 en *f* 13000.

Dit alles pleitte voor onze meening ten sterkste. Een nauwkeurig onderzoek echter van de „Dorpsrekeningen" enz. leverde ons het bewijs der onjuistheid van onze vermoedens.

Hieronder volgt eene opgave van de bedragen, welke wegens den afkoop werden terug ontvangen. Inmiddels betaalden zij, die niet konden of wilden afkoopen het jaarlijks verschuldigde aan de dorpskas in plaats van aan den Lande.

Nog in 1762 zien wij geboekt:

„11 May van Aagje Egberts Mout verponding etc., hier komt nog bij voor pastorye vant jaar 1762
3 gul. 18 st."

Wegens ontvangen afkoopsommen dan vinden wij in de rekening van

1743	van	Ds J. Schul voor de kerk	ƒ 192 – 15 st. – — p.	
	„	Gerrit Gerrits Jongearend	„ 450 – — „ – — „	
	„	denzelfde	„ 13 – 10 „ – — „	
	„	Pieter Claesz. Kieft . .	„ 66 – 14 „ – — „	
1746	„	Jacob Spruyt	„ 437 – 10 „ – — „	
1750	„	Jan Dirksz. Boet . . .	„ 250 – — „ – — „	
	„	Claas Huygen de Jongh.	„ 774 – 13 „ – 12 „	
1753	„	Johannes Jaspersz. . .	„ 110 – — „ – — „	
1754	„	Pieter Al (?) [1] . . .	„ 266 – 7 „ – — „	
1755	„	Barent Werentlijn . .	„ 41 – 19 „ – — „	
1759	„	de erfgen. Pieter Gerrits Koning	„ 200 – — „ – — „	
		Totaal	ƒ 2803 – 8 st. – 12 p.	

Na 1759 wordt in de dorpsrekeningen omtrent deze zaak niets meer vermeld. Er bleef toen nog onafgelost een bedrag van ƒ 1896 – 11 st. – 4 p. Het vermoeden lag voor de hand dat het hierbij gebleven was. De finantieële toestand der ingezetenen werd hoe langer hoe slechter en ... van onverplichte aflossing van schulden kon wel geen sprake zijn. Eene enkele maal vinden wij, zooals boven is vermeld, betalingen geboekt van de oorspronkelijke bedragen, na 1769 komt ook dit niet meer voor. Toch was de zaak der pastoryegelden niet van de baan.

1) Niet goed leesbaar. Wij vermoeden dat er „al" staat. Die naam komt meermalen elders voor.

Zij was in andere handen overgegaan, of juister gezegd, tot haren oorsprong (de kerk) teruggekeerd. Hoe dit in zijn werk gegaan is, mocht ons tot heden niet duidelijk worden. Een rekeningboek van de Nederd. Hervormde gemeente alhier [1]) vermeldt onder de ontvangsten:

Pastorijgeld van	1770	15 g.	17 st.	4 p.
id.	〃 1771	49 〃	17 〃	2 〃

In 1774 en volgende jaren wordt verantwoord 59 g. 7 st. 2 p., en mag dit dus als het normale verschuldigde jaarcijfer worden beschouwd. Vermenigvuldigen wij dit cijfer met 33, den penning waartegen de afkoop moest plaats hebben [2]), dan zien wij een merkwaardige overeenkomst tusschen het product dier vermenigvuldiging, 1958 g. 11 st., en het bedrag, 1896 g. 11 st. 4 p. dat in 1759 nog onafgelost gebleven was.

In 1780 wordt nog weder een afkoop ad 137 g. 14 st. vermeld, en het jaarbedrag tot 55 g. 7 st. 2 p. gereduceerd; in 1783 is 51 g. 7 st. 2 p., dus weer 4 gulden minder geboekt, zonder dat eene afkoopsom genoteerd wordt. Dit laatste bedrag komt onveranderd voor tot 1803, in welk jaar een bedrag van 6 g. 7 st. 12 p. door Klaas Vrouwe (de oude) werd afgekocht voor *f* 100.— en het jaarbedrag tot 42 g. 9 st. verminderd werd. Tot 1820 is het bedrag onveranderd gebleven. Hoe het na dien tijd met de „pastorye” gegaan is, kan niet met zekerheid worden gemeld. De rekeningboeken der Hervormde kerk, zijn, met uitzondering van het bovenvermelde bij den brand der pastorie van die gemeente in 1875 verloren gegaan; de bronnen voor de latere geschiedenis ontbreken alzoo. Volgens mededeeling van het Herv. Kerkbestuur

1) Van 1771—1820. Berust in het gemeente-archief.

2) Zie resolutie, pag. 253.

wordt nu sinds ettelijke jaren van de „pastorye-gelden" *niets* meer ontvangen. Oudere leden van dat collegie hadden er wel eens van gehoord, dat iets dergelijks bestaan had; den jongeren leden kwam de naam zelfs onbekend voor.

Assendelft, Augustus 1893. P. P. Landsman.

NASCHRIFT.

Tot onze niet geringe verwondering hebben wij nergens een spoor ontdekt van vaste goederen, die in eigendom aan onze oude parochiekerk zouden toebehoord hebben. In vorenstaande lijst worden alleen vermeld zulke goederen, waarop de Kerk of de Altaren eenig *zakelijk* recht (d. i. recht op zekere betalingen) geen *eigendomsrecht* konden doen gelden. De tegenwoordige Herv. Kerk bezit ook niets van dien aard. Toch zijn echter landerijen aanwezig, welker namen als bewijzen zouden kunnen gelden, dat zij eenmaal aan de parochiekerk hebben toebehoord.

Op blz. 239 gaven wij het vermoeden te kennen dat de toren der oude St. Odulphus-kerk wel weer zoude worden opgebouwd. 't Heeft niet zoo mogen zijn, daar een onderzoek der grondslagen het onbetrouwbare der paalfundeering aan het licht bracht. Hij werd gesloopt en met hem is het laatste overblijfsel van den godsdienstzin der oude Assendelvers verdwenen.

Van kerk en toren is in 's Rijks-prentenkabinet eene teekening van den schilder Pieter Saenredam (geboren 1597, † 1666) aanwezig. Het moet een heerlijk, in den lateren Gothischen stijl opgetrokken, gebouw geweest zijn.

Weet ook iemand iets omtrent stichtings-jaar, etc.?

Op de Noot van blz. 240. Na het afschrijven der „Ordre" vonden wij een „Vervolg der handvesten", enz., in de aangehaalde noot bedoeld, waar wij de „Ordre" *wel* aantroffen. Bij nadere kennismaking bleek het eene, ten deele ongecorrigeerde, drukproef te zijn. Vermoedelijk is de uitgave niet doorgegaan; of weet soms iemand beter?

P. P. L.

UIT DE VROEDSCHAPS-RESOLUTIËN VAN ALKMAAR.

Kruisen op de graven A[is] 1637 *en* 1638.

6 Juli 1637.

Es voorts gelesen copie van requeste vande predicanten van Limmen, Akersloot ende Castricum, versoekende geweert te hebben de cruysen vande graven aldaer. Ende es goetgevonden de gecomm[n] deser stede in tcollegie vande Gec. Raden deses quartiers te lasten omme daer aen de goede handt te houden dat de cruysen met ordre wechgenomen ende voor het toecomende geweert mochten werden.

8 Februari 1638.

Opde remonstrantie vanden heere Nieuburch dat eenige heeren vande dorpen opposeren tegens het amoveren vande cruysen op de graven. Es goetgevonden de resolutie vande Gecom[de] Raden op tselve stuck genomen te maintineren mits tselve eenparichlyck bij tquartier geschiedende.

C. W. BRUINVIS.

OVEREENKOMST

TUSSCHEN DE SINT JOOSTEN BROEDERSCHAP IN DE GROOTE KERK TE DORDRECHT EN HET GILDE DER VIJF NERINGEN ALDAAR TOT HET OPNEMEN VAN HET GILDE IN GENOEMDE BROEDERSCHAP.

1485, Februari 1.

Medegedeeld door Mr. J. C. OVERVOORDE, archivaris der gemeente Dordrecht.

De hieronder afgedrukte overeenkomst werd door mij gevonden onder de charters en papieren betreffende het Sint Lucasgilde of gilde van de vijf neringen te Dordrecht. Het origineel is geschreven op perkament en voorzien van eèn uithangend zegel in groene was van het Augustijnenklooster te Dordrecht. [1]) Deze overeenkomst kwam mij niet onbelangrijk voor om meer algemeen bekend gemaakt te worden, daar het een voorbeeld is van de opname van een wereldlijk gilde in eene reeds bestaande broederschap.

Uit het charter blijkt, dat de Sint Joosten broederschap bestond uit eene geestelijke vereeniging en het wereldlijk gilde der vleeschhouwers, hetwelk waarschijnlijk op gelijke wijze reeds te voren met de geestelijke broederschap was samengesmolten. Na de vereeniging waren er alzoo drie betrokken partijen, die, ofschoon tot eene broederschap verbonden, toch elk een afzonderlijk geheel vormden en een vertegenwoordiger in het bestuur bezaten. Daarnevens zetelden twee vrouwelijke bestuursleden als vertegenwoordigsters van de vrouwelijke leden. Bij de vereeniging wordt van beide zijden het reeds vergaderde ingebracht, hetgeen doet vermoeden, dat ook bij het gilde

1) Gilden archief, nº 900.

der vijf neringen reeds eene nadere aansluiting op geestelijk gebied had plaats gevonden en eene vereeniging was ontstaan met eigen finantien. Het is toch niet waarschijnlijk, dat het gilde bij zijn toetreden alle gildefinantien heeft ingebracht.

De leden van de drie toegetreden vereenigingen zullen gelijke rechten hebben en zelfs zullen de leden van de andere afdeelingen gerechtigd zijn om bij hunne begrafenis den vaan van Sint Joosten te gebruiken. Alleen wordt van de geestelijke leden een geringer entree geheven, welk voorrecht ook door de kinderen der leden (een ghetrout kijnt) zal gedeeld worden. De finantien van de broederschap zullen bestaan uit de entrees, de vergoeding voor het gebruik van de vaan bij de begrafenis en de offerpenningen der leden. Hiervoor zal men het onderhoud van het altaar en den dienst op Sint Joosten kermisdag bekostigen en den gezamenlijken maaltijd, welke op Sint Joosten dag gehouden zal worden. Dan zullen de bestuurders ook rekening en verantwoording doen en zullen de nieuwe dekens verkozen worden.

Het nieuw opgenomen gilde wordt gewoonlijk het Sint Lucas gilde genoemd of het gilde der vijf neringen. Het was een zoogenaamd verzameld gilde.

Oorspronkelijk behoorden tot het gilde de zilversmeden, ;,rye" makers, potgieters, beeldenmakers en glazenmakers. [1]) De zilversmeden traden later uit en gingen een eigen gilde vormen. [2])

---

1) Gilde privilege 1367, September 1.

2) In dit charter worden als verbonden bedrijven genoemd: tinnegieters, glazenmakers, beeldmakers, aardepottenmakers en lantaarnmakers. Later worden ook de leemplakkers afzonderlijk genoemd. In 1642 vormden deze met de tinnegieters, glazenmakers, blikslagers (lantaarnmakers) en pottenbakkers de bestanddeelen van het gilde. De borduurwerkers worden niet genoemd in de keur van 1463 en zijn dus waarschijnlijk tusschen 1467 en 1485 in het gilde opgenomen.

In 1485 behoorden tot het gilde de in het charter genoemde zes bedrijven, welk aantal reeds in 1487 (Februari 13) tot vijf werd teruggebracht door het uittreden der borduurwerkers. [1])

Het gilde bleef nu aldus samengesteld bestaan tot 1642, toen de schilders eene afzonderlijke confrerie gingen vormen.

Over de broederschap wordt noch in de keuren en bescheiden van het vleeschhouwersgilde, noch in die van het Sint Lucas gilde gesproken. Uit eene keur van laatstgenoemd gilde uit het jaar 1463 (Juni 25) blijkt, dat de gildebroeders van Sint Lucas eenmaal per jaar gewoon waren (art. 9) bijeen te komen en wel op Zaterdagavond na den omgang van het H. Sacraments gasthuis. Men at dan kaas of boter en brood en dronk bier, echter elk voor zijne eigene rekening. Zondag hierop werden de dekens verkozen en had de gildemaaltijd plaats na den omgang en voor noen; er werden dan schaapspooten en beuling met toebehooren rondgediend „ende als daer gheten is, so mach een ygelic ghiltbroeder gaen daer hem gelieft sonder verboren."

Tegen verschillende overtredingen worden in dezen keur wasboeten bepaald, eene enkele maal zelfs eene kaars van 6 ℔ was. Dit en de bepaling, dat „soe wanneer gekoert wort, dat men in eersten missen offeren sal, soe wie dan niet en offert mit synen gilde, die sall verboeren enen ouden braspenninck" [2]), toonen aan dat er reeds vóór 1486 eene nadere ontwikkeling van de beteekenis van het gilde op kerkelijk gebied had plaats gevonden.

De rekeningen van het Sint Lucas gilde, welke over de jaren 1509—1513 bewaard zijn, bevatten ook enkele

---

1) In 1502 het eerste als gilde vermeld.

2) Gildeboek 1484, Juli 31.

posten over dit onderwerp. Jaarlijks werd door het gilde 20 gulden aan den priester betaald en in 1510 werd hieraan nog een geschenk van 10 gulden toegevoegd voor 3 nieuwe preeken over Sint Cornelis. Ook werden jaarlijks kleine bijdragen voor missen vermeld en wel in 1509 op Sint Cornelisdag (2 stuiver), 1510 een mis zonder nadere aanduiding (3 stuiver), op Kerstnacht (4 stuiver), op 3 Koningen (10 stuiver) en op Sint Anthonius-dag (10 stuiver) en in 1511 op Sint Cornelisdag (15 stuiver) en op Sint Lucasdag (3 stuiver), benevens elk jaar 2 of 5 stuiver voor het dragen der toortsen. Verder bevat de rekening van 1510 een post van 4 gulden 2 stuiver voor was en die van 1511 een van 4 stuiver voor reparatie aan het altaar. Onder de ontvangsten van het gilde wordt geregeld een post vermeld wegens ontvangst van de vanen [1]), zoodat het waarschijnlijk is, dat bij de begrafenis der leden naast de vaan van de broederschap ook de vaan van het gilde gebezigd werd.

Over de jaren 1514—1574 ontbreken de rekeningen en de latere jaren (na de reformatie) geven geen nadere gegevens. Alleen valt nog te vermelden, dat door het Sint Lucas-gilde in 1575 een schilderij geschonken werd, waarvoor door het gilde 30 R. gulden betaald werd aan den schilder Mr. Chrispijn van Antwerpen en 14 R. gulden 12 st. voor de lijst, het schilderen van het opschrift enz.

In den naem ons Heren amen. Kenlyck sij allen luyden, dat wij gheestelycke ghildebrueders van Sinte Joestenghilde ter Groterkerck binnen Dordrecht mitten ghemenen wairlycken ghilde vander vleyschouwers ter eender zyde ende wy ghildebrueders vander waerlycken ghilden alss vander tynnegieters, glaessmakers, schilders, berduerwerckers, pottebackers ende lantaernmakers te samen

---

1) 1509: ontfanck van vanen ende van den gheestelyke ghylbruders ende susters ende utten kyste ende utten bosse 8 gl.; 1510: 5½ gl. 4½ st.

ter anderder zyden eendrachtelyck ende ghesamenderhant overcomen siin inder zaecken roerende van Sinte Anthonis outaer, staende ter Groterkerck anden cruuspylaern voir 't hoge choer binnen derselver kercken inder manieren naghescreven, te weten, dat alle datter vergadert is tot huyden dess dages toe an beyden zyden vander ghildebrueders vanden gheestelycken ghilde ende oick vande waerlycken ghilden voirscreven tot behoeff dess outaers voirnoemt, dat sij dat an beyde den zyden inbrengen sullen tot behoeff dess voirscreven outaers om den dienst Goids te vermeerderen. Ende want dese ghildebrueders voirnoemt an beiden zyden sullen wesen een geestelycke vergaderinge ende broederscap tot Goids eeren ende den santen voirsegt tot ewigen dagen, soe siint noch vorwairden, dat men dese gheestelycke vergaderinge ende broederscap nyement weygeren en sal, hetsij man off wijff, die die geestelycke bruederscap begeert, behoudelyck dat sy betalen sullen voir hair inscriven die oude ordinantie ende costume vanden ghilde voirseyt, uutgenomen dattie ghildebrueders vande waerlycken ghilden, alss vande vleyschouwers, tinnegieters, glaessmakers, mit haren adherenten voirnoemt, die van deser tijt off [1]) hier namaels inghenomen sullen worden, alss ghildebrueders betalen sullen voir hair incoemst na ouder ghewoenten een pondt landtchijs t sjairs off eenen nobell dair voir gerekent voir acht s. vier d. Vlaems tot behoeff dess outaers. Behoudelyck dat een ghetrout kijnt, hetsy man off wijff, vande ghildebrueders voirnoemt dairin niet gehouden en sall wesen te betalen, mer sall geven voir siin incoemst, alss een geestelyck ghildebrueder off ghildesuster, die oude costume vanden ghilde. Ende opdat dese gheestelycke bruederscap ende susterscap te bet bijeen mach bliven tot allen tyden in die eere Goids, soe hebben wij ghildebrueders an beiden zijden voirnoemt gesamenderhant gheordineert, dat wij dess jairs eens sullen tsamen eten altijt op Sinte Joestsdach, thenwaer tzaecke dattet anders overdragen worde bij den ghemenen ghildebrueders nootzaeckelick toe poerende, in welcke vergaderinge die ghildebrueders kiesen sullen drie dekens alle jair, die dat ghilde regieren sullen tot Goids eeren, van welcken dekens een wesen sall uutten vleyshouwers, die anderde uutten tynnegieters mit haren anderen ancleven ende die dorde uut die gheestelycke bruederscap niet wesende vleyschouwer, tynnegieter, glaessmaker off van haren mede waerlycke ghildebrueders ende dairtoe sullen sij

1) in hs off off.

noch kiesen twe dekenninnen uuttie ghemene ghildesusteren ende dit altyt op Sinte Joestsdach, welcke dekens ontfangen sullen alle datter besproken ende gegeven wort in aelmissen inder eeren vander patronen ende patronissen alss Onse Lieve Vrouwen, sinte Lucas, sinte Bartholmeus, sinte Corneliss, sinte Anthonis, sinte Joests ende sinte Agnieten, in welcker eeren ende Goids ten voirsten dat outaer ghesticht ende ghefundeert is. Ende dessgelycxs sullen die dekens oick ontfangen van sinte Joesten vaen nu ter tijt wesende off hier namaels wesen sall, die welcke die dekens bij tijden wesende seynden sullen then huysen der ghildebrueders ende ghildesusters, die uut deser bruederscap sterven, behoudelyck dattie rycke sullen geven tot reparatie dess outaers ende den diensten thien stuvers ende die arme diess niet van stade en siin sullen geven na guetdencken der dekens bij tijden wesende tot redelicheit, van welcken ontfanck die dekens alle jair rekening doen sullen op sinte Joostendach alss mense verkieset. Behoudelick dat alle hoechtyden vanden patronen ende patronissen voirseyt mitter kermisdach, die jairlicx gehouden sullen worden opten outaer voirseyt, gedaen ende betaelt sullen worden uutten ontfanck voirseyt op dess ghemeens ghilden cost na ouder costume vander kercken, alle ding sonder arch ende list ende uutgenomen alle guede ordinantien, die men hier namaels ordineren mochte, hier in desen brieven niet begrepen. Ende opdat alle dese pointen ende vorwairden voirseyt te bet sullen mogen worden rustelick ende vredelick onderhouden tot ewigen dagen tot Goids eeren ende der heiligen voirseyt, soe hebben wij ghildebrueders van sinte Joestenghilde mitten ghildebrueders vande vleyschouwers, tinnegieters, glaessmakers, schilders, berduerwerckers, pottebackers ende lantaernmakers an beiden sijden ghebeden den eersamen brueder Bouwen van Tessel, prior ende leessmeester van sinte Augustiine cloester binnen Dordrecht, dat hy dese brieven deser overdracht ende bruederscap over ons wille bezegelen mitten zegell auctentyck siinre offitien. Ende ic brueder Bouwen voirnoemt ter beden vanden ghemenen ghildebrueders an beiden zyden heb ic den zegell mijnre offitien hier beneden an desen brieven, mit a. b. c. doirsneden ghelyck van woerde tot woerde inhoudende, ghehangen. Gedaen in tjair ons Heeren duysent vier hondert vier ende tachtich opten eersten dach der maent van Februario na tscriven tshooffs van Hollant.

Met uithangend zegel in groene was.

DE ALTAREN EN VICARIËN IN DE O. L. VROUWE- EN ST. CATHARINA-KERK

TE AMSTERDAM.

Deze kerk, in de wandeling genoemd de *Nieuwe kerk* in tegenstelling van de *Oude- of St. Nikolaas-kerk*, bezat, volgens de geschiedschrijvers over Amsterdam, vier en dertig altaren. Dat genoemde historici allen eenparig hetzelfde getal noemen, is veeleer toe te schrijven aan het copieeren van elkanders werk, dan aan het grondig onderzoek of het stereotiepe getal 34 wel het juiste cijfer geweest is. Ongetwijfeld zal men op een zeker oogenblik slechts vier en dertig altaren geteld hebben. Toen evenwel de uit oproer geboren Magistratuur in 1578 last gaf „de kerken van hare beelden en altaren te zuiveren", was dat getal ver overschreden. Voor zoover mij uit de geschiedboeken en enkele schrifturen gebleken is, bedroeg het getal minstens 41.

Ik stel mij voor op te geven:

1° De namen der altaren.

2° De vicariën op die altaren gesticht, voor zoover zij niet reeds opgegeven zijn in de Bijdr. IX, blz. 136 en volgg.

3° Twee acten van overeenkomst en een vicary-brief betreffende stichtingen in de Nieuwe Kerk.

4° „Waerachtig geslagtregister van Mr *Arent Barentz.*", stichter der vicary sub 3.

1• De namen der Altaren.

Zij waren toegewijd aan of ter eere van: (alphabetisch gesteld)

H. Andreas.

H. Anna. Dit altaar behoorde aan het Bergenvaardersgilde (schippers die op Bergen en Noorwegen vaarden). Het had op genoemd altaar een beeld van S. Anna wegende ruim dertien pond zilver.

H. Barbara.

H. Catharina.

H. Christophorus. „Staende in de ommeganck ofte transit." [1])

H. Cornelia.

HH. Crispyn en Cryspiniaan. Dit altaar behoorde aan het Schoenmakërs-gilde.

H. Drievuldigheid. Het stond aan de zuid-zijde van het Hoog-altaar, en was opgericht door Willem Symonsz.

H. Georgius. Het „S. Jooris"-altaar behoorde aan het Schuttersgild.

H. Gregorius, Paus.

H. Graf.

Het Hoog-altaar.

H. Hieronymus. Dit altaar bestond reeds in 1450.

H. Joannes den Evangelist, gelegen noord-zijde van het hooge koor.

HH. Joannes den Evangelist, Andreas en Catharina.

HH. Joannes Baptist en Maria Magdalena. Was gelegen in de Willem Eggertskapel.

HH. Joannes Baptist en Antonius. Dit altaar behoorde aan het Binnenlands-vaardersgilde. [2])

H. Jacobus den Meerdere.

---

1) Zie Fundatiebrief, blz. 278.
2) „ „ blz. 276.

H. Jozef. Eigendom van het Timmerliedengild.

H. Judocus. Het „St. Joosten-altaar" stond achter in de kerk en behoorde aan het Korendragersgilde.

H. Kruis. De koster van dit altaar was in 1575 „Is„brant Stevenson alias pont figen" [1]), zooals blijkt uit een inschrift voorkomende in een Missale Ecclesiae Romanae. Handschrift berustend in de Stads-Bibliotheek. Aan het slot leest men: *Scriptus est isse liber per me Balduinum Henrici* 1571 *finitus sexto calendas Juny.* Voor in den band is geschreven: *Dit boeck hoort toe Isbrant Stevenson alias pont figen nu coster ende getrouwe dienaer vant Cruis altaer staende in Onse Lieve Vrouwe kerck binnen der stede van Amsterdam. Actum den laetsten augusti anno* 1575. Het H.S. is afkomstig van Mr Jacob Buyck.

H. Laurentius „en andere Heiligen." Dit altaar komt alleen voor bij Lelong, Beschr. der Reformatie, blz. 315. Waarschijnlijk is hier bedoeld het altaar van de „HH. Hieronymus en andere Heiligen" (zie Commelin, blz. 505) gelegen in de S. Laurens-kapel. — Deze kapel, welke uitmuntte door pracht, was gelegen achter het Hooge koor.

H. Maagd. Dit altaar werd in de wandeling genoemd het „*Ververs-altaar*", omdat het behoorde aan het Verversgilde. Het werd ingewijd in Mei 1559, zooals blijkt uit een inwijdings-gedicht van „*Anthony Duetus* [2]), schoolbestierder." *Lange Pier* schilderde voor dit altaar een schoon tafereel. [3])

HH. Maagd en de Apostelen Petrus en Paulus.

H. Maagd en alle Heiligen.

---

1) Zijn bijnaam was waarschijnlijk *Pond vijgen*.

2) Geboren te Henegouwen, was rector aan de Nieuwezijds-school te Amsterdam en overleed aldaar den 30 Augustus 1567. Hij schreef verscheidene latijnsche werkjes.

3) Lelong, Beschr. der Reformatie, blz. 502.

H. Maria, St. Jacob, St. Maria Magdalena, St. Agatha en St. Barbara.

H. Maagd en S. Hieronymus.

Lieve Vrouwe. Dit altaar behoorde aan het Lieve-Vrouwe-Gilde.

O. L. Vrouwe zeven Droevenissen. Het stond in de kapel van *Jan Dircksz. Sill.*

„Romeijnen." Dit altaar behoorde aan „*'t Romeynen-*„*ghilde* (wijnkoopers en tappers), en was gelegen aan de zuidzijde der kerk tegen den pilaar van *Onzer Lieve Vrouwe kapel.*

H. Severus. Dit altaar behoorde het Linnenwevers-gilde.

HH. Vier Gekroonden. [1]) Het was gelegen aan de noordzijde en behoorde het Metselaars-gilde.

Ter eere Gods „ende Synre gebenedyde Moeder Maria." Dit altaaar was opgericht in de Lieve Vrouwe-kapel aan de noord-oostzijde der kerk door „Meeus (Bartholemeus) „Gerbrandts soen ende Katryn syne Moeder", 12 Maart 1488. [2])

Als boven, doch gelegen in de Boelens-kapel.

Voorts de altaren van:

de „Laekenbereyders."
Gerijt Pauw.
Grebber Dircks.
Albert Gerrits.
Jacob Florissen.
Steven Reyersz.

En ten slotte het altaar in het *Jacob Meeuwsz's koor.*

Aan welke Heiligen deze zeven altaren toegewijd waren, heb ik niet kunnen achterhalen.

---

1) HH. Severus, Severinus, Carpophorus en Victorinus.

2) Zie fundatiebrief bij Lelong, blz. 409.

2° Vicariën op bovengenoemde altaren gesticht.

In Deel IX, blz. 136 en volgg. van dit tijdschrift worden enkele fundatien in de *Nieuwe Kerk* opgegeven. Ook het archief Begijnhof bezit een aantal stichting- en overdrachtbrieven van vicariën in genoemde kerk.

Een groot veld voor ontginning voor hen die toegang tot dezen schat hebben en die alsdan onderstaande lijst kunnen aanvullen.

Op het altaar der H. Drievuldigheid: eene vicary gesticht door „Willem Symonszoon ende sijne kynderen." De brief van 22 October 1521, waarbij deze fundatie bevestigd wordt, is *in extenso* te lezen in *Lelong*, blz. 469.

Op het altaar van den H. Joannes, den Evangelist: eene vicary van *Diderick Verkampen.* Deze vicary was met verscheidene wekelijksche H. Missen belast, welke later ingevolge bisschoppelijke machtiging op drie diensten in de week teruggebracht zijn. In 154 . waren *Gijsbert Clemensz.* en in 1567 *Pieter Nicolaas* vicarissen dezer fundatie. *Anna Benning*, weduwe van Dr *Jan Duijvensz.* [1]) Raad, stelde laatstgenoemden priester als vicaris aan.

Op het altaar van het H. Kruis: een vicary gesticht 3 Juni 1519 door *IJsbrant Hollesloot* en *Baerte Sybrantsdr.* „ter eeren Goedts, Maria synder gebenedide Moeder ende „alle Goedts heyligen tot laefenisse ende troest haerder „sielen, haerder ouders, kynder ende allen gelovigen „sielen eenen ewighen dienst, om eene mis te doen op „elken werkdag." Deze *Baerte Sybrantsdr.* (Buijck) was de tante van den welbekenden burgemeester *Joost Buyck.*

Op het altaar van de HH. Crispyn en Crispyniaan: eene vicary gesticht door het Schoenmakers-gilde. In 1575 den 8 April was *Pieter Hendrickss.*, kapelaan der Nieuwe Kerk, vicaris dezer fundatie.

---

1) Wagenaar Deel II, blz. 110, noemt hem foutief *Jan Duijn.*

Op het altaar van O. L. Vrouw: „een euwige Misse", gefundeerd in 1501 door *Andries Boelensz.*, gestorven in 1525, nadat hij vijftien maal burgemeester van Amsterdam was geweest. Deze mis, genoemd de gulde mis, moest gezongen worden op den woensdag in de Quatertemperdagen, welke voor Kerstmis komen.

Op het Hoogaltaar stichtte *Willem Claes*, priester, in 1503 een zingende H. Mis.

Op het altaar van S. Jacob den Meerdere sticht *Jacob Verburgh* eene vicary.

Op het altaar van O. L. Vrouwe zeven Droevenisse, eene vicary van vijf H. Missen per week, gefundeerd in 1513 door *Jan Dircksz. Sill.* [1])

Op het altaar van S. Hieronymus: 1° *Willem Bruijnincx* en *Pieter Bije Jacobs*, Priesters, fundeeren in 1462, namens *Dirk Holland* [2]) en *Margriet sijn wijf*, vijf wekelijksche H. Missen *ter eere Gods, der Lieve Vrouwe en der HH. Petrus, Paulus, Hieronymus en Margreta.* 2° *Hughe Jans* [3]), apotheker, stichtte in 1494 voor zich zelven, voor *Geert Jacobs Bickersdr.*, zijne huisvrouw, en voor beider voorouders in rechten lijn, eene vicary van vijf wekelijksche Missen. Het Karthuizer klooster was collator en benoemde in 1552 tot vicaris Mr *Jan Henricks Nieveen*, Priester en Rector van de school aan de Oude-Zijde.

---

1) Zijn vader was *Dirck Klaasz. Sillemoer*, burgemeester van Amsterdam in 1491. Hij was „de rijkste vrijer van Amsterdam." Zie Herald. Bibl. Deel I, blz. 97.

2) Een deftig Kabeljaauws-gezind Amsterdammer, die, toen de Nieuwe Kerk in 1421 verbrandde, tot den weder-opbouw der nieuwe hoofdkerk medewerkte.

3) Een voornaam amsterdamsch apotheker, die zijn eigen kruiden-tuin had, gelegen tusschen de twee poorten der Nieuwe Zijde. Hij stierf vóór 1498. Zijne vrouw „Geertruyd Huge Janszoen wedue" was in 1498 overwijf van het Sacraments-Gilde.

3° *Nicolaas Jacobs Bicker* stichtte nog een vicary op genoemd altaar.

Op het altaar der H. Maagd Maria, in de wandeling genoemd het *Ververs-altaar:* 1° Eene vicary gefundeerd door *Egbert Simonsz.* 2° Eene vicary gesticht in 1500 door *Niclaas Heyn Claesz.*[1]), man van *Wendelmoet Heyman van Ilpsdr.*, *Dirck Jacobsen Boel den Oude* en *Dirck Jacobsen Boel den Jonge*, gebroeders, en door de wettige kinderen van *Catryn Heymans*, de zuster van genoemde *Wendelmoet*. Het Karthuizer klooster had het recht van begeving van een dezer vicariën, zooals blijkt uit een brief van den Prior *Gerardus Fabius*, dato 1560.

Op het altaar van S. Gregorius, Paus: Eene vicary gesticht door .... Toen deze vicary in 1571 openstond door het bedanken van *Victor Hendricksz. Bugge*, werd zij gegeven aan Mr *Jacob Pietersz.*, priester te Haarlem.

Op het altaar „tot Goods eere ende Synre gebenedyde „Moeder Maria": Dit altaar, niet te verwisselen met het altaar van denzelfden naam gelegen in de *Lieve Vrouwe kapel*, bevond zich in de *Boelens-kapel.* Kapel en altaar werden gesticht door *Vechter Dircxz. Boelens*, priester, den 4 Januari 1510. [2])

Op het altaar „tot Goods eere ende Synre gebenedyde „Moeder Maria": Meeus (Bartholomeus) Gerbrandtssoen en *Katryn* zijne moeder, stichtten 12 Maart 1488 een kapel met vicary. [3]) Dit altaar was gelegen in de Lieve Vrouwe-kapel.

Op het altaar van den H. Hieronymus „en andere Hei-

1) Hij was Burgemeester van Amsterdam in 1503, en zijne vrouw *Wendelmoet* was in 1498 overwijf van het H. Sacraments-Gilde.

2) Zie de hoogt belangrijke studie *Het Boelens- of Otterskoor door Jan F. M. Sterck.* Oud-Holland, IIe jaarg. blz. 65.

3) Zie fundatiebrief bij Lelong, blz. 409.

„ligen", bij *Lelong* genoemd *S. Laurens-altaar*, omdat het zich bevond in de S. Laurens-kapel. In 1443 stichtten *Meeus Gerbrandse Doos* en *Aafje* sijn wijf op dit altaar eene vicary. „Aafje syn wyf" was *„Eva Bout Albertsz. des Burgemeester dogter."* 1)

Op het altaar der H. Maagd en S. Hieronymus: eene vicarie gefundeerd door *Katryn Bicker Gerbrandsdr.*

Op het altaar van den H. Christophorus: In het jaar 1495 fundeeren *Jacob Leisen*, priester, en *Stans Claesz.* als executeuren van *Jacob Florisz.*, van Amsterdam, namens Mr *Arent Barentsz.*, doctor in de medicynen en Karthuïzermonnik te Monnikhuizen bij Arnhem, eene eeuwigdurende vicary van vier wekelijksche H. Missen ter „eeren Goods, Maria synre lieve ende gebenedyde „Moeder, des heyligen martelaars Christofers, des hey-„ligen confessoors ende gloriosen Doctoors Sinte Thomas „van Aquynen, ende der heyligen dry Marien, voor die „siele" enz. Zie hierachter den stichtingbrief van Mr *Arent Barentsz.* De inkomsten dezer vicary zijn, volgens Wagenaar Deel II, blz. 110, later meermalen aan de familieleden van den stichter, die behoeftig waren, uitgedeeld. Volgens de hierbij gevoegde genealogie schijnen de „familieleden" protestant geweest te zijn.

Op het Romeynen-altaar: een vicary door *Jan de Waal* 2) in 1476 gesticht.

Op het altaar van de HH. Joannes Baptiste en Maria Magdalena: twee eeuwige vicariën tot zielrust van *Willem Eggert.* Deze vicariën werden gefundeerd in 1418 door zijn zoon *Jan Eggert. Willem Eggert*, priester, een erfgenaam van genoemden *Jan*, stichtte in 1506 nog twee vicariën op hetzelfde altaar. Zie ook Bijdr. IX, blz. 136,

1) Genealogie Francken in mijn bezit.

2) Waarschijnlijk de mede-stichter van het Clarissen-klooster.

en den stichtingbrief voorkomende in Wagenaar Deel II, blz. 178.

Op het altaar van S. Joannes Baptiste en S. Antonius: eene vicary van vijf wekelijksche H. Missen, gefundeerd 19 Augustus 1521 door *Gheryt Dirck Smittenzoon*. De acte van begeving door de overlieden van het Binnenvaardersgilde vindt men hierachter.

Op het altaar van S. Maria, HH. Jacob, Maria Magdalena, Agatha en Barbara: Katryn de weduwe van *Ruysch Jacobsz.* [1]) alsmede zijne aanverwanten stichtten in 1458 eene vicary op dit altaar. Zij benoemen *Heymen Jacobsz.* tot vicaris.

Op het altaar van .... eene vicary gesticht in 1495 door de erven van *Jan Benninck* en van zijne vrouw *Elijsabeth Jacob Heynryczsdr.* Tot vicaris werd benoemd *Claes Jansz.*

Op het altaar van .... eene eeuwige vicary gesticht omstreeks 1500 door Mr *Heyman Jacobsz. Ruysch.* [2]) *Adriaan Sijmonsz.* wordt in 1500 tot vicaris aangesteld.

Op het altaar van .... eene eeuwige vicary gesticht door *Weyndelmoet Dirc Peterszdr.*, weduwe van *Tyman Henricxzn. van der Schelling.* [3]) De executeuren van haar testament benoemen in 1505 *Willem Peterszoon*, klerk, tot vicaris. In 1560 wordt benoemd *Simon Reynersz.* [4]), priester.

Op het altaar van .... gelegen in het „Vrouwenchoor" (hier wordt denkelijk bedoeld het *O. L. Vrouwealtaar* van het Lieve Vrouwe-gild) een vicary gesticht in

1) Een Kabeljaauws-gezind Burgemeester van Amsterdam, overleden 1441.

2) Schepen van Amsterdam en zoon van *Ruysch Jacobsz.*, boven genoemd.

3) Hij was de zoon van *Hendrick Coenensz. van der Schelling* en van *Margriet Benninck.* Zie mijn *Een oud-amsterdamsch Familiepaneel.* Jaarb. van Alb. Thijm 1893, blz. 156.

4) Was de broeder van de zoo juist genoemden *Wendelmoet.*

1524 door M[r] *Dirck Jonghe Jacobsz.*, priester. Deze *Dirck* was de broeder van de Schepenen en Burgemeesters *Jacob*, *Klaes Jacob* en *Pelgrim Jonghe Jacobsz.* en van M[r] *Wouter Jonghe Jacobsz.*, priester, wiens fraai gebeeldhouwde grafzerk thans berust in het Museum „*Amstelkring.*"

Op het altaar van .... sticht *Jacob Floryszoen* eene vicary. In 1455 en 1484 worden door genoemden *Jacob* twee acten gepasseerd ten behoeve der Memoriemeesters der Nieuwe Kerk. Over *Jacob Floryszoen* vindt men, hierachter op blz. 278, enkele bijzonderheden opgeteekend.

3° Twee acten van overeenkomst en een vicary-brief, betreffende stichtingen in de Nieuwe Kerk.

Deze stukken bevinden zich in het Stedelijk archief te Amsterdam, en zijn door mij overgeschreven volgens de regelen, door het *Historisch Genootschap* te Utrecht vastgesteld, bij de uitgave van handschriften.

Begeving der Vicary (van 5 Missen) *op het altaar der Binnenlandsvaarders in de Nieuwe Kerk aan Jan Claesz.*, *priester*, 18 *April* 1573. (Sted. Arch. Lade B 4, n° 9).

Op huyden den XVIII[e] dach in Aprili Anno (15)73 syn Jans Janszoon de Vries ende Wouter Roeloffsz., overluyden vant binnelantsvaerders outaer binnen de nyewe parochie kercke deser stede, beghifters van de vicaryen op den selven outaer, gefundeert in honorem Sanctorum Joannes Baptiste et Anthonij ter eenre, ende heer Jan Claesz. priester ter andere zyden, noopende 't confereren vande selve vicarye gheaccordet ende over een gecoemen, in de maniere hyer nae volghende. Als dat de voorsz. overluyd(en) te vreeden zyn de voorsz. meester Jan Claesz. te gunnen, geeven en confereren de voorsz. vicarie ender alzulcke prouffyten ende emolimenten als daer toe jaerlix

staende zyn, mits de voorsz. meester Jan gehouden werdt op het voorsz. oultaere te doen vijff myssen ter weecke, ofte dezelve laten doen tot zynen costen, ende tzelve zulx bedienen tot goodts eer als een priester goodts schuldig is ende behoort te doen, sonder dat de voorsz. heer Jan de voorsz. vicarie eenighsins zall moegen resigneren dan in handen van den voorsz. overluyden, ten waere zulx by expres(se) consent wille ende believen van de overluyden in den tyt geschiede. Onder conditien mede, in ghevalle de voorsz. heer Jan wesende in dienste van dezelve vicarie quame zynen leven te deterioreren ende qual(yk) aen te sprecken, ende dier aengaende tot meermalen gestraft waeren, en hy tzelve nyet en achte en van zijn quaet leven nyet en resilieren ofte desisteerende, dat de zelve overluyden in sulcken ghevallen den voorsz. m^r^ Jan de facto en metter daet van zyn voorsz. officie zullen moegen priveren en een ander goet nutt(ig) en bequam priester in zynen plaetse surrogeren. Met welcke accordt ende over(een)comste de voorsz. partye respectiev well tevreeden waeren sonder arch ofte list. Toirconde hebben de voorz. parthyen desen mede hoeren gewoonl(ijke) naemen ende mercken ondergeteykent ten dage en jaere als boven.

By my m[r] Jan Claesz., priester.
By my Jan Jansz. de Vries.
Dit es /| Wouter Roeloffsz's merck.

Overeenkomst aangaande eene vicary van vyf missen 's weeks, gesticht door Gerrit Dirk Smittenzoon op het altaar der Binnenlandsvaarders in de Parochie-kerk van Onze Lieve Vrouw, 19 *Aug.* 1521. (Sted. arch. Lade B 4, n° 7).

Wy Cornelis Henrixszoon ende Claes Hillebrantszoon, schepenen in Amstelredamme, oirconde en kennen dat

voir ons quamen Claes Heymanszoen ter eender en Jacob Arysz. Adriaen Michielszoon ende Cornelis Albertsz., overluyden vant binnenlants ghilde binnen deser stede en in dien name ter andere zyden, ende gelieden an beyden zyden, dat zy met malcanderen overeengecomen ende gheaccordeert zyn ter sake van de vicarie van vyff misse des weecks, die men doet en celebreert opt binnenlants altaer in onser liever vrouwe prochiekercke binnen deser stede, daeraff de fundatie ghemaect es by Gheryt Dirck Smittenzoon ende dat inder manier(en) hier naervolghende. Inden eersten sal heer Frans Pengh de voirsz. vyff missen sweecks doen inde deselven vicarie zynen leven langh geduerende bedienen en behouden; item de voirsz. Claes Heymanszoon ende Eerlant Claes zyn dochter, ende lanckx levende van hen beyder zal ghifter van de voirsz. vicarie wezen, ende na heur beyder overlyden zullen de overluyden van tvoirz. binnenlants ghild inder tyt wesende ten ewyghen daghen ghifters wesen en blyven, ende alsdan sal men den selven overluyden leveren, tot behouf van den vicarys indertyt wesende, de brieven van de rente hiernae ghescreven, daer mede de voirsz. vicarie ghedoteert es: Ende eerst van twe gouden gulden sjaers, houdende op Popius Spycker opde zeedyck; item van een Eduwardus nobel en een Wilhelmus schilt, houdende opt huys staende opde noorderhoeck vande Molensteegh ende Niewe zyde; item van een Wilhelmus schilt staende op een scheuyr inde Molensteegh voirsz.; item een brief van vier Wilhelmus schilden houdende op Coomen Gherit in de Gansoort; item van een Wilhelmus schilt ende van een tweedeel van een Vranclycxe schilt houdende op Sinte Pieters ghasthuys; item een brief van een Wilhelmus schilt by de Byntwycker poort opt Spuytgen; item en op der stede van Aemstelredamme een brieff van drie quartieren van een vlaemsche nobel; item de vicarius en

sal tot gheenen tyden den priester, die van voirsz. ghilden weghen opten altare voirsz. dient, moghen beletten misse te doen opde uren ende tydt daer op men gewoenlick es de misse van des ghildes weghen te doen. Ende hiermede zyn all gheschillen, questien, ende rechtvoirderinghen die totten dagh van huyden toe tusschen de voirsz. partyen gheweest zyn doot en te nyet. Compenserende de costen an beyder zyde sonder arch en list. In oirconde deser brieven twee alleens beseghelt met onse zeghelen. Gegheven op den neghentienden dach van Augusto int jaer ons heeren 1521.

Stichtingbrief der Vicary van Mr. Arent Barentz. in de Nieuwe Kerk. (Archief Lade K 3, n° 5).

In den name des Vaders, des Soons en des Heiligen Geest amen. Allen de gene die dese jegenwoordige brieven sullen sien ofte hooren lezen, doen wy Heeren Jacob Leisen [1]), priester, ende Stans Claesz. [2]), poorteren der stede Amstelredamme, testamentoers van Jacob Florisz. [3]), sal. gedachtenis, wetende en machtig onsen sinnen, redenen en verstant, kont ende te weten: hoe dat die voorsz. Jacob Florisz. in den uterste van syner leven, leggende in siekbedde daer hy aangestorven is, ons heeren Jacob ende Stans voorn. als syne testamentoers geseit ende te kennen gegeven heeft, hoe dat meester Arent Barentsz., doctor in medicynen, geboren tot Aemstelredamme voorsz., nu ter tyt cathuser tot Monnickhusen [4]) buiten de stede van Arnhem in Gelrelant,

---

1) *Jacob Leisen* was in 1447 priester en Kartuizermonnik te Amsterdam. In 1462 verklaart hij in een acte, mede onderteekend door Broeder *Pouwels*, Prior der Kartuizen, dat zijne moeder *Nel*, weduwe van *Jan Leijenzoon*, aan de Priesters der Nieuwe Kerk zekere eeuwige pacht of rente besproken heeft. (Arch. Begijnhof).

2) *Stans Claasz.* was Raad in 1484, Schepen in 1493 en stierf 1525.

3) Zie hierachter staande de genealogie.

4) Het klooster Monnikhuizen bij Arnhem schonk in den tijd, toen Heer Gijsbrecht van Eymeren daar Prior was, verscheidene giften aan het klooster te Amsterdam. (Zie Aemstels-Oudheid, Deel II, blz. 58).

sijnts wyfs broeder, voor den tyd synre oerden hadde belast den voorsz. Jacob Florisz. te doen stichten ende fonderen een capelrye of Vicary in onser Liever Vrouwen parochiekerke inde voorsz. stede van Amstelredamme op Sinte Christofers altaer, staende inde ommeganck ofte transit van den voorsz. kerke, in goeder formen soo Jacob Florisz. voornt dat alrebest goet dachte gedaen te wesen, tot welker Capelrie of Vicarie die voorsz. meester Arent hadde geset in handen van Jacob Florisz. voornt een brief van twe goude phls. vlaemsche nobelen jaerlykse ewige renten, staende opter voorsz. stede van Amstelredamme, houdende op Wouter Beere ende nog twe honderd gouden rynsche guldenen an gelde, die welke Jacob Florisz. voornt beleggen zoude ende om kopen seekere landen of renten, bedragende ten somme van 200 gouden guldene voorsz., in welcker stukken voorsz. die voorn. Jacob Florisz. heeft versumelyk geweest nog in geenen stukken volbrogt die wille van meester Arent voornt, mer die selve Jacob Florisz. ende syn drie nagelaten kinderen, als mr Egbert en Floris, hebben uit sekeren brieven, besegelt met Schepenen segel der voors. stede van Amstelredamme, quyt gescholden totter voors. capelrye ende dienste behoef voorde voors. 200 rynsche guldenen ende 't geen dat sy gerent soude hebben een vrye sate lants met een vry huis daer toe behorende, gelegen aen de Schinkel inden ban van Sloten, geheeten Symon Woutersz. weer, ende dat by wille, believe ende consentie van ons testamentoers voorsz. in allen schyn, die Schepenen brieven van Amstelredamme daer af inhouden ende begrepen, ende, want deeze voorsz. versumenisse geschiet is bij Jacob Florisz. voornt gelyk voorsz. ende verklaert staet, soo heeft de voorsz. Jacob Florisz., ons Heeren Jacob ende Stans voornt als syn testamentoers bevolen ende belast, de wille van Mr Arent voornt te volbrengen, also dat wy Heeren Jacob en Stans Claesz. voornt hebben met naerstigheit overgemerkt dat voorsz. staet, ende begere met alle onser magt te volbrengen dat 't gheen Jacob Florisz. voornt ons belast heeft als voorsz. staet, hebben hieromme by rade van Meester Arent voornt, die nog ter tyt in levende lyve is, gestigt of gefondeert ende gemaeckt, stichten, fonderen ende maeken mit deze tegenwoordige onse brieven en Vicarie of capelrie in onser Lieve Vrouwen parochiekerke binnen der voorsz. stede van Amstelredamme, bisdoms van Uitrecht, op Sinte

Christofers altaer, staende in den ommegank vander voorsz. kerke inder eeren Gods, Marien synre lieve ende gebenedyder Moeder, des heiligen martelaers Sinte Christofers, des heiligen confessoors ende gloriosen Doctoors Sinte Thomas van Aquijne, ende der heiliger drie Marien, voor die siele van M[r] Arent voorn[t], synen vrienden en magen sielen ende besonder voor Hillegond Aernt Jansz. siele, des voorsz. M[r] Arents oude moeder saliger gedachten, ende voorts voor alle gelovige sielen, te verdienen by der geenre conscientie dieu se gegeven sel werden, dat is te verstaen dat de possessor van deze vicarie zal gehouden wezen ewelik durende te doen opten voorsz. altaer vier missen in elke weke ende voirt in alle maniere als men Capelrien schuldig syn te bedienen, die Moeder der H. Kerke altyt haere rechten te behouden, ende den possessoer sal zyn proclamatien ende institutie ontfangen als recht is; item soo hebben wy Heeren Jacob en Stans voorn. als testamentoers voorsz. geset, geordineert en gemaekt, setten, ordonneren en maken mits deze tegenwoordige fondatie deze nabeschreven renten ende goeden totter voorsz. Vicarie. — Ewelyk durende inden eersten de voors. twee phls. vlaemsche nobelen jaerlyksche ewigen renten, staende opter voors. stede van Amstelredamme, houdende op Wouter Beere ende nog de voors. vrije satelands metten voors. huise daertoe behoorende, gelegen aen den Schinkel in den ban van Sloten geheten Symon Wouterszweer, in allen schyn de propre brieven van de voors. goeden ende renten inhouden ende begrepen; item soo hebben wy testamentoers voorn[t] geset, geordonneert ende gemaekt, setten, ordonneren ende maken mit dese tegenwoordige fondatie, patroen ende gifte van deze voors. capelrie ewiglyk durende den outsten memoriemeester in der officie vander memorie vande parochiekerk, altyt intertyd wesende, dessal den memoriemeester gehouden wesen deze voors. capelrie te begeven een vanden bloede van *Hillegond Aernt Janssoons* voorn[t], nederdalende inde rechte grade, daer nu tertyd niemant of in levende lyve es gebleven dan de voors. Jacob Floris drie kinderen die hy gewonnen heeft by *Nelle Barents* dochter, ende de kinderen gekomen van *Elisabeth Pieter Louwe Zeuwen* wyf van Haarlem, welke *Nelle* en *Elisabeth* voorn[t] des voors. meester Arents suster hebben geweest, altydts den outsten ende naesten van den bloede voors. voor-

gaende, ende soo sal die voors. collateur gehouden wezen die voors. capelrie te begeven binnen (...) dagen nae desgeens doodt dien se besaten ofte hadden, ende soo sal men deze vicarie voors. niemant geven of hy zal priester wezen ofte alderlangst binnen 's jaers worden; ende waert by also dat van Hillegond voorn[t] nederdalende niemant in de tyt gebleven en waeren die deze vicarie begeerd te hebben, soo sal de voors. memoriemeester deze voors. vicarie geven puerlyk om Gods wille een scamelen Priester ofte klerk die binnen 't jaers Priester worden wil tusschen God ende synen conscientie, sonder iemants dar uit te steken of in te halen om eenigerhanden sake, ende den possessoer sal wonagtig blyven binnen der stede van Amstelredamme ende selve deze voors. vicarie bedienen opten voors. altaer, ende niemant anders, ten ware dat waer siek ofte bedrede lage, alsoo dat hy buiten syn deure niet quame; item waert sake dat binnen der stede van Amstelredamme een banspul oft interdict quame, so sal den posseur gehouden wesen voor elke misse die hy schuldig es te doen als voors. staet te lezen een vigilie van negen lessen mitten laudes daeraen, soe dat behoert, ende dat alsoo lange alsdat interdict duerde; item waert sake dat den possessoer van dezen voors. capelrie den voors. dienst Gods niet en dede als voorn. staet, ende hem den collatoer indertyt wesende daerom straffede ende berespede mit twee tugen of meer, ende hy hem dan niet en beterde doende den dienst Gods in der maniere voors. als 't hem vermaent waer als voors. staet, soo soude den collateur alsdan mogen priveren van voors. capelrie tot ewigen dage ende gevense een ander tot eenen vryen eigendomme, ende dat so dikke ende menigwerf als daer gebrek geschiede inden dienst Gods voors., des sal den collatoer gehouden wesen als hy deze capelrie begeven zal te seggen en over te lezen dergenen diense ontfangen ende gegeven zal worden, alle deze voors. puncten in deze tegenwoordige fondatie begrepen ende hy zal een notaris instrument nemen van degeene diese gegeven zal werden, daer den ontfanger in overgaen zal, dat hy alle deze voors. puncten vaste onderhouden zal, ende waert by alsoo dat hy dat niet ende dede ende hem den collatoer daerom berespede als boven, dat hy alsdan die Capelrie weder resigneert in handen vanden voors. collatoer, oft dat den possessoer hem eenigsints vermate ofte

onderwonde deze capelrie te permuteren an een andere capelrie oft officium, oft de voors. missen te verminren oft verstellen, oft dese fondatie te veranderen, ofte iets anders te attenteren dan hier in dese presente fondatie begrepen is, so sal den collatoer gehouden zyn dien te priveren van deze capelrie ende gevense een ander, naer inhoude dezer fondatie ende dat sodick en menigwerf alsdat geschiede, eude indien den collatoer intertyd wesende in eenige manieren consenteerde dese capelrie te permuteeren an een ander capelrie oft officium, oft de voors. missen te verminren laten, oft in eenigen manieren te laten veranderen, boven 't inhoude van deze fondatie, so sal den collatoer die dat deden gepriveert zyn van zyn collatie voor die reise, ende die collatie zal alsdan komen an de outsten Burgemeester van jaeren der voors. stede Amstelredamme, dan intertyd wesende, ende dieselfde Burgemeester sal alsdan voor die reise deze capelrie begeven naer inhoude deser fondatie ende dat so dick ende menigwerf als dat geboerde, voort van 't gene dat voors. es sullen wy testamentoers voorn[t] ons leven lank en soolange als eenig van ons beiden iu levende lyve is mogen dispenseeren soo ons in eenige stukken of meer believen sal ende den missen voors. te verminren naer onser goetdunken, behoudelyk dat den Possessoer alsdan niet meer renten nog vruchten ontfangen sal dan naer advenant der missen voors., die wy testamentoers voorn. hem sullen bevelen ende heeten doen, ende het restant van voors. renten ofte vruchten naer advenant der missen die wy hem sullen bevelen te doen, sullen gehouden wesen te komen in handen van ons testamentoers voors. oft den langstlevenden van ons beiden, die wy werdomme gehouden sullen wesen te laten in recuperatie van den ornamenten van voors. altaer ende capelrie, oft in recuperatie van den landhuise voorn. oft in profite vander voors. capelrie, welke despensatie voors. ende goetdunken van ons testamentoers voorn[t]. Den possessoer sal gehouden wezen te onderhouden alle ongevalle, nootsake, onmogelykheit, arch ende list hierin uitgescheiden, begeren hieromme ende bidden seer ootmoedelyken den eerwaerdigen Vader in Gode ende Heere Heeren David van Boerg[nen], by der genaden Gods Bisschop van Uitrecht, alle dese voors. poincten gelyk voors. staet mit synne macht te conformeeren, ende meester Jan Jacob Florisz. soon,

klerk ende doctor in medicynen, die wy nu eerst tot deser capelrie ofte vicarie presenteren inderselven capelrie te institueeren met alsulke recht ende solemniteiten alsdat behoort. In kennissen der waerheit soo ik heer Jacob voorn[t] intertyd selve geen segel gebruik, soo hebbe ik gebeden den eersaemen Stans Claesz. voorn[t] eertyts Schepen der stede van Amstelredamme, dat voors. over my als over hem te willen besegelen, 't welk Stans voorn[t] voor myn selven ende voort ter bede van heeren Jacob voorn[t] also gedaen hebben, des tot een oirkonde myn segel hier benede aan dezen brief gehangen, dat gedaen werd opten heuden dag van January int jaer ons heeren XIV[c] ende vyf ende negentig.

„Gecopieert naar seekere copia copie geschreven op „papier ende es dezen naer gedane collatie bevonden „te accordeeren. Actum den VII Octobris XVI[c] negen „en veertig. Quad attestor.

„CORNELIS TRALLIS, nots. publicq."

Coll.
J. GEELVINK.

4° „Waerachtig geslagt-register van Mr. Arent Barentz., „fundateur van de Vicarye op St. Christoffels-autaer „tot Amsterdam in de Nieuwe Kerk. Scriptam per „P. Gerardi Harlemmanum A° 1610, 10 January. Tot „dezen (tegen)woordigen jaer."

Dit handschrift afkomstig van de veiling *Alberdingk Thijm*, is door de stad aangekocht en bevindt zich thans in het archief. Het bevat slechts namen zonder jaartallen. Aan het register van *Nelle*, M[r] *Arent Barentz.'s* zuster, heb ik eenige mededeelingen toegevoegd, welke *cursief* gedrukt zijn. Van de nederdalende lijn van M[r] *Arent's* tweede zuster, genaamd *Elisabeth*, heb ik geen bijzonderheden te weten gekomen. Deze zuster woonde niet te Amsterdam.

—

M[r] Arent Barentz., geboren te Amsterdam, wiens moeder heette Hillegond Arent Jansz., was doctor in de medicynen en Kartuizer monnik te Monnikhuizen bij Arnhem; had twee zusters Nelle en Elisabeth;

A. NELLE

was gehuwd met JACOB FLORISSEN van Amsterdam, *weesmeester in* 1475 *en Raad in* 1477. *Hij was een rijke poorter, die de stad in* 1452 *geld voorschoot. Hij bouwde een altaar in de Nieuwe Kerk, waarop hij eene vicary stichtte. De redenen, welke hem bewogen de last niet te volbrengen van Mr. Arent tot stichting der vicary van Mr. Arent Barentz., zijn mij niet bekend. Hij voerde het wapen: in zilver drie zwarte raven, op takjes van dezelfde kleur, geplaatst* 2 *en* 1. *Hij overleed vóór* 1510.

Hunne kinderen waren:

Mr JAN JACOBSZ., Priester den eersten Vicarys.

FLORIS JACOBSZ., *kinderloos overleden.*

en

EGBERT JACOBSZ., *gehuwd met ......, waaruit geboren zijn:*

Heer JACOB EGBERTSZ., priester den tweeden Vicarys.

en

NELLE EGBERTSZ., *die huwt* GERRIT *Stachouwer* 1) *van Deventer.*

Uit dit huwelijk sproten:

EGBERT GERRITSZ., *kinderloos overleden.*

en

LYSBETH GERRITSZ., *Stachouwer van Deventer* 1), *huwt* STANS BENNINCK. *Deze man, door Wagenaar Deel I, blz.* 287, *een voorganger in 't beeldenbreken genoemd, maakte in* 1566 *een werkzaam deel uit bij de plundering van het Minderbroederklooster. Namens de „Gereformeerden" leverde hij in* 1567 *met Reinier Kant een verzoekschrift in bij de Burgemeesters met verzoek van vrijheid van geweten en*

---

1) Aldus in de Genealogie Francken.

godsdienstoefening. Geen wonder dat de vroedschap na de „alteratie" aan de nazaten van dien beeldstormer de vicarygelden uitkeerde! Zijne kinderen waren:

JAN, *ongehuwd.*

GRIETJE, *ongehuwd.*

en

NELLE [1]) *huwt* PHILIP ADRIAEN TEXEL. *Uit dit huwelijk werden geboren:*

STANS, *baljuw van Loosdrecht, huwt Volkertje Jacobsz. van Haarlem. Vijf kinderen.*

en

LYSBETH *getrouwd met* NICOLAAS BODICHER, *predikant te Alkmaar, laat na vier kinderen, waaronder:*

ADRIAEN, possessor der vicary in 1649, *huwt Aerlant Stachouwer, waaruit geboren zijn Philip, Claas, Stans, Debora en*

MARGRIET *die huwt* DIRCK FREDERIK POST. *De kinderen zijn Frederik* en *Anthony.*

B. ELISABETH

was gehuwd met PIETER LAUSEWEN, van Haarlem, *waaruit geboren:*

BAREND PIETERS, *die naliet* JAN, ELISABETH, STEVEN; *die volgen:*

JAN *liet na*: PIETER, JAN en GERRIT *die volgt sub A.*

ELISABETH *huwt* GELBERT SYMONS, *waaruit* CORNELIS en MARY, *die volgen sub B.*

STEVEN *liet na* LUBBRIES en MARY, *die volgt sub C.*

A. PIETER *sterft kinderloos.*

JAN *als boven.*

---

1) In de genealogie *Francken* genoemd *Aeltje.*

GERRIT *laat na:* JAN, M[r] PIETER, MARY, AEGJE, *die volgen sub D.*

B. CORNELIS GELBERTS *huwt* JOHANNA CORNELISDR., *waaruit:* MIENTJE *wier nazaat* DIRCK TEUNISZ. UTENHOVE possessor (der vicary) *was.*

MARY GELBERTSDR. *huwt* SYBRAND SYMONSZ., *waaruit:* TRIJNTJE, DIRCKJE en STEVEN, *die volgt sub E.*

C. LUBBRIES STEVENSDR. *sterft kinderloos.*

MARY *huwt* CORNELIS SPIJKER, *waaruit* CORNELIS *en* DIRK.

D. JAN GERRITSZ. *laat na* FRANS, PIETER en CLAES, *die volgt sub F.*

M[r] PIETER GERRITSZ. genwoordige possesseur (dus 1610) *laat na* CORNELIS, ADRIAANTJE, ANNETJE en GERRIT en MAARTJE, *die volgen sub G.*

MARY GERRITS *huwt* JAN PIETERSZ.

AEGJE GERRITS *huwt* KRYN FRANSZ.

E. STEVEN. *Waarschijnlijk is deze naam onjuist, want in het geslacht-register huwt zij* ALBERT DIRCKSZ. VAN SANE.

F. CLAES JANSZ. *huwt* .... VAN SCHOTEN, *waaruit* JACOB CLAESZ. VAN SCHOTEN, *die volgt sub H.*

G. GERRIT PIETERSZ., possesseur (*der vicary*) *laat na* REINIER SCHOTEN.

MAERTJE PIETERSDR. *huwt* PIETER MICHIELSZ.

H. JACOB CLAESZ. VAN SCHOTEN, posseseur (*der vicary*) *laat na* JAN JACOBSZ. VAN SCHOTEN.

Amsterdam, December 1893.

BERNARD J. M. DE BONT.

UIT DE LEVENS

DER

„MAECHDEN VAN DEN HOECK"

TE HAARLEM.

(Vervolg van Deel XIX, blz. 159).

'S GRAVENHAGE.

„*Petronella Dirckx van Alckema.* 1) Haren vader ghenaemt *Dirk van Alckema*, haren moeder *Cornelia van der Eynde*, wesende van den grootsten adel ende ryckdoom des lants, woonende in 's Graven-Haech; maer dat principalijk in haer pryselick is, dat dese waren treffelick Catholyck en Godsvruchtich, alsoo dat in de trobele tijt, als een iegelick vervaert was om de Priesters te ontfangen, hebben dese met groot perykel van schade alevenwel *de Priesters Gods in haeren huis gelogeert.* Sij hadden zeer *costelicke ornamenten tot den outaer*, als een goude kelck ende diergelycke cieraet, waerin sij vertoonden haer groote devocie tot de glorie Gods. Ende dese, hebbende veel soonen ende dochteren, sijn sonderling van Godt gebenedijt, dat se kregen *drie geestelicke kinderen* als een soon die Priester worden 2) ende twe dochters treffelick G[oddelicke] maechde, den eene genaemt Margareta, de joncste Petronella van Alckema, van welcke wij hiernae een weinich zullen verhaelen.... Sij was zeer milt tot den armen, staende dien zeer liberaëlyk bij in haeren noot; hebbende hierin een goede ghewoonte, dat se op de drie

---

1) L. v. P. D. v. A., † 12 April 1617, I, bl. 57-59.

2) Wel jammer, dat de zoon niet met name genoemd wordt. Volgens Pr Allard's Genealogie in *Bijdr.* I, bl. 380, heette hij *Jacob* of *Willem.* De schrijfster bevestigt hier dan toch het priester-zijn van een van beiden. Voor de andere kinderen zij naar gemelde uitvoerige geslachtlijst verwezen.

principaelste hoochtyde des jaers als Kersmis, Paschen ende Pinxteren menichte van aelmissen gaf, omdat de arme door lichamelicke nootdrufticheyt dien feestdage niet zoude breecken."

Achter het gezin van Dirk van Alckema behoort vermeld [1]) wat de Levens nog te lezen geven over *Joffrou van Nieuwenborch in den Haegh.* Bij haar was dienstmaagd Weyntgen Heyndriks [2]) die „zeer bemint was bij haer vrou, huishere ende familie. Door bezoek aan den Hoek „resolveerde sij de werelt te verlaeten ende haer joffrou... maer wederom komende bij haer joffrou en wilde [deze] haer niet ontberen om haer Godtvruchtige ghetrouwe dienst. Niettemin hierom en verslapten haer begeerten niet, maer was soo veel te iveriger in den dienst Gods. *Als de kercke in haer huis was* hoorden sij dagelicks 't H. Sacrificie der missen, wist haer werck daer nae te schicken, gink alle weken te biechten; dede dat dicmaels steelsghewijs als sij saterdachs uut was om nae 't vleeshuys te gaen.... Sij wist de *kinderen* daer se dienden met affectie ende ontsach wel op te voeden ende die duecht in te planten, de dienstmaechden, daer sij mede het werk dede mewaerdich en vreetsamich tegen te draeghen, als naementlijk: haer joffrou hadt een jong meysgen genomen, begerende dat sij haer die handeling van 't werk ende koken soude leeren; waerin sij haer also wel queet, dat se binnen corten tijt alle dingen coste doen... waerin haer Godtvruchtige joffrou seer gesticht was, verhaelden 't tegens die maecht voornoemt. 'T geviel dat tot haeren huise quam metter woon twe joffrouwen met camenieren. Sij, trou sijnde voor haer vrou, socht haer orber ende proffyt; waerom sij van de camenieren veel te lijen hadt. Dit verdroot

1) Verg. *Bijdr.* I, bl. 99 en 374 volg.
2) L. v. W. H., † 9 Mei 1636, II, 319.

haer, dat sij niet mocht doen voor haer vrou als 't behoorden ende veel onrust hadt."

„*Mayke Jans Terwe.* [1]) Dese is van gheboorten uut Schravenhaghe, van treffelicke ouders. De vader heeten *Hans* oft *Jan Terwe*, de moeder ..... [2]) Hadden in haer houwelik een soone ende drie dochteren. Maer 't princepaelste ghebrack daeraen, te weeten het H. Catholike gheloof. D'ouwers hadden in haer joncheyt wel Catholyk gheweest, want het heele lant doen soo waer; maer met de veranderinghe van de ketterie sijn toeghevallen tot de Gueserie; jae soo iverlyck [3]), meynende daerin haer salicheyt te bewercken, dat se haer ook begeeven hebben tot het ghebruik van 't nachtmael, met haer kinderen. De vader is oock soo ketters ghestorven, anders een goedt man sijnde. Welk droevich was. Hiernae is 't ghebuert, dat de dochter *Aechge Terws* kennisse ende conversatie hebbende met een Godtvruchtighe Catholike joffrou, allenskens is onderwesen in 't H. Catholike gheloof, mits 't behulp van waerdighe, gheleerde, geestelike mannen. De dochter *Mayke Terws* is in den Treves [4]) ghetrocken nae Brabant om d'openbare exercitie van de Catholike religie eens te zien. Sijnde in de kercke onder 't H. Sacrifitie van de Mis, opgebuert wordende 't H. Sacrament, week achter een pilaer, niet cunnende reverentie doen. Een Priester daer omtrent sijnde sach hetzelfde; sij gaende uut de kerck volchden [hij] haer nae, sprack se aen. Sij openbaerden 't geene zij in haer hert hadde seggende: 't is wonder wij alle gader niet en versincken, dat men soo groten afgoderie bedrijft, aenbiddende een stuck broot

1) L. v. M. J. T., † 15 Aug. 1642, III, bl. 56-67.

2) Is oningevuld gebleven.

3) Wat niet onaardig te kennen geeft, dat het geus-worden in die dagen bij veel anderen weinig te maken had met godsdienstige overtuiging.

4) Het twaalfjarig bestand.

voor sijn Heere ende Godt. Den dienaer Gods, wijs ende voorsichtich sijnde, antwoorden: 't en is geen wonder, dochter, dat ghij soo spreeckt, want ghij en zijt niet beter gheleert; begon haer met wijse Godtvruchtighe redenen in de punten van 't gheloof te onderwijssen; welcken vrij wat vats nam in haer hart. Maer d'outste dochter *Aechge Terwe* is d'eerste gheweest dien 't H. Catholike gheloof ghevat heeft in haer familie. D'moeder, sijnde eene ouwe vrouwe bijnae van seeventich jaeren, werden mede Catholyck, ende stirf Godtvruchtelijk met het ghebruik van de H. Sacramenten; waertoe sij noch te lichter quam, mitsdien sij in der joncheyt Catholyk gheweest hadt, ketters sijnde noch veel Godtvruchtige oeffeninge van de Catholiken religie onderhiel. [1]) Aechgen is geworden een geestelike maecht onder Menheer Mr *Jan Stalpaert* te *Delft* opten hof; was een stichtinge onder die maechden. Dede veel goets onder die twijffelende in 't gheloof ende die ketters, mitsdien sij nu zoo vast ghefondeert was in 't gheloof ende Catholike religie, met vaste bundige redene onderwysende ende H. exempelen treckende. De broeder is niet alleen Catholyk gheworden maer ook geestelik, leydende een devoot leven, gansch afghescheyden van de werelt; ghink woonen in Brabant bij een Pater van een clooster, met stilheyt ende devotie sijn geest oeffenende; nae sijn overlijden gaf de Pater een seer goede ghetuigenisse des heylicheyts van sijn E. De ghetroude suster mede Catholyk sijnde voeden haer soon ende dochter daerin op. De soon gink in de *Societeit.* Sijnde daar lange tijt werden van Godt besocht met een quade borst, comende uut teringhe. Werden goedt ghevonden, hij een tijt zoude comen in Hollant, om te gebruicken de veranderinge van de locht tot ghenesinghe

---

1) Ook weder eene opmerkelijke bijzonderheid.

van de siekte. In 't eerste kreech vrij wat ghesontheyt na den lichaem, maer eene swacheyt der zielen; slaende heel in de werelt, begost heel te debosere; waerover dese Goddelike maechden sijn petemoeye grote droefheyt hadden, als ook de Pater van de Societeyt welcken het angewrocht hadde dat hij in Hollant soude comen. Maer Godt verhoorden haest 't ghebedt van dese Godtmeynende personen. Godt sloech hem met siekten; hierdoor quam hij tot kennis ende leetwesen, stirf met soo goeden beken, dat het een stichtinghe gaf over den heelen Haech. De Pater voornoemt stirf een maent daernae; ende de petemoey [stierf] weynich maenten [daarna]. Hoorende in haer sieckebedde, haer neef soo Godtvruchtich overleden was, waer ten hoochsten verhuecht, soodat dit een ghebenedijde familie was ende heeft gheweest. Dese Godtsoeckende maecht ghevat hebbende 't H. Catholike gheloof en was daer niet mede te vreden, maer verkreech noch van Godt de gave van de zuiverheyt..... Nimmermeer en soude men haer hebben hooren verhaelen de ghebreken haers naesten. Als 't van andere gheschieden, wist altoos te verbeteren, hoe quaet off oochschijnelijk het was; soodat sij daer ook altemet om hadde te lijden, ende men wel met haer duende seggende: wat of Mayke daer nu al weder sel op weten se zeggen tot verbeteringe; ende sij verdroech dat met stillicheyt soetelik lachende; ende als sij versmaet worde liet het met sachtmoedicheyt over haer gaen. Jae, sij was een spieghel van sachtmoedicheyt.

JAN TERWE
× ?

zoon,	Mayke,	Aechgen,	dochter
	klopje.	klopje.	× ?
			zoon, priester der Societeit.

„*Magdalena Cornelis van Dam.* [1]) Dese was van Schravenhaghe. Haeren vader heeten *Cornelis van Dam* ende haer moeder *Mayken van Sichem*, van seer goeden afcomste. Desen haer begevende in de houwelicke staet, sijn op zijn gues ghetrout in de kerk, want de man was een ketter ende is in de ketterie ghestorven. De vrou was Catholyk maer seer slap, soodat se daerin de man volchden, hebbende zaemen in haer houwelik twee dochters. Als de jongste Magdalena maer een jaer out was is de vader ghestorven; ende nae zijn doot heeft de moeder zeer trefelick beleeft de Catholyke religie, *ontfangende Priesters in haer huys*, als naementlijk *eene Priester die op zijn hals daer was*, dien zij seer secreet most houden. Dit was van dese Godtvruchtige moeder een zeer grote duecht van haer; ende is hierom in haer joncste dochter van Godt gebenedijt in geestelike gratie. Sij leefden sommeghe jaeren nae haer mans doot, stirf seer Catholyk ende Godsvruchtich noch weduwe zijnde, laetende achter twe weeskens. D'outste dochterken raekte bij de mans suster sijnde gues, werdende mede ketters ende ook zeer obstinaet, wesende anders een zeer goet mensch. Dese Magdalena bleef bij de moeders moeder, dien Catholyck waer, maer heel slap; immers [2]) zij onderhiel daerbij het Catholycke gheloof. Noch jonk sijnde, werde besteet ter scholen te *Rotterdam* in een gues school, daer maer een Catholyke dochter tot haer in 't school was (dit was *Pieternelletge Dirks van der Borch*) ende geen Priester doen ter tijt in de heele stadt. Immers dese twe jonghe hertgens bewaerden Godt in den iver tot de Catholycke religie in 't midsen van zooveel peryckelen. Uut de schole comende, quam tuys bij haer grootmoeder ende oomen, maer hadt geen voortporinghe in de religie.

---

1) L. v. M. C. v. D., † 4 April 1684, II, bl. 182-217.
2) Immers = nogtans.

Immers Godt voechden 't, dat een van haer naeste vriende haer noden te kercken ende zeer aanleyde. Hierdoor dit jonghe hertgen zeer ontsteecken werde in de liefde Gods, ende groote begeerten kreech om in de zuiverlicke maechdelicke staet Godt te dienen. Omtrent haer vijftien jaeren resolverden zij stelden haer onder den E. Heer *Mr Cornelis de Jong*.... Dit jonghe maechdeken en was hier niet mede te vreden, dat se aldus Godt dienden, maer horende van de vergaederinghe van Haerlem, haekten om daer te zijn, om in meerder perfectie Godt te dienen, maer wist geen raet. 'T geviel dat Mr *Cornelis Hagius* [1]) van Haerlem daer quam, dien sij meenden dat de Oversten van den Hoek was, gaf haer zelven daer terstont aen over, meinende dat se haer rechte leitsman ghevonden hadt; maer verstaende dat hij d'Overste van de vergaederinghe niet en was, sochte van sijn E. weder ontslagen te sijn; welcken haer ontsloech."

Zij vond later aanleiding om „te besien de goede gelegentheyt van de vergaederinghe", en kwam daar wonen; nogtans maar kort, doordien zij „wederom nae den Haech most nae haer grootmoeder, die een oude weduwe vrou was omtrent de tachtentich jaer. Ende dese de hulpe waer van haer grootmoeder ende oomen, jae de vruecht ende 't vermaek van 't huys want sij zeer vrolijk ende ghenuechelijk waer van naetueren. Nochtans droech haer seer stichtelijk, in wat oorsaecke oft bij wat gheselschap zij waer. Als bij exempel. 'T geviel datter een van haer nichten ghestorven waer. 't Was daer 't ghebruik dat de nichten met malkander hoetjes [2]) maeckten en 't cleet [3]) vercierden, soo werden dese daer mede bij gheroepen; maer wilden niet comen, off mosten al t'samen sonder suivel zijn (alsoo

1) Of *Utenhage*, een der vier kapelaans van Haarlem.
2) Hoedjes = bloemkransjes.
3) Het baarkleed.

't was op een saterdach in de vasten); welk sij altsamen deden niettegenstaende sij gues waeren; ende als de klok twalef gheslaegen was tusschen de saterdach ende sondach, en wilde niet een steek meer neyen. Niettemin de guese dochters waeren seer hierin ghesticht dat se haer religie soo iverich beleefden. Dese was seer levendich ende curiues in 't uutsien; ende haer camerken stont aen de straet met een uutkyckgen responderende tegens stadthuis. Als zij dan enich remoer hoorden, was terstont aen 't uutkyckgen om te zien watter te doen waer, jae eer sij 't selfs wist, doordien sij zoo curiues ende rat waer. Zij wist geen raet om dat ghebreck te verwinnen; soo gink zij maecken een gordijnken met wel vijftich lutskens, daer sij 't mede toehaeckten; dan, meinende haestich uut te sien, werden belet door de moeielicheyt van alle dese lutsjes los te doen; off hieraen beginnende, door de langduericheit werden 't gedachtich haer goet voornemen, liet het dan staen en verwon also die uutgekeertheit. Immers [1]) was haer dat veel behulps, dat haer moeders broeder *Carel van Sichem* daer in huys wonende, mede met diezelfde liefde Gods ontsteken was, soodat sij malkandere waeren als een spoor tot den geesteliken voortgank. Stonden saemen smorgens vroech op; dien dan d'eerste wacker waer, quam d'andere aen zijn camer cloppen. Maer doordien dese E. noch zeer jonck was viel 't haer zeer swaer haer slaep te breecken. D'oom wat ouder sijnde quam ghemeenelyck haer wecken. Als dese dan quaelyck conde opstaen; begon hij dan voor de duere te singhen: *Ick hebbe een traech eselken, 'T valt myn suer om te temmen.* [2]) Als zij dat hoorden, deden haer zelven

---

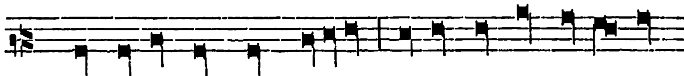
1) Immers = trouwens.

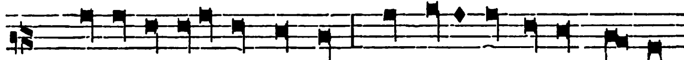
2) Ik vertrouw dat het den lezer niet ongevallig zal zijn, eenige stropben uit dit liedeken te hooren tot opheldering. Ik schrijf ze af uit „*Een devoot*

noch meerder ghewelt aen om op te staen. Als zij wisten waer de kerckelicke dienste ghedaen soude werden, gingen saemen daer smorgens vroech nae toe; maer door de benautheit des tijts van de vervolginghe der ketteren, zoo mocht hetzelfden haer weinich ghebueren. Soo gaeven se haer zamen binnenshuis tot het ghebedt. Dit viel zeer swaer voor dit jonghe levendighe hertgen, in een waerlick [1]) huys vol ghewoels, (want daer verscheyde jongmans in de cost woonden), met zoo weinich geestelick behulp te continueren in haer geestelik voornemen. Dan

---

ende profitelyck boecxken", opnieuw uitgegeven enz. door D. F. Scheurleer, 's Gravenhage 1889. N. XXXII. Ik heb den ouden vorm der noten behouden, zonder aangeving van maat, ofschoon mij ook de overbrenging in muziek-noten met 3/4e maat bekend was van Dr Acquoy's *Middeleeuwsche geestelijke liederen en leisen* (N. XVIII) 's Gravenhage 1888. Aangezien namelijk de tekst, wat versvoeten betreft, zoo vrij behandeld is, past daar beter de oude notenlezing bij.

2. Hi levert mi so menigen strijt
Hi maket mi soe suere
O lieve Heere dat claech ik dy
Helpt mi myn eselken vueren.

3. Ic wil myn eselken temmen wel
Ende houden hem onder die roede
So moet hy mi gehoorsaem syn
Al doet hy 't also node.

4. Ten eten is hi wel bereyt
Noode wil hi sober wesen
Wanneer hem yemant yet misseyt
Daer tegen wil hi streven.

5. Wanneer syn cribbe is wel ghevult
So is hi also blide
Hi gaet so node uut sinen spoor
Ghewelt so moet hi liden.

6. T' savonts wil hi slapen gaen
Men derf hem daertoe niet driven
Mer smorgens als hi op sal staen
So wil hi langher bliven.

11. Die dit liedeken heeft gedicht
Si was noch cout van minnen
Si heeft een traech eselkijn
Hoe gaerne soude si hem dwingen.

1) Wereldlijk.

haeren oom was haer een groot behulp alhoewel hij lanck in de werelt gheweest hadt, veel ghereyst en ghevaeren in verscheide landen. Maer alsnu een tegenheyt krijgende in de werelt, bemerckende dattet al ijdelheyt der ijdelheit was, setten hem zooveel te iverigher tot den dienste Gods, eerst in 't huys van zijn moeder, hij en sijn nichte malkander versterckende; achternae kennis krijgende aen den E. Heer M[r] *Claes Wiggers*, minderbroeder, hoorende van de goede reformatie dien hij dede in *'t Clooster te Colen* onder de minderbroeders, is daer nae toe ghetrocken, met ootmoedicheit biddende om een plaetsgen. Is daer aenghenomen."

Trijntgen Jans weidt hier uit over zijn kloosterlijke deugden. Maar beperken we ons tot een „exempel van zijn simpele ghehoorsaemheyt. Uuter naetueren hadt hij gans geen stem om te singen, jae zoo lelijk dat hij zijn eyghen stem niet mocht hooren. 'T gebuerde in voorgaende tijden doen hij zoo reisden, ghelijk wij voorgaende gheseydt hebben, dat hij eens was op een eylant allenich. Soo docht hem, hij zoude van niemant ghehoort worden, begon te zinghen, maer worden van de lelicheit zijns stems vervaert. 1) In 't clooster zijnde, beval hem zijn Overste niet alleen te zingen, maer dat hij de voorsanger zoude sijn in de kerck. Dede het simpelijk ende dat ook veel tijts aeneen.... Doordien hij zoo stichtich was in sijn conversatie, werden hij van de Oversten ghestiert uut het eene clooster in 't ander, jae al verre in Duitslant, om door zijn goede exempelen en H. conversatie anderen te verbeteren.... Mitsdien sijn E. out was gecomen tot den dienst Gods, soo hadde hij in de Godtheit weinich ghestudeert, werden daerom maer simpelijk priester ende

---

1) Nu wordt het ons eerst duidelijk, waarom we boven lazen, dat Magdaleentgen, als zij oom hoorde zingen, „haer zelven noch *meerder* ghewelt" moest aandoen „om op te staen."

geen predicant; maer daer de tonge sweech spraecken de wercken.... Al waeren dese twe Godtsoeckende hertgens nae den lichaem verscheyden, in den geest bleven se verenicht, saemen malkandere gedachtich zijnde in 't H. Sacrifitie der missen, schreeven somtijts aen malkandere geestelicke brieven. Sijn E. snel loopende heeft in corten tijt vervult veel tijden ende is in een volmaekt eynde gherust."

Nadat Magdalena van Dam een paar jaren bij haar grootmoeder gebleven was „drong sij het al door" voor goed in Haarlem te komen. Haar leven te Haarlem is met veel uitvoerigheid aangaande hare deugden en vrome oefeningen beschreven. Aan het eind lezen we: „Als dese E. ghestorven was, hoorde men bij wien men quam in de vergaederinghe niet anders verhaelen als van 't heilige leven ende Goddelick sterven van die E. maecht. Elks hart was vol; soo sprak de mont uut de volheyt van dien; 't was of de herten van de maechden ontsteken waeren met een sonderlinghe liefden Gods om haer duechden nae te volgen."

„*Maria of Mayken de Graef.* 1) Desen is van gheboorten uut *Schravenhaghe*, van eerlicke ouders. De vader heeten *Jan Janz. de Graef;* de moeder *Maria Dirks.* Hadden in haer houwelik wel seven kinderen, maer de vier brachten se tot haer mondige jaeren: twe sonen en twe dochteren. D'ouwers waeren Catholyk maer heel flaeu, d'welk d'oorsaek veel van was mitsdien in haer tijt de kerckelicke Godsdienst seer verslapt was, grote misbruicke in de priesters zaegen; 's avonts en 's nachs men vont se droncken langs de straeten; 's morgens in 't choor om de getijen te singen, 't H. suivere sacrifitie van de Mis aen den hemelschen vader op te offeren; naemen niet ter herten

1) L. v. M. d. G., † 17 Nov. 1647, III, bl. 263-73.

haer salicheyt, veel minder de salicheyt haers naesten. De herders sliepen en leefden qualick. Soo seyde [1]) den viantsen mensch overal sijn oncruit in de herten. 'T was van node dat de ketterie quaemen, dien 't al ruenerden; de bose straften. Godt wederom verweckten goede godsvruchtige, geleerde mannen, dien 't vervallen huys Gods allensgens sochten op te bouwen in steden ende dorpen. In Schravenhaech onder andere waerdige dienaers Gods, kregen Mr *Cornelis Adriaense de Jong*, een ootmoedich Goddelik man, dien de eere Gods socht ende die salicheyt sijns naesten [2]); ende op het dorp van *Roon*, daer sij met haer ouders eenige tijt woonde ofte dicmaels quaemen; ghenieten dan den dienst Gods van de E. Heren Mr *Cornelis Wildeman* ende Mr *Willem de Leeu*, *Jesuwyt*, welk tuys waeren tot de *Heer van Roon*, een treffelick Catholyk edelman. Door dese Godsvruchtige dienaers Gods haer goede vermaninge, stichtige exemplen, vierige gebeden werden samen wel ghefondert in 't H. Catholike geloof ende in een Godsvruchtich leeven. De outste dochter *Maria* door 't gehoor van goede vermaeninge, de stichting van goede exemplen, kreech een grote trek om de werelt te verlaeten ende den hemelschen Brudegom te dienen in de zuiverlicke maechdelicke staet. Hiertoe versoeckende het consent haers vaders, en wilden hem [3]) daertoe geensins verstaen, mitsdien hij merkten sijn dochter soo levendich was van naetueren ende begaeft nae de werelt dat sij en geheel selschap cost vermaecken, elk een bij haer wilde wesen; hij vreesden, als sij 't begost,

1) Zaaide.

2) De schrijfster vergist zich hier met hem Cornelis *Adriaense* te noemen. Hij was een zoon van *Dirk de Jong*, gelijk zij zelve medegedeeld had in het Leven van Lucretia Dirks de Jong, de zuster des pastoors. De lezer vergelijke boven blz. 149, waar dit alles reeds vermeld is.

3) Wilde hij zich.

niet wel soude volherden, ofte haer staet niet wel beleven; maer, wilde sijn joncste dochter *Baertgen de Graef*, dat wilden hij niet beletten, want dien was Godsvruchtich stil en sedich, soo hem docht daertoe bequaemst. Maer dese dochter en hadt daertoe geen begeerten noch ook niet daernae gehadt... Sij is gecomen tot den houwelicken staet, ende heeft haer daer Godsvruchtich in gedraegen."

Vader gaf dan eindelijk toe en „sij begaf haer onder die beleydinge van E. Mr *Cornelis de Jong* in den Haech, dien oock hadt verscheyde geestelicke, Godtvruchtige, devote maechden, met welcken sij haer conversatie hiel, vorderende soo allensgens in haer geestelicke leeven. Maer doordien sij zoo vrolik in haer ommeganck was, soo leetse noch veel aenstoot van de jongelieden, quam noch altemets in haer geselschap, ende leet noch grote strijt van de werelt; ende mitsdien sij beloften gedaen hadt aen Godt van eeuwighe reynicheyt, was in groot perikel."

Merkwaardig is het volgende, zoowel om de wijze waarop pastoor de Jong raad schafte, als om de aanschouwelijke manier waarop de intrede in de vergadering en de eerste indrukken van Mayken beschreven worden. „Haer E. Oversten was zeer met haer begaen. Also sijn E. op een tijt soude te Haerlem trecken bij de E. dienaer Gods Mr *Cornelis Arentz* (want dese twe oprechte Godtsoeckende dienaers Gods quaemen altemet eens bij malkander om haeren geest in Godt wat te vermaecken) soo nam hij dese Maria mede met noch twe van sijn maechden, omdat sij zoude sien de gelegentheyt van de vergaderinge, de stichtige exemplen van de maechden, de H. regel ende ordinantie; welcke dese boven d'andere seer wel aenstont. Dese maechden waeren tuys in de vergaederinge van Trijntge Dirks, daer alsdoen woonden die Godsvruchtige maecht Aecht Jans, welk ten eersten een grote

toeval [1]) hadt tot dese Maria ende zij wederom tot haer. Aecht Jans was een ootmoedige Goddelicke innige maecht, ontsteecken met een grote liefde om jonge maechden aen te leyen; setten haer met een grote iverige liefden daertoe; Godt wrocht daer mede; alle dingen stonden haer wel aen, soo de E. Oversten, de maechden als de H. ordinantie. Maer een ding stont haer tegen, datet niet penitenciael genoch en was, en [dat zij], haer begevende onder de beleydinge, niet werks genoch zoude hebben in haer geestelick leeven, siende alleen op het uutwendich, dat hier discretelyk toegaet, ende niet wetende van 't inwendich versterven, oeffeninge der duechden, innige meditacie ende vereniging met Godt, daer geen cleyne arbeyt aen vast was; ende [zij is] selfs achternae wel inwaer [ge]worden, dat sij haer crachten van doen hadt tot het inwendige leeven." Zij zou echter „werks genoch hebben", immers „De levendicheyt der naetueren hiel noch niet op. Sij gink al springende langs 't huys, soodat de geestelicke moeder Trijntge Dirks tegens haer zeyden: mijn dunct Mayken, ick sel u noch moeten leeren gaen, als men de kinderen doet. Men timmerden in 't huys daer sij woonden. Met een snellicheyt was sij op de vorst van 't huys. Haer E. Oversten sach het, berispten haer seer scherpelik, als ook op andere tijden als sij eyt deet; soodat het mettertijt vergink; werden seer modest."

Ziehier de flink geteekende karakterschets. „Dese bruit Christi hadt een exterordinaris kloek, scherpsinnich verstant, vast onthoudende memorie, seer liefhebbende affectiuse beminninge, een vroom, coraediues, doordringent gemoet, een iverige geest om 't geen sij voor hande hadt uut te voeren; was seer onveranderlik ende bijblij-

1) Toeval = genegenheid.

vende in 't geene sij eens aengenomen hadt; cost wel wercken ende lyen, inwendich ende uutwendich."

„Laet ons comen", zoo vervolgt de schrijfster, „tot breder uutlegginge van dese haer naetuerlicke gaven, ende hoe dat Godt met sijn overnatuerlike gratie die selfden verhoocht ende veredelt heeft." Aan dit alles kan hier geen plaats verleend worden; zeer belangwekkend echter zijn die bijzonderheden en hoogst merkwaardig voor de kennis van het ascetisch leven der „maechden" en de „manier van beleydinghe" welke de twee Oversten Cornelis Arents en Joost Cats in acht namen. Trijntgen Jans verhaalt alles vol vuur en bewondering, getuige bijv. hare ontboezeming: „o gheluckige ziele, dien van Godt begaeft was met een exterordinaris verstant ende daertoe [1]) soo H. voorsichtige getrouwe Leytsmannen ghekregen, daer sij 't selfde met alle simpelheyt heeft onder ontvallen, ende is daerdoor ghecomen tot soo Goddelicken verlichtinge ende volmaectheyt."

Toch mag niet worden voorbijgegaan wat ons gemeld wordt over het *schrijven der sermoenen*, door Mayken de Graef verricht. „Ten tweden hadt dese Maria een vaste onthoudende memorie, soodat se met de H. moeder Gods bewaerden de woorde Gods in haer hart ende overleyden se. Uut de mont van de H. moeder Gods werden 't woort Gods geschreven; maer dese schreef het woort Gods self uut de sermonen dien sij gehoort hadt. Eerst van haer E. Oversten Mr *Cornelis Arentz*, dien seer onderwyselick waeren tot een verstorven duechdelijk innich leven. Veel sermonen van de passie ende lijden Christi, nae 't beschrijven der Evangelisten. Sermonen van Kersmis tot H. Drievoudicheit op de Sondaegen ende feestdaegen, waeruut veel geestelicke proffyten gecomen sijn in den-

1) Daertoe = daarbij.

geen dien se gelesen ende beoeffent hebben. Desgelijks van de twede Oversten M[r] *Joost Cattius*, dien veel jaeren vervolchs achtereen gepreect heeft onderwijsinge op een geestelik leeven, beginnende van de inwaerneminge sijns zelfs, vooreerst in een goed propoost, ghestadige sorchvuldicheyt, naue ondersoeckinge van de conscientie eens of twemaels daechs, jae de sommeghen alle uren. Ten vierden een vergelyckinge van 't ene jaer, maent, weeck jae dach met malkander, of men voorwaert gaet of achterwaert etc. Veel leringe van 't versterve der passien, op den draek met seven hoofden. Van de drie Goddelicke ende vier Cardinale duechden. De broederlicke ende Goddelicke liefde. Leringe van de cogitacie, meditacie ende verstandelicke ghebedt. De Goddelicke visentacie. De wijnkelders. De wegen des eeuwicheyts. Twe octaven van 't H. Sacrament. De meditacie op het lijden Christi, beginnende van 't hofken. Twede boek de gevanckenis Christi. Het derde van 't leyen van den eenen rechter tot den ander. De geesseling ende croninge. Het vierde het drage van 't cruys tot den berch van Calvarie, ende naegelen aen 't cruys. Het vijfden de seven woorden met de teeckenen nae Christus doot. 'T en is niet om seggen wat arbeyt sij gedaen heeft eer des boecken volmaekt waeren geschreven; 't geen sij niet alleen bij daech maer ook halleve nachten daerin ghearbeyt heeft. Niet eens elk boek geschreven maer al ten minsten twe mael, jae de sommegen een vier of vijfmael voor andere maechden. Ick weet niet of 't een paert soude cunnen voort trecken alle de boecken die sij beschreven heeft. In dit schrijven quam haer sonderling te baet haer scherpsinnich verstant; de leeringe waeren seer diepsinnich ende suptyl, soodat de gratie ende naetuer haer daerin most helpen om soodaenigen werk te volbrengen."

Van deze karrevrachten sermoenboeken (om het naar

ónze manier hyperbolisch uit te drukken) worden er nog verscheidene boeken bewaard in de bibliotheek van het Seminarie te Warmond, doordien de bibliotheek van den Hoek, bij de opheffing der statie in 1851, aan het Seminarie toegewezen is. Hier en daar worden er van aangetroffen in parochiale bibliotheken, somtijds komen er op verkoopingen voor. Een zestal bezit het bisschoppelijk museum te Haarlem. Onder de Warmondsche verzameling munten zestien boeken uit, in quarto, van éene hand, waarvan vijftien in gelijke banden gebonden, met koperen sloten en hoeken, met titels in schoonschrift van zwart, rood en goud, en met versierde lijstjes tusschen den tekst. Een viertal vond ik er onder terug, hetwelk boven achter elkaar genoemd is: „Van de drie Goddelicke ende „vier Cardinaele duechden. De broederlicke ende Godde„licke liefde. Leringe van de cogitacie, meditacie ende „verstandelicke ghebedt. De Goddelicke visentacie." Nog opmerkelijker is, dat van een dier zestien sermoenboeken, „Beschrijvinghe van de volmaeckte Begheerte tot de volmaecktheyt", het schutblad te lezen geeft: „Dit boeck is ghescreven uut de mont van onsen E. Vader J[oost] C[ats] S[acrae] T[heologiae] L[icentiatus] door M. v. G. sijnde correct, waerteghen men corrigeren moet alle Boecken die hiernae ghescreven worden." Stond er nu M. d. G. in plaats van M. v. G., dan was het zoo goed als zeker, dat we de zestien boeken aan de hand van Mayken de Graef konden toeschrijven. Doch de letter v. laat, wat duidelijkheid betreft, geen twijfel over. Een der deelen heeft aan de schrijfster der levens, Trijntgen Jans, zelve toebehoord. Op het schutblad namelijk staat te lezen: „*Trijn Jans Oly dochter.*" Op het tweede schutblad: „Dit boeck hoort toe *Maria Jans Ban*, hetwelcke mijn tot een testament ghegheven is van Trijn Jans Oli dewelcke in den Heer gherust is Anno 1651 den 29 Maert.

Bidt voor haer siel." Daaronder „Ende hoort nu toe *Maria van Wieringhen*, hetwelcke mijn tot een testament ghegeven is van Maria Jans Ban. Dewelcke in den Heer gherust is Anno Domini 1661. Den 18 November. Bidt voor haer ziel. Deze „Ex libris" nu heeft mij indertijd doen weten, wie aan het eind van de „Levens der maechden" het leven van de schrijfster zelve beschreven had. [1])

Overigens behoorde het „malkanderen verhaelen der sermoonen" en het uitschrijven daarvan onder de vrome oefeningen, waaraan vele maagden meededen. Zoo was Grietgen Grauerts [2]) „vlijtich nae 't woort Gods en soude dat om geen oorsake versuimt hebben; liet haer oock altijt vinden ter plaetse daer 't selfde verhaelt werde (alsoo 't bij haer tijt opgecomen was, dat de maechden alle sondage en geboden feestdagen 's achternoens van vijven tot sessen quamen bij malkanderen, verhaelende 't sermoon dat 's morgens ghepreect was, ende andere sermonen die in gheschrift waeren, van de Oversten voorgaende ghepreeckt)." En Aeltgen Thomas [3]) „was iverich om veel freye geestelicke boeken te copen, veel H. leringe te schrijven... hadt gaering hertelike preeckges dien bij de gront heen gingen."

De meeste boeken voeren als devies op den titel: *Schrijft wysheit in den tyt der leedicheyt*, eene wel wat vrije vertaling van Eccli XXXVIII, 25 Sapientia scribae in tempore vacuitatis. Het boek, boven door mij vermeld als het eerst bezeten door Trijntgen Jans, draagt ook nog op het schutblad de vermaning: *Dit boeck en mag uut den hoeck niet vervremden.* — Mayken de Graef stierf 17 November 1647 „ghecomen sijnde tot den ouderdoom van seventich jaeren."

---

1) Verg. *Bijdragen* D. XVII, bl. 284.

2) † 14 Juni 1680, I, bl. 285 v°.

3) † 4 Jan. 1688, II, bl. 376 v°.

Omstreeks het jaar 1631 arbeidde te 's Gravenhage de „*E*[*erw*] *dienaer Gods Heer Jacob*", gelijk wij vernemen uit het leven van *Neeltgen Jans dochter.* [1]) Deze overleed 30 Juni 1643 nadat zij „*negentien* jaeren in dese H. vergaderinghe met een puere meninghe, vierigen iver Godt ghedient" had. Van haar nu wordt gemeld: „Als dese iverighe bruidt Christi haer nu *seven* jaere in dus veel menichvuldige goede wercken geoeffent hadt met een grote liefde: soo heeftet haeren hemelschen Brudegom belieft haer nu in een andere acker te stellen, dat is in andere oeffeninge der liefde. Sij hebbende een ouwe moeder seer desolaet [2])…. is versocht om haer inder noot bij te staen, 't welcken haer E. Oversten ende geestelicke moeder gheconsenteert hebben. Is daer nae toe getrocken, te weten naar *Schravenhaech*, welcken dienst heeft gheduert bijnae vierdalf jaer; 't welck haer geen cleyne peyn en was, de H. middelen, haer E. Oversten, geestelicke medesusteren te missen. Cost niet te kercke coomen als over straet door 't gewoel van de wereltse menschen; mocht dieselfde [de kerk] noch weinich ghenieten" enz., „hebbende aen alle canten veel oorsaken van patiencie besonder in 't beginsel, want de guese suster obstinaet bleef bij haer ketterie, gebruickende nochtans daertoe [3]) 't behulp ende vermaeninghe van den *E. dienaer Gods Heer Jacob*, als dien quam bij den moeder om haer biechte te hooren ende 't H. Sacrament te geven, dese dochter vermaenende ende onderwijsende. Daer en was geen ghehoor. Dese en hiel niet op van nacht en dach voor de suster te bidden, ende te laeten bidden om haer bekeringe. Godt heeft het gebedt verhoort. Is subitelijk op

1) III, bl. 77—85.
2) Deze was bij „een guese dochter" te huis; die echter ook ziek werd.
3) Versta: om haar zuster te bekeeren.

S. Clarendach met soo groten claerheyt van Godt inwendich doorschenen in 't Catholike gheloof, vereyschende zelfs een Biechtvader. Men haelden die voornoemde dienaer Gods; waer tegens sij dede soo ootmoedigen claren biecht, alsof sij 't altoos ghewoon geweest hadt te biechten; ontfing met grote devotie 't H. Sacrament des Outaers ende H. Olysel (alsof sij allen haer leven Catholyk gheweest hadt). Weynich hiernae is Godsvruchtelijk in den Here gerust." Toen ook de moeder gestorven was, is „dese getrouwe bruidt Christi terstont, als het duifken van Noy wederom tot haer arcxken van haer H. vergaderinghe ghecomen." Indien wij nu 19 jaren aftrekken van 1643, het jaar van Neeltgen's overlijden, komen wij tot 1624, als jaar van intrede. Zeven jaren later ging zij terug naar den Haag; waar zij vierdehalf jaar bleef. Alzoo valt de arbeid van pastoor Jacob tusschen 1631 en 35. Het verblijf in den Haag behoeft niet van hare 19 jaren afgetrokken te worden, want bij zulke afwezigheden, waarvoor toestemming van den Overste gegeven werd, plachten de maagden als leden der vergadering beschouwd te blijven.

Veel merkwaardigs is door de schrijfster opgeteekend over het Haagsche gezin van Mr *Simon Cornelisz. van Veen* (die „fiscael" was van Prins Maurits, en zoon van Mr Cornelis van Veen, Pensionarius van de stadt Leyden") met zijne vrouw *Anna Isenouts van Nes*. Nogtans, om niet in herhaling te vervallen van hetgeen reeds vroeger is medegedeeld, kan ik hier volstaan met te verwijzen naar *Bijdragen* Deel X, bl. 298–301, voor zoover het den vader en de geslachtslijst der Haagsche en Leidsche familietakken aangaat, en naar *Bijdr.* D. XVII, bl. 281–82 voor hetgeen de moeder betreft. Alleen maak ik den lezer opmerkzaam, dat ook hier weder de Haagsche pastoor *Cornelis de Jong*, boven meermalen genoemd,

voorkomt als werkzaam geweest zijnde aan de bekeering van den vader tot het aloude geloof. En voorts moge hier nog een paar trekken plaats vinden uit het leven van de dochter *Geertruidt* [1]), die ongeveer 14 jaar in de vergadering te Haarlem verbleef en, 33 jaar oud, overleed op 17 Maart 1627, den feestdag van haar patrones: „als sij etlike daegen seer krank was soodat men 't leste verwachten, seiden sij: neen, noch sel ik niet sterven, maer wacht nae S. Geertrudendach; welcke ook soo ghebuert is."

„Van jongs op hadde sij ook seer lief de salicheit van haer vader, soo ghij hieraen moocht mercken. Soo sij *ter schoolen* lag *te Delft* bij een treffelike geestelicke maecht Wijvingtje Pieters, welcke vont dit jonge dochterken in een verborgen hoek van 't huys bitterlicke schreyen. Dien haer vraechden nae de redene van haer droefheyt? Antwoorden, dat het was overmits sij insach dat dengeenen dien sij alderliefste hadt, te weten haeren vader, also stervende in den staet daer hij teegenwordich in was, in der eeuwicheit souden moeten derven 't aenschijn Gods. Ende dese traenkens van dit jonge devote hertgen en waeren niet sonder vrucht, soo gij voorgaende ghehoort hebt. Ende 't selfde door dese maecht oft meesterse an de vader verhaelt wordende en gaf in sijn hart geen cleine veranderinge, want die vader dese dochter exterordinaris liefhadde."

En nu vraag ik nog even de aandacht voor een schetsje, waaruit we leeren, wat er door „een pittige maagd" te verstaan is. „Sij was seer lieffelijk van wesen, vriendelijk en meewaerdich in haer conversatie, waerdoor een iegelick vermaek hadt in haer conversatie. Sij was niemants last oft verdriet ook tot het leste haers levens,

---

1) L. v. G. v. V., III, 338—51.

alhoewel sij lange jaeren hadde te draeghen een swak lichaem. Sij was seer frey [1]) en sedich van manieren, stil ende weynich van woorden, meer hoorende als spreeckende, geset ende geordineert in allen haer doen ende laeten, waerdoor sij veel con wercken met een groote stilte. Als bij exempel: op 't choor sijnde, sach nae alle dinghen, besorchden dieselfden, daer dicwils veel moeyten ende costen aen vast was; dede hetselfde met sulcken hertelicheyt alsof 't haer alleen aengegaen hadde, ende het haer door een groot gebodt des gehoorsaemheits opgelegt was, dit doende uut haer eygen liefde tot die eere Gods, ende met sulcken stilheyt ende onbekentheit dat het nauwelicks eymant wist. Maer [aan] die meesterse van 't choor, Josyntje Willems, dit vermerckende, was 't niet weinich aengenaem; prees dese hierom seer bij haer Oversten (sonder dat sij 't wiste) seggende: Sijtge Dingnums [2]) hout veel van pittige maechden, dat sijn soodaenighe dien 't geen haer te doen staet of bij de hant neemen, met een sorchvuldicheit ter herten neemen ende met een iverige wackerheit uutvoeren. Soo is dese, jae zij is de pittichste op 't choor. Sij dede alle dingen met een stille sedicheyt, wrocht veel sonder werckelicheit [3]); 't scheen of se niet en dede, ende bracht veel werks ten einde."

Eindelijk is er nog een Hagenaar te vermelden, die in 1620 kanunnik was der O. L. Vrouwe-kerk van Antwerpen. Neeltgen Isbrant Dob [4]) had van den Eerw. Overste Joost Cats, die in 1613 benoemd werd „consent ghekreghen, dat se in Brabant soude vaeren om de H. Moeder Gods t' Scherpenhuvel te besoecken." Zij werd echter te Antwerpen in den Pinksternacht zwaar ziek, en toen „heeft

---

1) Fraai.

2) De geestelijke Moeder van hare vergadering.

3) Omslag en drukte.

4) L. v. N. I. D. † 12 Juni 1620 I, bl. 366—70.

Godt ghevoecht, dat bij haer ghecomen is de godtvruchtighe maecht Maria Willems, een van ons eigen maechden deser vergaederinghe, dien doen ter tijt t' *Antwerpen* was ghelogeert in 't huis van Menheer *Johannes Hemelaer*, *Canonik van ons Lievrouwen kercke*, een *gheboren Hollander* uut *Schravenhaghe*. Dese E. dienaer Gods, maer simpel gebeden sijnde van de voornoemde Maria Willems, heeft terstont gheconsenteert, dat men dese sieke maecht Neeltgen Isbrants soude brengen in sijn huys" alwaar zij ook gestorven is.

GROOTEBROEK.

Van het *St. Elisabeths-klooster der Augustinessen* te Grootebroek wordt een *onderpater* genoemd in het leven van *Claesgen Jansdochter*, van Hoorn. [1]) Zij trok tijdens het beleg van Haarlem met dien pater *haren „Heerbroeder"* naar Leeuwarden, alwaar hij stierf „weynich tijt daer gheweest hebbende."

„Diever Gerrets, Machtelt Gerrets ende Reinou Gerrets, alle drie gesusters. [2]) Dese waeren van gheboorten uut *de lange Streeck*, gheleeghen tusschen Hooren en Enckelhuisen, uut een dorp ghenaemt *Groote Broeck*. De ouders waeren zeer Godtvruchtich, treffelick Catholyck, wesende bijnae de eerste ende principaelste, *daer de Priesters Gods* nae de trubbele tijt *een inganck in haer huis hadde*; ende dese ouders sijn in haeren houwelyck van Godt ghebenedijt met ses kinderen, waervan die vier sijn *geestelicke* gheworden, te weeten de soon genaemt *Hercke Gerrets*, met dese drie voorgenoemde dochters, ende eene suster ghehylickt synde, is haeren soon Pries-

1) L. v. Cl. Jd., † 10 Dec. 1643. III, bl. 95-99. Onder de rubriek *Hoorn* zal zij behandeld worden.

2) I, bl. 147-52.

ter gheworden. Alsoo dat dit een ghebenedyt huis is gheweest. Die drie outste, als den soon Harcke Gerrets ende de dochter, Diever Gerrets ende Machtelt Gerrets, waren seer duechdelyck en innich, ook sonderlinge van Godt begift met de gaef des verstants ende wijsheyts, en behielen dese gaef niet voor haer selven, maer met liefden ghebruickten die tot salicheyt ende stichtinghe haers naesten, also dat dese haeren huis was een toevlucht van een iegelik. Sij gaeven onderwijsinge aen de onwetende; ook dengeen die buiten het Catolycke geloof waeren, worden door haer bekeert. De traegen verwekten se in de Goddelicke liefde; de twistige brachten se tot vreede; de droevige vertroosten se; de wereltse herten bekeerden se door haer goede exempelen tot den dienst Gods. Die al een goede voortgank hadden worde ontsteecken door haer om te coomen tot de hoochste volmaectheyt. De siecken bedienden se, de armen hilpen se met een compassiuesheyt. De Priesters eerden se als dienaers Gods. Also dat dese metten Apostel alle menschen al waeren, omdat [1]) sij se in Christo mochten winnen. Dit Godtvruchtich huisgesin is sonderlinge van Godt verlicht ende ontsteecken met de Goddelicke liefde, doordien sij hoorden de geestelicke, verlichte vermaninghe van den E. M[r] *Cornelis Arentz*, Oversten van dese vergaederinghe, welcke door de Godtvruchtige iverige weduwe *Griete Gerrets* is ghecoomen in 't huis van haeren dochter *Tiet Jacobs*, woonende in *Boecaspel*, 't naeste dorp aen dese haeren ouders; waerdoor sij sijn aengeleyt. Ende 't saedt van 't Goddelicke woort bevindende bereide hertgens, heeft overvloedige vruchten voortgebracht; ende sij hebben desen wijsen dienaer Gods vercoosen voor haeren leitsman, haer gheheel hem onderwerpende. Ende alhoe-

---

1) Een afdoend voorbeeld van het gebruik van *omdat* voor ons *opdat*.

wel sij nae den lichaem verre van malkander ghescheide waeren, quaemen daernae dickwils te Haerlem om raet en daet aen sijn E. te soecken, niet schroomende die veerheit des wechs ofte die moeielicheit des zees om over te vaeren." Van de eerstgenoemde *Dievertje* wordt gezegd [1]): „Dese was een verstandige maecht, treffelick van manieren, hebbende een edele condicie. Alhoewel sij van huisluide gebooren was, scheen dese meerder een edele dochter als een boerendochter te zijn. De ouders hadden goede middelen en waren geschict en duechdelik, maer wat plomp en heel, als gemeendelik lant-lieden sijn; alsoo dat men niet soude geseit hebben, dat haer dochter van 't landt was... Sij dede groot proffyt onder haer evennaesten, want om de desolaetheyt ende benautheyt des tijts daer weinich Priesters waren. Ende als dan dengeen die sij onderwesen hadde quamen bij den Priester Gods, waren haest [2]) te helpen, want sij se in als wel onderrecht hadde".... Sij en woonden niet in de vergadering bij de maechde; maer in haer lant bij haer moeder.... Overmits dese Dieuwer Gerrets daer zoo veel goets dede soo en was 't believen van haer Biechtvader Mr Cornelis niet, dat se haer plaets soude verlaten; maer mocht wel altemet comen... haelende uut dien haer raet ende eelste voetsel des geest" Zij stierf 17 Juli 1599 „met een groote droefheyt van de gemeente, doordien sij bemerckten wat een groot verlies zij door haer sterven hadde."

Machtelt Gerrets heeft ook „van jongs aen den hemelschen Bruidegoom ghedient in de maechdelicke zuiverheit, dan niet onder de vergaderinge. Overmits sij soo veel goets dede, als ghij voorgaende ghehoort hebt, in haeren eighen dorp, soo en wilden haer de Catholycke

---

1) I, bl. 17, alwaar zij afzonderlijk behandeld wordt.

2) Haest = spoedig: Zij konden spoedig geholpen worden.

niet ontbeeren, ende haeren Biechtvader docht ook geraetsaemste dat sij daer bleef. Dan achternae, als haeren Biechtvader bemerckten, dat sij daer weinich vruchten vruchten conde doen om de *partieschap van den Priester Gods dien daer doen was*, *Frans Pieterz.* [1]), heeft sijn E. begeert dat se onder die vergaederinghe soude coomen wonen; ende is terstont daer ghereet toe gheweest".... Zij heeft „met alle simpelheyt haer onderworpen onder die wettelicke overicheyt van de H. kercke. Ende als ter plaetse daer sij woonden angaende dat punct groote disorder quam, overmits den Priester dien daer gestelt was hem niet en droech ghelycken het behoorden, was dese E. soo sorchvuldich ende naerstich, om de menschen te raeden tot vreede en onderdanicheyt onder haer wettelicke overicheyt, dat sij haer geen moeite nacht noch dach ontsach om met goede vermaninghe ende bidden daer in te wercken, ende haeren evennaesten daertoe te brenghen; maer conde, Godt beeter 't, weinich vorderen; welcke haer soo swaer viel, dat het eensdels een oorsaek van haeren doot was. (Ende niemant sel haer verwonderen, waerom sij dit aldus dede, want sij een geestelicke maecht was, is 't saecke sij geleesen heeft [2]) 't geen wij in 't begintsel gheschreeven hebben, ende oock in 't leeven van de outste suster Diever Gerrets). Ende deese nu siende, dat de eerste liefde vercout was ende de ootmoedige onderdanige eenicheyt verlooren, de Goddelicke majesteyt dagelicx met sooveel sonden vertorent, de conscientie besmet, de menschen welcken oock buiten de

---

1) Over de oneenigheden en verwikkelingen der beruchte *Causa Strecana* kan de lezer nadere bijzonderheden vinden in de *Tabula Chronologica* Bijdr. Deel I, bl. 244-45, en 321-344, alsmede in de *Acta Capituli* Bijdr. D. IV, bl. 445-50.

2) Versta: niemand mijner lezeressen zal zich hierover verwonderen, als zij gelezen heeft enz.

religie waeren geschandiliseert: dit was haer dagelickx als een swaert in haer hart." Zij overleed den 3 Mei 1618.

Reinou Gerrets „de derde suster, was het jonckxste kint van haeren moeder, wordende van die selfden zeer bemint, noemende haer al out zijnde niet anders als: „onse kint".... Sij is te Haerlem ghecoomen metter woon out sijnde achtien jaeren." Voor ons is merkwaardig wat van haar verteld wordt, dat „sij een overgrote begeerte hadde om te sien de openbare exercitie van de Catolycke religie, oock om te ontfangen 't H. Sacrament des Vroomsels ende om te sien de Christenheere welcke voor 't gheloof streden".... [1]) „Wesende eens ghevaeren bij haer vrienden in de langhe Streeck", werd zij daar ziek en stierf aldaar. „Ende dese ghestorven zijnde bij haer vrienden, is in de kerck van Broeck bij haeren susters begraven, 3 Nov. 1624", nadat zij 36 jaren in den Hoek had geleefd.

(Vervolg hierna.) J. J. GRAAF.

---

1) Men leze de plaats in haar geheel in *Bijdr.* D. XVII, bl. 284-85.

AANVULLINGEN

OP DE „GESCHIEDKUNDIGE AANTEEKENINGEN BETREFFENDE DE STATIE BRIELLE.”

In deze aflevering geplaatst, bl. 183—231.

(Getrokken uit de Registers dier Statie, sedert 1812 berustende op de Secretarie der Gemeente).

De oudste aanteekeningen zijn van 1690.

Reeds in 1694 trad in de kerk der Statie in het huwelijk de Hoog Geb. Heer Graaf van Groesbeecq, Groot-Bailliuw van het Land van Luik met Vrouwe Tedingh van Berckhout, en in 1697 kwamen deze hooge personen in deze kerk, als getuigen bij het huwelijk van Jacobus Cleij met Catharina Mageris.

In 1696 had de toenmalige pastoor het geluk, een voornaam Ambtenaar te bekeeren, op het einde van zijn leven.

Blijkens aanteekening van Jaar- en andere H. Missen, heeft Pastoor Trippelvoet hiervoor gelden vermaakt en nog bovendien zijne boeken aan de kerk.

Ook eene Geestelijke Dochter heeft hare meubelen aan de kerk nagelaten.

De volgende bijzonderheid is vooral merkwaardig, dat in 1703, de Koning van Spanje, zoon des Keizers, aan de kleine kerk een bezoek heeft gebracht, tijdens zijn verblijf te Brielle.

De verdere mededeelingen zijn letterlijk uit de Registers afgeschreven en volgen hier naar tijdsorde.

1694. 26. 7^{bris}. Den Hoogh Edelen Heer Jacob Graaf van Groesbeeck, Groot Bailliu van den Lande van Luijck, tusschen de Maas en de Sambre, en de Hoog Edele Vrouwe

Jacoba Tedingh van Berckhout. — Testes: Charel....; Maria ...... *R. C. Trouw-Register.*

(In het Burg. Geref. Trouw-Register staat hieromtrent nog het volgende: Den 12 Sept. III. Den Hooghgeboren Heer Jacob Grave van Groesbeecq, Wemelingen etc. etc. weduwen^{r} woonende te Goes, Zeelandt, ende De WelEd. Vrouwe Jacoba Tedingh van Berckhout, Vrouwe van Vromensteijn etc., weduwe binnen deze stadt." — Met attestatie na buijten 26 Septemb. 1694).

1697. 3. 7^{bris}. Jacobus Cleij en Catharina Mageris. [1]) Testes: Illustris. D^{no} Comes de Groesbeeck et D^{na} Comitissa, cum tota familia Wijnkoper.

R. C. Trouw-Register.

1696. 10. 9^{bris}. Nicolaus Mageris, commies van het Comptoir der Gravelijkheijts Domeijnen, qui in fine vitae ab heresi ad fidem conversus est. — Brile.

R. C. Overlijden-Register.

1727. 28 Aug. Obiit R. D. Johanis (sic) Libon, hujus Ecclesiae Pastor enz.

1727. 8 Nov. Obiit R. D. Johannes van der Heijden, hujus Ecclesiae Pastor dignissimus, (nullis - quod dolendum - munitus Sacramentis, quia nullus adfuit sacerdos).

1728. 5 Februarij. Obiit omnibus Ecclesiae Sacramentis munita, Domicellae Gertrudis van Krimpen, filia devota, quae pro refrigerio animae suae suorumque, huic Ecclesiae omnia mobilia sua (legavit schijnt in de pen gebleven).

1736. 21 May. Obiit Domicella Isabella Elisabeth van Binckom, filia devota, munita omnibus Ecclesiae Sacramentis.

---

1) Deze is bepaald eene bloedverwant van Nicolaus Mageris, die volgt.

Achter in het *Eerste Doop-Register* staat:

Honoravit sacellum nostrum sua presentia Archidux Austrie, filius Imperatoris, nominatus Rex Hispaniarum Carolus 3; die S. Ceciliae sacro 22 9^bris 1703.

In het *Tweede Doop-Register* staat vooraan:

Admonitio.

Caveant sibi Reverendi Domini ne praebeant testimonalia Baptismalia nisi sigillo duodecim assium, seu stuferorum, ut mihi infrascripto admonitum fuit ab amico quodam Hagae-Comitis Practicante, quia peccatur contra 47 articulum Placcati seu supremi statuum Constitutionis de Sigillis minoribus. Briellae hac 5 febr. 1763.

(Was get.) M. J. S. Cret. Presb^r Brielensis.

In het *Overlijdens-Register* staat:

Celebrandum hebdomatatim Sacrum de Requiem pro D. D. *Bronchorst;* pro quo solent solvere 42 florenos annue. — Op de groote Rekeninge den eersten Dijnsdag in Junij. — Non soluti sunt ab anno 1723.

Celebrandum singulis annis anniversarium pro anima R. D. Trippelvoet, qui obiit 6 Julij 1714: ad quem finem reliquit libros suos pastoratui Briellensi.

Item celebrandum singulis hebdomadis sacrum pro anima ejusdem D^ni Trippelvoet, pro quo provisit D. Roose, Executor testamenti 25 florenos annue. Soluti ad annum 1742 etc.

Item celebrandum anniversarium pro anima Domicellae Gertrudis van Krimpen, quae obiit 5 februarij 1728; item pro animabus Matris et Sororum, quarum obiit....

Boven, op blz. 184 en 185 staat gedrukt: S. Pieter-in-Maasland. Dit moet blijkbaar Maarland wezen.

(Blijkt eene drukfout te zijn. Het handschrift heeft de *r*. — *Red.*).

Op blz. 223 staan de voornamen van den Heer Willemse omgezet. De ware lezing is: Hendrik Cornelis.

C. J. GIUDICI.

UIT DE VROEDSCHAPS-RESOLUTIEN VAN ALKMAAR.

Aangezien de zoon van *Cornelis Cornelisz. Broertje*, kuiper, een goeden geest hebbende, van de catholieken was aangezocht om in de papistische scholen buiten kosten van den vader te gaan, besloot de vroedschap den 17 Februari 1614, den vader eenig subsidie te presenteeren, om zijn zoon hier in de school te houden. Den 2 September werden burgemeesteren gemachtigd, met *Broertje* te spreken nopens het onderhoud van zijn zoon tot de studie; en den 6 October werd hem voor het aanstaande jaar toegekend *f* 60 voor kostgeld en *f* 10 voor het koopen van boeken. Den 16 December 1615 werd deze toelaag voor een jaar gecontinuëerd.

Den 10 Augustus 1609 werden burgemeesteren gemachtigd om *Herman Jansz.*, jonggezel, „die gezegd wordt jezuietisch te zijn en uit Enkhuizen gebannen is", te ontbieden en te doen vertrekken, met verbod van wederkomst zonder consent, op pene van correctie.

---

3 Mei 1645. Twee huizen op het (vroegere *S. Anna*- vervolgens *Sonoy's*-) hof in de (nieuw-aangelegde) Heerenstraat tot een papistenkerk getimmerd wordende (door *Arien Harmensz.*, broeder van pater *Dirk Harmensz.* van de orde der predikheeren), contrarie 't geen in de verkooping van de nieuwe markt was besproken (met de vroegere eigenaars jr. *Engbert Ramp*, *Maerten* en *Arien Harmensz.* en 2 anderen), werd goedgevonden, den verkoopers van de marktplaats en den eigenaars van de 2 huizen aan te zeggen, dat men dit niet zal gedoogen, op poene van demolitie.

Dirk Hermansz. vervolgens in het door hem gehuurde huis „*de groene papegaai*", aan de Langestraat, een „papenkerk" houdende, besloot de vroedschap den 26 Juni van hetzelfde jaar, in den avond van dien dag door den officier en de stadswacht van daar te doen halen en op het stadshuis brengen alles wat tot de kerk behoorde, den priester interdiceerende om ergens zijn ondernemen te hervatten.

C. W. BRUINVIS.

Het onderstaande is getrokken uit het „Nieuw Kerkelijk Handboek", omvattende al de door den Staat gesubsidieerde Protestantsche Kerkgenootschappen enz., door M. W. L. van Alphen, 4e en 5e vervolg. Jaren 1882–1883. Niet in den handel.

1882, blz. 67. OUDEWATER. *Aanteekening:* H. Dirks hier gekomen 1574, werd opgevolgd in 1575 door J. Gelasius, bij de verovering der stad door de Spanjaarden in 1575 opgehangen.

1882, blz. 102. ZUIDERWOUDE EN UITDAM. *Aanteekening:* Diakonie en kerk hebben beide hare eigene Landerijen. De Diakonie-kas is rijk, die der kerk is arm en vol schuld, wegens den bouw der kerk in 1878.

1883, blz. 44. DE LIER. *Aanteekening:* Den 3 Julij 1572 is de kerk door het inslaan van den bliksem afgebrand, later is wel een klein gedeelte herbouwd, doch het overige is gedurende 85 jaren verwoest blijven liggen. Eindelijk is zij in 1669, geheel herbouwd en ingewijd 18 Mei (van dat jaar).

1883, blz. 44. DELFT. *Aanteekening:* De „Nieuwe Kerk" is in 1881 belangrijk gerestaureerd. Na ruim 6 maanden te zijn gesloten geweest, werd er den 25 December weder

opnieuw godsdienstoefening in gehouden. Het schilderwerk is geheel in antieken stijl; de predikstoel is van de vuile vette verflaag ontdaan, en het schoone eikenhout opnieuw te voorschijn gekomen. Het orgel, een prachtig kunststuk, is opnieuw beschilderd in mat eikenhout, gesteund door kolommen in nagebootst rood marmer. De drie spreuken, op dat orgel betrekking hebbende, zijn in goud met antieke letters opgewerkt. — In het choor zijn gerestaureerd de Monumenten van *Hugo de Groot* en *Jhr. van Beerensteijn*, en die van *Schutter* en van *Hoeij Schilthouwer*, door hunne krijgsmakkers opgericht, ter gedachtenis aan hunne heldhaftige wapenfeiten.

1883, blz. 50. Rhoon en Pendrecht. *Aanteekening:* Naamlijst der predikanten bij de Gemeente. 1577/97. Godefridus Boch. — 1597–1604. Henricus Swalmius. — 1604. Adrianus Smoutius; voor één jaar als predikant aangenomen; 1605–1619, *Reinier Borreman*, te voren geweest zijnde Pastoor tot Butsolt. — enz.

1883, blz. 63. Oudewater. (Zie eerste aanteekening). *Aanteekening.* De eerste die in de Gemeente het Leeraarambt heeft waargenomen was *Theodorus Aemilius, die hier eerst R. K. Pastoor was, en in* 1566 *tot de Hervorming overging.* — In 1574 werd hij opgevolgd door Huijg Dirksz., die in 1575 naar Gouda vertrok en in datzelfde jaar opgevolgd werd door Johannes Gelasius, genoemd „*Vitriarius*", door de Spanjaarden opgehangen 9 Aug. 1575. Volgens opgave van Ds J. W. Margadant, werd die predikant na 16 volle maanden te hebben gehangen, in tegenwoordigheid van den Burgemeester afgesneden, terwijl hij nog „vol en blank van lichaam was, alsof „deselve geen vier dagen gehangen hadde"; en werd op grond van dat „mirakel" door de Staten van Holland aan zijne weduwe jaarlijks haar leven lang, een som van 50 ponden van 40 groten toegelegd.

1883, blz. 66. ASPEREN. De predikant ontving jaarlijks van den Ambachtsheer *f* 500.

1883, blz. 67. HEUKELUM. De predikant ontving jaarlijks van den Collator *f* 400.

1883, blz. 86. ST. MAARTEN EN VALKOOG. *Aanteekening.* In 1882 besloot de Kerkeraad, voortaan op Hemelvaartsdag geen godsdienstoefening te houden.

1883, blz. 86. WIERINGERWAARD. *Aanteekening.* Besloot de Kerkeraad in 1881, voortaan op Hemelvaartsdag geen godsdienstoefening meer te houden: in 1882 nam hij gelijk besluit, opzigtens den 2den Paasch-, Pinkster- en Kerstdag.

1883, blz. 89. SCHELLINKHOUT. *Aanteekening.* Voortaan zal hier op de 2de Chr. feestdagen en op Hemelvaartsdag geen godsdienstoefening worden gehouden, terwijl het H. A. slechts éénmaal 's jaars, en wel op Goeden Vrijdag, zal worden bediend.

1883, blz. 104. KATTENDIJKE (Zeeland). De predikant ontving jaarlijks van den Ambachtsheer *f* 50.

N.B. De jaarlijksche uitkeeringen aan de predikanten door Ambachtsheeren-Collatoren zijn bepaald uit H. Geestgoederen gesproten.

C. J. GIUDICI.

UIT HET ARCHIEF DER ABDIJ VAN BERNE.

Medegedeeld door Fr. W. Hoevenaars, *Ord. Praem.*

I.

Dankbetuiging van den Aartspriester Antonius Christianus Meijlinck aan de Staten van Holland en West-Friesland voor de afschaffing der Recognitiegelden.

Het is bekend dat het jaar 1787 verscheidene verzachtingen bracht voor de Katholieken van Nederland. Het zware, reeds zóó lang gedragen juk werd eindelijk aanmerkelijk verlicht. Tot die verzachtingen behoorde ook de afschaffing der Recognitiegelden, te recht gebrandmerkt als *eene belasting op den Roomschen godsdienst.*

Zooals in *Bijdr.* III, blz. 15, wordt vermeld, werd deze gunstige beschikking door de Staten van Holland en West-Friesland genomen bij Resolutie van den 25 Januari 1787, en was het antwoord op een request van den verdienstelijken pastoor van Edam, Joannes Gerardus Lemmers, gelijk t. a. p. mede wordt gezegd.

Antonius Christianus Meijlinck, destijds pastoor te Amsterdam en tevens Aartspriester, betuigde daarvoor, vermoedelijk kort daarop (den juisten datum vinden wij niet), in een adres aan gemelde Staten zijn dank. Dit stuk, nergens, voor zoover wij weten, uitgegeven, berust in afschrift in het archief van de abdij van Berne te Heeswijk en is van de hand van C. P. Hoynck van Papendrecht, destijds advokaat in den Haag. Van dezen, zoowel als van Reinier B. Hoynck van Papendrecht (vermoedelijk zijn vader),

insgelijks advokaat in den Haag [1]), zijn eenige brieven in gemeld archief bewaard gebleven; vandaar dat wij beider hand zeer wel kennen.

Deze C. P. Hoynck van P. genoot in hooge mate het vertrouwen van de abdijheeren van Berne; ook was hij wederkeerig voor hen niet alleen een verstandig raadgever en verdediger hunner belangen, maar ook een oprecht vriend, zooals uit zijne brieven blijkt. Dat hij eveneens de zaak der Geestelijkheid en der Katholieken in Holland behartigde en daarom bij hen in hoog aanzien stond, bleek reeds in de *Bijdragen*. (Zie VIII, blz. 358 en XVIII, blz. 370).

Den 7 November van hetzelfde jaar 1787 schreef de advokaat nog een langen brief aan Antonius van Geel, Prior der abdij van Berne en tevens pastoor van Vlijmen. [2]) Het is de laatste, welken wij van hem vinden, en ook de belangrijkste, zoowel omdat hij daarin den toestand van den Haag bespreekt en veel verhaalt van het „Haagsche Genootschap" - tot hetwelk hij ook behoorde, doch niet zonder aarzelen was toegetreden - en verder zijne vlucht beschrijft en den schrik en angst, welke hij en de zijnen hadden doorgestaan, enz. Wij leeren dus hier den man, die de zaak der Katholieken zoozeer behartigde en bij de Geestelijkheid in zoo groot aanzien was, nader kennen. Een en ander is, dunkt ons, reden genoeg om den brief na het adres van den Aartspriester mede te deelen.

---

1) Beiden woonden *in de Molestraat*. Op de *oudste* brieven evenwel, aan *Reinier* gericht, staat: *in het Westeinde*.

2) De abdij van Berne was in dien tijd een *corpus dispersum;* terwijl de prelaat met enkele anderen in de Refugie te Vilvoorden in België verbleef, of somtijds te Heeswijk, bedienden de overigen de pastorieën.

II.

Adres van den Aartspriester Antonius Christianus Meijlinck aan de Staten van Holland en West-Friesland.

Amsterdam, in het jaar 1787.

Aan de Edele Groot Mogende Heeren Staaten van Holland en Westvriesland.

Geeft met de verschuldigste eerbied te kennen Antonius Christianus Meijlinck, Roomsch pastoor te Amsterdam, en onder den naam van Aartspriester belast met de directie over de Roomsche priesters deeser provincie: Dat het UEd. Groot Mogende goedgunstig behaagd hebbende, op het versoek van de Roomsche ingezetenen deser provincie, op den 25en Januarij deses jaars te neemen eene Resolutie, waarbij UEd. Groot Mogende hebben goedgevonden en verstaan, de Recognitien, welke door de Roomschgezinde ingezetenen en de besorgers van de Roomsche kerken aan de respectieve bailluwen deeser provincie jaarlijks zijn betaalt geworden, van toen af aan te annulleren en af te schaffen; de suppliant heeft vermeend niet te mogen afzijn om UEd. Gr. Mog., uyt naam van alle de Roomschgezinden deser provincie en derselver geestelijke bestierderen, ootmoediglijk dank te betuygen voor deese betoonde vaderlijke sorg en gunst, welke sekerlijk niet zal nalaten bij alle de Roomschgezinden van dit Land te verlevendigen de gevoelens van dankbaarheijd, trouw en eerbied, welke zij tot nu toe aan UEd. Gr. Mog. hebben beweesen, en die de suppliant vertrouwt, dat deese door UEd. Gr. Mog. aan hun beweese weldaad bij hun sal aanwakkeren, om bij alle gelegendheden aan UEd. Gr. Mog. preuves te geeven van hunne iever en bereidwilligheijd in het volvoeren van UEd. Gr. Mogendens souvereyne beveelen, en in het, voor so veel in

hun is, mede helpen behartigen (van) het welzijn van deese Republiek in het generaal, en van deese provincie in het bijzonder. Zullende de suppliant en zijne mede geestelijke bestierders van de Roomschgezinden deeser provincie niet nalaten, om hun daartoe bij alle voorkomende gelegendheden, voor so veel des nodig, aan te manen en met hun voorbeeld voor te gaan; te gelijk God biddende dat het Hem behagen mag, de Raadslagen van UEd. Gr. Mog. tot welzijn van het lieve Vaderland met de volkomenste gelukkige uijtslag te bekronen, en de ingezetenen deser Landen te doen genieten alle die vrijheden en voorregten, die deselve met grond konnen en mogen verlangen. Versoekende de suppliant dat UEd. Gr. Mog. de Roomsche ingezetenen deser Landen en hunne geestelijke bestierders in derselver verdere protectie gelieven te neemen en deese zijne so verschuldigde dankerkentenisse gracieuselijk aan te neemen.

't Welck doende enz.

Brief van C. P. Hoynck van Papendrecht, advokaat in den Haag, aan Antonius van Geel, prior der abdij van Berne en pastoor van Vlijmen.

's Gravenhage, 1787, November 7.

Zeer Waarde Vriend,

Welke tijden beleven wij! Ick ben er egter vrij wat gelukkiger afgekomen als mijn neef te Heusden, die neffens zijne familie zig niet genoeg weet te beroemen van de hartelijke genegendhijd, waarmede UWEd. hem heeft behandelt. Hij is wederom geholpen, zal zijn ampt van auditeur behouden. Zijn oudste zoon met zijn vriend, die een goede erfenis heeft gedaan, komt deese winter bij hem wonen.

Nu zal ick UWEd. verhalen, hoe het met mijn is toegegaan, weetende het intrest dat UWEd. in mijn zaaken neemt. Lange had ick mij buijten het Haagsche Genoodschap gehouden; dog wanneer hetselve bij een speciale Resolutie van de Staaten van Holland nominatim met veel loftuijtingen was geapprobeert, en in derselver speciale protectie genomen; dat daarop de Raadpensionaris van Holland, twee van de braafste Raadsheeren van den Hoogen Raad, de voornaamste advocaten en een menigte fatsoendelijke luijden als honoraire leeden van hetselve ingeteekent hadden, wierde ick van alle kanten aangemaant om mede in te tekenen, en dat wel so sterk, dat men mij voor geen goed vaderlander zoude hebben aangesien, ingevalle ick sulks hadde gewijgert. Daar ick overtuijgt was van de goede voornemens, die men had, om het Vaderland tot zijn vorigen bloeij te doen herleven en alle abuijsen af te schaffen, en geen lid aan mijn lijf had, hetgeen niet Vaderlandsch was, liet ick mij persuaderen. Toen men mij so ver had, wierd ick van alle kanten gesolliciteert om mede de directie van het Genoodschap op mij te neemen. Ook dit moest ick accepteren, dog onder conditie, dat het niet langer zoude duren, als tot er een Reglement voor het Genootschap zoude zijn gemaakt en bij de Staaten geapprobeert. Dat Reglement was met veel moeijte in order gebragt, maar door het continueel uijttrekken der leeden na Utrecht, Woerden, Bodegraven en na de Burger camps, konde hetselve niet gearresteert worden. Oneijndige moeyte hebbe ick gehad met het Genootschap, om de gemoederen tot bedaardhijd te houden, hetgeen niet wijnig met onaangenaamheden verselt wierd. Eijndelijk hadde ick het so verre gekregen, dat de Staaten van Holland hetselve Genoodschap in hunnen particulieren eed namen, om de rust te bewaren in derselver Residentieplaats; welk afneemen van den eed

met veel plegtighijd geschiedde door een Deputatie van vier heeren uijt Gecommitteerde Raden in presentie van den Raadpensionaris. De stad Amsterdam had twee stukjes canon aan ons Genoodschap present gedaan. Enfin alles begon in gerede order alhier te komen, wanneer de schielijke en onbegrijpelijke omwenteling geschiedde. Saturdag, Sondag en Maandag hadde ick nog verschijde conferentien met het Collegie van Gecommitteerde Raden, waarin overlegt wierd, op welke wijse het Genoodschap zoude geemploieert worden, ingevalle er in 's Hage tumult mogte komen. Ondertuschen raakte alles in de war. De wagt van 25 man van het Genoodschap, welke bij Resolutie geaccordeert was dat wij mogten hebben om het canon te bewaren, wierd afgelost door de Militie (en) het canon in zekerhijd gebragt, en de wagt van ons Genoodschap had moeijte om levendig in hunne huijsen te geraken. Wij raisolveerden (*sic*) Maandag avond ons van de Directie te ontslaan, een billet te laaten drukken bij 's Lands drukker, om daarvan Dijnsdag morgen alle de leeden van het Genoodschap kennis te geven en deselve aan te raden, sig voortaan niet meer te bemoeijen met de publieke saaken, maar sig stil en vreedzaam te houden. Maar siet Dijnsdag morgen was alles alhier reeds in de grootste cenfusie. 's Lands drukker, Plaat, was weg, de billetten waren niet gedrukt. Ick raisolveerde vervolgens een brief aan Gecommitteerde Raden te schrijven, waarbij (ick) kennis gaf van onse genomen resolutie van 's avonds te voren, van ons voornemen, hoe sulks mislukt was, en vervolgens dat heeren Gecommitteerde Raden selfs nu hieromtrent sodanig ordres geliefden te stellen, als sij vermeenden te behoren. Wij hadden bij ons gelogeert de jongste neef van Outheusden, korteling getrouwt met juffrouw Roest van Dordrecht, beneffens haar suster, getrouwt met de heer van Wijkerslooth. Die

zouden 's Maandags weer vertrekken. Dog Zondag reets vernomen hebbende dat de saaken overhoop zouden raaken, rade ick hun, om alle schrikken en alteratien te vermijden, om dienselvde dag, hoe eer hoe beter, te vertrekken na hun buijten bij Haarlem, mijn vrouw mede te neemen en haar te besorgen te Amsterdam bij haar nigt Havius. Dit vertrek gong van de kant van mijn vrouw, gelijk UWEd. denken kunt, niet sonder groote aandoening. Daarop stelde ick mijn effecten, silver en juweelen in secure bewaring. Des nagts wierd het linden (*sic*) en verdere precieuse langs de daken bij andere gesauveert, en ick was voornemens in 's Hage te blijven en af te wagten, wat er van komen zoude. Dog Dijnsdag morgen was mijn brave vriend Lodewijk uijt geweest, om eens te verneemen, hoe het stont, en kwam seer gealtereert terug, mij op het sterkste aanradende om so ras mogelijk uijt de stad te gaan, dewijl men gesworen had mijn huijs tot den grond toe te demolieren en mijn persoon niet vrij te laaten. Ick moest dan, hoeseer tegens mijn zin, raisolveren, vertrok met de middag-postwagen na Amsterdam, aan dewelke ick niet sonder gevaar arriveerde. Mijn rijs gong voorspoedig en ick arriveerde, tot groot genoegen van mijn vrouw, te Amsterdam. Ick had in mijn huijs gelaten mijn vriend Lodewijk, mijn twee neeven, Jan en Ceesje, mijn twee nigten, Pietje en Saartje, die alle bij mij gelogeert waren, beneffens alle mijne domestiquen, die sig seer getrouw en cordaat gedragen hebben, hun eijge goed in de loop latende, om het mijne te sauveren. Mijne nichten wierden gehaald bij de heer van Melissant. Des nagts kwam men met een ijsselijk geweld na mijn huijs. Men sloeg de glasen in, sogt de deur en blinden te forceren, om in huys te geraken, hetgeen egter voorkomen wierd. Mijn neef Jan was in sijn post op de wagt. Lodewijk, menende dat de

deur reets geforceert was, klom de hijning van de Princesse-thuijn over. Men schoot met scherp, en meer als 17 kogels snorden om zijn oren. Hij raakte egter van achteren bij de buren binnen. In het geheel is mijn huijs voor eenige tijt verlaten geweest; dog men heeft er spoedig weer possessie van genomen. De mijd van mijn vrouw was door al het volk heengelopen na het stadhuijs, had adsistentie van de Burgerwagt versogt, die ook aanstonts kwam. Maar ook die soude overweldigt zijn geworden, ten ware de Pruijsische Minister, die ick in vorige tijden plaisier had gedaan, niet geëffectueert had, dat er een detachement cavallerie en infanterie kwam, om het gemeen te verjagen en de straat van alle kanten te besetten. Miraculeus is dus mijn huijs staande gebleven. De glasen wederom gemaakt zijnde, heeft men met groote woede deselve wederom aan stukken geslagen. Sedert hebben wij een wagt burgers dag en nagt om huijs gehad, tot nu omtrent over 14 dagen, wanneer het tumult wat tot bedaren is gekomen. Mijn glasen zijn ongemaakt gebleven tot nu toe, maar morgen zullen wij het weer proberen om die te laten maken. Te Amsterdam zijn wij een grote veertien dagen gebleeven. Het wierd daar ook benaauwt; alle de uijtgangen raakten toe. De menschen begonden mede benaauwt te worden voor plundering en sauveerden hunne goederen. De heer en mevrouw Carli, welke ick een visite ging doen, hadden hun kinderen op een schip gesauveert en waren besig met pakken. Wij raisolveerden na Utrecht te gaan, doch konden niet anders als over de Zuijderzee na Amersfoort, en so na Utrecht. Onse rijs was gansch niet gemakkelik. Wij hadden van 's morgens 7 uren tot 's avonds halfelf in het schip geseten; vonden de poorten van Amersfoort toe; moesten buijten logeren in een herbergje, hetgeen gehouden wierd voor een corte garde van de Ruijterwagt;

vonden geen bet om te slapen, geen eeten, geen kaarsen, geen melk. Hetgeen wij nog kregen, wierd ons toegediend door gevlugte Cattenburgers, welke de galg te Amsterdam ontlopen waren. En daar wij sogten op onse stoelen wat te slapen, wierden wij daarin belet, omdat de heeren ruijters goedvonden in het huijs met hunne sware stevels tot 's nagts te vier uren te gaen dansen; sodat wij telkens dagten dat het huijs soude instorten. Ten half ses wierd eijndelijk de poortklok geluijd. Wij maakten ons sodra mogelijk weg uijt de corte garde, menende dat wij nu in de stad beter zouden zijn. Maar siet, 's avonds te voren was er een seer groot detachement Pruysische cavallerie binnengekomen, om de ongelukkige Hollandsche krijgsgevangenen af te halen en na Weezel te transporteren. Alle de herbergen waren vol, de boeren en stalhouders geprest om met hun wagens en paarden op te komen. Met moeijte kregen wij dan een rijtuig, om ons na Utrecht te transporteren, daar wij egter wederom gelukkig aankwamen en gebleven zijn tot heden agt dagen geleeden, wanneer wij wederom in ons gedevaliseert huijs, niet sonder grote aandoening, sijn terug gekeert.

Onse Cees, den Engelsman, had aan de Staaten van Holland geobedieert, zijne demissie als cornet van de carabiniers genomen, stond een cornetsplaats onder de guardes te paard te bekomen; dog alles is mis door dese verandering. Den arme jongen is nu met zijn suster Saartje sonder de minste charge na Venlo bij zijn moeder vertrokken. Mijn neef Jan, vaandrig onder de Hollandsche guardes te voet, is nog in die qualiteijt, maar sal er niet lang in weesen. De Oranjegesinde officieren hebben sig geëngageert, om niet met hem te willen dienen; hebben geïnsteert dat hij zijne demissie soude versoeken, hetgeen hij gewijgert heeft. Hij heeft reets met

eenige van leer moeten trekken, heeft gekwetst en is ligtelijk gekwetst, dog soude sulks dagelijks moeten doen. Heeft nu op mijn raad een request gepresenteert, om als lieutenant in een ander regiment geplaatst te worden, hetgeen hondert tegen een is, of sulks sal geaccordeert worden.

Ziedaar, lieve Vriend, en detail hetgeen mij en familie wedervaren is, en ziehier wat ick nu geraisolveert ben te doen. In een plaats te blijven woonen, daar ick door mijn medeburgers, aan wie (ick) niets als goed gedaan hadde, op die wijse ben behandeld, is mij onmogelijk, te meer daar ick niet soude konnen omgaan met menschen, die nu de huijk na den wind hangen. Mijn jaren klimmen al sagjes [1]); het groote werk begint mij te verveelen. Dus was de vraag: waar na toe? — Braband is nooijt mijn inclinatie geweest. Ver van mijn Land af, stond mij ook niet aan. Dog mij viel in, dat de heer van Willeger, welke als minister van de Paltz aan de heer Cornet was gesuccedeert, te Ravesteijn had gewoont en aldaar een schoon huijs had. Te Utrecht zijnde, raisolveerde ick dat plaatsje en het huijs eens te gaan zien. Hetselve beviel mij extraordinair wel, en mijn vrouw sowel als ick voor de stilte zijnde, raisolveerde ick mij daar neer te setten. Dog ongelukkig was het huijs korte dagen voor mijn arrivement verhuurt aan Nimwegenaars, welke om deselve reede als ick daar voor eenige tijt willden komen wonen. Dan gelijk hetselve maar voor een

---

1) Ofschoon deze uitdrukking juist geen *hoogen* ouderdom aanduidt, beschouwen wij hem toch als een *zoon* van *Reinier Hoynck van P.* Dat hij reeds oud moest zijn, blijkt intusschen ook uit *Bijdr.* XVIII, blz. 370, bij het jaar 1763. Men lette verder op hetgeen hij in het begin van zijn brief zegt van zijn *neef* en diens *oudste zoon* te Heusden. Dat *Reinier* te Heusden een *broeder* had, is ons gebleken uit een brief van hem van Aug. 1723.

jaar was verhuurt en er hoop is, dat ick hetselve nog met Meij zoude konnen bekomen, hebbe ick hetselve huijs gehuurt tegens dat het leeg komt. Ondertusschen sal ick mogelijk nog deese winter in 's Hage blijven, sien of ick mijn huijs tegens Meij kan verhuren, of ick dan tegens die tijt te Ravesteijn kan komen of ergens mijn meubelen bergen. So het eerste niet kan geschieden, ga ick van de somer alle de goede vrienden, en voornamentlijk UWEd. besoeken, en ga dan tegens November na de plaats, daar ick hoop de rest van mijn leeven in stilte door te brengen. Daar zijn te Ravesteijn eenige fatsoendelijke lieden, met welke een goede conversatie kan gehouden worden. Ick ben niet ver van Nimwegen, nog van 's Bosch, dus ook niet ver van mijn Vriend, den prior van Bern, die ick dickwils hoope te komen sien en den hoek te komen visiteren. Enfin, schone voornemens, die ick hartelijk verlange gerealiseert te sien; want het verveelt mij hier verschrikkelijk. Ick mag hier nog niet op straat komen, of het soude sijn: „Cees, de hal uijt, de stal uijt; tog Oranje, tog Oranje, tog Oranje boven"! — Selfs hebbe ick permissie om mijn kerk in huijs te houden. Aan mijn lieve vriend Lodewijk geeve ick mijn gansche practijk over en sie op hem ook te krijgen de post van Raad en Advocaat van Bergen op Zoom, zullende mij met de titel van Raad te Ravesteijn vergenoegen.

So UEd. er op staat, sal ick de memorie over uw geval nog afwerken; dan so het nu eenigsints wel gaat te Vlijmen, kan ick niet aanraden de saak te pousseren. De rechters, lieve Vriend, zijn vooral tegenwoordig wonderlijke schepsels, en de Catholijken hebben gansch geen goed spul. Wat er omtrent de Recognitien sal gedaan worden, moet de tijt leeren. Vreese dat alles wederom op den ouden slegte voet komen sal. Adieu! Mijn vrouw

en neeven groeten UWEd. en de heer Appelboom [1]) van harte, en ick ben met een altoos durende genegendhijd

Die Gij kent. [2])

7 November 1787.

So Gij antwoord, addresseert uw brief aan de heer L. E. Diert van Melissant, advocaat in de Molestraat.

Naar het oorspr.

FR. W. HOEVENAARS, *Ord. Praem.*

---

1) Kapelaan van Vlijmen.

2) Hij verzwijgt zijn naam.

AUDITA ET ALTERA PARTE.

(Betreft Pater Engels, Sacellanus major van de Spaansche kapel te 's Gravenhage). [*Bijdragen* XVIII, 353-62].

In de *Studiën op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied* (Deel XLI, afl. 3, bl. 224–243) komt een artikel voor, getiteld: *Audi et alteram Partem. Hoor en wederhoor*, waarop wij ons verplicht achten en ook gedrongen gevoelen te antwoorden. De ZeerEerw. Pater H. J. Allard, S. J., neemt daar de verdediging op zich van Pater Engelbertus Engels, tegen wien in het *Handschrift van Pastoor Sem*, door ons in het vorige deel dezer Bijdragen uitgegeven, zeer zware beschuldigingen worden ingebracht.

Wij hadden gewenscht ons antwoord in het tijdschrift „Studiën enz" te plaatsen, en hebben in den loop der maand Februari daarover eene kleine correspondentie gehouden. Om redenen echter, die wij moeten eerbiedigen, heeft de redactie van genoemd tijdschrift niet kunnen besluiten het op te nemen. Inmiddels was de voorgaande aflevering van de Haarlemsche Bijdragen reeds te ver gevorderd om daarin een plaatsje machtig te worden. Dit dient tot opheldering voor diegenen, die misschien de opmerking zouden maken, dat ons antwoord wel wat laat komt.

Opdat men reeds dadelijk wete, hoe wij na de lezing van dit verweerschrift over de zaak denken, verklaren wij, vrij vast overtuigd te zijn, dat Pater Engels niet den blaam heeft verdiend, hem door Pastoor Sem in zoo krasse bewoordingen naar het hoofd geslingerd; wij wil-

len zelfs gaarne aannemen, dat hij zich nooit aan opzettelijke machtsoverschrijding heeft schuldig gemaakt; maar of hij niet ter goeder trouw en uit zeker misverstand de grenzen zijner bevoegdheid is te buiten gegaan, ziedaar een punt, dat wij nog altoos sterk blijven betwijfelen. Wijl echter Pater Allard in zijn betoog genoeg te kennen geeft, dat hij zelf daaromtrent niet zoo heel zeker is, en het vooral hierop laat neerkomen, dat een dergelijke misvatting niet bewezen kan worden, gelooven wij, dat onze meening hier niet lijnrecht tegenover de zijne staat, maar het eenige verschil hierin gelegen is, dat zijne opinie meer ten gunste van Pater Engels, de onze meer ten gunste van Pastoor v. d. Lee overhelt.

Intusschen, dit blijft een werkelijk verschil van meening, waaruit men reeds terstond kan opmaken, dat wij tegen het pleidooi van Pater Allard nog wel het een en ander weten in te brengen. Of wij nu, met Pater Engels van onwillekeurige machtsoverschrijding te verdenken, moeten toegeven, dat Pater Engels dan wel zeer dom moet geweest zijn, is eene vraag die later ter sprake zal komen. Voorloopig zeggen wij alleen, dat wij ons door de voorgestelde keus, Pater Engels of als zeer dom, of als zeer goddeloos te beschouwen, – niet zeer bekneld gevoelen en meenen, dat de Scylla en de Charybdis hier ver genoeg van elkander liggen om er zonder averij tusschendoor te zeilen.

Ook stellen wij er prijs op, voor alles eene misvatting uit den weg te ruimen, waarvan Pater Allard, naar het ons toeschijnt, niet geheel vrij is gebleven. Hij zegt het wel niet uitdrukkelijk, maar — hebben wij het mis, of is het inderdaad zoo? — tusschen de regels meenen wij toch het vermoeden te lezen, alsof wij er eenigszins op uit zijn geweest, af te dingen, een zekeren schaduw te werpen op de verdiensten, welke de Societeit van Jesus

zich tegenover de Kerk van Nederland verworven heeft. Wij haasten ons dus, om dit vermoeden, zoo het inderdaad mocht bestaan, beslist tegen te spreken. Wij hebben Pater Engels na meer dan 150 jaren louter beschouwd als een historisch persoon; ware hij een seculier priester geweest, ons oordeel over zijne handelwijze zou geen andere richting genomen hebben; de gedachte, eenigen blaam, hoe gering ook, op de Societeit van Jesus te werpen, is zelfs niet bij ons opgekomen. En nog, na er opmerkzaam op te zijn gemaakt, nog vragen wij ons zelven af: Maar is dan hiermede waarlijk de eer der gansche Societeit gemoeid? De eer van Pater Engels, zeker; en dat Pater Allard daarvoor in de bres springt, wij juichen het toe en verheugen ons, voor zoover hij er in geslaagd is; maar waarheid blijft het, dat onze hoogachting voor de Societeit van Jesus daardoor volstrekt niet gerezen is, om de eenvoudige reden, dat zij door onze verdenking tegen Pater Engels volstrekt niet gedaald was. Onze hoogachting steunt op andere gronden; niet op de handelwijze van een enkel persoon uit een lang vervlogen tijd, gedurende een zeker tijdperk van zijn leven. Zij steunt op eene glorievolle geschiedenis van meerdere eeuwen achtereen, ook hier te lande; zij steunt op de breede schaar dier mannen van hooge deugd en diepe wetenschap, die de Societeit van Jesus door alle tijden en over geheel de wereld heeft voortgebracht, op eene wolk van heiligen, ook Nederlanders, die zij aan Gods Kerk op aarde en aan den Hemel geschonken heeft. Onze hoogachting steunt op eene ondervinding van verscheidene jaren, waaruit wij getuigen, dat er onder al de leden der Societeit, met wie wij in aanraking zijn gekomen, — en dat aantal is niet gering —, geen enkele is, op wiens deugd en priesterlijken levenswandel den minsten smet mag geworpen worden, geen enkele, voor

wien wij niet de oprechtste hoogachting gevoelen. Inderdaad, de Societeit van Jesus behoeft niet bij ieder tochtje naar hare kroon te grijpen, uit vrees dat die af zal waaien; die kroon staat vast genoeg, kan stormen trotseeren.

Nu ter zake; of neen, eerst nog een klein bijzaakje. Wij blijven eenige oogenblikken staan bij den aanhef van bovengenoemd artikel. Pater Allard begint als volgt:

„Onlangs is in de Bijdragen voor de Geschiedenis van „'t Bisdom Haarlem (XVIII, bl. 349–62) een uiterst zware „beschuldiging of liever een reeks van uiterst zware be„schuldigingen ingebracht tegen een, door zijne ordebroe„ders (zooals hieronder blijkèn zal) hooggeschat lid der „Societeit van Jesus, P. Engelbertus Engels, die van 1732 „tot 1740 de bediening uitoefende van *Sacellanus Major* „aan de kapel van den Spaanschen Gezant („Spaansche „Kapel", „Spanjeskerk") te 's Gravenhage. De beschuldi„gingen komen voor in een handschrift, door wijlen den „ZeerEerw. Heer J. F. Sem, van 1820–'43 pastoor der „Haagsche St. Jacobs-kerk (Molstraat) opgesteld, „niet „alleen met een geschiedkundig doel maar ook tot *stichting* „der Katholieken van 's Gravenhage", en thans „geheel „onveranderd", doch met uitvoerige aanteekeningen ver„rijkt, voor 't eerst uitgegeven door den WelEerw. Heer „P. Zwart, rector van het R. K. Ziekenhuis, St. Joannes „de Deo in meergemelde stad."

Tot zoover de Eerw. Pater Allard. Hieraan is in eene noot het volgende toegevoegd:

„Het in den laatsten volzin tusschen aanhalingsteekens „geplaatste en gecursiveerde is van de hand des Eerw. „uitgevers zelven."

Hier past een kleine toelichting. Zeker, die woorden „geheel onveranderd" zijn van ons zelven. Wij hebben die gebruikt in een kort voorwoord, dat het Handschrift-

zelf voorafgaat en zeggen daar (bl. 269): „Spelling, stijl, zinsbouw en spreekwijze blijven geheel onveranderd.” In den zin echter, waarin Pater Allard die woorden gebruikt, zijn zij niet van ons zelven, hoewel wij er geen bezwaar in zien, ze nu tot de onze te maken; want inderdaad, wij hebben niet alleen de spelling, stijl enz., maar ook den inhoud van het handschrift geheel onveranderd gelaten.

De woorden: „niet alleen met een geschiedkundig doel maar ook tot *stichting* der Katholieken van 's Gravenhage” zijn al wederom van ons zelven, ook wat den zin betreft. Wij hebben die gebruikt in een onzer aanteekeningen, bl. 362. Als Pastoor Sem zijn verhaal over Pater Engels met eene moraal van bijna anderhalve bladzijde besluit, komt daaronder van onze hand het volgende nootje:

„Wie zich over deze wel wat lange moraal mocht ver-„wonderen, bedenke, dat Pastoor Sem niet alleen schreef „met een geschiedkundig doel, maar ook tot *stichting* der „Katholieken van 's Gravenhage.”

Wij meenden dit gerust te mogen zeggen; Pastoor Sem zelf zegt in zijne *Voorrede* het volgende:

„Deze ontdekkingen stemden mijn hart tot zulk een „gevoel van verwondering en dankbaarheid jegens God, „dat ik het verlangen niet kon onderdrukken, van deze „mijne gemoedsbewegingen door de drukpers aan mijne „geloofsgenooten mede te deelen. Immers *eerlijk is het Gods „werken te verkondigen en te roemen.*” (Tob. 12, v. 7).

Uit dit citaat en wat daarop volgt, alsook uit meer zedekundige opmerkingen, die Pastoor Sem hier en daar tusschen zijn verhaal laat invloeien, om van zijne slotwoorden: „Ziedaar, Roomsch-Katholijke ingezetenen van „'s Gravenhage” enz. niet eens te spreken, — blijkt o. i. toch duidelijk genoeg, dat Pastoor Sem het door ons genoemde doel voor oogen had. Of dit middel daarvoor ge-

schikt was, blijft een andere vraag. Wij hebben er alleen op gewezen naar aanleiding van die lange moraal, die verklaard wordt door het woordje *stichting*. Daarom alleen werd dit door ons gecursiveerd. Eigenlijk was ook het woord *geschiedkundig* voor dezelfde operatie bestemd; maar helaas! door een ongeluk, als in drukwerken wel meer voorkomt, is daar niets van gekomen.

Hiermede geven wij wederom het woord aan Pater Allard; deze gaat aldus voort:

„Wij meenen aan de nagedachtenis van P. Engels en „zijne Oversten, ja aan den goeden naam der Societeit van „Jesus in Nederland verschuldigd te zijn onze tegenbe-„denkingen op de zoo boud daarneder geschreven aan-„tijgingen te moeten doen gelden, tevens vertrouwend, „dat daarmede èn de geschiedenis èn vooral de „stichting" „der Katholieken gebaat en derhalve het tweevoudig doel „zoo van schrijver als *uitgever* [1]) des te beter bereikt „zal zijn."

Hier protesteeren wij. Dat ook wij, evenals Pastoor Sem een tweevoudig doel gehad hebben, is geheel onjuist en nergens uit op te maken. Het zou al zeer onpractisch zijn geweest, voor een stichtend doel een orgaan als de Haarlemsche Bijdragen te gebruiken. Hoe Pater Allard er toe komt, ook ons een dusdanig doel toe te schrijven, is ons waarlijk een raadsel. Men moet het zooeven aangehaalde nootje al zeer vreemd uitleggen, om het daarin te vinden; en toch, nergens anders, noch in onze aanteekeningen, noch in ons voorwoord, naschrift of bijlage komt een enkelen regel voor, waarin van een stichtend doel gesproken of daarop gezinspeeld wordt. Dat nootje schijnt het dus toch gedaan te hebben, te meer, wijl

---

1) Wij cursiveeren.

daarin de woorden voorkomen, die bij Pater Allard met aanhalingsteekens en een nootje verrijkt zijn geworden.

Nog eens, wij hebben ons alleen een geschiedkundig, geen stichtend doel voor oogen gesteld, hoewel het ons leed doet, dat het woordje *stichting* onzen Eerw. tegenstander zooveel ontstichting schijnt veroorzaakt te hebben. Dat hadden wij evenzoomin, ja nog minder bedoeld. Ware iemand, zij het dan buiten onze bedoeling om, in ons werk gesticht geworden, wij hadden er vrede mêe kunnen hebben, er ons zelfs over kunnen verheugen; maar het tegendeel zouden wij, als de gedachte bij ons ware opgekomen, absoluut hebben uitgesloten.

Maar wat er van te zeggen? Wij zelven zijn hier ook al een weinigje ontsticht geworden. Wij zien ons hier reeds bij den aanvang van het verweerschrift in een vreemd, eenigszins bespottelijk licht geplaatst; en dat ten koste der waarheid. Heeft Pater Allard zoo iets bedoeld? Wij zullen het niet gelooven; dat wapen toch behoefde hij niet te gebruiken; hij heeft er wel betere.

En nu de koe bij de horens gevat. — Gelukkiger, naar het ons voorkomt, zijn de onmiddelijk daarop volgende bladzijden, waar Pater Allard, na eerst de beschuldigingen van Pastoor Sem te hebben geciteerd, met goede redenen en deugdelijke bescheiden aantoont, hoe moeilijk men kan aannemen dat Pater Engels zich wetens en willens aan die zware vergrijpen zou hebben schuldig gemaakt. Wel zou men hier misschien nog een paar vragen kunnen stellen; b. v. of de geestelijke Overheid, bij den eigenaardigen en moeilijken toestand der Hollandsche missie, zich wel genoeg van de zaak op de hoogte kon stellen, wel met genoegzame kracht kon ageeren; of Pater Groenen, als ondergeschikte van Pater Engels, er wel veel tegen kon doen enz.; — vragen, waaraan iemand, meer strijdlustig dan wij, zijne krachten misschien nog

zou kunnen beproeven, of verspillen; — wel vinden wij het wat kras zoo maar dadelijk de overheid en al de medebroeders van Pater Engels, de geheele Societeit voor het vergrijp van een enkele harer leden aansprakelijk te stellen; wel mag niet ieder punt op zich zelf als bewijs gelden; maar het *ensemble* stelt ons tevreden en wij sluiten ons aan bij de conclusie van Pater Allard, in zoover die overeenkomt met datgene, wat wij reeds hierboven als onze meening hebben vooropgezet. Neen, Pater Engels kan moeilijk geweest zijn, wat Pastoor Sem van hem maakt; vooral de getuigenissen daartegen zijn ons te machtig. Wij gelooven, dat hij een goed priester en religieus is geweest; maar daarmede kan samengaan, dat hij zich in zijne bevoegdheid heeft vergist, en meenende in zijn recht te zijn, de grenzen dier bevoegdheid is te buiten gegaan. En dit laatste blijft in ons oog nog altoos eene zaak van groote waarschijnlijkheid.

Om eenigszins waarschijnlijk te maken, dat Pater Engels de faculteiten om de pastoralia aan de parochianen van Pastoor v. d. Lee toe te dienen werkelijk buiten weten van genoemden Pastoor bezeten heeft, of om ten minste aan te toonen, dat dit volstrekt niet onmogelijk is, haalt Pater Allard vooreerst drie documenten aan, waaruit om zijne eigene woorden te gebruiken „zonneklaar blijkt...... dat de Kapelanen der Spaansche kapel faculteiten konden bezitten en inderdaad bezeten hebben, die, ofschoon aan hun wettige Overheid alleen bekend, hunne handelwijze volkomen rechtvaardigden."

Allereerst moeten wij hier de opmerking maken, dat zulk een geheime jurisdictie om de pastoralia toe te dienen, zonder verplichting, die, bij gebruikmaking, aan den eigenlijken Pastoor te toonen, ons zeer onwaarschijnlijk, ja bijna eene dwaasheid toeschijnt, uithoofde der groote moeilijkheden, welke daaruit noodzakelijkerwijze moesten

voortkomen. Stellen wij ons het geval eens levendig voor oogen. Pater Engels heeft jurisdictie ontvangen om ook aan de parochianen van Pastoor v. d. Lee de pastoreele sacramenten toe te dienen, maar daarbij de instructie ontvangen of ten minste de vrijheid gekregen, zijne volmacht te gebruiken zonder den Pastoor daarvan kennis te geven. Wat gebeurt er nu? Petrus en Anna, parochianen van Pastoor v. d. Lee, komen bij Pater Engels om een huwelijk aan te gaan. Deze, gebruik makend van de hem geschonken faculteiten, gaat eenvoudig door, zonder zich door den Pastoor te laten machtigen en trouwt dat paar. Later nog een ander, en ten derden male alweer. Groote verbazing van Pastoor v. d. Lee! Wat moet die daarvan denken? Als Pastoor gevoelt hij zich verantwoordelijk en vraagt Pater Engels om opheldering. Pater Engels toont zijne volmacht niet, laat den Pastoor praten en blijft doorgaan. Wat nu? Moet de Pastoor uit de handelwijze van Pater Engels opmaken, dat deze de faculteiten daarvoor bezit? Maar als dat een genoegzaam criterium ware, zouden wij hier niet te doen hebben met eene faculteit, die aan de wettige Overheid alleen bekend was; want dan wist Pastoor v. d. Lee het ook. Deze vraag echter kunnen wij hier wel achterwege laten; iedereen begrijpt, dat alleen de daden van Pater Engels niet als bewijs voor zijne bevoegdheid kunnen gelden. De Pastoor blijft bijgevolg in onzekerheid over de geldigheid van de huwelijken zijner parochianen, en moet het dus als zijn plicht beschouwen, die geldig gesloten huwelijken te revalideeren, m. a. w. die menschen zooveel mogelijk over te laten trouwen. Ziedaar het onmiddelijk gevolg van zulke geheime faculteiten; en zou de Kerkelijke Overheid daar blind voor zijn geweest of met open oogen zulke toestanden in het leven hebben geroepen? Wie dit kan gelooven, geloove het vrij; wij kunnen het niet. Bij ons

staat het vast, dat, wanneer de Kapelaan der Spaansche kapel zulke bevoegdheden ontving, daaraan wel degelijk de verplichting verbonden was, om ze aan den Pastoor te toonen; ten minste, als de Kapelaan van zijne bevoegdheid gebruik wilde maken.

Zal men zeggen, dat de Pastoor zich tot de Overheid om inlichting kan wenden? Maar eene Overheid, die aan Pater Engels het recht toekent zijne faculteiten voor den Pastoor geheim te houden, ontzegt daarmede aan den Pastoor het recht om die te weten, en kan dus weigeren die inlichting te geven. Geeft zij die echter, waarom kan Pater Engels haar dan niet even zoo goed geven? Waarvoor dan zulk een omhaal? Daarbij, tot welke Overheid moet de Pastoor zich wenden? Pater Engels heeft immers zijne faculteiten niet langs den gewonen weg ontvangen, en de Pastoor, die van zulke op buitengewone wijze verkregen faculteiten niets weet of vermoedt, volgt vanzelf den gewonen weg. Daar vindt hij niets.

Intusschen moeten wij hier melding maken van een zeer belangrijk getuigenis, dat wij onlangs nog in de scripta van Pastoor v. d. Lee gevonden hebben, en waaruit blijkt, dat Pater Engels de jurisdictie om Biecht te hooren inderdaad bezeten heeft. Wij lezen daar het volgende:

„Nunc R. p. Engels praetensam facultatem latius examinamus, quam missionariis dari solitam probare conatur; et respectu poenitentiae sacramenti si R. ille vir virtute facultatis suae 13 Oct. 1732 obtentae illud administraverit Catholicis sponte ad sacellum adventantibus licitum et validum dico. Nec mirum Eximios Dnos S. T. Doctores contrarium resolvisse, cum in casu a J. van der Lee posito hujus facultatis nulla fiat aut fieri poterat mentio, attento dictam facultatem invincibiliter Joi van der Lee latuisse; saepius enim [illegible] Engels supplicaverat ut

facultatis suae tenorem videre sibi liceret, verum repulsum perpetim passus, et dum in paschate urgeretur patentes Regias solum ostendit."

Zoo blijkt het, dat na al die drukte toch eindelijk een bewijs voor den dag is gekomen, waaruit Pastoor v. d. Lee zelf moest erkennen, dat Pater Engels, wat het biechthooren betreft, licite en valide gehandeld heeft. Of hij niet beter gehandeld had met den Pastoor wat vroeger uit den droom te helpen, laten wij daar. Maar de Biecht behoort niet tot de pastoreele sacramenten, en daarom mag men niet zeggen, dat hij onder dit opzicht per se verplicht was, den pastoor rekenschap van zijn doen en laten te geven. Pater Engels handelde hier op eigen terrein in eene zaak, die den pastoor niet aanging. In de Biecht toch zijn de geloovigen vrij en niet aan den pastoor gebonden. De zorg voor het Sacrament der Biecht is des biechtvaders, niet des pastoors. Het is zeer wel mogelijk, dat Pater Engels, verstoord en ontevreden, wijl Pastoor v. d. Lee zoo aandrong op iets, waarmede hij niet rechtstreeks te maken had, juist daarom zich streng aan zijn recht hield en zijne bevoegdheid niet wilde toonen.

Voor de eigenlijke pastoralia echter gaat dit niet door. Daarin is de pastoor wel degelijk in zijn recht en blijft ons, gelijk wij hierboven gezegd hebben, zulk een geheime jurisdictie geheel onbegrijpelijk.

En nu komen wij op de documenten door Pater Allard aangehaald om te bewijzen, dat Pater Espinosa, voorganger van Pater Engels, werkelijk algemeene faculteiten bezeten heeft, en wel allereerst op het schrijven van den Internuntius Santini in dato 11 Nov. 1715.

Dit bijgaand schrijven, dat den eigenlijken jurisdictiebrief vergezelde, is zeker een gewichtig document. Jammer intusschen dat de jurisdictiebrief zelf verloren is geraakt.

Niet omdat men kan twijfelen, of die er geweest is, maar omdat het nu zoo moeilijk is, met juistheid te bepalen, wat die behelsde. Het is wel waar, den bijgaanden brief zoo op zichzelven lezende, denkt men aan eene onbeperkte faculteit om de pastoralia toe te dienen; maar in dien zin opgevat brengt dat schrijven ons in veel moeilijkheden. Want als Pater Espinosa in 1715 genoemde faculteit gekregen heeft, waarom wordt zij dan in 1717 voor hem gevraagd? In 1724 geschiedt dit alweer; in 1729 schijnt hij ze inderdaad te hebben, maar niet van den Internuntius; onmiddelijk van den Paus. Vooral die eerste aanvraag in 1717 komt ons vreemd voor. Waren de faculteiten hem in 1715 geschonken, hem toen, in 1717, reeds weder ontnomen? Die aanvraag kan toch niet zoo maar uit de lucht zijn gegrepen. Het gezag van Pastoor Sem zullen wij nu laten rusten, maar ziehier, wat Pastoor v. d. Lee daarover schrijft:

„Excell^{mus} Dnus comes Lanti Regium Legatum post Marchionem de Mirabel apud ordines praepotentes agens, Excell^{mum} Dnum Santini iterato rogavit ut patri Dom. Espinosa facultatem impertiri dignetur administrandi pastoralia nedum domesticis verum etiam omnibus oratorium frequentantibus. Respondit Excell^{mus} Santini id in sua non esse potestate, obstantibus decretis etc. cui responso non acquiescens Dominus Comes Regi suo rem exposuit, qui Cardinali Aquaviva negotia Romae agenti mandavit ut regio nomine Summo Pontifici Clementi XI supplicaret, quo Sacellano Hispanico Oratorii Hispanici facultas esset pastoralia administrandi nedum Legatis ejusque Domesticis, verum etiam sponte accedentibus.

„Summus pontifex auditis pluries Eminentis. Cardinalibus de prop^{da} fide ac ipso Cardinali Aquaviva tandem 1717 antiquis Sacrae Cong^{nis} decretis inhaerens confirmavit quae ab Excell^{mo} Santini acta fuerant ac mandavit ne

Regio Sacellano amplior tribueretur facultas. Huic declarationi pientissimus Hispaniae Rex necnon Cardinalis Aquaviva acquieverunt."

De Hollandsche vertaling laten wij hier volgen:

„Zijne Excellentie Graaf Lanti, die den Markgraaf de Mirabel als Koninklijk Gezant bij de Hoogmogende Staten was opgevolgd, heeft tijdens zijne functie herhaalde malen bij Zijne Excellentie Santini aanzoek gedaan, dat deze aan Pater Espinosa de macht zou geven om niet alleen aan het huispersoneel, maar ook aan allen, die in de kapel ter kerke kwamen, de pastoreele sacramenten toe te dienen. Zijne Excellentie Santini gaf ten antwoord, dat zulks niet in zijne macht stond, als zijnde tegen de decreten enz. Met dit antwoord niet tevreden, stelde de Graaf de zaak aan zijnen Koning voor, die zijnen agent te Rome, Kardinaal Aquaviva gelastte, bij Paus Clemens XI zijn best te doen om te verkrijgen, dat de Spaansche kapelaan der Spaansche kapel de macht zou hebben om de pastoralia toe te dienen, niet alleen aan de Gezanten en hun huispersoneel, maar ook aan allen, die uit vrije beweging tot hem kwamen.

„Na de Kardinalen der Propaganda en ook Kardinaal Aquaviva zelven meerdere malen gehoord te hebben, hield de Paus zich ten slotte, in 1717, aan de oude decreten, bekrachtigde wat Zijne Excellentie Santini gedaan had, en beval, dat aan den gezantschapskapelaan geen ruimere faculteit gegeven zou worden. Bij dit besluit hebben de Koning van Spanje en Kardinaal Aquaviva zich nedergelegd."

Ziedaar een kort maar omstandig verhaal. Pastoor v. d. Lee schijnt de gansche toedracht der zaak in bijzonderheden geweten te hebben. Op een los en leugenachtig gerucht afgaande schrijft men zoo niet. Ook dient niet vergeten te worden dat Pastoor v. d. Lee in 1717 als

kapelaan van v. Bijlevelt reeds in den Haag **was**, en het dus van nabij kon weten, dat ook v. Bijlevelt **zelf in** deze landen toen reeds het fac-totum was van den **Nuntius**. En daarom, als Pater Allard op bl. 233 vraagt: **Wat** beteekent een reeds in zeventienhonderd-zeventien **opgezonden** verzoek van zekeren Graaf Lanti, indien **Pater** Espinosa reeds in 't jaar zeventienhonderd-vijftien **de** volmacht bezat om alle pastoralia uit te oefenen? **dan kunnen** wij die vraag even zoo goed omkeeren en *zeggen:* Wat beteekent een reeds in zeventienhonderd-**vijftien** ontvangen volmacht, indien die in zeventienhonderd-**zeventien** nog gevraagd wordt. Maar had Pater Espinosa wel inderdaad de pastoreele faculteiten voor geheel den **Haag** reeds in 1715 ontvangen? Is er voor dien bij*gaanden* brief misschien geen andere verklaring mogelijk? **Ziehier** den inhoud, zooals Pater Allard ons dien op bl. 332 en 233 te lezen geeft:

„Reverende Pater,

„Quamquam multae me hactenus eaeque satis graves causae retinuerunt, ne pastoralium sacramentorum ad*ministrandorum* potestatem *alteri in civitate ista* facerem praeter Ei sacerdoti, qui stabile Pastoris domicilium ac munus in ea obtinet, tamen re diligenter perspecta sacelli Hispanici dignitas et *consuetudinis cujusdam* ratio eo me tandem impulerunt, ut Excellen^{mi} D. Michaelis Miravelli Ser^{mi} Regis Legati, R^{ae} V^{ae} eam magnopere postulantis, voluntati libenter *gratificarer*. Litteras igitur, quibus ea potestas continetur, his ipsis adjunctas ad R^{m} V^{m} mitto".

Het verzoek van den gezant wordt dus ingewilligd; maar wat heeft de gezant voor Pater Espinosa gevraagd? Klaarblijkelijk de macht om pastoreele sacramenten toe te dienen, en wel aan personen, die niet tot het huispersoneel van den Gezant behooren. Tot nu toe heeft de

Internuntius die macht in deze stad alleen aan den eigenlijken pastoor, nooit aan iemand anders gegeven; nu echter zal Pater Espinosa haar ook hebben. Maar in hoever? Onbeperkt en voor geheel de Haagsche bevolking? Het komt ons voor dat dit uit dezen brief niet met zekerheid is op te maken. Gesteld dat de Internuntius tot nu toe de bevoegdheid der Gezantschapskapelaans volgens den strengen zin der decreten geregeld heeft, zoo n. l., dat zij enkel aan het huispersoneel van den Gezant de pastoreele sacramenten konden toedienen, dan is iedere uitbreiding hunner jurisdictie reeds eene bevoegdheid, die te voren alleen aan den Pastoor eigen was. Nog eens, wij geven gaarne toe, dat de brief, zooals hij daar ligt, meer aan eene algemeene volmacht doet denken; maar de Internuntius behoefde hier niet alles te omschrijven, niet zoo nauwkeurig te zijn. Pater Espinosa zal zelf wel geweten hebben, wat de Gezant voor hem gevraagd had, en daarbij, de jurisdictiebrief, die er bij was, maakte alle misverstand onmogelijk. En met het oog op de aanvraag in 1717 komt ons, zoolang er eene andere verklaring mogelijk is, eene algemeene faculteit hier niet waarschijnlijk voor, denken wij onwillekeurig aan eene *ampliatie*, iets dergelijks, als later aan Pater Engels en nog later aan Pater v. d. Meeren geschonken werd. De Internuntius spreekt van een zekere gewoonte. Zou eene faculteit, die wij later tot tweemalen toe zien geven, misschien ook in vroeger tijden nu en dan gegeven zijn, zoodat zij in 1715 reeds *eenigszins gebruikelijk* mocht heeten?

Intusschen, men neme de faculteiten, hier aan Pater Espinosa geschonken, zoo ruim als men wil, toch vinden wij niet, dat men daarmede in de zaak van Pater Engels veel verder komt. Dit zullen wij later zien; nu gaan

wij over tot het tweede document en geven wederom het woord aan Pater Allard:

„Wil men nog een ander bewijs van de onhoudbaar-„heid der doordravende beweringen van Pastoor van der „Lee? In een handschriftelijke geschiedenis der Jezuieten-„missie, getiteld: Notitia chronologica etc. en geschreven „door een tijdgenoot-ooggetuige, wordt onder andere de „terugkomst der in 1705–1708 uit den Haag verdreven „Jezuieten medegedeeld. Na de herleving gemeld te heb-„ben der Fransche Ambassade-missie onder den markies de „Châteauneuf, volgt een dergelijk bericht over de her-„stelling in 1715 ook der Spaansche Ambassade-kapelaans. „De schrijver verhaalt: „„„Excellentissimus Dominus Mar-„„„chio de Mirabel, legatus [Hispaniae] Gallici exemplum „„„secutus, Jezuitam evocavit [P. de Espinosa], qui ab „„„8 Octobris 1715 in Primarium Sacellanum admissus, „„„etiamnum [1730] pastorales functiones in „„„dicti Legati sacello palam obit. Domum sa-„„„cellano destinatam inhabitat.""'

Wat moet hier bewezen worden, opdat de beweringen van Pastoor v. d. Lee onhoudbaar blijken? Een van beiden: of wel, dat Pater Engels' pastoreele jurisdictie voor den Haag onbeperkt was, of wel, dat hij buiten zijn beperkten kring geene pastoreele functiën heeft uitgeoefend. Is een van deze twee gevallen waar, dan heeft Pastoor v. d. Lee ongelijk gehad. Het laatste geval nu komt hier niet te pas; want de handelwijze van Pater Espinosa bewijst niets voor de handelwijze van Pater Engels. Wij moeten hier dus het bewijs hebben voor eene onbeperkte volmacht van Pater Espinosa, en hebben wij die gevonden, dan moet nog bewezen worden, dat zij op Pater Engels is overgegaan en gebleven. Eerst dan zijn volgens dit document de beweringen van Pastoor v. d. Lee onhoudbaar. Het bewijs nu voor de algemeene faculteiten van Pater

Espinosa moet zeker gezocht worden in de gespatieerde woorden; maar in welke daarvan? Immers, dat Pater Espinosa de pastoreele sacramenten toediende in de kapel van den Gezant bewijst nog niet, dat hij die toediende aan personen, die niet tot het huispersoneel van den Gezant behoorden. — Of moet het bewijs misschien in het woordje *palam* gezocht worden? — Maar het doopen, trouwen en bedienen van de huisgenooten des Gezants geschiedde toch niet ter sluiks. Men kan immers zeggen, dat Pater Espinosa zijne functiën *openlijk* verrichtte, ook al diende hij dezen alleen de pastoreele sacramenten toe. — Inderdaad, wij zijn hier wel een weinig met ons zelven verlegen, wijl wij vermoeden, dat in die woorden meer schuilt, dan wij er in zien; maar de bekentenis moet er uit: Wij kunnen het niet vinden. Wij zien hier niet eens een bewijs voor Pater Espinosa; laat staan voor Pater Engels. En een bewijs voor Pater Engels moeten wij toch hebben, eer de beweringen van Pastoor v. d. Lee onhoudbaar blijken.

En zoo komen wij op het derde document, door Pater Allard op bl. 235 aangehaald. Wat hier tegen ingebracht kan worden, zouden wij niet weten te zeggen. Men moet er wel uit opmaken, dat Pater Espinosa zich in 1729 mocht verheugen in eene ruimere jurisdictie, die hij buiten alle tusschenliggende machten om onmiddelijk van den Paus ontvangen had. Zelf toch schrijft hij aan zijnen Provinciaal, den ZeerEerw. Pater Maelcamp: „Apocalypsin ne texam unctorum et matrimonio junctorum, cura est S. Congregatio de Propaganda fide, quae jussis SS. D. N. bis modo obstitit et negavit exarare, quam concesserat Parens communis facultatem." — „Dat ik de lijst niet openbaar make dergenen, wien ik het H. Oliesel heb toegediend en wier huwelijk ik ingezegend heb, is te wijten aan mijne vrees voor de H. Congregatie tot voort-

planting des geloofs, die zich nu reeds tweemaal tegen de bevelen van onzen Heiligen Vader verzet, en geweigerd heeft de faculteit te registreeren, welke de Algemeene Vader verleend had." 1) Toch hebben wij ook hier een bezwaar, en om dit duidelijk te maken, vestigen wij de aandacht op de volgende vier punten.

1. Pater Espinosa heeft hier eene algemeene of ten minste zeer ruime jurisdictie.

2. Pastoor v. d. Lee weet daar niets van. Dit blijkt uit zijn eigen getuigenis, door ons in de Bijdragen van Haarlem op blz. 355, en door Pater Allard in zijn betoog, bl. 231–232, aangehaald.

3. Pater Espinosa heeft van zijne faculteiten gebruik gemaakt. Anders had hij zonder vrees voor de Propaganda de lijst zijner functiën wel op kunnen geven.

4. Pater Espinosa is nooit met Pastoor v. d. Lee in botsing gekomen. Dit blijkt al wederom uit het getuigenis van Pastoor v. d. Lee, in n° 2 door ons aangewezen.

Deze vier punten kunnen niet alle te gelijk waar zijn. Als Pater Espinosa van zijne faculteiten gebruik heeft gemaakt, dan moet de Pastoor dat gemerkt hebben, want parochianen kunnen toch niet zoo maar trouwen en als gehuwde personen gaan leven, bediend worden en sterven, zonder dat de Pastoor daar iets van bespeurt. Als nu toch de goede verstandhouding gebleven is, heeft de Pastoor de jurisdictie van Pater Espinosa geweten en is n° 2 niet waar. Want wist hij daar niets van, dan kon en mocht hij er niet in berusten; een Pastoor toch is voor zijne parochianen verantwoordelijk en welke verwarring er bij de openlijke uitoefening van zulk een geheime jurisdictie noodzakelijkerwijze ontstaan moet, hebben wij

1) Op dit schrijven van Pater Espinosa komen wij straks nog terug. — Ik wil mij aan de vertaling van Pater Allard houden.

hierboven reeds aangetoond. Derhalve zou in dit geval n° 4 niet waar zijn. Toch kunnen wij ook niet aannemen dat Pater Espinosa in zijnen brief aan den Provinciaal onwaarheid zou hebben gesproken; maar van Pastoor v. d. Lee kunnen wij dit evenzoomin gelooven. Mogen wij hier eene oplossing beproeven? Pater Espinossa bezat de faculteit, maar gebruikte die niet. Toch verrichtte hij nog al veel pastoreele functiën, maar deed dit altoos met machtiging van den Pastoor, welke machtiging hij uithoofde der onderlinge vriendschap gemakkelijk kreeg. Maar waarom hield hij die faculteit voor den Pastoor geheim? Ja, wellicht omdat hij, terecht of ten onrechte, vreesde, dat daardoor de vriendschap wat zou bekoelen, en hij nu toch van den Pastoor genoeg vrijheid kreeg, om te doen, wat hij verlangde. En waarom laat hij het in zijnen brief eenigszins voorkomen, alsof hij die functiën verricht had uit kracht zijner faculteit? Och, wie kent alle geheime drijfveeren? Misschien wel omdat de Provinciaal zijne faculteiten kende, en hij dezen niet gaarne bekend wilde maken, dat hij ze niet gebruikte. Hoe dit zij, liever nemen wij in Pater Espinosa eene, zij het dan wat overdreven voorzichtigheid aan, dan dat wij een van beiden, of Pater Espinosa of Pastoor van der Lee, van leugentaal moeten beschuldigen. Als men ons tot deze laatste keuze wilde noodzaken, zou deze brief meteen als document al zijne waarde verliezen, want dan kon Pater Espinosa, die hier toch reeds een weinigje aan het wegmoffelen is, even zoo goed onwaarheid hebben gesproken als Pastoor v. d. Lee.

Zoo zijn wij er dan eindelijk toch toe gekomen, Pater Espinosa in 1729 eene meer uitgebreide faculteit toe te kennen. Dat is, zou men zeggen, reeds veel gewonnen. Jammer intusschen, dat men het daarmede, gelijk wij reeds ter loops deden opmerken, in de zaak van Pater

Engels niet ver kan brengen. Want welke faculteiten zijn voorganger ook hebbe bezeten, welke faculteiten hij zelf bij den aanvang zijner bediening misschien ook bezat: Pater Allard zegt immers zelf bl. 242: „Pater Engels „moet tot de oude decreten van 1655 en 1690 terugge-„roepen zijn, maar ontving den 30n November 1733 van „den Nuntius Sylvius Valenti eene *ampliatie* of uitbreiding „zijner jurisdictie." Daar liggen nu op eens al de faculteiten van Pater Espinosa overboord; Pater Engels heeft in 1733 geen andere jurisdictie, dan de genoemde *ampliatie*. Het is waar, wij houden nog eene bloote mogelijkheid over. Tusschen het jaar 1733 en den strijd van Pater Engels met Pastoor v. d. Lee in 1739 ligt een tijdperk van zes jaren. Gelijk Pater Espinosa, kan ook Pater Engels in dien tijd buiten weten van Pastoor v. d. Lee faculteiten van wijden omvang ontvangen hebben, terwijl v. d. Lee alleen de *ampliatie* kende en daaruit opmaakte, dat Pater Engels zijne bevoegdheid te buiten ging. Maar aan zulk eene mogelijkheid, die blijkbaar geen werkelijkheid is geworden, hebben wij ook niet veel. Neen, Pater Engels heeft buiten zijne *ampliatie* geen wijdere jurisdictie ontvangen. Als hij die ontvangen had, had Pastoor v. d. Lee dit moeten weten. Nooit — of men zou daarvoor bewijsstukken moeten toonen, die voor geen tegenspraak vatbaar zijn —, nooit zal iemand ons kunnen overtuigen, dat het Pater Engels vrij stond zijne bevoegdheid te verzwijgen en zoodoende den Pastoor in de grootste verlegenheid, de parochie in verwarring te brengen. Men verbeelde zich, hoe de tegenwoordige Pastoors van den Haag zouden opzien, als de Paus b. v. aan een der Haagsche rectoren de macht gaf om aan de parochianen der verschillende parochien de pastoreele sacramenten toe te dienen, en zulk een rector dan maar dadelijk, zonder de Pastoors kennis te geven, de menschen ging trouwen,

bedienen, doopen enz. Zouden de Pastoors dat maar goed vinden, niet protesteeren, niet naar zijne bevoegdheid vragen? En als hij, denkende: doe wel en zie niet om, eenvoudig zich nergens aan stoorde, zijne bevoegdheid niet toonde en door bleef gaan, zouden de Pastoors hem dan niet met recht als een indringer beschouwen, hunne parochianen, voor wier zielenheil zij moeten waken, niet tegen hem waarschuwen, onbezorgd zijn over de huwelijken door dien rector ingezegend? Wie zal niet erkennen, dat zulk een priester, ook al heeft hij alle mogelijke faculteiten, hier toch grootelijks in zijnen plicht te kort schiet? Wie zoo handelt, zou tot meer in staat kunnen zijn. En daarom, zoo wij de eer van Pater Engels, als goed priester, willen handhaven, moeten wij op die wijze zijn licht niet uitblazen. Pastoor v. d. Lee wist van al die andere faculteiten, volgens welke Pater Engels gehandeld kan hebben, niets af; dus bestonden zij ook niet. Anders zou Pater Engels, als goed priester, er mede voor den dag zijn gekomen.

Dit zou reeds genoeg zijn, om als zeker vast te stellen, dat Pater Engels in 1739 nog geen andere jurisdictie bezat, dan de hem in 1733 verstrekte *ampliatie*. Maar wij hebben ook nog een brief van Pastoor v. d. Lee, waarvan wij in de Haarlemsche Bijdragen, bl. 360, melding hebben gemaakt. Wij noemden dit document t. a. p. „*Concept of minute van eene wederlegging der argumenten, waarmede Pater Engels getracht had de decisie van Leuven te ontzenuwen.*" Pater Allard maakt bl. 246 de opmerking, dat wij aan 't *eigen* concept of minute van eene wederlegging door Pater Engels *zelf* iets zouden hebben ter oplossing van het vraagstuk. Wij geven dit gaarne toe; maar toch kan ook die brief van Pastoor v. d. Lee misschien nog hier of daar een lichtje ontsteken. Wijl het een antwoord is op de verdediging van Pater Engels, is

het vanzelf correlatief daarmede, en kunnen wij uit dit schrijven eenigszins nagaan, wat Pater Engels ter verdediging heeft ingebracht. Welnu, voor zoo ver uit dit geschrift van Pastoor v. d. Lee is op te maken, beroept Pater Engels zich volstrekt niet op faculteiten, die hij na zijne *ampliatie* ontvangen heeft; alles komt neer op faculteiten, die, naar hij zegt, zijne voorgangers bezeten hebben. Pastoor v. d. Lee is het daarmede geheel niet eens, en heeft tegen ieder punt zijne tegenbewijzen. Wie hierin gelijk heeft, doet echter weinig ter zake. Wij hebben hier niet met de een of andere voorganger van Pater Engels, maar met hemzelven te doen. Wij willen alleen aantoonen, dat Pater Engels na 1733 geen wijdere machtsbevoegdheid ontvangen heeft, en dus de strijd in 1739 alleen geloopen heeft over de draagwijdte der hem verstrekte *ampliatie*. Met die meerdere of mindere draagwijdte staat of valt de bevoegdheid van Pater Engels, en Pater Allard zelf schijnt dit toe te geven, als hij op bladz. 246 in de noot zegt: „de vraag was hoe de *am-* „*pliatie* der decreten verstaan moest worden." En dus, als Pater Allard op bl. 244 getuigt, dat in 1742 de strijd over de uitgestrektheid dier *ampliatie* in vollen gang was, en over de verklaring en draagwijdte dezer uitbreiding van machtsbevoegdheid van nu af de twist liep tusschen de beide partijen, dan durven wij daar wel bijvoegen, dat zulks reeds in 1739 het geval was; en al wederom, Pater Allard zelf schijnt dit toe te geven, wijl hij er t. a. p. onmiddellijk op laat volgen: „Veronderstellend en, „naar het schijnt, innig en heilig overtuigd, dat hij de „ware interpretatie der machtsuitbreiding van den kapelaan „major voor zich had, overlaadde nu Pastoor v. d. Lee „den gezantschapskapelaan met de zware, ons bekende be- „schuldigingen." Wat is dit anders, dan een reeds in 1739 bestaande strijd over de uitgestrektheid dier *ampliatie*?

De geheele kwestie komt bijgevolg neer op de vraag, wie van beiden, Pater Engels of Pastoor v. d. Lee, in de verklaring dezer *ampliatie* gelijk had.

Ook de omstandigheid, dat Pater Engels ten slotte met zijne faculteit om biecht te hooren voor den dag is gekomen [1]), versterkt ons in de overtuiging, dat hij voor de pastoralia geen andere volmacht heeft gehad, dan de bekende *ampliatie*. Immers, als hij ook voor de pastoralia zulk eene rechtstreeksche, afdoende faculteit bezeten had, waarom zou hij die dan niet, tegelijk met zijne volmacht voor het biechthooren, getoond hebben? Dan ware Pastoor v. d. Lee in eens en voor goed geslagen geweest. Waarom stelt hij zich tevreden met een halve zegepraal? Waarom maakt hij die niet volkomen? Waarom toont hij voor het biechthooren zijne eigene faculteiten en beroept hij zich voor de pastoralia op de faculteiten zijner voorgangers? Zou men daaruit niet tot het besluit moeten komen, dat hij voor de pastoralia geen eigene, rechtstreeksche faculteiten kon toonen? Als hij die bezeten had, had hij zijne voorgangers wel met rust kunnen laten.

Nu komt ons de verklaring door Pastoor v. d. Lee aan de *ampliatie* gegeven veel aannemelijker voor, eerstens om de redenen, die hij zelf daarvoor in zijne *Casus positio* aangeeft, maar vooral ook om het woord *rigorose*, dat in den text der *ampliatie* voorkomt. Ziehier den inhoud:

Ad tollendam omnem aequivocationem per has praesentes volumus declarare et quatenus opus est facultates easdem tibi ampliare erga eos omnes qui addicti sunt et actualiter inserviunt dictae capellae S. C. Majestatis Hagaecomitis sitae, etiamsi non sint *rigorose* intra numerum familiarium ministrorum S. praed[tae] C. M. ad quem finem etc.

Pater Engels moet de woorden: *qui addicti sunt et*

---

1) Zie boven, bladz. 342.

actualiter inserviunt dictae capellae disjunctief hebben genomen en dus het eerste lid verstaan hebben voor allen zonder uitzondering, die in de Spaansche kapel hunne kerk hielden. Pastoor v. d. Lee daarentegen vatte die woorden copulatief op, n. l. allen die daar te kerke gaan en er tevens eenige bediening uitoefenen z. a. kosters, zangers enz. Als men nu de opvatting van Pater Engels voor de ware houdt, wordt niet alleen het tweede lid, dat dan vanzelf in het eerste ligt opgesloten, geheel overtollig, maar ook het woord *rigorose.* Even zoo goed of veel beter kon er dan staan: *etiamsi non sint intra numerum familiarium etc.*

Het schijnt wel dat Pater Engels gevoeld heeft, dat hij, steunende op de woorden der *ampliatie,* wat zwak stond, en daarom, gelijk wij reeds deden opmerken, bij zijne verdediging zooveel werk heeft gemaakt van faculteiten, die zijne voorgangers, naar hij zegt, bezeten hebben, om daaruit waarschijnlijk te maken, dat ook de woorden dezer *ampliatie* in den ruimsten zin verstaan moesten worden. Gesteld nu eens, dat alles, wat Pater Engels over de faculteiten zijner voorgangers in het midden brengt, in weerwil van alles wat Pastoor v. d. Lee daartegen zegt, volkomen juist is, dan nog zien wij niet in, dat de woorden der *ampliatie* in den zin van Pater Engels verklaard mogen worden; en zoo blijft het inderdaad onze meening, dat Pater Engels, die blijkbaar volgens zijne opvatting gehandeld heeft, daarmede de grenzen zijner bevoegdheid is te buiten gegaan; dus wel niet formaliter, maar toch materialiter gepecceerd heeft.

Volgt daar nu uit, dat Pater Engels dan wel uitermate dom moet geweest zijn? Wij antwoorden daarop met een andere vraag. Pater Allard zegt, bl. 244, dat in 1742 de strijd over de uitgestrektheid dier *ampliatie* in vollen gang was en over de verklaring en draagwijdte

daarvan van nu af de twist liep tusschen beide partijen. Moeten wij nu aannemen dat in 1742 en daarna een dier beide partijen uitermate dom is geweest. Neen immers. Welnu, dan behoeven wij dat in 1739 ook niet aan te nemen. Beide gevallen staan volkomen gelijk. Daarbij, Pater Allard schijnt zelf tot de interpretatie van Pater Engels over te hellen. Terzelfder plaatse toch schrijft hij: „Pa-„stoor v. d. Lee, om eene uitdrukking van Rect. Zwart „over P. Engels te bezigen, legde deze interpretatie der „clausuul uit op zijne manier." Veronderstellend en, naar „het schijnt, innig en heilig overtuigd, dat hij de ware „interpretatie der machtsuitbreiding van den Kapelaan major „voor zich had, overlaadde nu pastoor v. d. Lee, den „gezantschapskapelaan met de zware, ons bekende beschul-„digingen." Blijkt hieruit niet, dat Pater Allard van de waarheid dier interpretatie volstrekt niet innig en heilig overtuigd is? Derhalve moet hem de tegenovergestelde opvatting volstrekt niet onaannemelijk voorkomen en hebben wij hierin zijn eigen getuigenis, dat Pater Engels, ook al heeft hij te goeder trouw in zijne bevoegdheid gedwaald, daarom in deze zaak nog niet als een specimen van domheid behoeft te fungeeren.

En na hiermede ons gevoelen uitgesproken en, naar wij hopen, duidelijk genoeg te hebben toegelicht, gaan wij over tot eenige losse punten, die wij ieder afzonderlijk nog wenschen te bespreken.

Vooreerst dan, wij hebben in onze uitgave van het Handschrift eene aanteekening geschreven, die door Pater Allard, bl. 240–241, overgenomen en door middel van parenthesen met eenige opmerkingen verrijkt is geworden. Men leest daar als volgt:

„De Eerw. P. Zwart, in zijne aanteekening op bladz. „355 en 356 neemt uit het aangetogen boekje van Pater „Bongaerts ook het volgende over:

„„Van 1733–1740, beide jaren ingesloten, werden er „„in de Spaansche kapel door Pater Engels en zijn Socius „„Groenen toegediend 44 doopsels, d. i. 5 per jaar en 21 „„huwelijken, d. i. nog geen 3 per jaar, doorslaand be„„wijs, wij herhalen het, dat in de Spaansche kapel niet „„aan 3000 communicanten de pastoreele Sacramenten „„werden toegediend.""

„Dit belet echter den aanteekenaar niet, zijne noot „aldus te sluiten. „„Nogtans, indien Pater Engels maar „„zoo weinig gedaan heeft, begrijpen wij niet, dat er, „„gelijk ons toch uit de voor ons liggende stukken duide„„lijk blijkt [dat blijken mag echter niet verder uitge„„strekt worden dan de waarde dier stukken], zulk een „„hevigen storm tegen hem is losgebroken [die losge„„broken storm schijnt hoofdzakelijk in de opgewonden „„verbeelding van pastoor v. d. Lee gewoed te hebben]. „„Zulk een getal toch had hij kunnen bereiken, ook al „„ware hij geheel binnen de palen zijner bevoegdheid „„gebleven ['t geen werkelijk zoo is], vooral als wij acht „„slaan op de ampliatie hem door den Nuntius Gonzaga „„geschonken.""

Tot zoover Pater Allard. Bij ieder dezer parenthesen hebben ook wij iets op te merken.

1. *„Dat blijken mag echter niet verder uitgestrekt worden dan de waarde dier stukken.*" Wat wordt hier bedoeld met de *waarde* dier stukken? De *echtheid* misschien? De hand van Pastoor v. d. Lee, uit duizenden kenbaar, is daarvoor een genoegzame waarborg, en het Leuvensch document draagt vijf eigenhandige onderteekeningen. — Of bedoelt Pater Allard hier de *geloofwaardigheid*, het *gezag* dier stukken? — Als wij eenmaal aannemen, dat zij echt zijn, is het *bestaan* dier stukken, afgezien van hun verdere waarde, reeds blijk genoeg van den strijd, en komt het er, om den strijd te constateeren, weinig op

aan of Pastoor v. d. Lee gelijk of ongelijk heeft gehad.

Daarbij, Pater Allard zelf zegt blz. 242: „'t Is echter „*duidelijk* [1]), dat in de dagen van Pater Engels de eindelooze strijd over de geestelijke machtsbevoegdheid der gezantschapskapelaans niet uit was, maar alweder met nieuwe „hevigheid gevoerd werd." Waaruit is dit duidelijk? Pater Allard haalt hier geen eigen documenten aan, die toch, als zij bestaan, van groot belang zouden wezen. Het schijnt dus wel, dat hij deze conclusie trekt uit de stukken door ons aangehaald. Welnu, als het *duidelijk* is, *blijkt* het dan niet?

2. „*Die losgebroken storm schijnt hoofdzakelijk in de opgewonden verbeelding van pastoor van der Lee te hebben gewoed.*" Gesteld eens, dat die storm in de opgewonden verbeelding van Pastoor v. d. Lee *zijn oorsprong had*, hij heeft niettemin daarbuiten *gewoed.* Dit *blijkt* uit onze stukken, en volgens het getuigenis van Pater Allard zelven is het *duidelijk.* Immers, wat Pater Allard een *nieuwe hevigheid gevoerden strijd* noemt, mogen wij toch wel figuurlijk een *hevigen storm* noemen. Overigens vinden wij het ook niet waarschijnlijk, dat een stuk, als de *casus expositio* van Pastoor v. d. Lee, hoofdzakelijk in een opgewonden verbeelding zijn oorsprong kan hebben.

3. „*'t Geen werkelijk zoo is.*" Dat is hier juist de vraag, en het komt ons nog altoos voor, dat het niet zoo is.

Om zijn gevoelen, dat Pater Engels niet meer gedaan heeft, dan in de opgave van P. Bongaerts gemeld wordt, een krachtigen steun te geven, grondt Pater Allard zich op het getuigenis der *Litterae annuae S. J.* Zeer wel; ook P. Bongaerts zal waarschijnlijk op dat getuigenis zijn afgegaan. — Maar Pater Espinosa schrijft in 1729 aan

1) Wij cursiveeren.

den Provinciaal Maelcamp [1]), dat hij de lijst dergenen, wien hij het H. Oliesel heeft toegediend en wier huwelijk hij heeft ingezegend, uit vrees voor de Propaganda niet openbaar maakt. Is dat niet eenigszins bedenkelijk voor het doorloopend gezag der opgaven in de Litterae annuae? 't Is waar, die opgaven waren niet voor de openbaarheid bestemd; maar waren zij daar te Rome wel geheel veilig voor het oog der gevreesde en zoo nabijzijnde Propaganda? — Het schijnt wel, dat de Provinciaal van Pater Espinosa de opgave zijner functiën had gevraagd, of die ten minste verwachtte. Maar waarvoor dan? Alleen om het zelf voor zich te weten? Maar dan had Pater Espinosa het zonder vrees voor de Propaganda wel kunnen zeggen. — Of verwachtte Pater Maelcamp die lijst om ze dan naar gewoonte tegelijk met de opgaven van andere plaatsen op te kunnen zenden aan de Litterae annuae? In dat geval hebben de Litterae annuae al vast onder Pater Espinosa geen trouwe berichten ontvangen en is haar gezag uit dien tijd niet geldig. — Zal men zeggen, dat de reden, die Pater Espinosa voor de Propaganda deed vreezen, niet bestond voor Pater Engels? Maar om daarvan zeker te zijn, moeten wij aannemen, dat Pater Engels zulk een geheime jurisdictie niet ontvangen had, en dan loopt de strijd, gelijk wij altoos beweerd hebben en gelijk van het begin af altoos ons gevoelen geweest is, alleen over de draagwijdte der aan Pater Engels verstrekte *ampliatie;* dan ook is alles wat Pater Allard over de faculteiten van Pater Espinosa in het midden brengt, geheel overbodig, wijl wij daarmede in de zaak van Pater Engels niets verder komen. Immers wat baatten Pater Engels de faculteiten van zijnen voorganger, als wij aan moeten nemen, dat hij zelf die niet gehad heeft?

---

1) Zie boven, bladz. 349—350.

Daarbij, al heeft Pater Engels niet dezelfde reden als Pater Espinosa gehad, hij kan toch wel een andere reden gehad hebben. Welke, is moeilijk te gissen. Wie zou de reden van Pater Espinosa gegist hebben, als hij zelf die niet had bekend gemaakt?

En moeten ook Pater Allard de getallen in de Litterae annuae en bij Pater Bongaerts opgegeven niet wat klein voorkomen, als hij zelf erkent, dat in de dagen van 't kapelaanschap van Pater Engels de strijd *met nieuwe hevigheid* gevoerd werd? Kan die strijd zelf voor Pater Engels geen reden zijn geweest om in de opgave zijner functiën wat voorzichtig te zijn? Die opgaven in de Litterae annuae zullen oorspronkelijk toch wel van Pater Engels zelven afkomstig wezen. Wien anders moest men er op de eerste plaats naar vragen? Verwachtte ook de Provinciaal Maelcamp die opgaven niet van Pater Espinosa? Het is wel waar, dat daarbij niet gemeld wordt of zij voor de Litterae annuae bestemd waren, maar dit zal iedereen toch hoogst waarschijnlijk voorkomen.

En aangenomen ook, dat de opgaven der Litterae annuae hier juist zijn, dat er door Pater Engels en Pater Groenen in de jaren 1733–1740 inderdaad niet meer dan 44 doopsels toegediend, niet meer dan 21 huwelijken zijn ingezegend, wat is daarmede gewonnen? Het is de vraag niet, wat Pater Engels, wat Pater Groenen, maar wat de geheele Spaansche kapel gedaan heeft. Tijdens het Kapelaanschap van Pater Engels zijn er aan genoemde Kapel ook nog twee dominikanen, Pater Stelphloeg en Pater Gerolt, als onderkapelaans werkzaam geweest. Men zie hiervoor *De St. Theresia-kerk* van Pater Bongaerts, bl. 91, alsook het daaraan toegevoegde Register. Pater Stelphloeg was er nog in het eerste jaar, Pater Gerolt gedurende al de jaren van Pater Engels; Pater Stelphloeg was onderkapelaan van 1730 tot 1733, in welk laatste

jaar hij nog zes doopsels met zijnen naam heeft onderteekend, Pater Gerolt van 1724 tot 1756. Om dus te weten hoeveel doopsels b. v. er gedurende de jaren 1733–1740 in de Spaansche kapel zijn toegediend, moet men niet zijne toevlucht nemen tot de Litterae annuae, die alleen de functien der Paters Jezuieten opgeven, maar tot het doopboek der Spaansche kapel, dat hier ten stadhuize in het gemeente-archief berust. Welnu, daar vinden wij over dezelfde jaren 108 doopsels opgeteekend:

	6	van Pater Stelphloeg.
	35	van Pater Gerolt.
	27	van Pater Engels.
	14	van Pater Groenen.
	26	zonder naamteekening.
Totaal	108	doopsels.

Om dus de Litterae annuae met het doopboek in overeenstemming te brengen, moeten wij aannemen, dat er van de 26 ongeteekende doopsels slechts 3 voor rekening van Pater Engels en Groenen komen. Welnu, dit is mogelijk; maar nog eens, wat is daarmede gewonnen? De strijd van Pastoor v. d. Lee was niet tegen de Jezuieten, maar tegen de Spaansche kapel.

Het aantal huwelijken in de Spaansche kapel gesloten kunnen wij niet controleeren, wijl het trouwboek niet in het gemeente-archief gevonden wordt. Iedereen echter zal begrijpen, dat onze twijfel over dat aantal huwelijken door onze bevinding omtrent de doopsels geenszins verminderd is. Laat het ook zijn, dat het aantal van Pater Engels en Groenen te zamen niet meer dan 21 is geweest, wie zal ons zeggen, hoevele er door Pater Stelphloeg en Gerolt zijn ingezegend?

En nu iets over het antwoord, door de Leuvensche

faculteit op de *casus expositio* van Pastoor v. d. Lee gegeven en door Pater Allard, bladz. 245 vv. in behandeling genomen.

Vooreerst, men moge over het gezag en de waarde van dat antwoord denken, gelijk men wil, het is niettemin een medegetuige van den strijd, en hoofdzakelijk daarom hebben wij er in onze aanteekeningen melding van gemaakt.

Wat Pater Allard aangaande de toenmalige reputatie der Leuvensche Universiteit in het midden brengt, — dat zij ruim 10 jaren vroeger, tijdens van Espen, vrij hevig door het Jansemisme was aangetast, — het is waar, voor ons, uit de verte gezien, is zulk een tijdsverloop van ruim 10 jaren kort genoeg; maar als men het zelf doorleeft, ondervindt men toch, dat er zeer veel in kan gebeuren. Wijl nu de Leuvensche Universiteit, gelijk Pater Allard zelf zegt, „na van Espen's vertrek in 1728, van den Jansenistischen zuurdeesem zooveel mogelijk gezuiverd was", dunkt ons toch, dat zulk een zuiveringsproces, met kracht opgevat en doorgezet, in den tijd van elf jaren (van Febr. 1728 tot Febr. 1739) veel verandering kan teweeg gebracht hebben, niet alleen in de Universiteit zelve, maar ook in de reputatie er van. Intusschen zeggen wij niet, dat dit bezwaar van Pater Allard ons geheel ongegrond toeschijnt, maar toch meenen wij, dat Pastoor v. d. Lee als tijdgenoot daarover beter heeft kunnen oordeelen dan wij, en een man was, van wien men mag verwachten, dat hij wist wat hij deed. Van der Lee, toen ter tijd Landdeken en, volgens Mgr. Vregt, Aartspriester van Schieland, later Aartspriester van Holland, mag toch niet zoo maar dadelijk beschouwd worden, als iemand, die er in den blinde op los heeft geslagen. Mocht het echter wezen, wat Pater Allard vreest, dat Pastoor v. d. Lee juist daardoor zijne zaak

bedorven heeft, dan moet die zaak in den beginne toch levensvatbaarheid hebben bezeten; want eene zaak, die van meet af niets is, kan ook niet bedorven worden.

Wellicht zouden de namen der onderteekenaars eenig licht kunnen verspreiden over den toenmaligen toestand der Leuvensche faculteit. Daarom geven wij die hier in de volgorde, waarin zij geschreven staan:

C. Majoije s. v. Doctor Regens et Ss. Canon. Prof. Ordin.

J. J. Guijaux, Th. doctor Regens et Ss. litterarum professor Caesario-Regius in universitate Lovaniensi.
Nat[i] du Bois, S. Th. Doctor Regens, ac professor Ordinarius.
A. Henckhuijsen, S. Th. Doctor Regens ac professor Ordinarius.
H. van Gameren, S. T. Doctor Regens et professor Ordinarius.

Waarom noemt Pater Allard op blz. 248 Pastoor van der Lee een *onhandig* tegenstander der Jansenisten? [1]) Waarschijnlijk omdat hij, hoewel een *beslist* tegenstander dier secte, toch zijne toevlucht nam tot de Universiteit van Leuven. Maar dit gaat alleen door in de veronderstelling dat die Universiteit na van Espen nog niet van allen blaam en verdenking gezuiverd was. Wij voor ons zouden de redeneering even zoo goed om kunnen keeren; Als Pastoor van der Lee, een beslist tegenstander der Jansenisten, een man van beteekenis, iemand, wiens vastheid in het geloof boven alle verdenking verheven is, — als zoo iemand de Universiteit van Leuven is gaan raadplegen, dan moet deze toen reeds vrij goed van alle Jansenistische smet en verdenking gezuiverd zijn geweest.

---

1) Pater Allard zegt t. a. p.: „hij was hun beslist doch onhandig tegenstander."

Dat de faculteit van Leuven hier in casu eene theologische fout heeft begaan, met de absolutiën, die Pater Engels, volgens hare meening, buiten zijne bevoegdheid om had uitgesproken, ongeldig te verklaren, zien wij niet goed in. Pater Allard neemt voor de geloovigen in alle geval een *error communis* en voor den biechtvader een *titulus coloratus* aan. Maar is het wel zeker, dat de geloovigen van het geschil tusschen Pater Engels en Pastoor v. d. Lee niets af wisten en hun *error* niet reeds een *dubium* geworden was? Uit dit oogpunt gezien zou de resolutie ons eerder onvolledig, dan onjuist toeschijnen. Zij had wellicht moeten luiden: Per se ongeldig; geldig misschien per accidens, zoo er een *error communis* bestaat.

Een *titulus coloratus* zien wij in het geheel niet. Zulk een titel is er een die werkelijk gegeven, maar door eenig gebrek ongeldig is.

„Titulus autem *coloratus*, — zegt Gury, — est titulus in se quidem falsus, sed tamen vere collatus a Superiore et ideo prae se ferens speciem veri tituli, licet ex aliqua causa vitio occulto nullitatis laboret." [1]) — Pater Engels nu had binnen de draagwijdte zijner *ampliatie* een *titulus verus et validus;* daarbuiten had hij in 't geheel geen *titulus*, ook niet *invalidus*, dus ook niet *coloratus*.

Als de *ampliatie* ongeldig ware geweest, dan eerst had zij binnen hare eigene grenzen als *titulus coloratus* kunnen gelden. Buiten die grenzen kon zij dat nooit. Om voor een bepaald territorium of voor eene bepaalde categorie van personen een *titulus coloratus* te hebben moet men eerst een titel kunnen toonen, die dat territorium of die categorie van personen omvat. Dan komt de vraag, of die titel geldig of ongeldig is. Is hij ongeldig, b. v. omdat hij door simonie is verkregen, of wel omdat de

---

1) Comp. Theol. Mor. Edit. quarta. Romae 1877. Pars II, pag. 431.

Overheid, die de jurisdictie gaf, daarin hare bevoegdheid is te buiten gegaan enz., dan kan zulk een titel dienst doen als *titulus coloratus*, om toch binnen dat territorium of binnen die categorie van personen geldige functien te verrichten; maar, geldig of ongeldig, nooit kan hij een *titulus coloratus* worden voor plaatsen of personen, die er niet in begrepen zijn; even zoomin als men volgens het burgerlijk recht een koop- of schenkingsakte voor dit huis (geldig of ongeldig) ooit gebruiken kan als *titulus coloratus*, om door verjaring eigenaar te worden van het huis, dat er naast staat, maar niet in die akte begrepen is.

Ziedaar onze opvatting van een *titulus coloratus*. Zij is, naar het ons voorkomt, met Gury en met de andere auteurs, die wij geraadpleegd hebben, in overeenstemming. De mogelijkheid is intusschen niet uitgesloten, dat ook wij hier een theologische fout begaan. In dit geval zal eene duidelijke terechtwijzing ons altoos hoogst aangenaam zijn. Voorloopig echter houden wij ons aan de Leuvensche faculteit, die evenmin als wij, schijnt gezien te hebben, dat Pater Engels een *titulus coloratus* had.

Wij gaan eindigen en het wordt tijd ook; onze lange adem heeft misschien het geduld der lezers reeds veel te lang op de proef gesteld. Toch wagen wij het, nog een kleine opmerking te maken naar aanleiding van de bewering op blz. 248, als zouden de voorgangers van v. d. Lee het aan de Societeit grootendeels verschuldigd zijn geweest, dat zij niet door den stroom van het protestantisme en jansenisme waren medegesleept. Nog eens, wij brengen alle. eer en hulde aan de verdiensten, welke de Societeit van Jesus zich tegenover de Kerk van Nederland verworven heeft; wat zij voor het behoud des geloofs in deze landen gedaan heeft, is ver boven onzen lof verheven; maar in den strijd tegen het protestantisme zien wij ook Sasbold Vosmeer en diens opvolger Kenniphove,

in den strijd tegen het jansenisme van Bijlevelt en diens opvolger van Schooten. Deze voorgangers van Pastoor van der Lee waren, wat vastheid in het geloof betreft, toch wel in staat op eigen beenen te staan.

En hiermede hebben wij alles gezegd, wat ons op het hart lag. Wij achtten ons verplicht te spreken, omdat de naam van Pater Engels door ons is bekend gemaakt, en het zeker niet eerlijk zou wezen, als wij, na het ongunstige licht, door Pastoor Sem over dien naam verspreid, ons nu blind zouden houden en onze lezers blind zouden laten voor het zooveel beter en gunstiger licht, dat Pater Allard daarover heeft laten schijnen. Ook de faculteit van P. Engels om biecht te hooren mocht niet verborgen blijven. Tevens gevoelden wij ons tot een antwoord gedrongen door eenige tegenbedenkingen, die het betoog van Pater Allard bij ons opwekte. *Du choc des opinions jaillit la vérité*, en zoo hopen wij, hiermede iets te hebben bijgedragen tot oplossing der kwestie, hoe de zaak zich heeft toegedragen. Mocht ons in het vervolg nog eenig document onder de oogen komen, wat strekken kan, om de handelwijze van Pater Engels al meer te rechtvaardigen of te verontschuldigen, wij zullen niet aarzelen, dit zoo spoedig mogelijk tot publiek eigendom te maken.

P. ZWART.

UIT HET REPERTORIUM
DER
NOORD-HOLLANDSCHE SYNODEN.
A° 1572 ENZ.

Het Repertorium, waaruit ik de twee hoofdtitels of rubrieken — PAPEN en PAPISTEN, in de *Bijdragen* van Haarlem mag plaatsen, is een lijvig handschrift, tellend 367 bladz., behalven 38 bladz. gewijd aan bladwijzers van zaken, personen en plaatsen.

Om zulken arbeid op te zetten en te voltooijen, moet door den zamensteller over meer dan gewone kennis, behendigheid en wilskracht beschikt zijn. Immers in twee en tachtig hoofdtitels geeft het Repertorium den zakelijken inhoud van alle de handelingen der provinciale Synoden, die in Noord-Holland tusschen de jaren 1572 en 1674 [1684?] zijn gehouden.

Niet weinig getuigt ook van volhardende wilskracht het feit, dat de zamensteller tevens, gelijk genoegzaam blijkt, — verschillende exemplaren van het Repertorium in keurig uitgevoerden copien heeft geleverd.

Joannes Rolandus, proponent te Ommen in Over-IJssel 1644–47 en sinds predikant te Enkhuizen, alwaar hij overleed op 16 Oct. 1688, is de man aan wien het Repertorium te danken is. Hij kreeg [jaarlijks?] „eene eerlijke recognitie voor zijne moeite."

De biographen, b. v. Glasius, en van der Aa, noch de Heeren H. Q. Janssen, in den Catalogus van 't Oud-Synodaal Archief, Reitsma en Van Veen, vermelden Rolandus als auteur van het Repertorium. Deze laatsten

zeggen alléén op blz. XII van het 1ste deel der Acta Synodorum: „In de archieven te Amsterdam bevonden [be-„vinden] zich ook exemplaren, vaak keurig geschreven van „het REPERTORIUM ofte register van alle de Acten der „particuliere Noort-Hollantsche Synoden, beginnende van „'t jaer 1572 etc. in folio. Zulk een M.S. register bezit „ook de koninklijke Bibliotheek te 's Hage, K. nº 63; het „Britsch Museum enz."

Het exemplaar dat zich te 's Gravenhage bevindt is buiten twijfel van dezelfde hand als hetgeen thans voor mij ligt en in der tijd voor een spotprijs te Rotterdam werd aangekocht. Het Haagsch M.S. is echter ietwat voortgezet; zoo heeft b. v. de Subtitulus I der PAPISTEN in plaats van elf, dertien paragraphen, voor Subtit. II bij Loenen drie à vier regels meer en voor Emmeloort geen twee maar zes paragraphen. Ik heb die vermeerderingen in de *Bijdr*. ook geplaatst. In den bladwijzer der personen staat in het Repertorium op lett. R: „ROLANDUS [Joannes] wort versocht een SYNODAAL REPERTORIUM te maken, ende voltrekt het werk", en op den hoofdtitel „REGISTER of REPERTORIUM" § 4: „dat er niets anders resteerde als eene nette copie den den Synodo ter hand te stellen; die hij ook aan de Synodus overhandigt heeft. Sullende deputati dan ook besorgen, dat hij eene eerlyke recognitie voor sijn moeyte geniete. Sullen ook de classen sigh ijeder van een exemplaar voorsien."

Ik gis dat meer dan een lezer van de Rubrieken: PAPEN en PAPISTEN, zullen denken: Waarlijk de HH. predikanten in Noord-Holland waren weinig verdraagzaam in de XVIe en XVIIe eeuw, jegens de Roomschen en hunne priesters. Overigens de placcaten, veeltijds door hen bij de wereldlijke Overheid uitgelokt, zullen het blijven getuigen.

A. VAN LOMMEL, *S. J.*

PAPEN.

SUBTITULUS I.

Hoe te handelen met de overgeblevene Papen in 't begin der Reformatie.

No. 1. In 't gemeijn.

§ 1.

Papen, die in 't begin der Reformatie int Pausdom waren overgebleven ende tot ons wilden overkomen, onder wat conditien tot den predikdienst in onse kerken te vorderen. Dogh die vervolgens lijbertinen of quaede menschen van leven waren geweest, van den dienst te removeren ende daartoe de hulpe van den gouverneur te versoeken.

Syn. Edam. 1572. Art. 1. Alcm. 1573. Art. 4.

§ 2.

De penningen, die tot jaarlijksche alimentatie van papen en monniken gegeven worden, ad meliores usus te emploijeren.

Syn. Edam. 1586. Art. 13.

No. 2. Rakende particuliere papen.

§ 1.

Verscheijdene papen, in actis uijtgedrukt, zijn na de gestelde ordre in den dienst gelaten.

Syn. Alcm. 1573. Art. 12, 13.

§ 2.

Eenige papen is, na de gestelde ordre belast hare vrouwen te trouwen, hare dwalingen opentlik te herroepen, haar met onse Kerke te vereenigen, ende voorts stichtelijk zich te dragen; ook wederom te laten examineren. Onder welke conditie sommigen ter proeve soude worden gestelt, een derzelver uijt de gemeene beurse gealimen-

teert, en andere in den dienst gecontinueert, of in haar selfde gemeijnten, of elders, na 't goedvinden des coetus.

Syn. Alcm. 1575. Art. 6, 7, 9, 19.

§ 3.

De 5 papen op Texel met al haren aanhang verworpen, als onnut tot den dienst, en 2 predikanten gecommitteert, om bij provisie die kerken te bedienen: Gelijk ook naderhand op het versoek van de regeringe van desselven eijlands eenige gecommitteert zijn, om bij beurten daar te prediken.

Syn. Enck. 1573. Art. 3, 13. Edam 1574. Art. 13.

§ 4.

Hulp en troost bij den gouverneur te versoeken, opdat de gantsche onordentelikheijt van Texel wegh-genomen werde.

Syn. Enck. 1578. Art. 12.

§ 5.

De paap op Huijsduijnen sijn dienst te verbieden. Desgelijx den paap van Schardam.

Syn. Groote-broeck 1574. Art. 11, 17.

§ 6.

Aan die van Weesp over haar onordentlijke handelingen met haar gewesen paap te schrijven, ende soo sij beijde niet afstaan willen, sulx te brengen voor de Staten.

Syn. Enck. 1578. Art. 2.

§ 7.

De gewesen paap op Marken versoekt met onse Kerke te vereenigen.

Syn. Amst. 1578. Art. 4.

§ 8.

Seker paap uijt Vrieslant sigh in den dienst op Ter schelling ingedrongen hebbende, sal bij de gedeputeerde Staten versocht worden denselven van den dienst te weeren, ende dat een seker Suffridus derwaarts magh gesonden worden.

Syn. Amst. 1578. Art. 27.

SUBTITULUS II.

Aangaande de inkomste derselver in dese landen en hare uijtbanninge uit deselve.

Nº 1. Slaande op beijde te gelijk.

§ 1.

De landen en steden alomme met veele Jesuiten en andere vervult werdende, bij de Staten aan te houden, dat daarin werde voorzien.

Syn. Enck. 1618. Art. 3. ad Gravamina 3. Harl. et 11 Horn.

§ 2.

Te versoeken bij hare Groot-Mog. dat alle uijtlandsche papen, moniken, Jesuiten en allerhande genaamde geestelijke herwaarts willende komen, acces, paspoort, en vrij-geleij magh geweijgert, ende deselve die alreeds daarin zijn mogen gestoit en geweert werden.

Syn. Alcm. 1638. Art. 31.

§ 3.

Hoewel de Synodus vreest, dat het beswaarlik sal te bekomen zijn, wenscht nochtans, dat de papen en Jesuiten uijt de provincie van Holland mogten gebannen, ende voortaan haar inkomste belett worden.

Syn. Harl. 1651. Art. 41.

Siet ook § 2, van Subt. VII der Papisten.

No 2. Slaande int bijzonder op d'inkomste derselver.

§ 1.

Het insluijpen van Mis-papen en moniken voor te komen, die haar noch onderwinden te leeren, te doopen, te trouwen en te hertrouwen.

Syn. Edam. 1586. Art. 6.

§ 2.

De Synodus van Utrecht versocht hebbende, dat onse Synodus daarop wilde letten, dat de papen, die uijt Utrecht gebannen worden, in Holland worden getolereert, sullen deputati dit remonstreren, daar 't behoort. Ende verstaat de Synodus dese resolutie voldaan te zijn.

Syn. Amst. Contin. 1640. Art. 21. Horn. 1641. Art. 45.

§ 3.

Bij hare Groot-Mog. was resolutie genomen tegen het inkomen der Jesuiten ende dat in vreemde habijten.

Syn. Enck. 1654. Art. 31. Siet ook § 5, van No 3.

§ 4.

Redres te versoeken tegen het inkomen der papen daar se noijt te voren geweest zijn.

Syn. Amst. 1658. Art. 82.

§ 5.

Deputati gelast zijnde wederom te versoeken, dat alle uijtheemsche papen, en bijsonderlijk ook Jesuiten uijt den landen mogen geweert werden, was op haar request dese apostille verkregen: dat het Hof tegens het inkomen van alle vreemde papen binnen dese provincie een strict placcaat met insertie van nodige poenen tegen de contraventeurs sal concipieren. Dit placcaat al geconcipieert en overgelevert, wordt versocht in dese conjuncture van tijt

daarop niet te insteren, met versekeringe dat daarna tot contentement der Kerken daarin soude werden voorsien.

Syn. Horn. 1671. Art. 22. Enck. 1672. Art. 21. Edam. 1673. Art. 25. Alcm. 1674. Art. 20.

N° 3. Slaande in 't bijsonder op de uijtbannige derselver.

§ 1.

Bij hare Groot-Mog. daarop aan te dringen, dat tot weeringe van de paapsche insolentien en voorkominge van alle meijnedigheijt, in 't niet executeren van de placcaaten door de beeedighde officieren, alle papen en Jesuiten uijt den lande van Holland en West-Vriesland mogen gebannen worden.

Syn. Harl. 1639. Art. 41. Enck. 1642. Art. 55.

§ 2.

Door de gedeputeerden bij hare Groot-Mog. ende door de classen en kerken bij hare resp. magistraten te versoeken, dat alle papen, Jesuiten, cloppen en andere geestelijke uijt de lande werden geweert, om door haar stout aanloopen niet om verre te werpen tgene omtrent eenvoudige papisten bij de dienaren des Woords alreeds gebouwt is.

Syn. Enck. 1654. Art. 32. Edam. 1655. Art. 32.

§ 3.

Deputati een ernstigh versoek-schrift met een korte remonstrantie der saken ende daarbij een breede deductie van redenen geconcipieert en aan alle kerkeraden in de stem-hebbende steden een copie toegesonden hebbende, om van haar en op haar recommandatie in elke vroedschap gelesen te worden, was hetselve na begroetinge van alle de leden aan hare Groot-Mog. overgelevert; dogh niet gelesen, maar eenige daartoe gecommitteert, om hare Groot-

Mog. te adviseren. Welk advijs commissoriaal het versoek der kerken geheel om verre stootende, wordende geoordeelt een sorgelijke nieuwigheijt, strijdende tegen de gronden onser vrijer Regeringe, hadden deputati in tijts een aanhangsel geconcipieert, hetselve omgesonden; ten eijnde als voren, ende daarna aan hare Groot-Mog. overgelevert. Waarop gevolgt is een misnoegen van hare Groot-Mog. als of het advijs commissoriaal bij de Kerke wierde gedebatteert, met voorslag nochtans, dit advijs uijt de registerboeken gantsch wegh te doen, als van gelijken met het aanhangsel geschiede, twelk niet doenlik was; omdat het door de versendinge te vulgaar was geworden. Is ook gevolgt dese resolutie, dat de remonstrantie en het vertoog en aanhangsel souden werden geseponeert ende een yeder der leden de predikanten vermaanen ende des noods bij continuatie versorgen: van in 't toekomende geen diergelijke versoeken aan hare Groot-Mog. te doen, dewelke genoegsaam souden ijveren tegen 't Pausdom en op nader middelen bedacht zijn, om desselfs stoutigheijt te weeren. Dese resolutie deputatis hard voorkomende, insonderheijt in sommige expressiën, als 1° dat het eenpariglijk staat besloten te zijn, daar sij nochtans bericht waren, dat eenige leden daar ernstig waren tegen geweest; 2° van geen diergelijke versoek te mogen doen. Hadden daarop interpretatie van den Raadpensionaris bekomen. De Synodus dit versoek seponerende, beveelt deputatis beter occasien sorgvuldighlijk waartenemen ende te arbeijden, dat de woorden der resolutie, die vrij hard zijn, wat versacht mogen worden.

Syn. Alcm. 1656. Art. 42.

§ 4.

De Raadpensionaris nochmaals dat woord, (diergelijke) interpreterende, hadde geantwoordt wel raad te sien tot

versachtinge van dat woord, mitsdat deputati souden bearbijden dat de protesterende leden in den Staat sich met de andere souden conformeren; twelk sij als een harde conditie hadden gedisavoueert, met besluijt om sulx aan hare Synoden te rapporteren.

Syn. Harl. 1657. Art. 46.

§ 5.

Hare Groot-Mog. hebben geresolveert, dat alle vreemde papen, priesters en andere geordende personen van de Roomsche Religie, volgens voorgaande placcaten, uijt de provincie van Holland en West-Vriesland uijtgesett en geweert sullen worden ende dat tot dien eijnde van 't Hof een nieuw strict placcaat, met insertie van nodige straffen tegen de contraventeurs, geconcipieert sal worden, om van hare Groot-Mog. gearresteert zijnde ter Generaliteijt daar van communicatie te geven, met versoek, dat de andere provinciën gelijken ordre willen stellen en dat hetselve placcaat bij hare Ho. Mog. insgelijx gearresteert en alomme in 't resort vande Generaliteijt geplubiceert werde.

Syn. Enck. 1666. Art. 19.

§ 6.

De Heer van Maasdam bericht, dat het versochte placcaat bij 't Hof noch niet was geconcipieert, als op hare grieven aan hare Groot-Mog. voorgestelt, ter oorsake dat in derselver resolutie alleen van vreemde papen, priesters, en geordende personen gesproken wort, noch geen antwoord hebbende bekomen.

Syn. Edam. 1667. Art. 23.

Siet het vervolg § 5, hiervoor op N° 2.

Subtitulus III.

Slaande op de oeffeningen van hare afgoderien en superstitien.

§ 1.

Voor te komen ende door request aan de Staten te remonstreren de licentie der Mis-papen, Jesuiten en moniken, in 't oeffenen harer afgrijselijken Misse en andere superstitien, in 't voorstellen harer valsche leere, ook haar noch onderwindende: te doopen, te trouwen en te hertrouwen, in 't openbaar school houden, tot groote partijschap der ondersaten deses Lands.

Syn. Edam. 1586. Art. 6. Harl. 1588. Art. 6. Horn. 1608. Art. 30.

§ 2.

Aangewesen zijnde, dat papen en Jesuiten onderstaan, haar in te dringen in schoolen en andere gods-huijsen tot nadeel van de jeughd, hebben de H.H. commissarissen belooft hierin te voorsien.

Syn. Edam. 1604. Art. 24. Part. 11.

Subtitulus IV.

Slaande op de excursien der Papen.

Versoek te doen bij de Staten, tegen de excursien der papen uijt de steden ten platten lande ende door de classen de weeringe van dit quaad bij hare resp. magistraten inde steden ernstlijk te recommanderen.

Syn. Harl. 1621. Art. 26 en 1627. Art. 27.

Subtitulus V.

Slaande op particulieren papen.

§ 1.

Aan die van Utrecht te schrijven, dat de schade in

Holland, ontstaande door de paapsche predikanten tot Abcoude en Oudelsteert, geweert werde.

Syn. Prov. Harl. 1582. Art. 27.

§ 2.

De Synodus van Utrecht versoekende dat de paap van Ankeveen, die staande onder 't gebied van den drost van Muijden, Gods Kerke merkelijke schade doet, geweert mogte werden, sal de classis van Amsterdam hier over met den drost spreken. En verstaat de Synodus dese resolutie voldaan te zijn.

Syn. Amst. Contin. 1640. Art. 21. Horn. 1641. Art. 45.

§ 3.

Correspondens Gelriae versoekende de behulpsame hand, tot weeringe van de papen in Gemert in de meijerie van den Bosch (onder praetext, dat die plaatse onder 't gebied der Staten niet soude behooren) ende verstaan zijnde dat, dese sake gerenvoijeert is aan de Chambre demij-partie, sal men 't oordeel daarvan uijtwachten. En was dese saken soo wel uijtgevallen, dat te dier plaatse wederom een predikant bevestigt was.

Syn. Edam. 1655. Art. 51. Alcm. 1656. Art. 60.

§ 4.

Johannes Wisscherus, alias Mundus, van Embden, lidtmaat tot Amsterdam; daarna wederom met attestatie na Embderland vertrokken, de kerkenraad aldaar, met valsche brieven en nabootsinge van Swalmii en Geldorpii handen, bedrogen en andere valsche stukken omtrent beijde kerken bedreven hebbende, was naderhand geapostateert en eenigen tijt binnen Leuven gestudeert hebbende, soude sich nu als priester binnen Schagen onthouden, seer lasterlijk sprekende van de gereformeerde Religie etc. Derhalve politicé en ecclesiasticé tegen hem te procederen. De

Heer commissaris aangenomen hebbende den officier van Schagen daarover te sullen spreken, sullen sijn Ed. alle de stukken hierterhand zijnde, mede gegeven worden. Sullende de kerkelijke censure bij de Kerke van Embden of Amsterdam tegen hem werden geoeffent. Van Schagen al vertrokken zijnde na Amsterdam, was de officier aldaar versocht hem in versekeringe te nemen; doch hadde den selven niet gevonden. De classen zijn vermaant neerstelijk daartegen te vigileren ende worden gewaarschouwt voor dit schadelijk wicht.

Syn. Harl. 1657. Art. 75. Amst. 1658. Art. 75. Horn. 1659. Art. 61. Enck. 1660. Art. 56. Edam. 1661. Art. 52.

PAPISTEN

Subtitulus I.

Aangaande hare afgoderien, superstitien, conventiculen en insolentien gesamentlijk.

§ 1.

Aan te houden bij de hooge Overheijt tegen de afgoderie en groote licentie der papisten, sullende de classen eenige notabelen exempelen met de omstandigheden tot dien eijnde deputatis oversenden.

Syn. Amst. 1595. Art. 26. Harl. 1606. Art. 31. Alcm. 1620. Art. 13. ad. Grav. 3. Horn. Amst. 1622. Art. 28. ad Grav. Horn.

§ 2.

Het request aan de Staten overgelevert tegen de paapsche conventiculen en afgodische handelingen, in handen van de Hoven van justitie zijnde, aan te houden op de executie; gelijk geschiet is.

Syn. Horn. 1623. Art. 10. Enck. 1624. Art. 11.

§ 3.

De paapsche afgoderien ende ten hoogsten rijsende superstitien aan de Staten ende den Prince van Orangien extra ordinairlik, buijten andere versoeken, te remonstreren en vrijmoedighlijk te waarschouwen voor den rechtveerdigen toorn Gods; indien se niet geweert werden; met versoek van ernstige remedie daartegen. Waartoe neffens de gedeputeerden utriusque Synodi ook extraordinaris gecommitteerden zijn gestelt. Sullende ook de predikanten neffens vijerige gebeden tot God, elk bij hunne magistraten de hand tot weeringe dier sonden versoeken.

Syn. Amst. 1628. Art. 32, 35, 38.

§ 4.

Ordre te versoeken tegen de paapsche afgoderien, superstitien en conventiculen, die soo langs, soomeer inkruijpen; soodat se meest in alle plaatsen haar eijgen papen hebben, en huijsen koopen; sonder dat, of van de magistraten of officieren daarop gelett wort.

Syn. Edam. 1625. Art. 30. Horn. 1629. Art. 52.

§ 5.

Ernstlik aan te houden op de weeringe van de grouwelijke superstitien en groote stoutigheijt der papisten, met protest voor God en de wereld, na 't exempel van Zuijd-Holland. De Classen sullen hare resp. magistraten wel informeren ende versoeken die te weeren in de plaatsen harer jurisdictie ende de officieren aan te maanen tot betrachtinge van haar officie en eedt, ook alle goede devoiren te doen in de vergaderinge van hare Groot-Mog. Deputati sullen na vertoog van de insolentien der papisten etc. en het perikel daarin stekende voor Land en Kerke ernstlik en beleefdelik voor hare Groot-Mog. verklaren, dat de Kerken na soovele devoiren, van jaar tot jaar,

daarvoor niet willen aangesien wesen; als ofse haar Overheijt niet genoegsaam gewaarschouwt hadden; maar ook onschuldigh willen zijn aan de swarigheden, die door Gods toorn dienthalven 't gemeene Land mogten overkomen,

Syn. Edam. 1637. Art. 36.

§ 6.

Hoewel deputati ende de classen vertoont hebben hare devoiren ende wat verscheijdene toeseggingen bij hare magistraten gedaan waren, nochtans de Synodus bevindende, dat op alle devoiren soo weijnigh goeds gevolgt is, sullen deputati als noch desen droevigen handel hare Groot-Mog. voordragen: dat eenmaal op dese hoogh-nodige sake acht genomen werde.

Syn. Alcm. 1638. Art. 24, 31, 34.

§ 7.

Op het request der gedeputeerden was dese apostille gevolgt. Dat de leden sullen versocht werden hare consideratien in te brengen op het placcaat laastmaal op 't selve subject bij de Hove provinciaal ingestelt. Elke classis sal een copie hebben van 't selve request, om bij hare magistraten dese sake te recommanderen ende te praepareren.

Syn. Harl. 1639. Art. 27, 43.

§ 8.

De vrijheijt en insolentien der papisten zedert de vernieuwinge van 't laatste placcaat, eer vermeerdert, als vermindert zijnde, sullen deputati bij hare Hoog. en Groot-Mog.; de classen en kerkeraden bij de subalterne magistraten aanhouden; ook niet voorbijgaan den Prince van Orangien; mits sich voorsiende met goede documenten, om te beter effect van de doleantie en remonstrantie te bekomen. Tot welken eijnde verscheijden extraordinarie exor-

bitantien geopent zijn welke deputatis sullen ter hand gestelt worden.

Syn. Amst. 1640. Art. 44, 47.

§ 9.

Op de remonstrantie der gedeputeerden was van hare Groot-Mog. geapostilleert: datter ordre gestelt was ende verder gestelt soude worden. Deputati sullen aanhouden ende sal haar uijt ijeder classis, daar geen deputatus is, een worden bijgevoegt. Ook sijn Hoogheyt te versoeken de H.H. Edelen daar over te willen aanschrijven, die ook sullen begroet worden door deputatos voornt. De gewenschte vrucht hierop niet bekomen zijnde, hoewel ook het Hof de gevaarlikheijt van 't Pausdom aan hare Groot-Mog. seer levendigh in 't breede geopent hadde, sullen deputati bij hare Groot-Mog. ende sijn Hoogheijt aanhouden ende de classen met de kerkenraden bij hare resp. magistraten.

Syn. Alcm. 1644. Art. 38. Harl. 1645. Art. 28. Amst. 1646. Art. 32, 50.

§ 10.

Alsoo gevreest wort, dat de papisten op de Munstersche vredehandelinge sullen arbeijden, tot voortsettinge harer afgoderije; waarvan sij ook roemen groote verwachtinge te hebben, sullen deputati hare Groot-Mog. recommanderen daarvoor te ijveren. En was dese sake bij hare Groot-Mog. en Hoog Mog. ook bij sijn Hoogheijt in goede achtinge genomen.

Syn. Harl. 1645. Art. 46. Amst. 1646. Art. 41, 51.

§ 11.

De papisten met den gepubliceerden Vrede haar grooter vrijheijt, met woorden en daden aanmatigende; derhalven te besorgen het tegengaan des Pausdoms: als hare con-

venticulen, het inkomen van papen, cloppen etc., door remonstrantie aan hare Groot-Mog., om door deselve gebracht te worden aan hare Hoog Mog. Ook de corresponderende Synoden, op haar verzoek, aan te schrijven, de tijt deses versoeks bij hare Groot-Mog. te doen; desgelijx ook die van Zeeland.

Syn. Enck. 1648. Art. 48.

Wat daarop gevolgt zij, siet: Emanatie van Placcaaten § 3. Subt. VII, en ampliatie der placcaaten § 6, N° 3. Ende wat versocht en gearresteert is, in de groote Vergaderinge, in 's Graven-Hage.

Syn. Harl. 1651. Art. 37.

§ 12.

Menichvuldige en ernstige devoiren, iterativelik aangewendt zijnde tot stoitinge des Pausdoms bij den Raadpensionaris bij de Staten, bij sijne Hoogheijt, bij de Magistraten in de stemhebbende steden, bij Haar Groot-Mogende commissarissen over dit subject, heeft wel de Synodus nu en dan goede beloften ontfangen, dog tot haar droefheyt niet bysonders konnen obtineren: niettegenstaande het inkomen van eenige nieuwe papen, het timmeren van nieuwe predikplaatsen en andere aanmerkelijke staaltjens van hare stoutigheyt, wierden vertoont; ja, die van Zuid-Holland geheele stapels daarvan voortbragten, gelijk de classen van tijt tot tijt gelast bleven alle nieuwe staeltjens deputatis te suppediteren. Ja, niet tegenstaande in gedrukte boexkiens, voor 't Pausdom gepretendeert wiert, recht tot de publyke exercitie van hare superstitien en afgoderien; ten eynde de commercien te beter in onse land gelokt mogten werden en als of sij onder de patriotten de beste waren, soo notoirlik tegen de openbare experientie van de naast voorleden jaren. Hoewel in de bevorderinge van dit werk niet soo seer geoogt wiert op de reparatie van bij-

sondere staaltjens, als wel op de verbeteringe van de geheele oeconomie in 't stuk des Pausdoms. De welgeraisoneerde remonstrantie tot dien eynde à deputatis utriusque Synodi geconcipieert een wijle tijts opgehouden zijnde, vermits men tot antwoord kreeg, dat het noch geen tijt was, ijet nieuws te statueren, opdat de papisten haar profyt daarmede niet souden mogen doen bij de ambassadeurs tot den Vreedehandel; dat men onderwijle over de opgegeven staeltjens klachtig moeste zijn bij 't Hof, soo ijemand sigh beswaart vond. Was evenwel de gemelte remonstrantie eyndelijk overgelevert en in de vergadering van Hare Gr.-Mog^e^ met bijsondere beweginge gelesen. Waarop commissarissen wierden gestelt ende deputati, gelast van tijt tot tijt te insteren tot bekominge van een favorable advijs commissoriaal ende van een gewenscht effect op het ingeleverde request; ook haar selven met omsichtigheyt te dienen van de ingredienten van 't gravamen Hornanum. Haar EE. rapporteerden wel, wat onvermoeide devoiren sij cum deputatis Zuid-Holl^ae^ van dagvaard tot dagvaard hadden aangewend, soo bij den Raadpensionaris als bij den Hr. Burgersdijk, premier in de voorgen. commissie, dewelke verklaart hadde, belangende de placcaten, welkers vernieuwinge en executie soude mogen versocht ende verworven worden, dat het sijns oordeels op dese drie dingen aanquam, die hij ook billijk erkende als: 1° Het weeren van uitheemsche papen. 2° Geen paapsche officieren, secretarissen of andere regenten te dulden. 3° De uytstekende licentie en stoutigheden des Pausdoms in te binden, belovende haar opgeleijde last tot een spoedige expeditie te helpen dirigeren, en daarover met den Raadpensionaris te sullen confereren. Dogh dat haar EE. de saken in die terminis hadden gevonden, dat sij swaricheijt gemaakt hadden het gravamen Hornanum aan te dringen. Want, hoewel de Raadpen-

sionaris met billijke beweeglikheyt sijne bekommeringen toonde en verklaarde, die uytstekende licentie des Pausdoms een sake te zijn van groot gevaar; gaf echter te kennen, dat het aan de andere zijde was te beduchten, dat de sterke inbindinge des Pausdoms hier te lande occasie soude geven tot noch swaarder pressuren van onse geloofsgenoten in andere gewesten. Niettemin, dat de reformatie moest beginnen en afkomen van de magistraten in de steden, sonder 't welke alles te vergeefs was; vermits de Heeren Edelen niet konden verstaan tot sulke inbindinge des pausdoms ten platten lande; soolange derselver licentie soo groot was en getolereert wiert in de steden. De Synodus haar bedroevende dat tegen die ampele beloften voor eenige jaren aan de Kerken gedaan, het Pausdom niet alleen sijn vorige oude gedaante behoudt, maar ook desselfs licentie en stoutigheyt ook dagelijks aanwast. Ja dit quaad, van welkers gevaar elk moet overtuigt zijn, soo hoog schijnt gesteijgert, dat de remediën daar tegen soo beswaerlick zijn uyttevinden, lastet niettemin deputatos en de classen in hare devoiren aan te houden.

Syn. Harl. 1675. Art. 41 en 44 ad Grav. Harlem. et Amstelod. Amstelod. 1676. Art. 44. Horn. 1677. Art. 40. Enck. 1678. Art. 34, 39 en 49 ad Grav. Amstel. Edam. 1679. Art. 38 en 56 ad Grav. Amstel. et Horn.; Alckm. 1680. Art. 34. Harlem. 1681. Art. 54 ad Grav. Harlem.; Amstel. 1682. Art. 30. Enck. 1684. Art. 32.

§ 13.

Deputati gecontinueert hebbende in hare devoiren bij den Raadpensionaris, bij de Staten, bij sijne Hoogheid, hebben gerapporteert, dat de H[r] Burgersdijk, a[o] 1680, den 1 Junij een concept-placcaat tegen 't Pausdom in de vergaderinge van Hare Gr.-Mog. ingebragt hadde; dog dat van wegen de dissensiën tusschen de steden en de

ridderschap daarop niet was geresolveert. In 't selve concept-placcaat eenige expressien influerende, die de executie van 't selve souden difficyl maken, rakende de weeringe van soodanige persoonen, welkers ampten eenige relatie hebben op de executie der placcaten, souden deputati soodanigen elucidatie op die twijffelachtigheidt bij Hare Gr.-Mog. versoeken, waardoor de executie van 't placcaat geëmaneert zijnde, mag worden gefaciliteert. Deputati over dit subject volgens haar last met den Raadpensionaris gesproken hebbende, was deselve van oordeel, dat tegen de gemelte stouticheden in 't gemeen seer beswaarlik iets soude konnen worden geobtineert; edog dat eenige particulieren dingen desen aangaande opgestelt zijnde, men allerbest en sekerst eenige remedie daartegen soude konnen verkrijgen. Weshalve Haar EE. een request hadden geconcipieert tot weeringe van de geordende priesters, en andere soogenoemde geestelijken.

Syn. Harl. 1681. Art. 32. Horn. 1683. Art. 29. Enchus. 1684. Art. 32.

Subtitulus II.

Aangaande hare insolentien en stoutigheden in 't bijsonder.

N° 1. In 't gros.

§ 1.

Tegen de insolentien van papen en moniken door oeffeninge harer afgrijselijke Misse en andere superstitien van doopen en trouwen, voorstellinge harer valsche leere, openbaar schoolhouden tot besmettinge van de jeugd en voedinge van partijschap onder de ondersaten, remedie bij de Staten te versoeken.

Syn. Edam. 1586. Art. 6. Harl. 1588. Art. 6.

§ 2.

Het besetten van de wegen, tot spot dergener, die tot het gehoor willen komen ende de verbintenissen van eenige huijsluyden, op poene om niet ter predikatie te komen, tegen te gaan.

Syn. Edam. 1586. Art. 9.

§ 3.

De HH. commissarissen nemen aan, het request tot weeringe van de stoutigheden des Pausdoms selfs aan de Staten te exhiberen.

Syn. Enck. 1591. Art. 5.

§ 4.

De classen sullen alle vlijt aanwenden, om te hebben bewijs van de aanwassende disordren des Pausdoms ende deselve deputatis behandigen, om die te vertoonen, daar het nodigh is. Ende die in gebreke waren, zijn vermaant dit spoediglijk te besorgen.

Syn. Edam. 1592. Art. 6. Amst. 1595. Art. 26. Edam. 1619. Art. 4 ad Grav. 3. Enk. Horn. 1623. Art. 29. en 1629. Art. 43. Enck. 1630. Art. 15. Amst. 1634. Art. 47. Alcm. 1644. Art. 38. Amst. 1646. Art. 50. Edam. 1649. Art. 44. Alcm. 1650. Art. 37. Harl. 1651. Art. 36. Amst. 1652. Art. 45. Horn. 1653. Art. 33. Amst. 1658. Art. 78. Horn. 1659. Art. 64. Amst. 1664. Art. 26. Enck. 1666. Art. 19. Alcm. 1668. Art. 20. Horn. 1671. Art. 22.

§ 5.

De drijgementen der papisten, ja opentlijk gewelt tegen die van de suijvere Religie aan de Staten te vertoonen, waarvan men goed bewijs, ten minsten bij attestatie sal nemen.

Syn. Harl. 1594. Art. 16.

§ 6.

Tegen het collecteren van penningen, die de pausge-

sinden uijt het Land laten weghvoeren en het maken va testamenten tot voordeel van de Roomsche Kerke, versoek te doen bij de Staten.

Syn. Enck. 1618. Art. 3. ad Grav. 3. Enck. Edam. 1619. Art. 4. ad Grav. 3. Enck.

§ 7.

Tot noch toe geen remonstrantie uijt den naam utriusque Synodi ingestelt zijnde, heeft de Synodus geresolveert wat hierin bij trappen te doen nevens de officieren bij Gecommitt.-raden, bij particularen magistraten, bij 't Hof en in de aanstaande vergaderinge der corresponten. In welke vergaderinge noch ook bij de Staten hierin ijets hebbende konnen geschieden, was dan noch op de remonstrantie der gedeputeerden der corresponderende Synoden aan hare Ho. Mog. op de vertooninge des Cleefschen Synodi tot Emmerik, wegen de enorme stoutigheijt der Jesuiten aldaar, gevolgt, dat dese sake bij hare Ho. Mog. ende den Prince soo was ter herte genomen, dat een serieuse waarschouwinge daarover was gedaan aan de Gecommitt.-raden ende van 't Hof in serieuse termen geschreven aan alle officieren.

Syn. Alcm. 1632. Art. 12. Harl. 1633. Art. 11. Amst. 1634. Art. 28.

§ 8.

Om te removeren de aanwassende stoutigheijt der papisten, sullen deputati, nadat voorheen gegaan zijn de particuliere remonstrantien aan de resp. Overheden, daar het met profijt kan gedaan worden, ter plaatse, daar de swarigheden voorvallen met die van Zuijd-Holl. bij hare Groot-Mog. en Hoog-Mog. aanhouden om spoedige remedie ook bij den Prince ende den president van den Hove. Dit alles uijtgevoert zijnde is vertoont, wat devoiren in dese bij 't Hof aangewendt waren ende dat de classen

bij hare Overheden favorable antwoorden hadden ontvangen.

Syn. Amst. 1634. Art. 47. Horn. 1635. Art. 43, 45. Enck. 1636. Art. 36, 37, 38, 41. Edam. 1637. Art. 30, 36. Amst. 1640. Art. 17.

§ 9.

De Heer commissaris uijt last van 't Hof begeert hebbende de staaltjens van exorbitante stoutigheden, stante Synodo, te mogen bekomen, om na exigentie van saken daarin te voorsien, sullen de classen die schriftelijk overgeven ende die nu niet gereed zijn, dit met den eersten besorgen.

Syn. Edam. 1643. Art. 45. Harl. 1651. Art. 2. Amst. 1652. Art. 7.

§ 10.

Gevraagt zijnde, oft niet goed ware deputatis, uijt ijeder classis eenige bij te voegen, om met klaare documenten hare Groot-Mog. te onderrichten van de periculeuse insolentien, en remedien daartegen te versoeken. Is goedgevonden, dewijle de commissaris goede hope gaf en het Hof alreede daarin getreden was, de uijtkomste daarvan te verwachten; hoewel deputatis daarna uijt ijeder classis, daar geen deputatus was, een is toegevoegt.

Syn. Edam. 1643. Art. 50. Alcm. 1644. Art. 38.

§ 11.

Wat op de remonstrantie onser gedeputeerden, en ook die van de andere Synoden geresolveert, is bij hare Groot-Mog. als ook hare Hoog-Mog. tot inbindinge van de stoutigheijt en vernietiginge van de inkruijpende pauselijke hierarchie ook van de exorbitantiën in de meyerie van den Bosch. Siet daarvan:

Syn. Harl. 1651. Art. 37. Amst. 1652. Art. 46, 47. Horn. 1653. Art. 34. Enck. 1654. Art. 31. Edam. 1655. Art. 32. et Subtitul: VII. N° 2. § 7.

§ 12.

Op het request van die van Zuijd-Holl., was van haar Groot-Mog. geapostilleert: dat dese requeste met de andere bewijsen gestelt sullen worden in handen van 't Hof, om deselve te examineren, haar over de ware geschapentheijt vandien exactelijk te informeren ende daarover te procederen; sooals sij na exigentie van saken, tot correctie van gepleegde exorbitantien sullen oordeelen te behooren. En wat resolutie daar wijders op gevolgt zij.

Syn. Enck. 1666. Art. 19.

§ 13.

De nieuwe staaltjens der classis van Hoorn aan den Heer van Maasdam overgelevert zijnde, alsook die in Synodo Alcm., verklaarde Sijn Ed., dat van 't Hof, na exigentie van saken ordre daartegen was gestelt door aanschrijvinge aan de officieren ende die bijsonderlijk, onder welkers jurisdictie de opgegevene staaltiens waren voorgevallen met belastinge om rescriptie te doen.

Syn. Enck. 1666. Art. 49. Edam. 1667. Art. 23. Harl. 1669. Art. 17.

§ 14.

Die van Alcmaar niet voorlesende, dat in hare staaltjens noch ijets gedaan was, maakten noch een nieuw staaltjen van stoutigheijt bekent tot Schagen en een tot Schorel, dewelke ook het nieuws voorgestelde staaltjen van Schorel en Warmenhuijsen per deputatos aan 't Hof sullen overhandigen.

Syn. Amst. 1670. Art. 13. Horn. 1671. Art. 22.

§ 15.

De papisten, in dese bedroefde toestand onses Vaderlands, haar opentlik vertoont hebbende als boesemvijanden van Politie en Kerke en het middel in Synod. van Zuijd-

Holl. gearresteert voorgelesen zijnde, om het getal der papen en paapsche familiën op te tekenen ende deselve aan den Staat bij te concipieren remonstrantie op te geven: Is goed gevonden dese saak voor alsnoch wat uijt te stellen ende 't geheele werk de voorsichtigheijt der gedeputeerden na tijts gelegentheijt te bevelen.

Syn. Alcm. 1674. Art. 43. ad Grav. Harl.

N° 2. Particuliere enorme staaltjens.

A. *Mits haar te kleeden in moniksgewaat.*

In te binden de licentie der papisten, die haar als moniken beginnen te kleeden en als heremiten op eensame plaatsen te woonen: hoedanige 2 personen tot Wormer woonen bij deselve noch 1 komende van Purmerend.

Syn. Enck. 1636. Art. 38.

B. *In 't wegh-voeren en verleijden der kinderen tegen dank der ouders.*

§ 1.

Aan hare Groot-Mog. vertoont zijnde het ontvoeren van eens predikants nagelaten dochter en het steken van deselve in een klooster, sonder dat de moeder of bloed-vrienden haar wederom konden bekomen, is daarop versocht het advijs van hare Groot-Mog.-gecommitteerden, om remediën aan te wijsen over 't voors. stout bedrijf en andere van gelijke nature; en hoewel de casus verandert was, sullen evenwel deputati de opgeheven sake bevorderen. Doch is uijt de moeder verstaan, dat sij niet meer in 't klooster was, maar bij een borger woonde, die met de vrienden de verder sorge soude opnemen, bedankende de gedeputeerden voor haar getrouwe hulpe.

Syn. Harl. 1651. Art. 37. Amst. 1652. Art. 46. Horn. 1653. Art. 34. Enk. 1654. Art. 31.

§ 2.

De Heer van Schagen geklaagt hebbende, dat sijn sone tegen sijn gemoed van sijn moeije Raasveld gedrongen is geweest tot de paapsche afgoden-dienst onder bedreijginge van andersins van eenige tijtlijke emolumenten te sullen ontsett worden, waarop sijn Ed. de exercitiën van de paapsche Misse en andere superstitien meer, hadde moeten bijwoonen; hadden deputati in haar remonstrantie dit exempel mede geinsereert.

Syn. Harl. 1651. Art. 37. Amst. 1652. Art. 46.

C. *In 't verbieden van houwelijken tusschen susterlingen.*

Die van Alcmaar klagende over de stoutigheden der papen daaromtrent niet alleen in 't verbieden van trouwen van susterlingen; maar ook in 't ophouden van 't trouwen derselver na de gegaane geboden en het afperssen van groot geld, om daarover gedispenseert te worden: gelijk daartoe merkelijke staaltjens zijn voortgebragt, sal de classis den officieren dier plaatsen deselve bekent maken; en indien daartegen geen voorsieninge wort gedaan, 't selve verder remonstreren, daar 't behoort; ende nieuwe staaltjens daar bij gekomen zijnde; deselve per deputatos overhandigen aan 't Hof.

Syn. Harl. 1669. Art. 17. Amst. 1670. Art. 13. Horn. 1671. Art. 22.

D. *In de Zijdwind.*

§ 1.

Op de remonstrantie der gedeputeerden, hadde de Raadpensionaris mondelinge bericht, dat het stuk van de papisten en insonderheijt het gewelt bedreven, onder Oude-Nierop hare Groot-Mog. seer ter herten ging ende niet betwijffelde of daar soude een vigoreuse resolutie genomen worden. Datter ook uijt de Gecommitt. Raden van

't Noorder quartier cito, cito, waren ontboden, om te vernemen: wat in de sake van de Zijdwind gedaan was en waarom men in een maand tijts, niet vigoreuser daarin geprocedeert hadde.

Waarop gevolgt was, dat het huijs in de Zijdwind, daar de paapsche vergaderinge was gehouden, was geraseert. Ook soude de fiscaal Moons versocht worden rapport te doen van 't gene zedert de jongste vergaderinge op de Zijdwind is voorgevallen.

Syn. Alcm. 1650. Art. 37, 38.

§ 2.

Alsoo de gebannen paap, Heer Baaf sich noch onthielt in de Noorder-Coggen, gelijk ook de gebannen cloppen in meerder getal als te voren; en daar ook geruchten gingen, datse voorhadden een nieuw preekhuijs te bouwen, beter als het eerste; zijn deputati gelast die van den classe van Alcmaar te assisteren ende te versoeken de oprechtinge van een predik-huijs daar ter plaatse voor die van de gereformeerde Religie; eerst bij Gecommitt. Raden ende des noods daar het sal behooren. En was op 't advijs van Gecommitt. Raden consent van hare Groot-Mog. verkregen tot bouwinge van een predikhuijs, op deselve grond: het welke daarna besteed en voltrokken is, zijnde daar ordre gestelt op den dienst dier kerke die met goede frequentie van toehoorders wiert waargenomen. Hadden ook hare Ed. Mog. aangenomen sodanige ordre te stellen, dat de gebannen paap en cloppen souden geremoveert werden. Ook was de hooft-officier aangesproken, die goede beloften hadde gedaan. Ende verklaarden de broederen, dat na de overleveringe van 't gemelte request de pausgesinden sooverre waren ingebonden, datse wenschten, dat

deselve voortaan in sulken forme van zedigheijt mogten gehouden worden.

Syn. Alcm. 1650. Art. 46. Harl. 1651. Art. 29. Amst. 1652. Art. 37. Horn. 1653. Art. 30. Enck. 1654. Art. 27.

§ 3.

Bekent gemaakt zijnde, dat noch 2 papen hun onthouden op de Kampen onder Nijedorp en haar afgodendienst tot allen tijden vrijelijk oeffenen; dat ook eenige gebannen cloppen op de Zijdwind haar verblijf houden, voorgevende daartoe consent te hebben van de Gecommitt. Raden, sal de classis devoiren aanwenden, dat de stoutigheijt der papen en papisten aldaar meer en meer magh tegengegaan werden. Op welke devoiren wel beloften maar geen effect bekomen zijnde, doet de Synodus besendinge aan de Gecommitt. Raden, dewelke merkelijk redres daarin gemaakt hebbende ende geen nieuwe klachten voorgekomen zijnde, wort de sake den classi bevolen gelaten.

Syn. Edam. 1655. Art. 28. Alcm. 1656. Art. 36. Harl. 1657. Art. 40. Amst. 1658. Art. 41. Horn. 1659. Art. 31, 33. Enck. 1660. Art. 40.

E. *Tot Sevenhoven.*

De fiscaal Moons soude versocht worden rapport te doen, van 't gene zedert de jongste vergaderinge voorgevallen was tot Sevenhoven.

Syn. Alcm. 1650. Art. 38.

F. *Tot Wesel.*

Die van Wesel klachtigh zijnde over de Dominicaner moniken onder haar; die een kerke tot een magasijn, gebruijkt, versochten op te maken ende tot haar dienst te hebben, waarover sij hare Ho. Mog. versocht hadden te willen inhereren hare resolutiën tot de reformatie, dogh hierin noch niet vorderlijx geresolveert zijnde wort de-

putatis hetselve gerecommandeert. En was op hare versoeken dese resolutie bij hare Ho. Mog. genomen: den supplianten te consenteren het gebruijk dier kerke tot den dienst van haar convent alleenlik met gesloten deuren en anders noch verder niet. Sullende extract van dese resolutie gesonden worden aan den gouverneur tot desselfs narichtinge. Blijft dese sake deputatis, des versocht zijnde, noch aanbevolen.

Syn. Alcm. 1656. Art. 57. Harl. 1657. Art. 56. Amst. 1658. Art. 56. Horn. 1659. Art. 50. Enck. 1660. Art. 51. Edam. 1661. Art. 48. Alcm. 1662. Art. 39.

G. *In Buijksloter-Meer.*

Die van Hoorn en Edam bragten ten voorschijn eenige bijsondere staaltjens, van nieuws onder haar district gepleegt, insonderheijt van Buijksloter-Meer; waar noijt te voren een paap geweest was. En was op de devoiren des classis gevolgt, dat de Gecommitt. Raden in eijgener persoone daar waren geweest, het papen-huijs hadden doen openen, de ornamenten wegh genomen, en dat afgodische nest geheel verstoort. Hoewel naderhand verstaan is, dat de papisten aldaar niet hadden geschroomt hare stoutigheden te vernieuwen.

Syn. Amst. 1664. Art. 26. Horn. 1665. Art. 23. Enck. 1666. Art. 19. Edam. 1667. Art. 23.

H. *Tot Loenen.*

De classis van Amsterdam opent bijsondere staaltjens, met namen dat tot Loenen, alwaar tegen alle devoiren de oeffeninge van de afgoderie verbleef. De classis sal verder vigileren, ende de bevorderinge van 't versoek der gedeputeerden tot redres bij hare magistraten secunderen, temeer; alsoo de nabuijrige plaatsen in 't Sticht Utrecht merkelijke schade daarbij lijden. De Heer com-

missaris bericht, dat ijemant der commissarissen van hare Groot-Mog. derwaarts was, om op alles goede ordre te stellen, dewelke ook nomine Synodi daarover begroet wort. Het Hof na genomen informatie belooft daarin te voorsien. De publijke confluentie wel eenighsins schijnende aftenemen, niettemin continuerende de stoutigheijt ten principale, sal bij 't Hof en hare Groot-Mog. aangehouden worden. Waarop het Hof niet alleen den officier van die plaatse tot sijn plicht hadde aangemaant, maar ook een missive in krachtige termen aan den mombaar van den Heer van Croonenburg geschreven, waarop belofte was gedaan van genoegen te sullen geven. Is vertoont wat vergaderinge de papisten aldaar wederom hadden aangestelt, dogh datse daarover bekeurt waren. Den Hove geen nieuwe swarigheden voorgekomen zijnde, ende de classis eerst verklarende, dat het daar meest stond in ijsdem terminis, hoewel 't eer beterde als ergerde, ende daarna dat haar geen nieuwe staaltjens bekent waren, en dat het daar beter staat als voor desen, sal de classis daarop een wakend ooge houden, ende des noods de hulpe der Gedeputeerden mogen versoeken.

Van Loenen niets nieuws voorgekomen zijnde en in een ander artickel wordende gehandelt van een paapsche secretaris aldaar, sal dit voortaan uijt desen art. worden uitgelaten. — Syn. Harl. 1675. Art. 22.

Syn. Amst. 1658. Art. 78. Horn. 1659. Art. 64. Enck. 1660. Art. 50. Edam. 1661. Art. 55. Alcm. 1662. Art. 46. Harl. 1663. Art 46. Amst. 1664. Art. 37. Horn. 1665. Art. 42. Enck. 1666. Art. 33. Edam. 1667. Art. 34. Alcm. 1668. Art. 29. Harl. 1669. Art. 28. Amst. 1670. Art. 22. Horn. 1671. Art. 28. Enck. 1672. Art. 29. Edam. 1673. Art. 32. Alcm. 1674. Art. 24.

I. *Op Emeloord.*

§ 1.

Na voorgaande informatie bevonden zijnde, dat Emeloord onder Holland behoort, ende dat daar niet alleen een paap resideert, een nieuwe plaatse tot haar afgodische exercitiën gebouwt is; maar ook een paapsche schoolm[r] en geheele paapsche regeringe is. Ook de predikant van Ens, die mede daar plag te prediken, in sijn dienst belett wort, sullende extracten van Over-IJssel in dit stuk worden overgenomen, ende die van Amsterdam bij haar magistraat, als ambachts-heeren van Emeloord, redres versoeken, ende soo van daar de gehoopte voorsieninge niet quam te volgen, sullen deputati tot reformatie aanhouden bij hare Groot-Mog. Bij de H.H. van Amsterdam versoek gedaan zijnde tegen de paapsche regeringe ende de stoutigheijt des Pausdoms aldaar noch even groot wordende bevonden, sal de classis conjunctim cum deputatis bij hare Achtb. redres versoeken.

Syn. Enck. 1666. Art. 33. Edam. 1667. Art. 34.

§ 2.

De stoutigheden vermeerderende, soodat se den predikant met groote insolentien buijten de kerk geweert hadden, ende bij hare Achtb. aangehouden zijnde, niet alleen tegen de stoutigheden des Pausdoms aldaar in 't gemeen, maar ook bijsonderlijk, dat de predikant onverhindert sijn gods-dienst mogt oeffenen, ende de paap en paapsche schoolm[r] noijt voor desen daar geleden, geremoveert, en een gereformeert schoolm[r] in sijn plaats gestelt werden. Hadden hare Achtb. aan de Staten van Over-IJssel doen schrijven, om door derselver ordre nodige voorsieninge te doen tegen die insolentiën. Dogh

was dit sonder effect, ja de gedeputeerden van gemelte Staten niet sonder perikel, dewelke versocht hebbende, dat hare Achtb. haren schout geliefden te ordineren gehoorsaamheijt aan hare voorsieninge, waren bedankt, ende dat hare Achtb. in 't toekomende selfs daarin souden voorsien. Van den classe wederom begroet zijnde, hadden geresolveert den schout scherpelijk aan te schrijven, om de rechte geschapentheijt te verstaan, en sorge te dragen, datter niets gedaan werde tot nadeel van de gereformeerde Religie. Hadden ook deputati naderhand tot antwoord bekomen, dat de kerk aldaar was sonder dak en predikstoel, en apparent haast door de zee soude weghgespoelt worden; datter ook niet gepredikt konde worden, alsoo daar niet een mensch van de Religie was, en oversulx verloren kosten souden zijn die kerk te herbouwen. Dat die rouwe eijlanders geen gereform. schoolm[r] souden willen hebben; immers niet hare kinderen daarbij laten leeren, waartoe sij niet konden gedwongen worden. Deputati sullen conjunctim met den classe noch aanhouden op het removeren, of ten minsten inbinden van den paap, ende daarover schrijven aan de predikant van die plaatse, dewelke selfs in Synodo verschijnt, ende sijn plaatse door den oorlogh afgesneden zijnde van 't classis van Kampen, versocht heeft, dat ergens onder d'eene of d'ander classis geassigneert mogte worden.

Syn. Alcm. 1668. Art. 29. Harl. 1669. Art. 28. Amst. 1670. Art. 22. Horn. 1671. Art. 28. Enck. 1672. Art. 29. Edam. 1673. Art. 9, 32. Alcm. 1674. Art. 24.

§ 3.

De stoutigheden des Pausdoms op Emmeloort noch continuerende, wort de voorsorge des classis en kerke van Amsterdam telkens aanbevolen, die haar sullen muniëren

met de stukken haar door de correspondens Transisalaniae ter hand gestelt. Door welke dan de HH. van Amsterdam bericht zijnde dat in gantsch Overijssel geen papen opentlik gedult worden; en het dieshalven onbetamelijk was, dat alleenlik in die eenige plaatse een paap soude worden geleden, was dese sake bij Hare Groot-Achtbare in beter consideratie gekomen en hoope geschept van het soo dikwijls versochte redres. Heeft ook de H[r] commissaris Hudde belooft alle goede diensten bij de HH[r] borgermeesteren te sullen doen.

Syn. Harlem. 1675. Art. 22. Amst. 1676. Art. 21.

§ 4.

Wederom vertoont zijnde, datter niet alleen een paap was en eene paapsche schout op dat eyland, maar ook een paapsche schoolm[r], die de kinderen paapsche boeken ende paapsche Religie leerde, en wat onheyl alle de Overijsselsche kerken daardoor wedervoer. Dat ook de predikant aldaar veele moeyelijke bejegeningen van de papisten hadde moeten uytstaan, 't welk aan de HH. borgem[s] geremonstreert zijnde, hadden belooft dit werk serieuselijk bij de hand te nemen en alreeds in nadrukkelijke termen aan den officier aangeschreven: ten eynde de publyke godsdienst gemainteneert en alle paapsche stoutigheden geweert werden. Doch uyt de acten des Synodi van Overijssel, alsook uyt een brief van den predikant van Ens, geopent zijnde, dat geen veranderinge gevolgt was, last de Synodus daarop aan te houden, dat niet alleen den predikant van Ens geen belet en werde gedaan, maar ook de paap en paapsche schout en schoolm[r] door ordre van de HH. geremoveert mogten werden; waarop nog geen finale conclusie bekomen zijnde; wiert eventwel verwacht dat in completer vergaderinge daar-

over nader soude worden gedisponeert en een gewenschter uytslag verhoopt.

Syn. Horn. 1677. Art. 21. Ench. 1678. Art. 23. Edam. 1679. Art. 23. Alckm. 1680. Art. 19.

§ 5.

De correspondens van Overijssel, uyt sijn acten opgelesen hebbende, dat sij nog geen redres hadden in die sake, maar swaarder clachten dan te voren, niettegenstaande aan den Dr deputatus Schaak verhaalde, in wat ernstige termen de HH. borgerms van Amsterdam eens en andermaal aan den schout aldaar hebben geschreven. Welke klachten vernieuwd zijnde met dese verswaringe, dat de papisten aldaar niet alleen de kerk hadden laten vervallen, maar ook alle kerkelijke middelen onder sigh geslagen en in een aansienlijk huys ten dien eynde gebouwt, openbare exercitie van haren godsdienst oeffenden, soodat in eenige jaren geen predikant daar geweest was. Hebben de Gecom. des classis van Amsterdam daarop gerapporteert dat de HH. borgems genegen waren daarin te voorzien, begeerende tot dien eijnde eenige besondere staaltjens, specialik dat de Hr van Marseveen derwaarts was vertrokken met voornemen om sigh daarop te informeren. De Synodus nu hoop hebbende van een gewenscht redres, versoekt de broederen van Amsterdam, te willen continueren in hare devoiren, en immers daartoe te arbeyden, dat bij provisie een schout en schoolmr van de gereform. Religie werden aangestelt, ten eynde de Synodus van Overijssel eenmaal klachtloos mag zijn.

Syn. Harlem. 1681. Art. 21. Amstel. 1682. Art. 20.

§ 6.

De Synodus verstaat met blijdschap, dat door de HH. borgems en den Hr van Marseveen, als representeerende

ambachtsheer van Emmeloord, de paap en paapsche schout aldaar reeds uyt hare plaatse waren geremoveert, dat men ook besig was om een gereform. schoolm[r] daar te vinden. En hoewel stante Synodo een brief wiert ontfangen, waarin geklaagt wiert, dat de predikant van Ens, die door de classen van Kampen gelast was den dienst wederom daar waar te nemen, daarin opnieuw van de papisten verhindert was, die hem onverrichter sake hadden doen vertrekken. Soo maakte daartegen de H[r] van Maarseveen kort daaraan door missive den Synodo bekent, dat van de HH[r] borgemeesters was geauthoriseert om het huys door den priester [op] Emmeloord gebouwd te koopen ende noch op stadtskosten te sullen gageren een schoolmeester om de paapsche jeugd te onderwijsen ende pedetentim van hare dwalingen af te trekken, ende waar mede de predikant van Ens den godsdienst sal konnen plegen. De Heer van Marseveen, gelijk ook de borgem[r] per deputatos classis Amstelodamensis, volgens haren last hierover bedankt zijnde, met verzoek van continuatie in dese reformatie, hadden haar dit seer wel laten gevallen ende reeds 's paaps huys gekocht en ordre op 't school gestelt hebbende, deeden aanbiedinge van alle verdere hulpe. Soodat de broederen van Amsterdam meynden, sooveel de schoolmeester aangaat, dat die saak zoo goed als gedaan is. Blijvende dit gantsche werk den classis van Amsterdam specialik aanbevolen.

Synod. Horn. 1683. Art. 19. Enchusan. 1684. Art. 21.

Subtitulus III.

Aangaande hare conventiculen in 't bijsonder.

§ 1.

Het omloopen van de papisten, en haar prediken en conventiculen, tot groote beroerten in alle plaatsen, aan

de Staten te remonstreren. Ook aan 't Hof, en daar het verder mogte nodigh zijn.

Syn. Enck. 1591. Art. 5. Edam. 1592. Art. 6. Horn. 1596. Art. 21. Harl. 1606. Art. 28.

§ 2.

Ter plaatse, daar het quaad schuijlt, den officier te versoeken, om de placcaten van de Staten tegen de paapsche conventiculen te effectueren, ende soo sulx niet geschiet, met seker bewijs klachtigh te zijn aan de hooge Overigheijt.

Syn. Alcm. 1593. Art. 15 en 1620. Art. 11. ad Grav. 1. Harl.

§ 3.

Tegen de groote licentie der pausgesinden, in 't houden van haar verboden conventiculen, versoek te doen, daar het behoort. Tot welken eijnde de classen alle uijtstekende dingen met bijgaande verificatie, ten minsten attestatie, deputatis sullen bekent maken, met verklaringe, dat sulke papen, als autheuren van het quaad, meest uijt Haarlem komen.

Syn. Harl. 1594. Art. 16. Edam. 1592. Art. 6. Horn. 1596. Art. 21. Harl. 1606. Art. 28. Enck. 1618. Art. 3. ad Grav. 3. Enck. et 3 Harl. et 13. Amst. Edam. 1619. Art. 22. ad Grav. renov. 13. Amst. Harl. 1621. Art. 26. Amst. 1622. Art. 14. Horn. 1629. Art. 42, 43.

§ 4.

Was bij de Staten geresolveert, dat het placcaat tegen de conventiculen der pausgesinden sal werden gerenoveert, ende daarbij geordonneert, dat de poenen daarin begrepen, verbeurt worden; schoon die tsamen-komsten gehouden werden sonder praesentie van eenige paap of monik. Item dat degene die insinuatie doen, om tot sulke

tsamen-komsten te komen, verbeuren sullen vierdubbelde boeten.

Syn. Amst. 1595. Art. 6.

§ 5.

Die van Groeningen versocht hebbende het weeren der paapsche conventiculen in dese provincie, nadien daar goede hope was, datse in haar provincie geheelik geweert souden worden, is geantwoordt: dat men goede neerstigheijt hierin gedaan heeft, ende daarin sal continueren.

Syn. Enck. 1603. Art. 18. Particul. 11.

§ 6.

Dit stuk te achtervolgen bij de steden deses quartiers, om wel geresolveert te komen in de vergaderinge der Staten, temeer, dewijle de commissaris Junius goede hope gaf, dat dit stuk met ernst bij de hand genomen zijnde, buijten twijffel wel uijtvallen soude.

Syn. Edam. 1619. Art. 4. ad Grav. 3 Enck.

§ 7.

De licentie der papisten in 't timmeren van kerken en predikhuijsen te remonstreren aan de Staten.

Syn. Harl. 1633. Art. 11.

§ 8.

Bevonden zijnde, dat publijke vergaderingen gehouden worden in de huijsen dergener, die in regeringe van steden en plaatsen zijn, sullen deputati bij hare Groot-Mog. en Hoog-Mog. alsook de classen en kerkenraden bij de subalterne magistraten dit hoogwichtigh poinct voordragen. Ook niet voorbijgaan den Prince van Orangiën; mits dat men wel voorsien zij met goede documenten.

Syn. Amst. 1640. Art. 44.

§ 9.

Dewijle de officieren op de aanschrijvinge van hoogerhand de huijsen van de conventiculen der papisten in de steden ende ten platten landen hadden gevisiteert, toegespijkert, ende versegelt; maar de papisten in de gevisiteerde huijsen of andere plaatsen haar verstout hadden hare conventiculen te continueren, en andere deuren te openen tot ingang in hare afgods-huijsen, welkers sluijtinge door de commissarissen van hare Groot-Mog. gelast was, sulx klaags-wijse aan hare Groot-Mog. te remonstreren, ende te versoeken, dat het laatste placcaat in sijn kracht geexecuteert werde. Ook sijn Hoogheijt door missive te begroeten. En was dese saak bij hare Groot-Mog. en Hoog-Mog. ook bij sijn Hoogheijt in goede achtinge genomen. Sullende deputati verder aanhouden, daar 't behoort.

Syn. Alcm. 1644. Art. 38, 45. Harl. 1645. Art. 47. Amst. 1646. Art. 41, 50.

§ 10.

Deputati sullen bij hare Groot-Mog. ende de kerkeraden bij hare magistraten aanhouden op de prompte executie van de oude placcaten, in welke de paapsche conventiculen wel duijdelijk verboden zijn.

Syn. Amst. 1658. Art. 47. Horn. 1659. Art. 44.

Siet het succes hiervan Subtitulus VII, N° 2. Executie der Placcaten.

Subtitulus IV.

Aangaande hare boeken.

§ 1.

Ter plaatse, daar het quaad schuijlt, den officier te versoeken, om de placcaten van de Staten tegen de paapsche boeken te effectueren, ende soo sulx niet geschiet,

met seker bewijs klachtigh te zijn aan de hooge Overigheijt.

Syn. Alcm. 1593. Art. 15.

§ 2.

Eenige paapsche boeken te wederleggen, ende door wien het geschieden sal, sullen deputati met de Synodus van Zuijd-Holl. besluijten.

Syn. Edam. 1598. Art. 6.

§ 3.

De oversettinge van Whitakeri: Wederlegginge Rationum Edmundi Campiani nodigh gekeurt, ende van den classe van Amsterdam Triglandio opgeleijt, was tot de perse gereed, ende ten grooten deele gedrukt.

Syn. Amst. 1607. Art. 23. Horn. 1608. Art. 4. Amst. 1622. Art. 29. Part. Quest. Enck. Horn. 1623. Art. 17. Enck. 1624. Art. 17.

SUBTITULUS V.

Slaande op hare verleijdinge van Gereformeerde.

§ 1.

Tegen de stoutigheden der papisten, in 't verleijden van de luijden tot de paapsche afgoderie, soo door onbeschaamd indringen in de huijsen, als door verhouwelijken der papisten met gereformeerde, ende door 't weghvoeren van personen, zijn tegen elk van dien bijsondere remediën beraamt.

Syn. Enck. 1654. Art. 46.

§ 2.

Ook tegentegaan het tijrannisch verleijden der gereform. vrouwen onder dwang des houwelijks door hare

paapsche mannen. Indien eenige exempelen voorkomen, sal men in de steden daarover klagen bij de achtb. magistraat, en soo 't ten platten lande voorvalt, sullen deputati aan 't Hof redres versoeken.

Syn. Edam. 1655. Art. 43. Enck. 1666. Art. 23.

§ 3.

De Synodus inhererende de remediën in Syn. Enck. 1654. Art. 46. beraamt, en ook in bedenkinge gegeven zijnde, of nevens de kerkelijke middelen ook niet politijke middelen souden konnen gesuppediteert worden, om in gevalle een gereformeerde met een papist getrouwt zijnde, haar lieten hertrouwen voor de papen, hetselve voor te komen; soo zijn de classen gelast bijsondere casus op te soeken, om bij hare Overheijt daar tegen te klagen, of die deputatis bekent te maken, om redres daartegen te versoeken bij hare Groot-Mog. ook bij 't Hof, indien het ten platten Lande voorvalt. Deputati in 't eerste geen gelegentheijt hebbende dit versoek voor te dragen, hadden het laten invloeijen in haar request aan hare Groot-Mog. slaande op het weeren van de particuliere paapsche stoutigheden, welk request gestelt was in handen van hare Groot-Mog. commissarissen tot resumtie van 't placcaat tegen d'exessen van de pausgesinden geconcipieert, om hetselve te examineren, ende te dienen van haar advijs.

Syn. Edam. 1655. Art. 41. Alcm. 1656. Art. 47. Harl. 1657. Art. 50. Amst. 1658. Art. 50. Horn. 1659. Art. 45. Enck. 1660. Art. 45. Edam. 1661. Art. 38. Alcm. 1662. Art. 33. Enck. 1666. Art. 23.

§ 4.

Hoewel geen bijsondere staaltjens waren voorgekomen, blijft echter desen Artikel in statu.

Syn. Harl. 1663. Art. 34. Amst. 1664. Art. 28. Horn. 1665. Art. 33. Enck. 1666. Art. 23. Edam. 1667. Art. 25. Alcm. 1668. Art. 23. Harl. 1669. Art. 19. Amst. 1670. Art. 15. Horn. 1671. Art. 23. Enck. 1672. Art. 21.

SUBTITULUS VI.

Slaande op de oeffeninge van den paapschen godsdienst in de huijsen van uijtheemsche ambassadeurs

§ 1.

In de groote vergaderinge in 's Graven-Hage resolutie genomen zijnde tot bepalinge van uijtheemsche ambassadeurs en publijke ministers int oeffenen van den predik-dienst, was ook haast daarop gevolgt een placcaat van hare Groot-Mog. verbiedende de conventiculen der pausgesinden in de huijsen van de HH. ambassadeurs.

Syn. Harl. 1651. Art. 37.

§ 2.

Hare Groot-Mog. hebben geapostilleert: Dat de genomene resolutien en publicatien op de exercitien van de gepretendeerde gods-dienst in de huijsinge van Roomschgesinde ambassadeurs strictelijk souden werden geexecuteert met injunctie aan 't Hof dit effectivelijk te besorgen.

Syn. Amst. 1658. Art. 47.

SUBTITULUS VII.

Aangaande de placcaten tegen 't Pausdom.

N° 1. Versoek tot emanatie en interpretatie van deselve.

§ 1.

Tegen de stoute oeffeningen der paapsche superstitien, vernieuwinge van de oude placcaten te versoeken.

Syn. Horn. 1623. Art. 33.

§ 2.

Alsoo de insolentien der papisten, insonderheijt veel ontstaan uijt het placcaat, waarin de papen met aangevinge van hare namen geduldt worden, ende gevraagt zijnde, of het niet goed ware te versoeken d'intrekkinge van 't selve, is verstaan bij goede occasie, nader verklaringe daarover te vorderen.

Syn. Horn. 1635. Art. 45.

§ 3.

Hare Ho. Mog. opnieuws een placcaat uijtgegeven hebbende, 't welk ook alreede in eenige provinciën was gepubliceert, ende de Heer commissaris groote hope gevende, dat de publicatie in korten, ook in Holland soude geschieden, dewijle hare Groot-Mog. met het Hof alleen over 't een en 't ander poinct van dit subject met den allereersten in conferentie souden treden, vindt de Synodus goed, dat men wachtende op de publicatie van 't voors. placcaat, niettemin de classen bij hare magistraten, ende deputati bij hare Groot-Mog. daarop sullen aanhouden.

Syn. Edam. 1649. Art. 44.

§ 4.

Deputati vernomen hebbende een serieus placcaat op handen te zijn, op welkers executie ook stricte ordre soude gestelt worden, de Heer commissaris ook daarvan

breeder openinge en versekeringe doende, is op desselfs emanatie veele jaren achtereen aangehouden, ook somtijts goede toesegginge verkregen; soodat de Raadpensionaris verklaarde niet te twijffelen, of de sake soude die daghvaart afgehandelt worden. Nochtans dewijle bij sommige leden over 't gemelte concepte placcaat eenige bedenkinge waren voorgevallen, was het herstelt in handen van de vorige commissarissen, hoewel alle devoiren waren aangewendt, door besendinge aan hare Groot-Mog. van wegen Zuijd-Holland door praeparatie bij de magistraten, die ook goede toeseggingе hadden gedaan, door het dilueren per deputatos van alle objectien, die haar van verscheijdene waren voorgekomen. Ja niettegenstaande gemelte commissarissen gelast wierden op de instantien der Kerken haar commissie te voltrekken, gelijk ook de leden, noch eenige remarques willende inbrengen, gerecommandeert wiert sonder verder tijtverlies haar gereed te houden: soo hadde echter de sake niet verder konnen gebragt worden, als dat bij provisie de officieren waren aangeschreven (vid. Executie der placcaten N° 2, § 8) ende verklaarde de Raadpensionaris, datter weijnig hope was, om nieuwe placcaten boven de alreeds gepubliceerde, ende de uijtschrijvinge onlangs aan de officieren gedaan, te verwerven.

Syn. Alcm. 1656. Art. 42. Harl. 1657. Art. 46. Amst. 1658. Art. 47. Horn. 1659. Art. 44. Enck. 1660. Art. 44. Edam. 1661. Art. 37. Alcm. 1662. Art. 32.

§ 5.

Deputati wederom een request overgelevert hebbende, slaande op het concept-placcaat van A° 1656, was hetselve gestelt in handen van hare Ed. Groot-Mog. commissarissen. En hoewel de Raadpensionaris bericht hadde, dat van wegen de swaare besoignes des Lands geen nader

resolutie soude te verwachten zijn, sullen echter deputati tegen de stoutigheden des Pausdoms verder vigileren.

Syn. Horn. 1671. Art. 22.
Siet verder N° 2. § 5. Subt. II, bij Papen.

§ 6.

Verstaan zijnde, dat sekere resolutie van hare Groot-Mog. rakende het Hof, van de pausgesinden souden konnen misbruijkt worden, was op het request van Zuijd-Holl. en haar versoek van nader interpretatie dese apostille verkregen: Dat het Hof het request sal examineren; haar over de gepleegde exorbitantien informeren, en daartegen procederen; sooals sij sullen oordeelen te behooren. Ook de officieren ten platten lande daartoe sullen houden, dat de placcaten exactelijk werden nagekomen. En wat resolutie hier wijders op gevolgt zij: siet onder den Titel Papen, § 5.

Syn. Horn. 1665. Art. 23. Enck. 1666. Art. 19.

N° 2. Versoek en ordre op de executie delselver.

§ 1.

Te versoeken, dat de stoute oeffeningen der paapsche vergaderingen en superstitien door stricte executie der placcaten daartegen gemaakt, of noch te maken, geweert werden.

Syn. Enck. 1618. Art. 3. ad Grav. 3. Enk. Horn. 1623. Art. 29, 33.

§ 2.

Deputati eenige vaste en uijtstekende exempelen van de classen bekomen hebbende, hadden een remonstrantie aan de Staten overgelevert, welke gestelt zijnde in handen van 't Hof, waren sij gelast de documenten in forma probante over te geven, gelijk ook geschiet was, met versoek en daarop ontfangene belofte, datse tot beswa-

ringe van de getuijgen niet souden gedeijen. Hierop hadde 't Hof aan alle officieren brieven afgevaardigt, met insertie van de fouten in elx resort, en ernstige vermaninge die te beteren, of dat men anders tegen haar procederen sal.

Syn. Enck. 1624. Art. 11.

§ 3.

Ernstlik aan te houden op de weeringe van de superstitien en stoutigheijt der papisten, ende de executie der placcaten daartegen, met protest voor God ende de wereld.

Siet hiervan breeder Subtitul I, § 5.
Syn. Edam. 1637. Art. 36.

§ 4.

Geapostileert zijnde van hare Groot-Mog. dat roerende de placcaten en executie van dien tegen de insolentie van de papisten, over het poinct van beschrijvinge dienaangaande nader soude werden geresolveert, hadden deputati een prodromium en een wijtlopige remonstrantie aan hare Groot-Mog. overgelevert, waarop geresolveert was, die over te senden aan 't Hof, om sodanigen ordre te stellen, dat de placcaten punctuelik van alle officieren geexecuteert werden, ende dat de advocaat fiscaal ernstlik sal worden gelast tegen de nalatige te procederen.

Syn. Amst. 1640. Art. 17. Edam. 1643. Art. 45.

§ 5.

Hare Groot-Mog. versoeken van hare gecommitteerden een spoedigh en positijf advijs, in wat voegen alle officieren gehouden souden konnen worden tot executie van de placcaten sonder eenige conniventie, om daarop met volle leden te worden geresolveert. Was ook naderhand

op een nieuwe remonstrantie dese apostille gevolgt, dat in serieuse termen soude worden geschreven aan alle magistraten van de steden, en Heeren hooge jurisdictie hebbende, mitsgaders officieren van justitie, om de placcaten na haren inhoud te executeren, ende doen executeren. Om te bevorderen de effective executien van dese resolutien, hadden hare Groot-Mog. na communicatie met hare Hoog-Mog. ernstige brieven afgesonden aan de magistraten en officieren, tenderende tot stricte executie, ja effective verhinderinge van de paapsche afgoderie. Ook den procureur generaal Boij ontboden, om die resolutien in dadelijke executien te doen leggen, met authorisatie en aanwijsinge, hoe te ontdekken de compositien, of ook extorsien van sommige officiers. Desgelijx geresolveert het Hof aan te schrijven, om den fiscaal de hand te bieden, ook aan te manen ende te houden tot hetgunt voors. is. Om ook met alle mogelijke rigeur te procederen tegen alle sodanige officieren, als bevonden sullen worden aan de voorgeroerde compositien of exactien schuldigh te zijn, doende ook telkens aan hare Groot-Mog. advertentie, wat van tijt tot tijt daarin gedaan en ondervonden sal wesen. Dat ook bij hare Groot-Mog. gecommitteerde op 't selve subject besoigne sal worden aangestelt, in wat voegen de placcaten op 't stuk van de paapsche geestelijkheijt, ende de exercitie van de Roomsche religie binnen dese landen voor desen geemaneert, na de jegenwoordige tijtsgelegentheijt en het tractaat van Vrede soude konnen en behooren te worden gedresseert, ook sodanigh temperament gevonden, dat aan d'eene zijde die van deselve Religie binnen dese provincie onbekommert en sonder eenige vexatien of exactien souden mogen leven, ende dat aan d'ander zijde bij deselve niet al te groote licentie tot schandaal en afbreuk van die van de Gereform. religie werde gegeven. Dat woord tempera-

ment wat bedenkelijk zijnde, hadden hare Groot-Mog. tot bewijs van haren ernst en contentement der Kerken een acte van nader interpretatie doen passeren. Gelijk daarop ook naderhand verschijden favorabele apostillen waren gevolgt, slaande onder anderen op de ernstige aanmaninge der officieren tot executie der placcaten en stricte observantie derselver sonder eenige infractie.

Syn. Amst. 1652. Art. 47. Horn. 1653. Art. 31, 34. Enck. 1654. Art. 31.

§ 6.

Van de iterative aanschrijvinge aan alle officieren uijt last van 't Hof, ook dikwijls door ordre van hare Groot-Mog. hoe ook deselve geciteert zijn, om te ontfangen precise bevelen tot executie der placcaten op poene van cassatie.

Syn. Amst. 1634. Art. 28. Edam. 1637. Art. 30. Harl. 1651. Art. 37. Enck. 1660. Art. 44 en 1666. Art. 19. Edem. 1667. Art. 23.

§ 7.

De Synodus van Zuijd-Holl. een statelijke besendinge gedaan hebbende aan hare Groot-Mog.: dat niet sooseer veele of meer placcaten, als wel de prompte executie derselver mogte geobtineert werden. De commissaris niettemin goede hope gevende, dat met den eersten de placcaten souden geexpedieert en gepubliceert worden, sullen deputati op de executie derselver, soohaast die in 't licht komen, aanhouden bij hare Groot-Mog. ende de classen en kerkeraden bij hare magistraten en officieren, bijsonderlijk ook op de executie van 't concept-placcaat, ende meteenen van de oude placcaten en resolutien.

Syn. Enck. 1654. Art. 31. Amst. 1658. Art. 47. Alcm. 1662. Art. 32. Enck. 1666. Art. 19.

§ 8.

De emanatie van 't concept-placcaat niet konnende verkregen worden, waren de officieren bij provisie aangeschreven, en het Hof geauthoriseert ten regarde van de hooft en minder officieren ten platten Lande, ende de magistraten van de steden ten regarde van die officieren, indien deselve nalatigh waren, daartegen na exigentie van saken te voorsien, ende des noods zijnde op de executie der placcaten selfs ordre te stellen.

Syn. Enck. 1660. Art. 44.

§ 9.

De classen hadden thare gedaan bij hunne magistraten, deputati ook bij hare Groot-Mog. om de executie van de vorige placcaten te verkrijgen, dogh sonder eenigh effect. Alleen verhaalde sijn Wel-Ed. dat het Hof uijt last van hare Groot-Mog. door commissarissen ondersoek hadde gedaan na d'executie van hare Groot-Mog. resolutie, en overal vernomen nalatigheijt bij de officieren in desen; dogh dat hare Groot-Mog. in procinctu zijn om nader ordre te stellen. Op de instantien der gedeputeerden van 't Hof advijs versocht zijnde, verhaalde sijn Wel-Ed. dat bij 't Hof ten platten Lande veele notabele exploicten waren in 't werk gestelt, verscheijdene kerken gesloten, papen uijtgeseijt, andere gemulcteert, ende wat dies meer is. Ook hare Groot-Mog. hadde gedient van advijs; dogh dat daarop nogh geen resolutie was genomen. Naderhand hare Groot-Mog. aan 't Hof recommanderende het opvolgen en executeren van de placcaten, die voor desen geemaneert zijn.

Syn. Harl. 1663. Art. 32. Amst. 1664. Art. 26. Horn. 1665. Art. 23. Amst. 1670. Art. 13.

N° 3. Versoek van de ampliatie derselver.

§ 1.

De officieren, daarbij blijvende; soo lange de placcaten soo leggen; dat het onmogelijk is ijet vruchtbaarlijx uijt te werken, derhalven door de classen na de defecten te vernemen, deputatis die toe te senden, en op de ampliatie derzelver, hoewel op de devoiren der gedeputeerden geen effect gevolgt was, verder aan te houden.

Syn. Amst. 1628. Art. 28. Horn. 1629. Art. 25.

§ 2.

Deputatis van verscheijdene H.H. geraden zijnde met dese sake noch wat te supersederen: dogh die van Zuijd-Holl. tot dien eijnde eenige gedeputeert hebbende aan hare Groot-Mog. dewelcke gecommuniceert hebbende met het Hof, soodat alreeds ter ampliatie van de placcaten ijet was ter hand genomen, sullen als noch de defecten deputatis gesuppediteert worden, om deselve met het placcaat van de Staten van Zeeland daaraan geannexeert, hare Groot-Mog. te vertoonen. En hadde het Hof belooft dit stuk met den eersten ter hand te nemen.

Syn. Horn. 1629. Art. 27. Enck. 1630. Art. 15. Edam. 1631. Art. 10.

§ 3.

De defecten der placcaten bij 't Hof gestelt, waren hare Groot-Mog. aangewesen: de welken hadden aangenomen met de Staten Generaal te communiceren.

Syn. Edam. 1637. Art. 30.

§ 4.

De Synodus daarover suchtende, dat geen ampliatie der laatst geëmaneerde placcaten op soo veele instantien

gevolgt was, last deputatis als noch te urgeren op de vervullinge van de defecten in de placcaten, en op derselver executie.

Syn. Alcm. 1638. Art. 31. Amst. 1640. Art. 44.

§ 5.

Op de remonstrantie der gedeputeerden hadden hare Groot-Mog. geapostilleert, dat het geconcipieerde placcaat van A° 1629 met de ampliatie van dien soude worden gepubliceert, en vermeerdert met de voorsieninge, dat wees-kinders van gereform. ouders niet komen te vervallen in handen van paapsche vooghden. Dat ook het stellen van ordre tegen de clop-zusters, mitsgaders de conniventie der Officieren sal werden geresumeert, om te letten of en hoeverre de voors. ampliatie in den voors. concepte sal werden geinsereert, en dat op alles geresolveert zijnde, het voors. werk ter generaliteijt sal worden ingebragt, ten eynde het ook bij andere provincien mogt worden aangenomen, en alsoo voor een generaal placcaat over alle de geunieerde Provincien gepubliceert. Was ook eenige ontworpen ampliatie den Synodo van deputatis bekent gemaakt, die verder sullen vigileren. Dogh verstaan zijnde, dat het placcaat van hare Hoog-Mog. in veele plaatsen niet was afgelesen, wort deputatis gelast met de classen, die daarover klagen daartoe te arbeijden daar 't behoort.

Syn. Horn. 1641. Art. 36. Enck. 1642. Art. 37.

§ 6.

Deputati hadden op hare remonstrantie dese apostille bekomen, dat het concept-placcaat ter vergaderinge sal worden herlesen, om te letten wat woorden daarin tot meerder eenparigheijt van de leden souden werden verandert. En was op een nieuwe remonstrantie, en noch op een lange seer beweeglijke doleantie des Synodi van

Zuijd-Holl. dese apostille gevolgt. Dat op de lecture van 't concept-placcaat, van nieuws ter generaliteijt ingestelt, de meeste leden inclinatie hebben getoont het voors. werk te laten bij 't jonghste placcaat, A° 1641 op 't voors. subject bij hare Groot-Mog. gearresteert; mits op de officiers vaster ordre te stellen. Dat ook eenige termen, in 't voors. placcaat gebruijkt, na gelegentheijt van den tegenwoordigen tijt en saken sullen worden verandert, en dat het voors. placcaat ter vergaderinge sal worden gelesen: Dogh wert desen onvermindert de leden sulx versoekende toegestaan copie van den concepten-placcate.

Syn. Horn. 1647. Art. 32. Enck. 1648. Art. 27. Siet het vervolg onder Emanatie van placcaten, hierboven Subt. VII, § 3 en 4.

Subtitulus VIII.

Middelen tot stoitinge des Pausdoms.

§ 1.

Commissarissen worden versocht bij de Staten te arbeijden, dat men met de papisten mogt komen in openbare disputatie; twelk van haar wort aangenomen, mits dat de Synodus daarover een request make, en aan haar oversenden. Dogh wort die aanbiedinge als een saak de generale kerken betreffende, uijtgestelt tot de generale Synodus.

Syn. Enck. 1591. Art. 5. Edam. 1592. Art. 5.

§ 2.

Dit versoek aan de Staten te doen, is voor dese tijt niet oorbaar geacht. Ondertusschen, soo van eenigen dienaar de verdediginge der christelijken leere wiert afgevordert, dien sal 't geoorlooft zijn en toestaan in 't particulier de suijvere leere voor te staan, en soo hij hem daartoe niet wel gequalificeert vond, sal hij andere mogen te hulp nemen.

Syn. Horn. 1596. Art. 21.

§ 3.

Allerleij politijke en kerkelijke middelen tegen de hooghgaande stoutigheden des Pausdoms, als gevaarlik beijde voor Politie en Kerke, a deputatis in Syn. Zuijd-Holl. tsamen gebragt, daarna in Syn. Enck. 1642 aangetekent, en andere soo voor als na gearresteert, in elken classe aan te stellen, die aanhoudelijk vermaant worden deselve te practiseren, ende verklaren sulx te doen.

Syn. Harl. 1639. Art. 37. Enck. 1642. Art. 55, 60. Edam. 1643. Art. 45, 50. Alcm. 1644. Art. 38. Harl. 1645. Art. 28. Amst. 1646. Art. 50. Alcm. 1656. Art. 42. Harl. 1657. Art. 46. Amst. 1658. Art. 47. Horn. 1659. Art. 44. Enck. 1660. Art. 44. Edam. 1661. Art. 37. Horn. 1665. Art. 23. Harl. 1669. Art. 17. Amst. 1670. Art. 13. Horn. 1671. Art. 22. Enck. 1672. Art. 21. Edam. 1673. Art. 25.

Siet ook § 7, 8, hierboven Subt. II, N° 1.

§ 4.

Correspondenten Zuijd-Holl. hebben uijt hare acten geopent, wat middelen bij haren Synodo beraamt waren, om het steijgerende Pausdom tegen te gaan. Dogh laat de Synodus het tegenwoordigh bij de middelen in Syn. Enck. 1642 voorgeslagen.

Syn. Enck. 1648. Art. 27. Harl. 1651. Art. 39.

§ 5.

Deputati hebben voorgelesen een lang geschrift van XIX geprojecteerde artikelen, tot weeringe van de grouwelen en stoutigheden des Pausdoms, waarvan een originele copie in de Synodale kiste sal bewaart worden, en ook den classen vrijstaan, tot haar gebruijk een copie uijt te schrijven.

In 't project van die XIX artikelen, ook eenige kerkelijke middelen voorgeslagen zijnde, zijn deselve en insonderheijt dese twee, in nader bedenkinge genomen. Het

1e slaande op 't catechiseren des Sondaghs na de predikatie; ook omtrent eenvoudige pausgesinden; ende de visitatie en particuliere aansprake aan deselve tot harer onderrichtinge. Het 2e aangaande de hulpe der proponenten, die op 's lands beurse gestudeert hebben : of niet, en hoeverre deselve tot het voors. werk souden konnen geemploijeert worden. Op 't 1°, twelk ook de classen door expresse missive van hare Groot-Mog. was voorgekomen, wiert ingebragt, dat op de catechisatien alomme bij de classen goede ordre was gestelt etc. Waarom ook de Synodus geen swarigheijt maakt die catechisatie, visitatie en aansprake te doen omtrent eenvoudige pausgesinden, mits dat per deputatos bij hare Groot-Mog. ende door de classen en kerken bij hare resp. magistraten werde versocht en geobtineert: 1. Dat de dienaren des woords werde geprocureert vrij acces tot deselve. 2. Dat alle papen en geestelijke uijt den lande werden geweert. 3. Dat alle placcaten strictelijk geexecuteert werden, sonder welke cautelen de Synodus oordeelt de voors. voorslagen omtrent pausgesinden impracticabel en onvruchtbaar. Op 't 2° belangende de proponenten, beveelt de Synodus datselve de voorsichtigheijt der classen en kerkenraden, om daarin te doen, aangaande de proponenten in 't gemeen, als sij oordeelen, na gelegentheijt van plaatse, destijts, ende der gemeenten tot de meeste stichtinge dienstigh te zijn.

Syn. Enck. 1654. Art. 31, 32. De uijtslag van gemelte Cautelen, siet onder den Titel: Papen, N° 3, § 3.

§ 6.

Correspondens Ultrajectinus heeft verscheijden middelen, in haren Synodo gearresteert, opgelesen, die ook veel al in de kerken onser Synodi geoeffent worden, en in Actis geinsereert zijn tot 15 in getal.

Syn. Harl. 1647. Art. 46.

§ 7.

Aangaande de methode tot het beste gebruijk der kerkelijke middelen, heeft de classis van Amsterdam eenige uijt vorige Synoden opgesocht, ende den Synodo gecommuniceert, of die niet best practicabel zijn, dewelke ook Actis zijn geinsereert, met recommandatie, om na vermogen voorsichtighlijk en bescheijdentlijk deselve allesins te practiseren.

Syn. Amst. 1658. Art. 47. Horn. 1659. Art. 44.

§ 8.

Die van Alcmaar bekent makende, dat sij alle middelen in haar classicale boek bij malkanderen hebben gestelt, met intentie om elken classe die alle de leden te rememoreren, acht de Synodus niet ongeraden, dat hetselve in alle classen gepleegt werde, ende dat daarvan een afschrift aan elke kerke werde behandigt.

Syn. Edam. 1661. Art. 37.

§ 9.

Deputati hebben uijtgeboden om elken classi een afschrift van kerkelijke middelen tegen het Pausdom, uijt de synodale Acten door haar uijtgetrokken, ter hand te stellen, twelk dankelijk aangenomen zijnde, sullen deselve in alle classicale en consistoriale boeken ten dienste van alle classen en kerkeraden geinsereert, en met allen ijver in 't werk gestelt worden.

Syn. Alcm. 1662. Art. 32. Harl. 1663. Art. 32. Amst. 1664. Art. 26. Enck. 1666. Art. 19. Edam. 1667. Art. 23. Alcm. 1668. Art. 20.

§ 10.

De classen het hare gedaan hebbende bij hunne magistraten, deputati ook bij hare Groot-Mog. dogh sonder eenigh effect, sal men dit sorgelijke quaad tegengaan

met publijke vijerige gebeden tot God, per deputatos met ernstachtige rememoratien bij hare Groot-Mog., per classes met ernstige recommandatien bij hare resp. magistraten in de stem-hebbende steden, en per singulos pastores met krachtige predikatien, en andere kerkelijke middelen.

Syn. Harl. 1663. Art. 32.

§ 11.

Hoewel de aanstoot der ongerechtigheijt, door overgeleverde staaltjens gebleken, nogh overal niet was weghgenomen, hadden nochtans eenige kerken op de practijke der gearresteerde middelen en hare devoiren bij hare particuliere magistraten eenige vrucht beginnen te vernemen.

Syn. Edam. 1667. Art. 23.

§ 12.

Het voorlesen ende de practijke van de kerkelijke middelen tegen 't Pausdom aan alle classen en kerken op nieuws gerecommandeert zijnde, sullen de classen in den aanstaanden Synodo een nauw-keurige declaratie moeten doen van haar aangewende devoiren en effecten van dien, waarvan ook eenige bijsonderheden bij die van Hoorn en Edam, en andere zijn verhaalt.

Syn. Amst. 1670. Art. 13. Horn. 1671. Art. 22.

CORNELIUS MUSIUS,

PRIOR VAN 'T SINT AACHTEN-KLOOSTER TE DELFT.

Wie betrad ooit Delft's grond en werd niet getroffen door de deftigheid van hare gebouwen, door hare heerlijke monumenten; maar, al is en blijft Delft nog heden eene stad, die een bezoek dubbel waard is, toch is zij niet meer het fiere en rijke Delft onzer katholieke voorvaderen: met 't verdwijnen van den luister der aloude Moederkerk in ons eenmaal zoo innig Katholiek Batavia daalde ook deze oude, rijke en aanzienlijke Zuid-Hollandsche stad meer en meer in aanzien; slechts eene spoedig verwelkte glorie schonk haar de vestiging van Willem van Oranje, die omtrent 1572 't oude Sint Aachten-klooster tot verblijf nam.

De bronnen van hare welvaart, hare bloeiende lakenfabrieken en hare bierbrouwerijen verdwenen na de opkomst der Hervorming van jaar tot jaar; van 1600–1640 werden er meer dan 50 brouwerijen uitgebroken; met de welvaart verloor Delft haar grooten naam onder Holland's steden. Wij willen hier even een paar oude rijmen mededeelen, die volgens D. van Bleiswyck, Delft's oude glorie verkondigen:

Dit's Delft de derde stadt, vermaeckelijk gelegen,
Die overvloeyt van volck, van neering, en van zegen,
Een stadt daer wel-vaert is, en die haer leck're Bieren
Met groote menichte, door Neerland kan vertieren;

een ander rijm spreekt:

Wat dunckt u Leser? Heeft dat volk niet wel gebrout?
Dat's hare Kassen sien voor Mout gepropt met Gout? 1)

Een der beste zonen van deze stad, de geleerde prior van Sint Aachten, Cornelius Musius, schenkt nog breeder lof aan zijne moederstad:

Delphica me excepit, qua non urbs altera terris
Clarior in Batavis. 2)

Maar hier ontaardde de welvaart niet in dwaze weelde, gelijk in 't oud Atheen en 't oude Rome; neen zij ging zusterlijk samen met oprechten zin voor godsdienst, wetenschap en kunst, was de bronaâr van een vol en luisterrijk godsdienstig leven, baande den weg tot eene wetenschappelijke opvoeding voor de jonge Delvenaren, opende bronnen voor bouw-, schilder- en beeldhouwkunst.

Daarom laat Prior Musius na de versregelen, zoo even aangehaald, volgen:

Seu sacra templa Deo longe augustissima spectes,
Sive domos nitidas.
Seu populi integros mores, sanctamque requiras
Innocuamque fidem.

Een helaas onbekend dichter, wiens eerevers op Delft ons door Joannes Gerbrandi a Leydis [3]) in zijn chronicum Belgicum wordt medegedeeld, verheft Delft's oude Godgewijde tempels, de kerk van den H. Hippolytus en die

---

1) D. van Bleiswyck, *Beschrijving der stad Delft*, 1667, Deel II, blz. 732, 733.

2) Deze woorden zijn de aanvang van Musius' Ode „de fugacitate temporum." Bibliotheca Belgica van Valerius Andreas, pag. 160.

3) Joannis Gerbrandi a Leydis, Chronicum Belgicum, Liber XIV, caput III. Joannis Gerbrandi leefde ten tijde van Maximiliaan en was een kloosterling van 't Karmelieten-klooster te Haarlem. Zie v. Bleiswyck, deel I, bladz. 86.

van de H. Maria, om den uitwendigen bouw en inwendigen luister, in de volgende verzen:

Tu mihi hoc terris praestare videre propinquis,
Et longe arbitrio dignior esse meo:
Quod duo templa tibi mirandae sint speciei,
Quae retines aliis pulchra mage Ecclesiis.
Tantum templorum formam non miror eorum,
Plurima visa illis sunt mihi pulchra magis,
Quantum depositis in eis ornatibus aris,
Quas fixas dictis constat in Ecclesiis.
Aras ornatas illis magis, atque decoras,
Conspexi nulla (scit Deus ipse) plaga.

En zoo onovertroffen schoon was 't hoofd-altaar der oude Sint Hippolytus-kerk, dat volgens de getuigenis van Petrus Opmeer [1]) de kunstenaars van verre landen naar Delft kwamen, om dit wonderwerk te aanschouwen.

Als grootsche stichtingen dier dagen aanschouwt ons oog nog heden de oude Sint Hippolytus-kerk op 't Oude Delft, de Sint Maria- en Ursula-kerk op 't ruime, echt Hollandsche marktplein, thans beide in gebruik bij de Hervormden; 't teekenachtige Gemeenlandshuis; eenmaal het woonhuis van Jonker Pontus Heuterus [2]); 't Prinsenhof, oudtijds 't klooster van Sint Aachten; en de oude massieve toren van het stadhuis; al deze gebouwen bleven bij den brand van 13 Mei 1536 gespaard.

Wat wonder! dat eene stad, waar de harten warm klopten voor den godsdienst, waar welvaart en kunstzin leefden, de alma mater werd van vele edele zonen in Kerk

1) Petrus Opmeer. Historia Martyrum Batavicorum. Coloniae, sumptibus Bernardi Gualtheri et Petri Henningii, anno 1625, pag. 72. Wij hebben hier de oorspronkelijke, latijnsche uitgave van Petrus Opmeer. Ver is deze bij studiën te verkiezen boven de Hollandsche uitgave (Antwerpen, bij Petrus Patranus, anno 1700). In deze toch is de latijnsche tekst niet altijd naauwkeurig vertaald en zijn de vreemde eigennamen van steden slecht weêrgegeven.

2) D. van Bleiswyck I, bladz. 553.

en Staat, van mannen vol liefde voor wetenschap en kunst, die hunne geboortestad tot glorie waren!

Streden zeven steden van Griekenland om de eer, de geboorteplaats te zijn van den grooten dichter Homerus:

„Septem urbes certant de stirpe magni Homeri,
„Smirna, Rhodós, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenae";

draagt iedere stad er roem op de moederstad te zijn van een' grooten zoon; praalt Rotterdam met haren Erasmus; Delft is de geboortegrond geweest van dichters en geleerden, van verschillende kunstenaars, eeuwen aan eeuwen.

Geen tijdperk in Delft's geschiedenis is echter vruchtbaarder geweest aan edele telgen op onderscheiden gebied dan 't tijdvak, dat omtrent 't midden der 15de eeuw aanvangt met de geboorte van Aegidius Delphus, hoog geprezen door Erasmus om zijne geleerdheid [1]), en sluit met de geboorte van Huig de Groot in 1583. [2])

In dat tijdperk traden als geleerden op [3]): Aegidius Delphus, S. Theologiae professor; Joannes Delphius, jaren lang wij-bisschop van Straatsburg, beroemd om zijn werk: *de notis Ecclesiae;* Franciscus Sonck, utriusque juris doctor, raadsheer des Keizers en wij-bisschop van Utrecht; Adam Sasbout, professor aan de Universiteit van Leuven, een man, waarvan Valerius Andreas [4]) getuigt: *Vir in singulis scientiis singularis et eximius, vitae integer, scelerisque purus, et sanctimonia clarus;* Cornelius Verburch, neef van Adam Sasbout, die na Sasbout's dood, behalve andere werken, ook diens beroemde commentaria op den

1) Valerii Andreae Desseli, l. c. Bibliotheca Belgica, Lovanii, Types Jacobi Zegers, anno 1643, pag. 25.

2) D. van Bleiswyck II, bladz. 755.

3) De geleerden, hier genoemd, worden behandeld door D. van Bleiswijk, deel II, bladz. 755—822.

4) Valerii Andreae, Bibliotheca Belgica, pag. 3.

profeet Isaias uitgaf [1]); Walricus Lithodomus (Walric van Steenhuizen), een vermaard Grammaticus, die tot groot voordeel der studeerende jeugd zijn *Linguae Latinae crepundia seu progymnasmata* in 't licht gaf. Niet minder dan zes Delvenaars beschreven hunne bedevaart naar Jerusalem; onder welke *Christiaan van Adrichem* met zijn *Theatrum Terrae sanctae* en *Mr Arent Willemsz.*, wiens verhaal, van 1525, in deze „Bijdragen" voor het eerst verscheen. (Deel XI).

Met Adam Sasbout zijn echter de meest wetenschappelijke mannen uit dit tijdperk: Cornelius Musius, de geleerde en kunstminnende prior van Sint Aachten, Christianus Andrichomius, de overste van het St. Barberenconvent, een groot schriftgeleerde en vriend van oudheden, Pontus Heuterus, die als Kanunnik van Gorcum in 1572 met de Gorkumsche Martelaren gevangen genomen en naar Brielle gevoerd, later weder in vrijheid gesteld, proost werd te Arnhem en om zijne historische en zedekundige werken nog heden beroemd is, Michael Vosmeer, die o. a. de geschiedenis beschreef van Onze Lieve Vrouwe van Jesse en 't wonderbare kruis in de oude Sint Hippolytus-kerk [2]), de broeder van dezen Michael Hr. Sasbout Vosmeer, Aartsbisschop van Philippi, i. p. i. en Vicarius Apostolicus van Holland en Zeeland, een buitengewoon scherpzinnig, geleerd en heilig prelaat. Maar als wonder van geleerdheid veroverde onder alle

---

1) Tot diep in de 17de eeuw waren deze commentaria van Adam Sasbout zelfs hoog in achting bij de protestantsche Godgeleerden. Zie D. van Bleiswijk II, bladz. 761.

2) Michaelis Vosmeri, Diva Virgo et Crux salutaris Delphica, sive de Admirandis, quae Dei Virginis Mariae et Crucis salutaris beneficium, ad antiquum Delfi Hollandiae templum contigerunt. Coloniae anno 1629 apud Bernardum Gualtherum.

Delvenaren de eerste plaats Mr Huig de Groot, „Hollandsch Licht", „Delfsch Orakel."

Als gelukkige beoefenaars der schoone kunsten vinden wij uit datzelfde tijdperk opgeteekend [1]): Augustinus Jorisz. Verburch, volgens Carel van Mander in zijn schilderboek een „goet Meester in het schilderen van groote Beelden", maar die tot nadeel voor de kunst vroegtijdig ten grave daalde; Willem Danielz. van Tetrode, een wereldberoemd beeldhouwer, wiens werken we in den loop van deze studie zullen bespreken; Christiaan Jansz. van Bieselingen, die buitengewoon vast was „in 't coloreren en temperen van syne verwen" [2]); Pieter Cornelisz. van Ryck, die wonder-smakelijk het proviand van eene hollandsche keuken in kleuren kon weêrgeven; en den beroemden Michiel Jansz. Mierevelt, die op den eersten Meidag van 't jaar 1567, „op 't markveld werd geboren, waar zijn vader, een vaardig zilversmid, woonde." Van Mierevelt is het bekende heerlijke portret van Mr Huyg de Groot, waaronder Joost van den Vondel zijne schoone verzen aan „'t Delfsch Orakel" schreef.

Als zonen van Delft, die in dit tijdperk aanzienlijke posten in den lande bekleedden, worden ons genoemd: Judocus Sasbout, „raed in den Hove van Holland anno 1515", „eerste Cancelier van 't hof van Gelderland, anno 1543" [3]), Mr Aert van der Goes, „Advocaet van den grooten Raed van Mechelen, anno 1550" [4]), Heer Adriaan van der Goes, „Raedt ende Advocaet van Hollandt en

---

1) D. van Bleiswyck, deel II, bladz. 842 en volg. „Beschrijvinge der Delfsche schilders en andere konstenaren."

2) Na den dood van prins Willem van Oranje heeft hij diens lijk in het ruw geschetst en daarnaar een beroemd portret gemaakt, dat voor latere portretten tot model gediend heeft. Zie v. Bleiswyck, deel II, blz. 845.

3) D. van Bleiswyck, deel II, bladz. 758.

4) Idem II, bladz. 769.

West-Vrieslandt, anno 1543" [1]), Heer Arent Sasbout, Kanselier van Gelderland, in welke waardigheid hij in 1546 zijn vader Judocus was opgevolgd, en die in 1572 door Philips II verkoren werd tot president van den Geheimen Raad des Konings te Brussel [2]), en Christiaan van Wapevelt, die, wegens zijne reizen als koopman en zijne legatien van Staatswege naar verschillende streken van Azië, als devies onder zijn wapen schreef: „*Flectimur, sed non frangimur undis.*" [3])

In dit glorietijdperk der geschiedenis van Delft verschijnt als vriend van geleerden, dichters en kunstenaars, van aanzienlijke Heeren in Kerk en Staat, van alle Delvenaren, van oud en jong, de beminlijke, deftige en kunstminnende prior van 't aanzienlijk Sint Agatha-klooster op 't Oude Delft, Cornelius Musius, een geboren Delvenaar, die van 1538 tot 1572 aldaar rector of prior was. Doch niet bij de Delvenaren bepaalde zich de vrienden-kring van Musius, in geheel ons land was hij geëerd en gezien bij alle mannen van geloof, kunst en wetenschap en tot ver over de grenzen van ons vaderland had Musius zijne vrienden.

„*Dignum laude virum Musa vetat mori.*" [4]) Musius' nagedachtenis is blijven voortleven, maar toch is hij in te engen kring bekend, ja tot heden is van hem in de Nederlandsche taal geene biographie verschenen; wij willen ons thans aan den arbeid zetten, om er eene aan onze lezers te verschaffen.

Dit doel hopen wij in de volgende hoofdstukken te bereiken.

---

1) D. van Bleiswyck, deel II, bladz. 770.
2) Idem II, bladz. 784.
3) Idem. deel II, bladz. 784.
4) Horatius, Lib. IV, Ode VIII.

I.

De opvoeding en vorming.

Onder de oude geslachten van ons vaderland, die voor de Hervorming vele waardige personen schonken aan de H. Kerk, en den Lande niet minder ten zegen waren, behoort het adellijk geslacht Muys van Holy, dat uit de oude en weleer zoo machtige stad Dordrecht stamde [1]); ook na de Hervorming schonk het huis Muys van Holy aan ons Land meerdere aanzienlijke mannen, als [2]): Arend Muys van Holy, in 1660, secretaris van den Hove en Hooge Vierschaar van Holland; Mr Nicolaus Muys van Holy, omstreeks 1708, een geleerd jurist en advocaat te Amsterdam; met de Hervorming heeft dit geslacht het voorvaderlijk geloof verloren.

---

1) Balen: Beschrijving van Dordrecht, bl. 848.

2) A. J. van der Aa: Biographisch woordenboek der Nederlanden, XIIde deel, bl. 1195, 1196.

Ofschoon, voor zoover mij bekend is, een juiste genealogische afstamming van Cornelius Musius uit dit oude geslacht ontbreekt, mag men hem als een telg van dit eerbiedwaardig patricisch geslacht beschouwen. [1])

Behalve uit het huis Muys van Holy stamde Musius ook uit 't oud-adellijke geslacht Van Spangen, dat in 1310 aan Philips van Matenesse in Schieland haar oorsprong dankte, en aan de geslachten van Teylinghen en Hodenpyl verwant was [2]); ook hier schijnt eene genealogie te ontbreken, maar men besluit deze afstamming omdat Musius het wapen „Van Spangen" voerde. [3]) Ook is hij verwant geweest aan de patricische Delftsche familie, Sasbout, aan de Verburchten en de Segwaerts. [4])

Stroomde in de aderen van den deftigen prior van Sint Aachten echt adellijk, hollandsch bloed: de zegen van Hollandsche rijkdom was niet over zijne ouders afgedaald, want zijn vader, Jan Pieterz. Muys, al was deze een hoogst fatsoenlijk man, beoefende handen-arbeid en zijne moeder, hoe wel-opgevoed ook, was insgelijks onvermogend. [5])

Musius' vader was te Vlaardingen geboren en had zich, hetzij vóór of na zijn huwelijk, met ter woon te Delft gevestigd.

Cornelius Gijsbertusz. Plemp, Simon Sovius' leerling [6]),

---

1) Balen: bl. 1140. P. Opmeer hist. Mart. Dat., pag. 67 zegt: „Patrem habuit Joannem *Musium*, Petri filium." Aangezien de mededeelingen van Pr A. van Lommel, S. J., (in de Dietsche Warande, 1876, bladz. 574 en 575) ons niet overtuigd hebben, blijven wij van Balen volgen, die den prior een telg van het geslacht Muys van Holy noemt.

2) W. van Goudthoven. Chronyck van Hollandt, fol. 203.

3) D. van Bleiswyck. Deel II, bl. 776.

4) P. Opmeri hist. Bat. Mart. p. 69, p. 67 et J. v. d. Aa, bl. 1178.

5) " " " p. 67.

6) Simon Sovius is behandeld door Jan F. M. Sterck. Het jaarboekje van Alberdingk Thijm, 1893, bl. 203.

die in latijnsche rythmi het leven van prior Musius heeft bezongen, voert ons den prior sprekend op met:

„Si vis, Lector, quis sim scire,
Possum paucis expedire,
Nec est opus fusius."

Na deze inleiding laat hij kort daárna den prior verhalen:

„Pater erat Flardinganus,
Pauper, sollers, & humanus,
Nec torpens inertia." 1)

Te Delft, tusschen de Haagpoort en 't Sint Joris-Gasthuis, woonden zijne ouders, toen Cornelius op den 13[den] Juni van 't jaar 1500 geboren werd; daags daarna ontving hij het H. Sakrament des doopsels in de Sint Hippolytus-kerk en naar zijn peter, zijn oom Cornelius Muys, werd hij Cornelius genoemd. [2]) In een jubeljaar, in het geboorte-jaar van Karel V te Gent, werd deze zoon van Delft geboren. In vloeiende rhythmi laat Corn. Gijsbz. Plemp ons dit door den prior mededeelen:

„Ex tutore Delfi natus
Sum Cornelius vocatus
Cognomento Musius.
Obtigit mihi natalis
Mensis dies Junialis
Ante Idus tertia.
Carolus quintus nascebatur
Anno, qui tum vertebatur
Felix Gandavensibus."

Had Cornelius Musius geene ouders, rijk aan aardsche goederen: met den adel van hun geslacht vereenigden zij den adel van geloof en deugd; reeds vroeg werd het

1) Cornelius Giselberti Plempii Musius sive Rhymthi cum Poëmatiis. Amstelodami 1618, pag. 9.

2) D. van Bleiswyck. Deel II, bl. 776. Opmeer t. a. p. pag. 66.

goede zaad door hen in de zielen hunner kinderen gelegd; en al was zijn vader door arbeid dikwerf verhinderd zijne beste krachten aan de opvoeding zijner lievelingen te wijden, onder zijn wakend toezien maakte de even godsdienstige als verstandige moeder Elizabeth van Wouw al haar moederlijk talent dienstbaar aan de vorming harer kinderen en zoo diep schoot 't goede zaad in hunne zielen, dat zij alle drie, Petrus, Elizabeth en Cornelius den geestelijken staat verkozen. [1])

Musius herdenkt op lateren leeftijd in zijne Ode *de fugacitate temporum*, aan zijn' boezemvriend Sanctaragundus gericht, met weinige maar schoone woorden, zijne godsdienstige ouders:

„Matre *proba* exortum, nec non *fidoque bonoque*
A genitore satum,
„Delphica me excepit. 2)

Al waren zijne ouders uiterst zorgzaam voor de opvoeding, toch waren zij geen strenge, afgetrokken zedemeesters; neen, op eenvoudige en recht hartelijke wijze wisten zij met hunne lievelingen om te gaan; zij gunden hun kinderlijk genoegen, zij schonken hun ook speelgoed en kleine versnaperingen; maar de kleine Cornelis, de Benjamin van 't huisgezin, ontving ook wel iets meer dan zijn oudere broeder Petrus en zijne zuster Lijsbeth, toen deze nog jong waren; in latere jaren stond Musius nog dikwerf 't lieve huiselijk verkeer bij zijne ouders, voor den geest; hoe hij van hen vruchten uit den boomgaard en zoete suikerkoeken in de kleine handjes ontving. In de genoemde Ode aan zijn Sanctaragandus verhaalt hij dit in levendige kleuren.

„Blandus uterque parens
„Crustula multa dedit, vel poma, aut dulcia liba."

---

1) P. Opmeer, pag. 67.
2) Valerius Andreas, pag. 160.

Na de eerste opvoeding onder 't ouderlijk dak werd Musius door zijne ouders naar de Latijnsche school van Delft gezonden. Deze school bevond zich in de Schoolstraat, die nog heden bestaat; de school en 't gymnasium, dat zich uit deze latijnsche school ontwikkelde, zijn echter reeds lang verdwenen.

Over deze school, waar hij de elementa van het latijn leerde, de lievelingstaal van Musius gedurende geheel diens leven, wil ik hier in 't voorbijgaan iets naders mededeelen.

Ten jare 1342 ontving de stad Delft van Willem den IV[den], „grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende Here van Vreselant" onder andere privilegies ook 't voorrecht „in vryen eygendom" eene school te houden. In datzelfde jaar had Amsterdam van den graaf dit voorrecht ontvangen. [1]) Door dit privilegie werd de school te Delft eigendom der burgers en stond zij onder toezicht van Delft's Magistraat, en in eene oude keur absque die et consuli (zonder dag of datum) leest men, dat de Delvenaars verplicht werden hun „Knechtgens" daarheen te zenden. [2]) Uit deze vrije school kwam evenals te Amsterdam [3]) ook te Delft de Latijnsche school en later 't Gymnasium voort. [4])

Gelijk in alle Hollandsche steden was ook te Delft de school innig verbonden met de kerk. Uit eene ordonnantie van 't jaar 1450 ziet men, dat de schoolmeesters met hunne leerlingen op Feest- en Heiligedagen de koordienst moesten waarnemen in de Sint Hippolytus-kerk [5]); daarbij

1) Jaarboekje van Alberdingk Thijm (Almanak voor Nederl. Kath. onder Redactie van J. C. Alberdingk Thijm en Jan F. M. Sterck) jaargang 1892, bladz. 23. Studie van H. J. Allard, S. J.

2) D. van Bleiswyck. Deel II, bl. 587.

3) Jaarboekje van Alberd. Thijm, bl. 128.

4) D. van Bleiswyck. Deel II, bl. 587-590.

5) „ „ „ I, bl. 161.

moesten de schoolmeesters gekleed zijn in superplie en een bonnet op 't hoofd dragen. Door eene nieuwe bepaling uit 't jaar 1484 werd hierin wel verandering gebracht, maar bepaald bleef toch, dat de schóolmeesters met hun „scolieren" onder 't octaaf der Hoogtijden den koordienst in de beide kerken zouden blijven waarnemen; wat tot de Hervorming van kracht is gebleven. [1])

In deze school ontving Musius van Joannes Nardenus, een beroemd grammaticus, die van Harderwijk naar de school van Delft was geroepen, de eerste onderrichting in de taal van 't oude Latium. [2]) Onder de leiding van Joannes Nardenus ontkiemden ook de goede zaden van deugd door zijne ouders in zijne ziel neergelegd. Hier ook ontwaakte in zijne ziel warme liefde voor de zoo schoone Liturgie der Katholieke kerk. Hoe blijde zal hij, als knaap aan de zijde zijner meesters ter kerke zijn gegaan, om dáár met de mede-scholieren onder de Hoogtijden van Kerstmis en Paschen de heerlijke loffiederen van onze Moeder de H. Kerk te zingen; hoe godvruchtig ook zal hij deelgenomen hebben aan de processie op den Zondag na Sint Odulphus, aan de aloude Sint Olofs-ommeganghe; hoe mocht hij dan met zijne heldere stem den lof der Soete Maghet Maria bezingen, en wat een hemelsche vreugde zal 't hem geweest zijn op den H. Sacramentsdag met de processie ter kerke uit te gaan, om onder de zoete en eerbiedwekkende gezangen van 't Pange Lingua Jesus dank en hulde te brengen voor de instelling van 't Heilig Sakrament.

In 't nederige huisje bij de Haagpoort te Delft, in de school aan de Schoolstraat, in de oude Sint Hippolytuskerk op 't Oude Delft, onder Delfts plechtige Omme-

1) D. van Bleiswyck. Deel I, bl. 210.
2) P. Opmeri hist. Mart. Bat., pag. 67.

ganghen, werd dat krachtig geloof gekweekt, dat zich later zoo werkdadig in leven en sterven zou uitspreken.

Bij de jeugd van Musius moeten wij onwillekeurig denken aan de woorden van 't boek der Spreuken (XXII, 6) „Adolescens juxta viam suam, etiam cum senuerit, non „recedet ab ea", of aan de spreuk van Horatius (Lib. I. Epist. II):

> „Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
> Testa diu." 1)

In de reeds vermelde Ode aan zijn' leerling en vriend Jacobus Sanctaragundus hooren wij Musius zijne studie aan Delft's latijnsche school herdenken, dan vernemen wij, hoe hij, de ernstige leermeester, niet bijzonder tevreden was over zijne eerste leerjaren, hij zuchtte:

> Heic (scil. Delfis) studiis impendi operam,
> Sed signem impendi.

Uit de ons bekende bescheidenheid van Musius, een zijner karaktertrekken, mogen wij evenwel veilig besluiten, dat hij kleine gebreken der jeugd, wier spelen altijd geen leeren is, ook tot de zijne heeft willen rekenen.

In zijne schooljaren verloor Musius zijne ouders; zijne deugdzame moeder ging zijn' vader voor in het graf; na den dood van zijn vader werd Nicolaus Seguerdius (Segwaert) Bartholomeusz. zijn voogd. Op diens raad werd Musius in zijne jongelingsjaren naar de Academie-stad Leuven gezonden [2], waarheen te dien tijde vele zonen uit aanzienlijke familien van ons vaderland togen, om hunne studiën te voltooien; Holland had toen geene Universiteit, 't naburige Belgie had te Leuven eene nog

---

1) Eene nieuwe vaas zal lang den geur bewaren, waarmeê zij de eerste maal doortrokken werd.

2) Petri Opmeri hist. Mart. Bat., pag. 67.

jeugdige Universiteit. De voogd, die de gaven van den schranderen jongeling waardeerde, en ongetwijfeld van de leermeesters der latijnsche school de beste getuigenissen had ontvangen, zond zijn' beschermeling dus naar Leuven, om diens aanleg te ontwikkelen en hem te doen opgroeien tot een man van wetenschap.

Zijne reis, maar vooral den indruk, dien deze Academiestad, bij het eerst aanschouwen, op hem maakte, beschreef hij in de volgende versregelen:

„donec, genitore sepulto
Lovanium petitur:
Nobile Lovanium turritis moenibus, atque
Artibus omnigenis etc." 1)

Terecht begroet Musius Leuven als de stad der wetenschap. „Nobile artibus omnigenis"; want in zijne studiejaren was hare universiteit reeds in vollen bloei. Ofschoon eerst in 1425 door Jan den IV^{den}, Hertog van Brabant, gesticht, stond zij reeds bij 't begin der XVI^{de} eeuw ter goeder naam bekend. 2) In 1521 is de geleerde Desiderius Erasmus vol lof over haar; „aan geene Academie wordt „er meer voor de wetenschap geijverd, is er meer lust „tot studie bij de jeugd dan te Leuven", zoo luidde zijn getuigenis en sprekend over 't aantal studenten, schreef hij: „alleen de Sorbonne telt er meer; 3000 studenten bezoeken Leuven en voortdurend stroomen er van alle zijden nog meer toe." 3)

Toen ter tijde was er in Europa eene algemeene drift, om met de klassieke schrijvers bekend te worden. Met de inneming van Constantinopel in 1453 door Mahomed

1) De ode aan Jac. Sanctaragundus.

2) Kirchenlexicon. Achter Band, bl. 86. Freiburg in Breisgau Herder'sche Verlagshandlung 1893.

3) Idem. bl. 87.

den II[den] en den val van 't Oostersch-Romeinsche Rijk, waren vele geleerden, uit 't Oosten, naar Italië en 't Westen verhuisd en door hen waren daar vele zeldzame codices der oude classici bekend geworden. De uitvinding der boekdrukkunst werkte de verspreiding dezer geschriften in de hand; werken van verschillende Latijnsche en Grieksche schrijvers tot dien tijd toe weinig of slechts in de kloosters bekend, werden gedrukt en herdrukt en alom met bewondering begroet. Aan de Universiteiten van Europa werden naast de leerstoelen voor de Scholastiek en de Theologie cathéders opgericht voor de Klassieke Letteren. De jeugdige Universiteit nam aan die beweging met warmte deel; naast de paedagogische collegiën: Le lis (de Lelie), Le Porc ('t Varken), Le château ('t Kasteel), le Faucon (de Valk), die tot de Faculté des Arts ou de philosophie behoorden [1]) en 't collegium Spiritus Sancti met 't collegium Adriani VI, waar de Theologie werd geleeraard [2]), verrees in 1517 vooral door de onvermoeide zorgen van Erasmus 't beroemde collegium Buslidianum [3]), dat gewoonlijk 't college der Drie Tonghen genoemd wordt, en waar door uitstekende professoren 't Latijn en Grieksch, naar oude en beroemde codices, en ook 't Hebreeuwsch onderwezen werd.

Maar al nam Leuven vol op deel aan de beweging der Humanisten; hare bewondering voor de taal der Oude Classici ging echter niet over in eene dwaze aanbidding van het heidendom, zooals bij vele Humanisten; het Katholiek geloof bleef bij haar ongeschonden bewaard. Krachtig veroordeelde zij ook in 1519 met de Universi-

---

1) Journal historique et litteraire de l'Université de Louvain. Tom. I, p. 471.

2) Kirchenlexicon. Achter Band, bl. 88.

3) Jaarboekje van Alberdingk Thijm, 1893, bl. 12.

teit van Keulen de leer van Mr Maarten Luther, en uit haar midden gingen vaderen vol geloof en wetenschap naar de Kerkvergadering van Trente, als: de Enkhuizenaar Ruaard Tapper, Judocus Ravesteyn (Tiletanus), Joannes Hasselt en Hessels. [1])

Van alle zijden stroomde men uit de beide Nederlanden in 't laatst der XV[de] en 't begin der XVI[de] eeuw naar Leuven, om daar zuiver en sierlijk latijn te leeren.

Te Leuven heeft Cornelius Musius zich begeven naar 't collegium Castrense, een der colleges van de philosophische faculteit, en is er onderwezen in de philosophie van Aristoteles. Cornelis Gijsbertsz. Plemp laat hem dit mededeelen: [2])

„Stagiritam tunc tractavi,
„Et memoriae mandavi,
„Scita naturalia:" 3)

Met goed gevolg heeft Cornelius Musius zich daar op de Logica, Ethica en Metaphysica toegelegd, want Opmeer getuigt, dat hij met vlugheid leerde en onder de eersten den eerepalm wegdroeg [4]).

Toen Musius met lof den cursus der philosophie doorloopen had, begaf hij zich naar de lessen van 't collegium Buslidianum, om zich in de kennis der latijnsche taal meer en meer te bekwamen en zich de schoone spreekwijzen der Klassieken eigen te maken [5]), en aan dit college heeft hij zich, gelijk uit zijn eigen oden is te besluiten, vooral met Horatius bevriend gemaakt. Met de meeste aandacht volgde hij daar de lessen van Conradus

---

1) Kirchenlexicon. Achter Band, bl. 89-90.

2) Cornelii Giselberti Plempii Musius sive Rhythmi, pag. 9.

3) Stagirites wordt Aristoteles genoemd om zijne geboorteplaats Stagira.

4) P. Opmerus: Historia Martyrum Batavicorum, pag. 67 „inter primarios candidatos laurea donatur."

5) Petri Opmeri Historia Mart. Bat., pag. 67.

Coclenius, een' boezemvriend van Erasmus, die met zijne wetenschap Erasmus zelven dikwerf tot groot nut was. [1]) Ook heeft hij eenigen tijd [2]) de lessen van Rutgerus Rescius of van Ressen bijgewoond, die professor was aan dit collegie in de Grieksche taal, en door Erasmus om zijne buitengewone geleerdheid en deugd hoog geprezen wordt. Deze gaf ook, na vergelijking met verschillende handschriften, in 1533 de Aphorismen van Hippocrates uit. [3]) Hoe kort ook Musius deze lessen mag gevolgd hebben, met alle oplettendheid hoorde hij 't onderricht van Rutgerus aan [4]); en door hem werden wellicht bij Musius de fijne smaak voor ware geestigheid en (wat Musius zoo eigen was) [5]) de afkeer voor alle onbeschaafdheid in manieren en gesprekken, ontwikkeld.

Omtrent 1529 of 1530 heeft Musius, naar wij mogen veronderstellen, Leuven verlaten. Gaarne was hij in deze stad van wetenschap en geloof langer verbleven, maar de kosten voor de studiën vervulden hem met zorg, hij wilde daarom in eigen onderhoud gaan voorzien. [6])

Toegerust met verschillende wetenschappen: de wijsbegeerte van Aristoteles, de kennis der Klassieken: ge-

---

1) Valerii Andreae Bibliotheca Belgica, pag. 141.

2) Lang kan Musius de lessen van Rescius niet gevolgd hebben, want volgens Valerius Andreas in zijne Bibliotheca Belgica, pag. 806, werd deze eerst in 1528 professor aan het collegium Buslidianum. Wanneer men let op 't jaar 1538, waarin Musius prior van Sint Aachten werd, en van dat jaartal aftrekt zijn verblijf in Henegouwen in 1536, zijn tweejarig verblijf te Poitiers, te Parijs, zijne Theologische studiën te Leuven, zijnen tijd als leeraar te Gent en te Kortrijk, dan mogen wij hoogstens een of twee jaren rekenen voor het volgen der lessen van Rutgerus Rescius; mogelijk echter blijft het, dat Musius, toen hij te Leuven Theologie studeerde, opnieuw de lessen in het Grieksch gevolgd heeft. (P. Opmeri historia, pag. 67-70).

3) Valerii Andreae Bibliotheca Belg., pag. 806.

4) Petri Opmeri, pag. 67.

5) „ „ pag. 70.

6) „ „ pag. 67.

sterkt in het heilig geloof, dat Leuven bij de ongeloovige richting veler Humanisten en de opkomst der ketterij van Mr Maarten Luther ongeschonden had bewaard, verliet Cornelius Musius het „Nobile Lovanium."

Ofschoon Musius in deze studenten-stad een ingetogen leven leidde [1]), had hij zich toch nog niet op de studie der theologie toegelegd, zoodat hij wel als een ontwikkelde jonge man, maar niet als priester Leuven verliet. Eerst later zien wij, dat hij zich dáár aan de Theologische studiën wijdde.

Quisquis enim duros casus virtutis amore
Vicerit, ille sibi laudem decusque parabit. 2)

Deze woorden van een' vriend en leermeester der studiën mogen wij op de studiejaren van Musius veilig toepassen. Ingetogen en met volhardenden ijver had hij zich toegelegd, wetenschappen zich verworven; maar nu zou ook de lof over zijne geleerdheid weldra van mond tot mond gaan.

II.

Musius als leermeester en paedagoog.

Uit het laatst der middeleeuwen zijn met lof op 't gebied van het onderwijs de Broeders van 't Gemeene-Leven bekend. Zij hadden vele stichtingen van onderwijs in de Nederlanden; in de noordelijke, te Utrecht, Deventer, Zwolle, Amersfoort, Delft, Hattem, 's Hertogenbosch, Doesburg, Gouda, Groningen, Harderwijk; in de zuide-

1) Cornelii Gysberti Plempii Musius sive Rythmi, pag. 9. Vita Musii:
Tandem dixi, Delfum vale;
Juvenis non vivam male
Cum Lovaniensibus.

2) Vide I. Tort. Ringelb. de rat. Stud. cap. II; de vers-woorden zijn overgenomen uit D. van Bleiswyck, Beschrijving van Delft, II, bl. 592.

lijke te Gent en Geraedsbergen (Oost-Vlaanderen), Brussel, Antwerpen; en op onderscheidene andere plaatsen, ja zelfs ver buiten de Nederlanden, door geheel Duitschland hadden zij hunne scholen. [1])

De school te Gent is gesticht in 't jaar 1429; een zeer belangrijk jaartal in de geschiedenis van het oude Gent, want ook in dat jaar werd door Philips „de Goede" de orde van 't Gulden Vlies ingesteld bij gelegenheid van zijn huwelijk met Elizabeth, de dochter van Jan van Portugal; de instelling van de beroemde orde der Ridders van 't Gulden Vlies en de stichting der school door de Broeders, maakten dit jaartal voor Gent gedenkwaardig. [2]) De Broeders hadden hunne school opgericht in een oud adellijk huis van 't aanzienlijk geslacht Villani, dat aan de rivier de Schelde lag. [3]) Een hoogen bloei bereikte de school te Gent, in 't laatst der XV[de] en 't begin der XVI[de] eeuw stroomden van alle zijden leerlingen naar haar, om de lessen in de Latijnsche taal, door M[r] Christianus Masseeuw gegeven, bij te wonen. [4]) Onder hare leerlingen muntten vooral uit Adrianus Barlandus, eenmaal professor der Philosophie te Leuven en de geleerde Parijzer boekdrukker Joost (Judocus) Badius, dien wij in 't vervolg dezer studie zullen bespreken. [5])

Naar de bloeiende Latijnsche school van Gent richtte Musius, als jong man van ongeveer 30 jaar, zijne schreden, en in zijne hoop werd hij niet teleurgesteld, want op gunstige voorwaarden werd hij door de Broeders voor het onderwijs aangenomen. Hoe hoog zijne lessen door deze priesters der Latijnsche school, die zich Broeders

---

1) G. H. M. Delprat. Over de Broederschap van Geert Groote.
2) P. Opmeri historia, pag. 69.
3) G. H. M. Delprat, bladz. 104.
4) „ „ „ 106.
5) Valerii Andreae Bibliotheca Belg., pag. 7 en 588.

van 't Gemeene Leven lieten noemen, gewaardeerd werden, leert ons Cornelius Plemp „vita Musii."

Mox Gandavum veniebam,
Paedagogus hic fiebam,
Patribusque placui. 1)

De faam over zijne geleerdheid en deugd ging weldra door geheel Vlaanderen, ja drong tot in Henegouwen door. De geleerde Carolus Coquinius, abt van een weleer zeer voornaam Benedictijner klooster, 't Monasterium Aquicinctense, gelegen bij Douai in Henegouwen (tegenwoordig Fransch grondgebied), had den roem van Musius' naam vernomen en zocht hem daarom te winnen voor leermeester en paedagoog van eenige adellijke jongelingen. [2]) Met blijdschap nam Cornelius Musius deze voor hem zoo gunstige betrekking aan. Van Gent uit Oost-Vlaanderen begaf hij zich nu naar West-Vlaanderen, naar de stad Kortrijk, die dicht bij de provincie Henegouwen is gelegen en vestigde zich eenigen tijd aldaar. [3]) Aan zijn zeer geliefden Jacobus verhaalt hij later deze verandering met: [4])

„Illinc (scil.: Gandavum) Cortracum meliori sorte vocatus
„Stemmate magnifico
„Prognatos doceo."

Maar bescheiden als Musius steeds geweest is, liet hij, na mededeeling dezer voor hem zoo eervolle keuze de woorden volgen: „Sed adhuc multa ipse docendus." Musius erkende hier, dat hij nog jeugdig in de wetenschap was,

---

1) P. Opmeri historia: pag. 69. Gysberti Plempii Musius, pag. 10.

2) In die dagen zochten de hooge Abten en andere aanzienlijke kerkelijke personen dikwerf naar verstandige en godvruchtige leermeesters voor adellijke jongelingen, om hen te beschermen tegen 't bederf der Hervorming.

3) Petri Opmeri: pag. 67.

4) Oda de fugacitate temporum. Vide Valerii Andreae Bibliothecam Belgicam, pag. 160.

een gewoon kenteeken van hen, die zich met ernst op wetenschap toeleggen.

Eenmaal paedagoog, was hij voortdurend onder zijne leerlingen, ook onder 't spel verliet hij hen niet, dan vooral ging zijn oog bespiedend rond, want terecht oordeelde hij, dat een leermeester zijn' leerling beter kon leeren kennen onder het spel dan in de les. Hoe hij den aard en de roeping van zijn geliefden leerling Jacobus onder het spelen met noten en hoepel leerde kennen, zegt ons Musius zeer geestig in de gemelde ode, waarin hij hem praepositus of proost noemt.

„Hic ego Praepositum,
„Sed non Praepositum, te primum ludere vidi,
„Nunc nuce, nuncque trocho." 1)

Te Kortrijk bleef hij niet lang; uit de versregelen, die thans volgen, is men geneigd te besluiten, dat hij daar slechts tot 't einde der winter vertoefde, want in 't begin der lente ging hij met Jacobus en andere leerlingen, onder welke zich een bloedverwant van Jacobus bevond, wederom naar Leuven.

Unde et Lovanium, gelidae post tempora brumae,
Teque tuumque simul
Cognatum, vere in primo ducoque sequorque. 2)

Zijne liefde voor Leuven, de stad der wetenschap, had hem spoedig Kortrijk doen verlaten. Te Leuven toch kon hij even goed en beter dan te Kortrijk zijne leerlingen onderrichten en zelf zijnen dorst naar wetenschap lesschen; dáár vond hij alle hulpmiddelen voor zijne studiën.

De toestand van Cornelius Musius bij diens terugkeer te Leuven is echter geheel veranderd; eerst leefde hij er als een student, die, zuinig moest zijn, om de kosten

---

1) Oda de fugacitate temporum. Vide Valerii Andreae Bibl. Belg. pag. 160.
2) Dezelfde ode.

zijner studiën te kunnen bestrijden, maar nu verscheen hij dáár omringd van adellijke jongelingen, die gezegend waren met de goederen der fortuin en daarom in een aanzienlijke studentenstad, als Leuven, gemakkelijk vrienden vonden.

Het heeft allen schijn, dat in 't eerst te Leuven aan de studie weinig gedaan werd, en 't leven op vroolijke wijze werd doorgebracht. In dit verblijf te Leuven hebben wij de genoegelijk samenleving met een zekeren Stephanus te stellen, een oud studie-genoot van Musius, dien hij met een herdersdicht vereerde. [1])

Brengt Musius zijn leerling Sanctaragundus dit verblijf te Leuven en ook dat te Arras in herinnering, dan meldt hij ons:

At ibi qualis eram,
Nemo te melius novit: me dicere cuncta
Et refricare piget.
Praetereo Attrebatum, studiis ubi rara, culinae
Plurima cura data est. 2)

Lust tot wetenschap, maar ook verlangen, om de groote wereldstad Parijs met hare beroemde Academie te zien, spoorden Musius met diens leerlingen aan Leuven en België te verlaten en de reis naar Parijs te ondernemen. Met opgewektheid werd de reis aanvaard, maar slechts kort verbleven zij in die stad, het woeden van eene vreeselijke ziekte deed Musius met diens leerlingen spoedig den terugtocht naar Leuven ondernemen. Hij verhaalt ons zijne reis en wedervaren:

„Tandem Parisiam laeti properamus ad urbem,
„Nec tamen ergo diu
„Mansimus, ast morbis nos inde fugantibus aspris,
„Sive jubente Deo,
„Rursus Lovanium remeamus, etc. 3)

---

1) Petri Opmeri, pag. 67.
2) Oda de fugacitate temporum. Vide Valerii Andreae Bibl. Belg.
3) Dezelfde ode.

Deze reis naar Parijs wordt ons niet door Petrus Opmeer medegedeeld; hij spreekt slechts over de laatste reis van Musius uit Leuven naar Parijs; Opmeer plaatst ook na 't vertrek van Musius uit Kortrijk diens studiën in de theologie te Leuven [1]); maar ongetwijfeld moeten de ernstige studiën van Musius in de Theologie, waarvan Opmeer spreekt, eerst geplaatst worden na diens terugkeer uit Parijs, want volgens Musius' eigen woorden was voor dien tijd van ernstige studie weinig spraak.

In Leuven teruggekeerd vatte Musius met vollen ernst den arbeid aan; hij was de naauwgezette leermeester zijner leerlingen, maar ook op zijne beurt wederom leerling; in de uren, die hem, na 't geven van lessen, overbleven, legde hij zich met ijver toe op de studie der heilige Godgeleerdheid en bestudeerde bij voorkeur oudere Theologanten, las sommige geschriften der Kerkvaders. [2])

Na zich eenen geruimen tijd in zijne vrije uren bezig gehouden te hebben met de heilige Godgeleerdheid, begaf hij zich naar Henegouwen, waar hij de heilige wijdingen ontving. [3]) In welke kerk of in welk klooster hij aldaar gewijd werd, is mij niet gebleken; niet onwaarschijnlijk ontving hij de kleinere wijdingen van zijn' beschermheer Abt Carolus Coquinius zelven en ook de groote

1) Petri Opmeri, pag. 67.

2) Petri Opmeri, pag. 67. Nota: men heeft hier op te merken, dat wij de studie der Theologie eerst plaatsen na Musius' terugkeer uit Parijs.

3) Op bladz. 70 zegt P. Opmeer: „jam dudum *in Hannonia* sacris initiatus fuerat"; dit geldt het jaar 1538. In 1536 komt Musius wel in Henegouwen, maar in dat jaar zijne priesterwijding te plaatsen gaat moeilijk om de woorden „jam dudum", die hier beteekenen ,,reeds lang." Nog minder kan men Musius' priesterwijding plaatsen vóór zijn Theologische studiën. Daar hij van 1534 tot 1536 (P. Opmeri, pag. 68, 69) te Poitiers vertoeft, na zijn tweede verblijf te Parijs, komt mij geen andere tijd geschikt voor dan de tijd, die zijn wetenschappelijke reis onmiddelijk voorafging.

wijdingen in datzelfde klooster uit de handen van een' Belgischen Wij-Bisschop.

Na zijne priesterwijding ging Musius met zijn bevrienden leerling Jacobus Sanctaragundus en nog eenige andere leerlingen eene wetenschappelijke reis ondernemen. Zij gingen opwaarts naar Parijs, de groote Academie-stad. Met aanbevelingsbrieven van zijn' beschermheer Carolus Coquinius meldde hij zich aldáár aan bij den grooten letterkundigen en boekhandelaar Jacobus Badius, een' oud-leerling der Broeders van 't Gemeene Leven te Gent. Badius dreef te Parijs een' bloeienden boekhandel; zijne winkel was 't middelpunt van geleerde humanisten uit Parijs; de professoren der Academie bestudeerden daar met Badius de oude Classici, en hij gaf ze voor hen in druk met heldere letter. Parijs had in die dagen groote letterkundigen. De vorstelijke mildheid van Frans den Isten de Valois begunstigde met kracht de studiën. [1])

Toen Musius met zijne leerlingen onder wetenschappelijk opzicht het geleerde Parijs had bezocht, wilde hij met hen een nieuwe reis ondernemen, namelijk naar Poitiers. Een groote reis in die dagen. Maar Musius zag tegen geen' afstand op, zoo er nieuwe voordeelen voor de wetenschappelijke vorming van zich zelven en die zijner leerlingen te behalen waren. Poitiers was toen eene plaats, waar zich voorname humanisten vereenigden [2]); dáár zou hij nieuwe schrijvers leeren kennen, en verbeteringen van bekende codices; de navorschingen dier geleerden zouden hem en zijne leerlingen met nieuwe kennis verrijken!

In 1534 had de aftocht uit Parijs plaats

---

1) P. Opmeri, pag. 68.
2) „ „ pag. 68.

de lente of in den zomer. Nog in 't zelfde jaar bereikten zij 't hooge Poitiers. [1])

Schilderachtig beschrijft ons Musius in de bekende Ode „de fugacitate temporis" aan Jacobus de reis naar Poitiers.

„Queis (scil.: Parisiis) perlustratis, tecum per et ampla vireta,
„Per Genebasque domos,
„Per Ligerim atque Andes, sociis comitantibus, altum
„Pictavium venio &c." 2)

Eerst ging de reis langs breede en groene velden naar Orleans; een bezoek werd aan die stad gebracht; daarna klommen zij langs de rivier de Loire op naar Angers en van daar bereikten zij Poitiers.

Twee jaren achtereen verbleef Musius met zijne leerlingen aldaar; in dien tijd verworf hij zich veel naam onder de geleerden door 't uitgeven van meerdere Latijnsche gedichten. [3]) In 1536 ging hij met zijne leerlingen wederom naar Henegouwen terug. Ongeveer twee jaren achtereen verbleef hij aldáár en genoot er een gastvrij verblijf in 't klooster van zijn' beschermheer den abt Coquinius. [4])

In dit tweejarig verblijf bij de Benedictijnen in Henegouwen had Musius in overvloed gelegenheid, om zijne verworvene kennis aan de zonen van den H. Benedictus mede te deelen. Wij mogen hem alsdan begroeten als een leeraar te midden der geleerden in Israël! Of hij ook hier als paedagoog werkzaam bleef, is mij niet gebleken; doch in geen enkel geval werd de vriendschap met zijn' dierbaren leerling Jacobus onderbroken.

) Ofschoon Opmeer niet het jaartal van Musius' komst te Poitiers aan-
, volgt echter uit 't tweejarig verblijf te Poitiers (pag. 68) en zijn
ek (pag. 69) uit Poitiers in 1586, dat 1534 't jaar van den aan-

fugacitate temporis, vide Valerii Andreae, Bibl. Belg. p. 160.
Opmeri, pag. 68, 69 en 70.

In 't voorjaar van 1538 dacht Musius er over, opnieuw eene wetenschappelijke reis te maken; nu niet naar Frankrijk, maar naar Italië. [1]) Naar Italië stroomden in die dagen de geleerden der geheele beschaafde wereld; Italië was ook bezocht door zijn vriend Judocus Badius van Parijs [2]); over de Italiaansche geleerden hoorde hij spreken te Leuven, te Parijs en te Poitiers. Reeds had hij meermalen besprekingen over die reis gehouden met zijn' leerling Jacobus [3]), toen hem geheel onverwachts werd medegedeeld; dat te Delft, zijne geboortestad, op hem de keuze was gevallen voor rector van het aanzienlijk Sint Aachten-klooster [4]); deze eervolle keuze werd door hem aangenomen en, in plaats van naar Italië te vertrekken, begaf hij zich naar zijne geboortestad, die hij in jaren en jaren niet meer had aanschouwd. [5])

Ongetwijfeld hebben zijn vele vrienden in België hem met droefheid vaarwel gezegd bij zijn vertrek naar Delft; want overal had Musius door zijn beminlijk karakter, zijne groote bekwaamheden, zijn fijnen letterkundigen smaak zich vrienden verworven.

Zijne oud-leerlingen, die onder zijne leiding hunne wetenschappelijke en godsdienstige vorming ontvingen, verloren in hem een vriend en een wijs raadgever, die altijd bereid was hen te helpen en voor te lichten.

Treffend moet 't afscheid geweest zijn, dat Musius van zi[illegible] [illegible]n Jacobus nam, een leerling den Meester [illegible] [illegible]ardig. Hoe zwaar zal het ook den ab[illegible] [illegible]est zijn, van Musius te moeten scheiden,

[illegible] 70.
[illegible] Bibliotheca Belgica, pag. 589.
[illegible] 70.
[illegible] 70.
[illegible] 70.

aan wiens zorgen hij zijne beste vrienden zoo veilig kon toevertrouwen.

Musius' verliet België, maar zijn faam bleef er voortleven; zijne geleerdheid werd er verkondigd door zijne leerlingen, boven allen door Jacobus Sanctaragundus, die door P. Opmeer genoemd wordt Thoraltensis doctissimus praepositus. [1])

III.

Verkeer van Musius met geleerden uit België en Frankrijk.

Voordat wij Musius als prior van Sint Aachten bespreken, willen wij eerst een blik werpen op de geleerde vrienden, die hij zich buiten ons vaderland verworven heeft.

Grooter is in België en Frankrijk het aantal zijner vrienden geweest, dan ik in mijne nasporingen heb kunnen vinden, toch zijn deze weinige uit de velen, die hij zich verworven had, voldoende, om ons te laten zien, hoe hij én in België én in Frankrijk onder hoogst gunstige omstandigheden verkeerd heeft, om een zoon der wetenschap te worden; ook zal dit hoofdstuk ons Musius leeren kennen als een vroom leermeester en een vruchtbaar letterkundige.

Onder zijne vrienden willen wij hier ook hen rekenen, die, ofschoon Noord-Nederlanders van afkomst, schier geheel hun leven in België hebben doorgebracht.

In zijn eersten studie-tijd te Leuven heeft hij daar onder de mede-studenten den vluggen Alkmaarschen student, Petrus Nannius (Nanningh) leeren kennen. [2]) De vriend-

1) P. Opmeri, pag. 67.

2) Valerii Andreae Bibliotheca Belg., pag. 749.

schap tusschen Musius en Nanningh werd ongetwijfeld in de jeugd reeds gesloten. Op latere jaren, droeg Nanningh, die zelfs Conradus Goclenius mogt opvolgen als leermeester aan 't beroemde collegium Buslidianum [1]), aan Musius zijne „Dialogismi Agathae et Luciae" [2]) op en schreef hij zelfs Musius' ter eere een werk „de claris Romae Corneliis." [3]) En als Nanningh met schimpredenen werd overladen door den Haagschen geneesheer Justus Velsius, die bij verandering in de leer ook van vrienden veranderde, dan smeekte hij in vriendelijke woorden den prior van Sint Aachten om diens oordeel over zijne geschriften: „quaeso", zoo schreef hij, „aut carmine aliquo aut epistola rescribas, quid de meis opusculis sentias." [4])

Behalve Petrus Nanningh van Alkmaar leerde hij daar onder zijne mede-studenten, Gerardus Moringus uit Bommel kennen. Valerius Andreas noemt hem een studievriend van Musius. [5]) Ook in zijne jeugd leerde hij dezen begaafden Gerardus kennen, die later Pastoor en Kanunnik van Sint Truyen werd, en als een der beste leerlingen van Mr Adriaan van Baerland wordt geprezen [6]), en eenmaal zeer bevriend was met van Egmond, Bisschop van Utrecht. [7])

Als professoren van Noord-Nederlandsche afkomst zag hij te Leuven: Martinus Dorpius, Ruardus Tapperus (Tapper) en Adrianus Barlandus (van Baerland).

---

1) Valerii Andreae Bibliotheca Belg., pag. 749.

2) Petri Opmeri historia Mart. Bat., pag. 74. Valerius Andreas (Bibl. Belg., pag. 750) zegt, dat deze Dialogismi te Leuven zijn uitgegeven apud Mart. Rotarium in 4o.

3) P. Opm. hist. Mart. Bat., pag. 74. Val. And.

4) Idem. pag. 74. Idem. pag. 605.

5) Valerii Andreae Bibl. Belg., pag. 160.

6) Idem. pag. 281.

7) Batavia Sacra, Pars I*, pag. 248.

Martinus Dorpius [1]), uit Naaldwijk geboortig, heeft hij er vele jaren gekend en ongetwijfeld heeft hij op diens graf in de kloosterkerk der Karthuizers te Leuven het heerlijk Epitaphium, door Erasmus ter eere van dezen professor gesteld, met eigen oogen gelezen.

Martinus, ubi terras reliquit Dorpius,
Suum orba partum flet parens Hollandia,
Theologus ordo luget exstinctum decus,
Tristes camaenae candidis cum gratiis
Tantum patronum lachrymis desiderant:
Lovaniensis omnis opplorans scola,
Si dus suum requirit; ô Mors, inquiens,
Crudelis, atrox, saeva, iniqua et invida,
Itan' ante tempus floridam arborem secans
Tot dotibus, tot spebus orbas omnium
Suspensa vota? premite voces impias;
Non periit ille, vivit, ac dotes suas
Nunc tuto habet, subductus aevo pessimo,
Sors nostra flenda est, gratulandum est Dorpio.
Haec terra servat, mentis hospitium piae,
Corpusculum, quod ad canorae buccinae
Vocem, refundens optima reddet fide.

Obiit anno M. D. XXV Prid. Kal. Junii. 2)

De bekendheid met dezen geleerde, uit Delfts nabuurschap, de eer door den grooten Rotterdammer aan dezen Nederlander geschonken, moeten 't jeugdig gemoed van dezen zoon van Delft in nog hoogere mate tot de liefde voor de wetenschap ontvlamd hebben.

Ruardus Tapperus (Tapper), van Enkhuizen, werd in 1519 te Leuven Doctor in de heilige Godgeleerdheid en kort daarna Professor in de Theologie, en 39 jaren achter- [illegible] bleef hij dit. [3]) Door Petrus Opmeer [4]), wordt Tapper

---

[illegible]e, Bibl. Belg., pag. 648.
[illegible]k. Beschrijvinge der stadt Delft, IIde deel, blz. 756.
[illegible] Bibl. Belg., pag. 802.
[illegible]ia, pag. 74.

de oude beschermheer van Musius genoemd; en veilig mogen wij, daar Musius ook te Leuven zijne Theologische studiën deed, Tapper als diens leermeester in de Theologie begroeten. Eenen der uitstekendste professoren van Leuven, een der vaderen, die in de H. Kerkvergadering van Trente als een licht van geloof en wetenschap straalde, had Musius tot leermeester en opleider tot 't heilig priesterschap! Maar zouden wij uit de woorden van Petrus Opmeer „vetus patronus" ook niet mogen besluiten, dat onze Delvenaar steeds diens beschermeling gebleven is? Uit Delft toch zien wij later prior Musius aan Ruardus Tapper zijne overzetting van den 145sten psalm in Hexameters met een keurig versje tot inleiding opdragen. [1])

Ook den geleerden Mr Adrianus van Baerland, (een dorp in Zuid-Beveland), heeft hij te Leuven gekend; wellicht heeft hij diens lessen in de Philosophie gevolgd; aan het collegie van Busleiden of de Dry Tonghen schijnt hij echter niet onder 't gehoor van Barlandus geweest te zijn. [2])

Ook heeft hij te Leuven den grooten Desiderius Erasmus leeren kennen, want, al heeft Erasmus slechts kort te Leuven vertoefd, toch valt dit bezoek in de studiejaren van Musius te Leuven.

Hier schijnt het mij de beste plaats, om de hooge vereering door hem aan dezen geleerde geschonken te bespreken.

Wellicht zullen sommigen onzer lezers zich verwonderen, dat de vrome prior van Sint Aachten Erasmus zoo bijzonder hoog achtte; maar de tijdgenooten hebben Eras-

---

1) Carminum Sylvula, dat achter de „Solitudo" volgt. Dit werkje is te Antwerpen uitgegeven in 't jaar 1566 bij Christoffel Plantyn.

2) Valerii Andreae, Bibl. Belg., pag. 7. Nota: Tijdens de oprichting van het collegie van Busleiden, omstreeks 1518, moet Musius te Leuven geweest zijn; de reis van Mr Barlandus naar Engeland is wellicht oorzaak, dat hij diens lessen niet gevolgd heeft.

mus niet gekend, gelijk de geschiedenis hem later heeft doen kennen.

Tusschen 1517 en 1521 gaf Erasmus te Leuven onderwijs aan 't collegie „de Lelie". [1]) Of Musius diens lessen gevolgd heeft, daarvan schijnt niets bekend te zijn, maar te Leuven heeft hij ongetwijfeld hem persoonlijk leeren kennen, en is hij getuige geweest van de groote vereering, die dezen wereldberoemden geleerde geschonken werd; ook tijdens zijne wetenschappelijke reizen kwam de lof over Erasmus te Parijs en te Poitiers uit den mond der geleerden tot hem.

Sterft Erasmus in 1535 te Bazel, dan verlangt Musius van zijne liefde een blijk te geven; hij wijdt hem een lijkdicht, bekend onder den naam van „Libellum tumulorum Erasmi. [2]) Dit werd uitgegeven in 1536 bij zijn oud-professor in 't Grieksch Rutgerus Rescius, die te Leuven eene vermaarde boekdrukkerij had. [3]) Uit dezen lijkzang werd om 't meest door Musius' vrienden een kernachtig tweeregelig vers geprezen; men las daarin, zegt ons Opmeer, den naam, 't jaar, de maand en den dag van Erasmus' dood. (Het hier bedoeld tweeregelig vers werd later door een van Musius dierbaarste vrienden, Cornelius Hetelanus, onder een afbeeldsel van Erasmus geplaatst).

Aan dit chronicum is eene eigenaardige geschiedenis verbonden, waardoor een schoon licht op 't karakter van onzen Delvenaar valt. Het gebeurde, dat men Musius een ander tweeregelig vers op Erasmus' voornaam „Desiderius" te lezen gaf; nauwelijks had hij dit gelezen,

---

1) Het jaarboekje van Alberdingk Thijm, 1892. Studie over Mr Cornelius Petri F. Crocus, door H. J. Allard, S. J., bl. 12.

2) P. Opmeri, historia, pag. 69.

3) Valerii Andreae, Bibl. Belg., pag. 806.

of openlijk verklaarde hij zijnen meester in de dichtkunst gevonden te hebben. Musius had, zegt Petrus Opmeer ons hier, eene geringe gedachte van zich zelven en eene groote gedachte van anderen.

Wij willen hier de kernachtige versjes van beide dichters onder elkander plaatsen.

Corn. Musii Distichon.

„Siccine pro studiis coelo donatur Erasmus
Quinto post Nonas, Caesare Jule, tuas."

Ludovici Masii.

„Fatalis series nobis invidit Erasmum,
Sed Desiderium tollere non potuit." 1)

Hoe ook Musius later Erasmus is blijven hoogachten, blijkt wel uit een tweeregelig vers, door hem als prior van Sint Aachten met gouden letteren geschreven onder een schilderstuk van Erasmus, hetwelk Christus aan het kruis voorstelde. In dit Distichon meldde de prior ook, wáár Erasmus dit kruisbeeld geschilderd had. Men las:

„Haec Desiderius (ne spernas) pinxit Erasmus,
Olim in Steinaeo quando latebat agro." 2)

Erasmus had, toen hij nog in 't klooster Emmaus te Stein, in de nabijheid van Gouda [3]) als Augustijner kloosterling vertoefde, zich in de schilderkunst geoefend.

Na deze kleine uitwijding over Musius' liefde voor Erasmus, willen wij den draad van ons verhaal over zijne vrienden wederom opnemen.

Als vrienden van Zuid-Nederlandsche afkomst moeten wij hier op de eerste plaats noemen een oud studievriend, met wien hij tijdens zijn theologische studiën eene blij-

---

1) Petri Opmeri Historia, pag. 69, 70.
2) „ „ pag. 72.
3) Het land van Rembrand door Busken Huet, 1ste deel, bladz. 255.

vende vriendschap aanging, Joannes Leonardus Hasselt, later professor in de Theologie te Leuven. Aan dezen vriend zijner studiejaren was Musius later gewoon zijne geschriften, voordat hij ze aan de pers toevertrouwde, ter beoordeeling te zenden. [1])

Onder Leuven's professoren mogen wij behalve Ruaard Tapper, den professor in de Theologie, ook Musius' professoren aan 't collegie van Busleiden als zijne vrienden beschouwen nam. Conradus Goclenius en Rutgerus Rescius. Door hunne aanbevelingsbrieven slaagde hij, naar wij veronderstellen, met les te mogen geven aan de bloeiende Latijnsche school der Broeders van 't Gemeene-Leven te Gent; uit dankbaarheid jegens zijne vroegere leermeesters, maar ook uit achting voor hunne wetenschap, gaf hij bij Rescius te Leuven zijn gedicht op Erasmus uit.

Praktische oefening van zijne latijnsche kennissen had Musius aan de school te Gent; en op uitstekende wijze heeft hij daar zijne bekwaamheid gebruikt: „patribusque placui", laat Cornelius Gijsbertsz. Plemp hem in „vita Musii" zeggen.

Had Musius vele vrienden in België, niemand schonk hem meer een vriendenhart dan de geleerde Benedictijner Abt uit Henegouwen, Carolus Coquinius; volop genoot hij diens vertrouwen en milde ondersteuning [2]). Ongetwijfeld heeft deze Abt hem ook vele oude handschriften, (de kloosters der Benedictijnen waren in de regel er goed van voorzien) ter inzage aangeboden.

Door zijne vrienden in zijne studentenjaren, zijne geleerde leermeesters, zijnen omgang met verschillende ge-

---

1) Petri Opmeri Historia, pag. 69.
2) Idem. pag. 70.

leerden in België moet Musius, rijk begaafd van natuur, vol ernst voor studie, bij het intreden van den manlijken leeftijd een geleerdheid gehad hebben, die hem volkomen den lof waardig maakte, die zijnen naam geschonken werd. [1])

Om den invloed, die de Academie van Parijs op hem heeft uitgeoefend, aan te geven, is het noodig even te zien, hoezeer de Academie te Parijs, omstreeks 1530 en de daaraanvolgende jaren in bloei was.

In dien tijd regeerde als Koning van Frankrijk Frans I de Valois, een eerzuchtig vorst, die zijn rijk uitgebreid en aanzienlijk wilde zien. Had Koning Frans I in zijne eene hand 't zwaard, om zijn rijk te beschermen en nieuw grondgebied te winnen, in de andere hand droeg hij de geopende beurs, om door vorstelijke ondersteuning de zonen der wetenschap uit te noodigen zich aan de Fransche Academiën te vestigen. [2])

Aan deze uitnoodiging van Frans I hadden vele geleerden het oor geleend en te midden der voortdurende oorlogen, waarin Koning Frans zich met Duitschland en Italië gewikkeld had, bloeiden te Parijs de wetenschappen aan de oude Academie. [3])

Een middelpunt van geleerde humanisten vormde de Parijzer Academie. Wereldberoemd is de boekhandel dáár geweest van de Estiennes, maar naast hen waren er in die dagen ook andere boekhandelaren van aanzien, die zich met 't uitgeven en verbeteren van oude schrijvers

---

1) Petri Opmeri, Historia, pag. 67. [Nota. Petrus Opmeer zegt dáár, dat er over Musius eene „eximiae eruditionis" opinio bestond, en dit was reeds vóór zijn Theol. studiën.]

2) Cantu, Histoire Universelle, Deuxiéme édition Française, Paris 1857, Tom. XIV, bl. 157, 303. Petri Opmeri historia, pag. 68, 96.

3) Petri Opmeri historia, pag. 68.

onledig hielden. [1]) Als boekdrukker en boekhandelaar van grooten naam woonde ook in die jaren te Parijs Judocus (Joost) Badius, een oud leerling van de school te Gent. Badius, de boezemvriend van Erasmus, wekte toen door oordeelkundige uitgaven van oude schrijvers met zijne enarrationes familiares, door zijn echt Ciceroniaanschen stijl den naijver der Franschen geleerden op. Ook gaf hij te Parijs het leven van onzen hollandschen Thomas van Kempen uit. [2])

De boekwinkel van Badius te Parijs werd druk bezocht door de geleerdste humanisten der Academie [3]), en deze hadden hem gaarne in hun midden.

Met Badius, den oud leerling van de school van Gent, den vriend van den Benedictijner Abt Carolus Coquinius stond Musius op goeden voet; de school van Gent, de aanbeveling van zijnen beschermheer Coquinius hadden hem aan Badius bekend gemaakt en niet minder dan in de zuidelijke Nederlanden leerde Badius te Parijs Musius waardeeren. [4]) Bezocht de paedagoog Musius te Parijs dikwerf Badius, bij hem trof hij ook diens uitstekende vrienden aan, leerde hen van nabij kennen; aangenaam was het verkeer tusschen dezen en Badius' nieuwen vriend. [5])

Hij werd toen bekend met den geleerden Guilielmus Budaeus, die voor eene evenknie van Erasmus werd gehouden, en heeft van dezen beroemden Hellenist dikwerf

---

1) Cantu. Histoire Universelle, Tom. XIV, pag. 810, 811.

2) Delprat, bl. 107, 145. Valerii Andreae, Bibliotheca Belgica, pag. 589. *Nota:* Over Badius' verdiensten raadplege men Ant. Sanders de Gandavensibus eruditione claris (Antverp. 1624) pag. 79 en Fabricius, Bibl. med. aevi Tom. IV, p. 505.

3) Petri Opmeri historia, pag. 68.

4) Idem. pag. 68.

5) Idem. pag. 68.

de scherpzinnigste opmerkingen over de Grieksche taal vernomen. [1])

Met Budaeus trof hij dáár, volgens Petrus Opmeer, ook Jacob Le Fevre d'Etaples (Jacobus Faber Stapulensis) aan, die tot 1525 professor in de Theologie aan de Sorbonne was, maar uit de Sorbonne verwijderd werd, omdat hij onder sommige opzichten voor verdacht in de leer werd gehouden. Een man van groote bekwaamheid was Jacob Le Fevre en beroemd werd zijne overzetting van de Bijbel in de Fransche taal, uitgegeven te Antwerpen in 1530. [2])

De omgang met deze twee geleerde humanisten is Musius voor de kennis der talen tot groot voordeel geweest, maar heeft hem gelukkig niet in zijn geloof verzwakt; evenmin is dit ook het geval geweest met een andere geleerden humanist, dien hij bij Badius leerde kennen, Joannes Ganaeus. Deze was insgelijks een voornaam taalkundige, maar zijne commentaria in Novum Testamentum waren als katholieke Schriftuur-verklaringen niet geheel onberispelijk.

Na het wetenschappelijk bezoek aan Parijs ging de paedagoog Cornelius Musius met zijne leerlingen naar het Altum Pictavium, 't hooge Poitiers. Ook hier willen wij hem zien te midden der geleerden.

Vooral te Poitiers verworf hij zich vrienden en dit kan ons niet vreemd klinken, want zijn verblijf te Parijs had hem nieuwe ontwikkeling geschonken en zijne bekendheid

---

1) Cantu, Histoire Universelle, Tom. XIV, pag. 816. Hergenröther Kirchengeschichte, Tom. II, 810. *Nota:* Hergenröther zegt ons dáár, dat er in dien tijd een beroemd drietal leefde, dat volgenderwijze van elkander onderscheiden werd: Erasmus dicendi copia, Budaeus ingenio. Vives judicio.

2) Hergenröther, II, 817, III, 169.

3) „ III, 346, 347.

met de Humanisten der Parijzer Academie was eene aanbeveling te Poitiers.

Geleerden [1]) van verschillende Nationaliteit trof hij dáár aan, en weldra won hij aller harten. Tot zijne vrienden uit Frankrijk behoorden Leonardus Laetus, de gebroeders Hilermes en Renatus Fabricius, verder de Fransche raadsheer van Bordeaux, Guilielmus Longanus, de dichterlijke griffier en kamerling des Konings, Salmonius Macrinus, en de Bisschop van Castres, Benedictus Theocrenus.

Aan dezen bisschop was de zorg voor de opvoeding der Koningskinderen toevertrouwd; en daar Musius een paedagoog was van adelijke jongelingen, begrijpen wij, hoe deze twee priester-paedagogen onderling dikwerf ernstige en leerzame gesprekken zullen gehouden hebben over christelijke opvoeding.

Tot zijne letterkundigen vrienden van anderen dan Franschen oorsprong moeten gerekend worden de spanjaard van Valencia, Petrus Joannes Olivarius, de zwitser Antonius Ardillonius, en [2]) twee van Nederlandschen oorsprong, Joachinus Polites en Julianus Aurelius Hauretius (de Haurick), de eerste was te Goes in Zeeland geboren. Omtrent Joachinus Polites meldt ons Valerius Andreas, dat hij eenmaal professor te Leuven en een warm vriend der letteren en een beroemd taalkundige was en dat hij met Joannes Tartesius naar Bordeaux trok, om aldaar de Academie in eere te herstellen. Van Bordeaux uit leerden zij waarschijnlijk elkaâr kennen.

Julianus de Haurick, een Belgisch rechtsgeleerde, schijnt geruimen tijd te Poitiers vertoefd te hebben; nog in 1538

1) Petri Opmeri, hist. Mart. Bat., pag. 68.
2) Valerii Andreae, Bibl. Belg., pag. 446, 597.

gaf hij daar een rechtsgeleerd werk over het Jus Gentium uit. [1])

Een levendige en vriendschappelijke briefwisseling had tusschen deze geleerden en onzen Delvenaar plaats; menige ode, tintelend van geest en leven, boden zij elkander ter lezing aan. Petrus Opmeer, een ware vriend der letteren, las met veel genoegen de geleerde correspondentien van deze vrienden der wetenschap en het vertrek van Musius naar de Nederlanden schijnt geenszins het afbreken der vriendschap ten gevolge gehad te hebben. [2])

Cornelius Gijsbertusz. Plemp laat Musius in de volgende rythmi dit letterkundig verkeer te Poitiers verhalen:

„Mox poetis laureatis
„Gratus eram ceu cognatis,
„Rerum propter copiam." 3)

En de letterlievende kamerling des Konings, Salmonius Macrinus, begroette Musius als den Hollandschen Poëet, die in de grazige velden van Poitiers met Joannes Secundus om strijd zijn lied zong over de hooge rots van Gallië, Poitiers [4]); ook Joannes Secundus was te Poitiers geen vreemdeling, want, al had men van hem niet gehoord vóór zijn bezoek aan deze stad, van nabij mocht men hem leeren kennen in de woning van Musius. [5])

De naam van Joannes, bijgenaamd Secundus, heeft in de letterkundige wereld een' goeden klank. In 't jaar 1511 werd hij te 's Gravenhage geboren; zijn vader was Nicolaus Evertszoon, president van den Hoogen Raad van Holland; in zijne jeugd toonde hij reeds eenen buiten-

---

1) Foppens. Bibl. Belg. pag. 780. Bruxellis. Per Petrum Foppens, Typographum et Bibliopolam. MDCCXXXIX.

2) Petri Opmeri historia, pag. 68.

3) Cornelii Giselberti Plempii Musius, pag. 10.

4) Petri Opmeri historia, pag. 96.

5) Idem. pag. 68.

gewonen aanleg voor de letteren; in de jongelingsjaren behaalde hij den doctorsgraad in 't Recht, en wij zien hem weldra verschijnen aan de Hoven van Paus Paulus den IV[den] en van den Kardinaal-Aartsbisschop van Toledo, Joannes Tavera, waar hij in hoog aanzien stond om zijne kennis van 't Latijn. Aan 't leven van dezen veel belovenden jonkman knaagde echter spoedig de worm van 't graf; de terugtocht naar zijn vaderland zou, zoo hoopte men, aan zijne zwakke gezondheid herstel brengen; maar helaas, ter naauwernood is hij in ons vaderland wedergekeerd, of de dood rukt hem op 25-jarigen leeftijd weg. 1)

Op zijne reis uit Spanje naar ons vaderland kwam hij te Poitiers en verbleef aldaar eenige maanden in 't huis van Musius. Dit kortstondig verblijf te Poitiers is in de nagedachtenis blijven voortleven door een tweeregelig vers, hetwelk door onzen Delvenaar ter eere van dezen geleerden zoon uit 's Gravenhage is opgesteld. Joannes Secundus was namelijk niet slechts een uitnemend latijnsch dichter, die door sommigen zelfs op eene lijn wordt gesteld met den grooten Huig de Groot, maar ook begaafd met eenen schoonen aanleg voor schilder-, graveer- en beeldhouwkunst 2); te Poitiers had hij, wellicht om zijnen gastheer Musius te vereeren, op zeer kunstige manier een afbeeldsel van zich zelven in lood en zilver gegoten en deze kunstige medaille vereerde Musius met een tweeregelig vers. Geestig zinspeelde hij daarin op de groote talenten van dezen Joannes, die in plaats van secundus den eerenaam van primus verdiende.

Cornelii Musii distichon.

Non fecit merito, nomen qui forte secundo
Imposuit: Primus jure vocandus eras. 3)

---

1) Valerii Andreae, Bibl. Belg., pag. 561.
2) C[d] Busken Huet. Het land van Rembrand, IV[de] deel, II[de] helft, p. 143.
3) Petri Opmeri historia, pag. 68.

Uit onze mededeelingen over Musius' verkeer onder de geleerde zonen van België en Frankrijk is ongetwijfeld gebleken, hoe hij zich steeds in zoo gunstig mogelijke omstandigheden heeft bevonden, om man van wetenschap te worden. Gretig heeft hij ook van de schoone gelegenheden, hem geschonken, gebruik gemaakt. Schoone vruchten ook heeft zijn verblijf onder zoovele geleerden voortgebracht. Nog te Poitiers kwamen meerdere tot rijpte; en deze gaf hij vóór zijn terugkeer naar België aan zijne geleerde vrienden te genieten, door ze te laten drukken.

Voordat hij echter in 't openbaar met zijn werk verscheen, won Musius eerst 't oordeel in van zijn oud-collega te Leuven, Joannes van Hasselt, een allenzins bevoegd kunstrechter [1]) en daarna gaf hij de thans volgende carmina en odae bij de boekdrukkers, de gebroeders Marnefii te Poitiers uit. [2])

„Institutio foeminae Christianae"; dit carmen was opgesteld naar 't laatste Hoofdstuk van het boek der Spreuken, wáár ons de mulier fortis zóó schoon beschreven wordt; Musius droeg dit carmen op aan zijn' bloedverwant Judocus (Joost) Sasbout, raadsheer van 't hooge Hof van Holland.

Eenige psalmen van David, in verschillende versmaat overgezet; deze werden door hem aan zijne vrienden aangeboden.

„Imago Patientiae", toegewijd aan zijnen Mecaenas en beschermheer Carolus Coquinius, den Benedictijner Abt uit Henegouwen. In navolging van de Tabula vitae humanae, die vroeger algemeen aan Cebes van Thebe, een' leerling van Socrates werd toegeschreven, en waarop eene zamenspraak was ingeschreven over de geboorte, 't leven

---

1) Petri Opmeri historia, pag. 68.
2) Idem. pag. 69.

en den dood van den mensch [1]), had Musius zijn „Imago Patientiae” geschreven.

„Oda de temporum fugacitate et Sacrorum Poematum immortalitate”, die door hem was opgedragen aan zijnen leerling en vriend Jacobus Sanctaragundus.

„Oda de veri pastoris officio”, die hij aan Mr Lambertus Wilhelmi opdroeg, bij diens benoeming van rector der Zusters van Sint Catharina te Gonda tot pastoor der Sint Hippolytus-kerk te Delft ten jare 1534. [2])

Deze laatste ode aan pastoor Lambertus gericht, waarin wij Musius' kennis der latijnsche taal, zijne schoone dichter's gaven, zijn oprecht geloof en warm priesterlijk hart kunnen proeven, wil ik, tot afsluiting van dit hoofdstuk, mededeelen.

Ad Lambertum Guilielmum Delphis ad Pastoritium munus recens accitum, de veri Pastoris officio Ode, per Cornelium Musium.

—

„Musa quae coelo capis a sereno
„Nomen augustum Uranie, novenas
„Inter insignes citharae canore
„Prima sorores.
„Ista Lamberto referas Guilielmo,
„Qui novus Pastor populum gubernat
„Delphicum, ne se velit et voracem
„Pascere ventrem.
„Ne gregem acceptum veluti coactus
„Segniter curet, neque lucra avarus
„Turpiter captet, neque seu Tyrannus
„Duriter urat.
„Neve iners sanctas operas, piasque
„Vendere, aut sumpto pretio locare
„Ausit, aut cuivis alii receptam
„Credere curam:

1) Dictionaire Historique par L'Abbé F. X. de Feller. Tom. III, p. 400.
2) Batavia Sacra, Pars II, pag. 220.

„Ast oves Christi teneras libenter
„Ipse doctrinis studiisque sanctis
„Pascat, et sacri potiore verbi
　　„Flumine potet,
„Et lupos saevos nimis ac rapaces,
„Qui sub agnorum niveo colore,
„Atque sub tecta simulatione
　　„Omnia vastant,
„Pellat a caulis oviumque septis,
„Et velut Paulus proprio labore
„Quaeritet victum, studeatque nulli
　　„Esse molestus.
„Ut sit exemplar, speculum, lucerna,
„Forma, lex, & dux operum bonorum,
„Utque quae tradit facienda, primus
　　„Praestet, agatque.
„Laetus ut, quando vigilum supremus
„Ille Pastorum pater atque Princeps
„Judicaturus veniet, beata
　　„Praemia carpat.
„Haec ubi clare fueris locuta
„Quae Petrus quondam monuit diserte, et
„Scripsit electis populi ministris,
　　„Presbyterisque:
„Hosque dum cernes monitus placere,
„Cuncta discedens bona comprecare,
„Et duci et toti populo secunda, et
　　„Prospera posce.” 1)

(Wordt vervolgd). J. H. A. THUS.

1) Batavia Sacra, Pars II[a], pag. 220.

DE SLOOPING DER ABDIJ VAN EGMOND.

De eerw. heer *van Heteren* heeft in een keurig en zaakrijk artikel in den *Almanak voor Nederlandsche Katholieken* opnieuw de aandacht gevestigd op de eenmaal vermaarde abdij van Egmond, en daarin getracht een denkbeeld te geven van de ligging en bestemming der verschillende gebouwen. Om de grootte dier gebouwen en meerdere bijzonderheden ervan, b. v. het aantal vensters, nader te bepalen, zou men eene vergelijkende studie moeten maken van de nog bestaande oude afbeeldingen der abdij — vele van later datum mogen buiten aanmerking blijven — en nopens hare meerdere of mindere geloofwaardigheid. De teekeningen en gravures, die de abdij in welstand voorstellen, zijn naar dergelijke afbeeldingen gevolgd en onderling nogal uiteenloopend. Ten aanzien van verschillende andere middeleeuwsche gebouwen is het gelukt, getrouwe voorstellingen te verkrijgen door de bestudeering van nog bestaande of de afteekeningen van reeds verdwenen bouwvallen, maar deze wijze van handelen geldt niet voor de abdij, daar de menigvuldige afschetsingen van hare bouwvallen nooit meer geven dan de beide kerktorens. Al het andere moet dus wel zeer vroeg verdwenen zijn: hier geen langzaam verval, maar eene schier plotselinge verdwijning, eene bijna algeheele slooping.

Van Meteren verhaalt, dat de in het voorjaar van 1573 te Egmond gelegerde troepen van *Cabeliau* aldaar eene schans opwierpen tegen de omtrent Haarlem gelegerde en Noordholland bedreigende spanjaarden, „waardoor", zegt hij, de heerlijkste en oudste abdij van Holland is vernield geworden in zulker maniere, dat er niet een steen of grond onverlegd of ongeroerd is gebleven, be-

halve twee torens van de kerk. Een dadelijk verband tusschen het maken van een schans en het afbreken van een gesticht is moeilijk te vinden, daar de eerste wel van aarde zal zijn opgeworpen en niet vervaardigd uit het eerst te breken hechte metselwerk der abdij. Maar aan te nemen is, dat men de abdij, als plaats waarin de vijand zich kon nestelen, gevaarlijk achtte nabij de schans, die den ouden, langs den duinkant strekkenden, heerweg moest beveiligen. In de *Oudheden en Gestichten van Kennemerland* lezen wij, dat de soldaten de kerk en de woonplaatsen der monniken zoo vernielden, dat er geen plaats overschoot voor hun eigen huisvesting; niet enkel plunderzucht maar wel een krijgsbelang moet hen bewogen hebben dus te handelen. *Boomkamp, Alkmaer*, meldt, dat *Sonoy*, aan den Diemerdijk liggende, den 8 Juni verscheidene knechten deed tot zich komen van Egmond, daar zij de abdij verwoest hadden, en de rentmeester van Egmond schreef in 1599, dat de abdij, na eerst van haar koper en lood beroofd te zijn, den 7 Juni 1573 verwoest was op bevel van *Sonoy*. [1])

Koper en lood waren tot het gieten van geschut en kogels zeker begeerlijke zaken voor krijgvoerenden. Reeds den 1 April gaf *Sonoy* aan *Jan Heertsz.* en den zijnen volmacht om de klokken, het uurwerk, den brouwketel en zekere bakken „ten behoeve der stede van Alckmaer" van de abdij te halen; maar men mocht zich er daar niet te blijde mede maken, want den 13 Mei gelastte genoemde gouverneur, doch zonder gevolg, burgemeesteren, eene ordonnantie te voldoen van *f* 4851, en den houder des noods te assigneeren op het lood en koper, komende van het klooster te Egmond; en den 15 Juni hem 6000 ponden van het hun gegeven lood der abdij

1) De heer *van Heteren* neemt met andere schrijvers aan, dat de abdij toen in de asch is gelegd; maar er is reden, de juistheid hiervan te betwijfelen, als wij letten op de latere werkzaamheid van timmerlieden, houtzagers en houtvaarders.

te zenden, of het door de burgers opgekochte gestolen lood; waartoe hij den 17 een nieuw bevel zond op het bericht van burgemeesteren, dat zij te voren reeds 3000 ponden naar Hoorn gezonden hadden en schier niet overhouden zouden, moesten zij nu nog het dubbele leveren; en dat men de koopers van het gestolene eerder te Hoorn en Enkhuizen dan te Alkmaar had te zoeken.

Is de opzettelijke afbraak in het begin van Juni door de soldaten of door hen gepreste dorpelingen aangevangen, na het vertrek van een deel der troepen is zij voortgezet door de stad Alkmaar, als ons bleek uit eene, slechts over eenige weken loopende rekening van fabriekmeesters in de „ampliatie en vergrooting" der stad. Voor die vergrooting waren de afkomende materialen van luttel belang, immers de uitleg van Alkmaar bekwam een aarden wal met bolwerken, en de daardoor vervallende steenen muur van p. m. 40 jaren vroeger leverde bouwstof genoeg op voor hetgeen van steen te maken was. Niettemin zijn de van de abdij afkomstige materialen naar de stad vervoerd. De rekening betreft het opbreken van een verlaat en het maken van eene brug buiten de Friesche poort, het bouwen der nieuwe Kennemer- en Nieuwlanderpoorten, het maken van een hinderdam en een paar parken van den singel, het afbreken van een huis genaamd „Houten Scheetgen" ten westen der stad, enz., alsmede het sloopen der abdij en het overbrengen van het daarvan afkomstige.

Van den 25 Mei af zijn 7 weken lang alle betalingen aan de verschillende werklieden en vrachtvaarders afzonderlijk opgegeven, en daarna volgen een aantal betalingen zonder tijdsaanduiding, behoudens eene enkele uitzondering. Wij doen hier zulke volgen die de abdij betreffen, maar trekken die kortheidshalve wat te zamen.

Tweede week, beginnende 1 Juni:

15 steenvaarders van Egmond (er gaan geene brekers vooraf,

wat het vermoeden omtrent het afbreken door de soldaten versterkt), samen 74 dagen, *f* 44 : 12 : 8.

Derde week, beginnende 8 Juni:

9 schuitvaarders tusschen Egmond en Alkmaar, samen 37½ dag, *f* 43 : 11 : —

schuithuur te Egmond *f* 2 : 8 : —

2 timmerlieden, samen 8 dagen, *f* 4.

Vierde week, beginnende 15 Juni:

10 timmerlieden e. a. in de abdij „gewrocht", samen 55 dagen, *f* 20 : 11 : —

4 schuitenvoerders, die hout en steen van Egmond gevoerd hebben, samen 24 dagen, *f* 7 : 4 : —

schuithuur *f* 1 : 1 : 8.

10 afbrekers van steen en hout, samen 48 dagen, *f* 14 : 2 : 8.

7 timmerlieden aldaar, samen 36 dagen, *f* 15 : 16 : —

Vijfde week, beginnende 22 Juni:

11 arbeidslieden voor het halen van steen, samen 34½ dag, *f* 12 : 6 : —

de molen te Egmond te malen 4 st.

Zesde week, beginnende 29 Juni:

10 werklieden in de abdij, samen 38 dagen, *f* 16 : 4 : —

schuithuur 6 st.

4 houtzagers, samen 19½ dag, *f* 9 : 15 : —

Zevende week, beginnende 6 Juli:

6 timmerlieden, samen 42 dagen, *f* 16 : 16 : —

waken op den toren, 7 dagen, *f* 2 : 9 : —

8 schuitlieden te Egmond, samen 60 dagen, door mr. *Louris* (landmeter, een der fabriekmeesters) elders geboekt.

1 steenvaarder, 6 dagen, *f* 1 : 10 : —

Voorts:

schuiten geladen te Egmond met kalk, 4 dagen, *f* 3 : 15 : —

(2e week) 4 personen, van 12 dagen in pramen met steen gevaren te Egmond, 18 st.

10 personen, voor het bikken van 66000 steenen, *f* 9 : 2 : —

Besteed werk om het harnas van een glas in de abdij en den blauwen steen van de ijzeren poort af te breken, *f* 6 : 1 : —

3 werklieden, samen 10 dagen „in de abdie gewrocht", *f* 4.

13 personen, voor het bikken van 70000 steenen, *f* 9 : 17 : — [1])

2 personen, voor het breken van de pannen van het brouwhuis en het afbreken van den put, *f* 6 : 10 : —

13 personen, voor het bikken van 66800 steenen, *f* 9 : 16 : — [1])

Al deze dorre cijfers wijzen aan hoe, 't zij met haastig overleg, het sloopingswerk is ondernomen. Dat de rekening niet vervolgd is, moet vermoedelijk geweten worden aan de inneming van Haarlem op den 13 Juli door de spanjaarden en hun naar Alkmaar rukken op den 16, wat den bewoners dier stad werks genoeg in de eigen veste gaf. Na de belegering moet de afbraak hervat zijn, want den 20 Juni 1577 besloot de vroedschap op te houden met het halen van materialen. Veel meer dan de torens en de fundamenten zal er toen wel niet overig zijn geweest.

In den *Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Provinciën* lezen wij, dat zich op de plaats van het stadshuis te Alkmaar een put bevond, waarvan de steen en de opstal (d. w. z. de blauwe hardsteen en het ijzeren bovenwerk) afkomstig waren van de abdij van Egmond; van dien put is geen spoor meer te vinden. Het Maria-klokje der abdij, dat tot aanvulling van het klokkenspel in den waagtoren gehangen was, werd in 1685, met de andere klokken, als spijs voor het gieten van een nieuw spel, gezonden aan *Claude Fremy* te Amsterdam.

Dat de plundering in 1567 „intusschentijd..... in het voorbijgaan" zou zijn geschied door de soldaten van *Brederode*, die den 28 April voor Amsterdam kwamen, den 29 het Karthuizer-klooster bij die stad verwoestten, den 30 over het IJ gingen en den 1 Mei voor Hoorn verschenen, is niet aan te nemen. Eene gissing deswege opperen wij in een ter pers gaand stukje over het in den geuzentijd te Alkmaar gebeurde.

C. W. BRUINVIS.

---

1) 't Blijkt niet uitdrukkelijk of ook deze steenen van de abdij waren.

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

B.

C.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

T.

U.

V.

